



Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

**TÜRK DÜNYASI SÖZLÜ ŞİİR GELENEĞİNDE DEYİŞME SANATI
ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME**

Meruyert SATINBEKOVA

Doktora Tezi

Ankara, 2023

TÜRK DÜNYASI SÖZLÜ ŞİİR GELENEĞİNDE DEYİŞME SANATI ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Meruyert SATINBEKOVA

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yüksek öğretim Kurulu tarafından yayımlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
 - o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

18/08/2023

Meruyert SATINBEKOVA

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

18/08/2023

Meruyert SATINBEKOVA

TEŞEKKÜR

Öncelikle tezimin hazırlanma sürecinde kıymetli fikirlerini benimle paylaşıp bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Metin Özarslan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora eğitimim sırasında derslerini aldığım ve değerli vaktini ayırarak bana her konuda destek veren Prof. Dr. Yunus Koç'a, tezimin şekillenmesine katkıda bulunan tez izleme komitesi üyeleri ile tez savunma sınavında değerlendirmeleriyle katkıda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Nezir Temur'a, Doç. Dr. Şirin Yılmaz'a ve Doç. Dr. Dilek Türkyılmaz'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca Azerbaycan Türkçesindeki kaynakları bulmama yardımcı olan ve bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Prof. Dr. Meherrem Kasımlı'ya da teşekkür ederim.

Türkiye'de doktora eğitimi almamı sağlayan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına ve bütün öğrenim sürecinde her konuda desteğini esirgemeyen Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne minnettarlık bildirmeyi borç bilirim.

Son olarak çalışmam boyunca beni her zaman teşvik eden ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen canım annem Saparkul Akhanova'ya ve babam Mirkhadir Satinbekov'a (aziz ruhuna), doktora eğitimime başladığım günden itibaren benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

SATINBEKOVA, Meruyert. *Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Değişme Sanatı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Kökleri kadim zamanlara dayanan değişme sanatı, her topluluğun kendine ait özelliklerini aksettiren bir sözlü şiir ürünüdür. Değişmelerde başta günlük konular olmak üzere dönemin kültürel, toplumsal, siyasi, tarihî ve ekonomik meselelerinin ele alındığı görülür. Konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında geleneğin, geçmişte oldukça canlı bir şekilde yaşatıldığına tanık olunur. Bu gelenek, çağdaş dünyamızda kimi Türk topluluklarında zayıflamış haldeyken, kimi Türklerde hâlen canlılığını korumaktadır. Bu doktora tezinin de konusu, geçmişten günümüze Türk Dünyası'nda değişme sanatının tarihi seyridir. Öncelikle çalışmamıza daha geniş bir bakış açısı kazandırması amacıyla Türk Dünyası ve dünya literatüründe değişme ile ilgili çalışmalar, değişmenin tanımı ve tasnifleri ele alınmıştır. Daha önce değişmelere Türk Dünyası kapsamında herhangi bir tasnif denemesinin uygulanmadığı göz önünde bulundurularak ilk kez tematik açıdan ve işlev bakımından bir tasnife tabi tutulmuştur. Konunun anlaşılır olması bakımından çalışmada, değişmeler biçim bakımından tahlil edilerek hece ölçülerine ve mısra sayılarına göre incelenmiştir. Ayrıca birden fazla kişiler tarafından icra edilen değişmeler, değişenlerin sayısına ve cinsiyetine göre değerlendirilmiştir. Çalışmada değişmelerin farklı bir biçimi olan dedim-dedi şiirlerinin tanımı yapılmış ve konularına göre tasnifi yapılmıştır. Bu değişme şeklinin Anadolu sahasının yanı sıra Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan sahaları ve Uygur Türklerindeki elde edebildiğimiz örneklerinin özellikleri karşılaştırılarak ayrıntısıyla verilmiştir. Arap edebiyatında münazara adıyla bilinen ve insan ile insan dışı varlıkların konuşurduğu deyiştirme, söyleştirme tarzı şiirler değişenlerin durumuna göre çeşitli alt başlıklara ayrılarak incelemeye tabi tutulmuştur. İlaveten, çalışma içerisinde Türk Dünyası değişmelerindeki ortaklıklar ve benzerlikler tespit edilmiştir. Çalışma sırasında yararlanılan bütün metinler numaralandırılarak tezin son kısmına eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Türk Sözlü Şiiri, Türk Dünyası, Şiir Sanatı [Değişme], Halkbilimi, Türkoloji.

ABSTRACT

SATINBEKOVA, Meruyert. *A Comparative Examination on the Art of Poetry [Değişme] in the Oral Poetry Tradition of the Turkic World*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2023.

The art of poetry [değişme], which has its roots in ancient times, is a verbal poetry product that reflects the characteristics of each community. In the poetry [değişme], it is seen that the cultural, social, political, historical and economic issues of the period, especially daily issues, are discussed. Looking at the resources on the subject, it is witnessed that the tradition was kept alive in the past. While this tradition has weakened in some Turkish communities in our contemporary world, it still maintains its vitality in some Turks. The subject of this doctoral thesis is the historical course of the art of poetry [değişme], in the Turkic World from past to present. First of all, in order to give a wider perspective to our study, the Turkic World and the studies related to the expression in the world literature, the definition and classification of the poetry [değişme] are discussed. Considering that no classification attempt has been applied to the sayings before within the scope of the Turkic World, it has been classified for the first time in terms of thematic and function. In order to make the subject understandable, in the study, poetries [değişme], were analyzed in terms of form and examined according to syllable measures and verse numbers. In addition, poetries [değişme] performed by more than one person were evaluated according to the number and gender of the sayings. In the study, the definition of the poems dedim-dedi, which is a different form of sayings, has been made and classified according to their subjects. In addition to the Anatolian area, the characteristics of the examples we can obtain in Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan areas and Uyghur Turks are given in detail by comparing them. Poems in the style of exchange and conversation, known as münazara in Arabic literature and in which human and non-human beings talk, have been examined by dividing into various subtitles according to the situation of the sayings. In addition, commonalities and similarities of poetries [değişme] in Turkic World have been identified in the study. All texts used during the study were numbered and added to the last part of the thesis.

Keywords

Turkish Oral Poetry, Turkic World, Art of Poetry [Deyişme], Folklore, Turkology.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Kapsamı.....	3
Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
Araştırmanın Yöntemi.....	4
Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1. BÖLÜM. TÜRK DÜNYASI'NDA VE DÜNYA LİTERATÜRÜNDE DEYİŞME İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARA GENEL BAKIŞ.....	5
1.1. Türk Dünyası'nda Deyişme Sanatı ile İlgili Çalışmalar	5
1.1.1. Kitaplar	5
1.1.2. Makaleler	18
1.1.3. Tezler.....	21
1.2. Dünyada Yapılan Deyişme Çalışmaları	26
1.3. Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişme Tanımları.....	27
1.4. Deyişmelerin Tasnifi	33
1.4.1. Anadolu Türklerinde Deyişme Tasnifleri.....	33
1.4.2. Azerbaycan Türklerinde Deyişme Tasnifleri	35

1.4.3. Başkurt Türklerinde Deyişme Tasnifleri	36
1.4.4. Karaçay-Malkar Türklerinde Deyişme Tasnifleri	37
1.4.5. Karakalpak Türklerinde Deyişme Tasnifleri	37
1.4.6. Kazak Türklerinde Deyişme Tasnifleri	39
1.4.7. Kırgız Türklerinde Deyişme Tasnifleri	41
1.4.8. Kırım Tatar Türklerinde Deyişme Tasnifleri	42
1.4.9. Nogay Türklerinde Deyişme Tasnifleri	43
1.4.10. Uygur Türklerinde Deyişme Tasnifleri	45
2. BÖLÜM. TÜRK DÜNYASI SÖZLÜ ŞİİR GELENEĞİNDE DEYİŞMENİN	
TASNİFİ	46
2.1. Deyişmenin Tematik Bakımdan Tasnifi	46
2.1.1. Anne ve Anne-Evlat İlişkileri ile İlgili Deyişmeler	46
2.1.2. Baba ve Baba-Evlat İlişkileri ile İlgili Deyişmeler	49
2.1.3. Karı-Koca İlişkileri ile İlgili Deyişmeler	53
2.1.4. Gelinin Kaynana ve Kayınbabasıyla İlişkileri ile İlgili Deyişmeler	56
2.1.5. Kız İsteme ile İlgili Deyişmeler	59
2.1.6. Düğünler ile İlgili Deyişmeler	61
2.1.7. Gelinin Vedalaşması ile İlgili Deyişmeler	65
2.1.8. Aşk, Sevda ile İlgili Deyişmeler	69
2.1.9. İnsan Hakları ile İlgili Deyişmeler	72
2.1.10. Bayramlar ile İlgili Deyişmeler	74
2.1.11. Vatan ve Türklük ile İlgili Deyişmeler	79
2.1.12. Millî Önderler ile İlgili Deyişmeler	83
2.1.13. Baksılık İnancı ile İlgili Deyişmeler	85
2.1.14. Yaratılış ile İlgili Deyişmeler	89

2.1.15. İslâmiyet ile İlgili Değişmeler	91
2.1.16. Tabiat, Doğa ile İlgili Değişmeler	96
2.1.17. Memleket Adları ile İlgili Değişmeler	98
2.1.18. İş ve Meslekler ile İlgili Değişmeler	100
2.1.19. Yolculuk ile İlgili Değişmeler	104
2.1.20. Hastanın Hâlini Hatırını Sormak ile İlgili Değişmeler	107
2.1.21. Ölüm ve Ahiret ile İlgili Değişmeler	109
2.2. Değişmelerin İşlev Bakımından Tasnifi	111
2.2.1. Güldürmeye/ Eğlendirmeye Yönelik Değişmeler	112
2.2.2. Övmeye Yönelik Değişmeler	115
2.2.3. Yermeye Yönelik Değişmeler	119
2.2.4. Öğüt, Nasihat Vermeye Yönelik Değişmeler	123
2.2.5. Yas Tutturmaya Yönelik Değişmeler	126
2.2.6. Kahramanlık Duygularını Canlandırmaya Yönelik Değişmeler	131
2.3. Değişmelerin İcra Bakımından Tasnifi	133
2.3.1. Değişenlerin Sayısına Göre	133
2.3.1.1. İki Kişinin Değişmesi	133
2.3.1.2. Üç Kişinin Değişmesi	134
2.3.1.3. Dört ve Dörtten Fazla Kişinin Değişmesi	134
2.3.1.4. Sekizden Fazla Kişinin Değişmesi	135
2.3.1.5. Koro Şeklinde Söylenen Değişmeler	136
2.3.2. Değişenlerin Cinsiyetine Göre	137
2.3.2.1. Erkek ile Erkeğin Değişmesi	137
2.3.2.2. Erkek ile Kadının Değişmesi	137
2.3.2.3. Kadın ile Kadının Değişmesi	139

2.4. Deyişmelerin Biçim Bakımından Tasnifi.....	140
2.4.1. Hece Ölçüsüne Göre Deyişmeler	140
2.4.1.1. 5 Heceli Deyişmeler.....	141
2.4.1.2. 7 Heceli Deyişmeler.....	141
2.4.1.3. 8 Heceli Deyişmeler.....	144
2.4.1.4. 11 Heceli Deyişmeler.....	146
2.4.1.5. 14 Heceli Deyişmeler.....	147
2.4.1.6. 15 Heceli Deyişmeler.....	148
2.4.2. Mısra Sayısına Göre Deyişmeler.....	148
2.4.2.1. İkiliklerle Kurulu Deyişmeler	149
2.4.2.2. Dörtlüklerle Kurulu Deyişmeler	150
3. BÖLÜM. DEYİŞMEDE FARKLI BİR BİÇİM: DEDİM-DEDİ	153
3.1. Dedim-Dedi Şiirlerinin Tematik Bakımdan Tasnifi.....	154
3.1.1. Aşk ve Sevgi Hakkındaki Dedim-Dedi Şiirleri.....	155
3.1.2. Güzelleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri	156
3.1.3. Tasavvufi Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri.....	158
3.1.4. Toplumsal Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri.....	160
3.1.5. Siyasi Konulu Dedim-Dedi Şiirleri	161
3.1.6. Öğütleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri.....	162
3.1.7. Taşlama Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri	163
3.2. Deyişenlerin Durumuna Göre: Deyişirme	164
3.2.1. İnsan ile İnsanın Deyişmesi.....	168
3.2.2. İnsan ile Canlı Varlık Deyişmesi.....	172
3.2.3. İnsan ile Cansız Varlık Deyişmesi	174
3.2.4. İnsan ile Soyut Varlık Deyişmesi	178

3.2.5. Canlı Somut Varlık ile Canlı Somut Varlık Değişmesi.....	178
3.2.6. Cansız Somut Varlık ile Cansız Somut Varlık Değişmesi	181
3.2.7. Soyut Varlık ile Soyut Varlık Değişmesi	185
SONUÇ	190
METİNLER	195
KAYNAKÇA.....	682
Ek 1: Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu	697
Ek 2: Orijinallik Raporu.....	698
Ek 3: Turnitin Benzerlik İndeksi.....	699

KISALTMALAR DİZİNİ

- A : Aytıs
- AF : Azerbaycan Folkloru
- AHYÖ : Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri
- AIKTE : Azerbaycan-Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı
- ATE : Azerbaycan Türk Edebiyatı
- Bkz : Bakınız
- BS : Babalar Sözi
- C. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- DBR : Dünden Bugüne Reşadiye
- Düz. : Düzenleyen
- Ed. : Editör
- Haz. : Hazırlayan
- KE : Kazak Edebiyatı
- KKF : Karakalpak Folkloru
- KÖA : Kazak Önerinin Antologiyası
- KGE : Kırgız Edebiyatı
- ÖE : Özbek Edebiyatı
- NF : Nahçıvan Folkloru
- s. : sayfa
- ss. : sayfa sayısı
- t.y. : tarih yok

TDEMA : Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi

TDNŞA : Türk Dünyası Nevruz Şiirleri Antolojisi

THŞA : Türk Halk Şiiri Antolojisi

TMDV : Türkmen Müemmaları, Deyişmeleri ve Vücutnameleri

vd. : ve diğerleri

vs. : vesaire

ZA : Zalkar Akındar

GİRİŞ

İnsanoğlunun hayatında diyalogun ayrı bir yeri vardır. Çünkü insan bir diyalog varlığıdır ve doğumdan ölene kadar çevresiyle sürekli iletişim halinde bulunur. Çevresine düşünceleri ve görüşlerini aktarır, etrafındaki insanlara uyum sağlar, karşılıklı etkileşimde bulunur. Çeşitli nedenlerden dolayı insanların iletişim için genellikle manzum yolu tercih ettikleri görülür. Şükrü Elçin'in ifadesiyle, insan, fizyolojik, ruhsal ve toplumsal sebeplerden dolayı kendisi veya canlı-cansız varlık, maddelerle konuşma, dertleşme ve anlaşmaya ihtiyaç duyar. İşte bu ihtiyaçtan ortaya çıkan konuşma, belli yaratma ve ezberleme yeteneği gösteren sanatkarlar tarafından sözle, özellikle geleneğe bağlı nazım ölçüleri içinde ezgi ile söylenince bir tür "türkü" kimliği kazanır (Elçin, 2013, s. 231).

İnsanların deyişmeye ihtiyaç duymasının nedeni, toplumsal bir varlık olarak duygularını, düşüncelerini, genel olarak kendini şiirle anlatmaya ihtiyaç duymasıdır. Çünkü şiir dili bir iletişim dilidir. İnsanlar gerek evde gerek tarlada birlikte iş yaparken, yolda karşılaştıklarında yahut eğlenceli toplantılarda karşılıklı şiirleşerek durum ve duygularını dille dökerler. Bu bir yandan onların birbiriyle kaynaşmalarına, sosyalleşmelerine neden olurken öte yandan eğlenerek zaman geçirmelerini sağlamışlardır. Genel anlamıyla deyişme, insanların kendi durum ve duygularını birbiriyle karşılıklı manzum şekilde anlatma ihtiyacına cevap vermiştir.

Deyişme sanatı, toplumun yaşayışını yansıtan sözlü şiir geleneğinin en önemli türlerinden biridir. Kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan bu geleneğin, Türklerin tarih sahnesine ilk çıktığı andan itibaren varlığını sürdürmekte olduğu bilinmektedir. Kimi kaynaklara göre göçebe kültürünün temsilcileri olan eski Türklerin savaşa gitmeden önce at üzerinde karşılıklı şiirleşmeleri bu geleneğin temelini teşkil etmiştir. Çeşitli Türk lehçelerinde "demek, aytmak, söylemek" fiilleriyle ifade edilen sözkonusu sanatın karşılığı, Azerbaycan Türklerinde *deyişme*, Başkurt Türklerinde *ayteş*, Kazak Türklerinde *aytus*, Karakalpak Türklerinde *aytus*, Karaçay-Malkar Türklerinde *aytış*, Kırgız Türklerinde *aytış*, Kırım Tatar Türklerinde *çın*, Özbek Türklerinde *aytışuv*, Türkmen Türklerinde *aydıştık*, Uygur Türklerinde *beyit* olarak tanımlanmıştır.

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde *atışma*, *karşılaşma*, *atma türkü* gibi farklı terimlerle anılmaktadır.

Deyişmelerde dönemin çeşitli meseleleri ve farklı mevzuları dile getirilir. Ayrıca gelenek icracıları deyişme yaparak aynı zamanda deyişmeyi kuşaktan kuşağa aktarmak, geleceğe taşımak işlevlerini de üstlenerek kültürel varlığın korunmasında katkıda bulunurlar. Günümüzde deyişme sanatı, kimi Türk topluluklarında eskiye nisbetle zayıflamış durumdadır, kimilerinde ise bu sanatın hâlen yaşatıldığı görülmektedir.

Türk Dünyası sözlü şiir geleneği temelinde yapmış olduğumuz bu çalışma, Türkoloji ve Halkbilimi alanlarındaki mukayeseli incelemelere yardımcı kaynak olarak katkı sağlayacaktır. Ayrıca sözlü şiir geleneğindeki deyişme sanatının incelenmesi sırasında dönemin sosyal ve tarihî şartlarının karşılıklı sözlü şiirlere ne kadar yansıdığına da tanık olunacaktır. Türk Dünyası deyişme sanatının temel özellikleri ile benzerliklerinin ele alındığı bu çalışma, “Giriş”, “Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Metinler” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın Giriş kısmında, konunun kapsamı, amacı, ilmî açıdan önemi, yöntemi ve sınırlılıkları üzerinde duruldu.

Birinci bölümde deyişmeyle ilgili Türk Dünyası ve dünya literatüründeki kitaplar, tezler, makaleler değerlendirildi. Deyişme sanatının Türk Dünyası'ndaki tanımları ve tasniflerinden bahsedildi.

İkinci bölümde, “Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişmenin Sınıflandırılması” başlığı altında deyişmeler tematik bakımdan sınıflandırıldı ve deyişmelerde işlenen konular üzerinde duruldu. Deyişmelerin icra bakımından tasnifleri ve biçimsel özellikleri ele alındı. Biçim bakımından hece ölçüsü ve mısra sayısına göre tahliller yapıldı. Bu bölümde kullanılan ölçüye göre deyişmeler; beşli, yedili, sekizli, on birli ve on beşli deyişmeler şeklinde gruplandırıldı.

“Sayısına Göre” başlığı altında deyişme icracılarının sayılarına göre değerlendirilmesi yapılmıştır. “Cinsiyetine Göre” kısmında gelenek icracıları cinsiyetleri bakımından ele alınmıştır. Dönemin şartlarından dolayı kimi sahalarda erkek-erkek arasında yapılan deyişmeler kadınlar arasında yapılanlara oranla fazladır. Kimi sahalarda ise erkek-kadın arasında yapılan deyişmeler meşhurdur.

Üçüncü bölümde “Değişmede Farklı Bir Biçimi: Dedim-Dedi” adı altında en eski örneğine Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ünde rastladığımız dedim-dedi tarzı şiirler tematik bakımdan sınıflandırılmıştır. Ayrıca deyişenlerin “Durumuna Göre” başlığı altında insandışı varlıkların konuşmasına dayanan *deyiştirme* veya *söyleştirme* tarzı şiirler değerlendirilmiştir.

“Metinler” kısmında tez çalışmamızda yararlandığımız bütün deyişmeler numaralandırılarak verilmiştir. Çalışmanın “Sonuç” kısmında hazırladığımız çalışmanın özü ifade edilmiştir. Değişme sanatının karşılaştırma incelemesi sırasında tespit edilen bütün benzerlikleri ortaya konarak çalışmaya son verilmiştir. Ayrıca deyişme sanatının mukayeseli şekilde incelenip tanıtılmasının Türk Dünyası için önemli bir kazanç olacağı kanısına ulaşılmıştır.

“Kaynakça” kısmında çalışma sırasında yararlandığımız tüm yazılı kaynaklar ve internet kaynakları yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak verilmiştir. “Metinler” kısmında çalışma esnasında faydalandığımız Türk Dünyası deyişme metinlerine yer verilmiştir. İlgili bölümdeki metinler numaralandırılmıştır. Çalışma, Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu, Orijinallik Raporu ve Turnitin Benzerlik İndeksi içeren Ek 1, Ek 2, Ek 3 sayfalarıyla sona ermektedir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Tezimiz Türk Dünyası sözlü şiir geleneğinde önemli bir yere sahip olan deyişme sanatının ortak özelliklerini kapsamaktadır. Bu konu çerçevesinde deyişmeler tematik bakımdan ve icra bakımından bir tasnife tabi tutulmuştur. Ayrıca Türk Dünyası deyişme sanatının biçimsel özellikleri üzerinde durulup yer yer deyişmelerden örnekler verilmiştir. Araştırmada deyişmenin farklı biçimleri olan dedim-dedili ve deyiştirme tarzı şiirler muhtevalarına göre sınıflandırılıp değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, günümüzde kimi Türk topluluklarında varlığını devam ettiren deyişme sanatının ortak özelliklerinin belirlenerek ortaya konmasıdır. Bir diğer

amacımız deyişmelerin yapısal açıdan özelliklerini belirlemek, Türkoloji ile Halkbilimi açısından bu deyişmelerin taşıdığı özelliklerin değerlendirmesini yaparak alana katkı sağlamaktır. Çalışmada çeşitli Türk topluluklarındaki deyişmelerin tanımlarının ve tasniflerinin tespit edilmesi ve deyişmelerin mukayeseli olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Doktora tezimizin bu alanda yapılacak olan benzer çalışmalara ışık tutması hedeflenmiştir. Son yıllarda *atışma*, *karşılaşma*, *atma türkü*, *karşıberi* adlarıyla anılan deyişme sanatını ve dedim-dedi ile deyiştirme tarzı şiirleri konu alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak konuyla ilgili literatür taraması yapıldığında deyişmeyi Türkiye’de Türk Dünyası kapsamında ele alan kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Türk Dünyası üzerine yaptığımız bu çalışma, bu bakımdan ilk olacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma nitel bir çalışma olup doküman taraması ve karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Ayrıca elde edebildiğimiz Rusça, İngilizce ve farklı Türk lehçelerindeki eserlerle çalışma alanı genişletilmiştir. İnternet tabanlı kaynak taraması yapılarak halkbilimi alanında yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Ulaştığımız metinlerin incelenmesinde karşılaştırmalı edebiyat yöntemi uygulanmıştır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, başta Anadolu olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan sahalarına ait çeşitli deyişmeler ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra elde edebildiğimiz Karakalpak ve Uygur Türklerindeki kimi deyişmelere de zaman zaman yer verilip bunların genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Deyişmeler tematik ve işlev bakımından sınıflandırılırken Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’nun *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* (2000) adlı monografisindeki sistem esas alınmıştır.

1. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI'NDA VE DÜNYA LİTERATÜRÜNDE DEYİŞME İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARA GENEL BAKIŞ

1.1. TÜRK DÜNYASI'NDA DEYİŞME SANATI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

1.1.1. Kitaplar

Deyişme sanatının tarihi, Türk sözlü şiir geleneğinde oldukça eskilere dayanmaktadır. Günümüz Türk boylarının ataları oldukları bilinen, 5. yüzyılda yaşayan Hunlarda ordu şairi olarak ortaya çıkan ozanların birbirleriyle karşılıklı türküler söyleyerek at üzerinde savaşa gittikleri ve kalabalık karşısında kopuz eşliğinde tarihî, kahramanlık şiirleri icra ettikleri bilinmektedir (Yıldırım, 1998, s. 182). Türk Dünyası deyişme sanatının en eski yazılı örneklerinden biri 11. yüzyıla ait olan ve Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserde mevcuttur. Bu kitaptaki *Yaz ile Kışın Atışması*, insan dışı varlıkları karşılıklı konuşurma şeklinde ortaya konulan *demeli*, *söyletme*, *deyiştirme* tarzı şiir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu sahasında sıkça rastlanan *dedim-dedi* tarzındaki şiirlerin *aydım-aydı* ifadesiyle iki dörtlük hâlindeki örneğini görmek mümkündür.

Radloff'un Türk halk edebiyatı örneklerine yer verdiği külliyyatı aytıs türünün ele alınıp etraflıca incelenmesi bakımından özel bir yere sahiptir. Çok ciltten oluşan bu külliyyatın üçüncü cildinde (1993) Kazak Türklerinin akınları tarafından yapılan aytısların birkaç örneği bulunmaktadır. Bunlar Janak ile Tübek'in aytısı, Şortanbay ile Orınbay'ın aytısı, Ulbike ile Küderikoca'nın aytısı, Akbala ile Bozdak'ın aytısı, Mönec ile Opan Kız'ın aytıslarıdır. Radloff, bu deyişmeleri Marabay akın gibi halk tarafından sevilen jırşı ve akınların ağzından bizzat derleyerek yazıya geçirmiştir.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi bünyesinde Azerbaycan (C.1-5), Irak (Kerkük) (C.6), Makedonya (C.7), Bulgaristan (C.8), Batı Trakya (C.9), Türkmen (C.10-11), Gagauz (C.12), Kırım Türk-Tatar (C.13),

Özbek (C.14-16), Tatar (C.17-19), Kumuk (C.20), Nogay (C.21), Karaçay-Malkar (C.22), Karakalpak (C.23), Altay (C.24), Hakas (C.25), Çuvaş (C.26), Kazak (C.27-28), Başkurt (C.29-30) ve Kırgız Türklerinin (C.31-32) halk edebiyatı ürünlerine yer verilerek deyişme metinlerinden de örnek parçalar sunulmuştur.

Yıldıray Erdener (1987), Kars'taki küçük bir kahvehanede Âşık Saraçoğlu'nun Âşık Kaya ile gerçekleştirdiği deyişmesini gözlemleyerek nitel araştırma yapmıştır. Yedi bölüm ve sonuçtan ibaret olan bu çalışmada, deyişmenin icra mekânları ele alınmış ve âşık fasılları değerlendirilmiştir. Ayrıca deyişme sırasındaki ezginin önemli meselelerine değinilerek Anadolu sahasının sazına dair dikkate değer bilgiler verilmiştir.

Ali Abbas Çınar'ın çalışmasında (1996) Türk Dünyası genelinde sözlü gelenek temsilcilerine dair bilgiler mevcuttur. Çalışmada Anadolu'da *atışma*, Kazakistan'da *aytış*, Kırgızistan'da *aytış*, Türkmenistan'da *aydışık* olarak bilinen saz ve söz sanatı hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Eserde, günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Karakalpakistan ve Türkiye'de irticâlen şiir söyleme geleneğinin sürdürüldüğü, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'da ise geleneğin oldukça zayıfladığı vurgulanır. Aynı çalışmada Anadolu sahası atışma geleneği ile Kazak Türklerinin aytıs sanatı şekil ve yapı bakımlarından karşılaştırılarak her iki söz sanatının birçok yönden ortaklığa sahip olduğunun altı çizilir.

Metin Özarslan'ın (2001) inceleme kitabında Erzurum yöresine ait âşıklık geleneği, Erzurum'daki gelenek temsilcileri, icra ortamı ve âşık fasılları hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Çalışmada âşık ayakları incelenmiş ve deyişme sanatından bazı örneklerle yer verilmiştir.

Bayram Durbilmez'in (2016) çok boyutlu çalışmasında Âşık Hasretî'nin karşılaşmaları biçimsel ve tematik bakımdan ele alınıp değerlendirilmiştir. Hasretî'nin diğer âşıklarla ikili, üçlü, beşli şeklinde atışma gerçekleştirdiği tespit edilmiş ve çalışmada atıştığı diğer âşıkların adları sıralanmıştır.

Nilgün Çıblak'ın (2008) kitabında âşık fasıllarından biri olan taşlamaların dil ve üslup özellikleri ele alınmıştır. Eserde 16-20.yy.'daki taşlamaların içerik özellikleri hakkında bilgilerin yanı sıra âşık karşılaşmalarında söylenen taşlama örnekleri sunulmuştur.

Ursula Reinhard ve Tiago de Oliveira Pinto'ya göre (2016) Türkiye'nin Kars ve Konya bölgelerinde düzenlenen *tartışma, atışma, karşılama* adı verilen âşık yarışmalarında ayak unsurları önemlidir. Âşığın, söyleyeceği şiiri üst düzey bir şahsiyet tarafından verilen ayağa uyararak işlemesi gerektiğini vurgulayan U. Reinhard, Atatürk'ün 100. doğum yılına denk gelen ulusal ayaklardan bahseder. Çobanoğlu ve Şeref'in arasında 1987'de Berlin'deki Çamlı Cafe'de gerçekleşen atışmadan örnek parçalar sunarak Anadolu sahasında iki ya da daha fazla âşığın toplu icrasına dair bilgiler verir.

Sedat Bahadır, bilinen halkbilimci Mustafa Adil Özder'in 1965 yılında Bursa Emek Basımevi tarafından basılan "Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları 1.Kitap" adlı eserini "Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları" (2017) başlığı altında hazırlayıp bilim dünyasına tanıtmıştır. Bu kitap iki bölüm hâlinde ele alınmıştır. Birinci bölümde *halk şairi, âşık, badeli âşık, hikâyeci âşık* kavramları üzerinde durulmuş ve derlemesini yapmış olduğu bölgede bade içme geleneği hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise âşık karşılaşmalarının özelliği ve icra töresine dair bilgiler verilmiştir. Araştırmacının tespitine göre, eğer karşılaşma, yenme-yenişme yani mat etme, bağlama yollu yapılmışsa âşık, faslı ya bir "semai" – taşlama ya da bir destan ile bağlar. Karşılaşma eğer sohbet tarzında olmuşsa, fasıl "övmece (methiye)" ile bitirilir ve bu da karşılıklı deyişmelerle yapılır. Kitabın ikinci bölümünde Anadolu'nun Doğu illerine ait karşılaşmalardan örnekler verilmiştir.

Azerbaycan Folklor Antologiyası serisinde yayımlanan *Göyçe Folkloru* (C.III) kitabının (Bakü, 2000) bir bölümünü destanlar teşkil eder. Burada, şu dört destan verilmiştir: "Miskin Abdal ve Senuber" (ss. 389-441), "Âşık Elesger ile Mir Mecid Ağanın görüşü" (ss. 442-446), "Âşık Alı'nın Türkiye'ye Seferi" (ss. 442-441) ve "Âşık Elesger'in Karakoyunlu Seferi" (ss. 481-492). Ayrıca "Miskin Abdal" (Bakü, 2001) kitabının bir kısmı deyişmelere adanmış ve destanlar bölümünde Miskin Abdal'ın "Miskin Abdal ve Senuber", Aslan Şah ve İbrahim", "Miskin Abdal ve Şah İsmayıl" destanlarına yer verilmiştir. Bunların büyük bir kısmında da âşık deyişmeleri yer almaktadır. 1930'lardan itibaren âşıkların şiirleri ayrı kitap hâlinde yayımlanmaya başlamıştır. H. Alizade'nin, Âşık Elesker'in, Âşık Hüseyin Bozalqanlı'nın, Âşık Esed'in, Veli Hulufu'nun, Âşık Hüseyin Şemkirli'nin, S. Mümtaz ve Sarı Âşık'ın şiirleri bir araya

getirilerek kitap olarak yayımlanmıştır. Bu kitapların bir bölümü usta âşıklar tarafından yapılan herbe-zorbalar ve gıfılbendlerden oluşmaktadır.

Nizami Halilov'un (2003) âşık sanatının teşekkülü üzerine kaleme aldığı çalışmasında ozandan âşığa, kopuzdan saza geçiş meseleleri ve 13-15. yüzyıllarda halk şiiri üslubunda yazılmış olan eserler hakkında bilgiler bulmak mümkündür.

Oldfield Senarlan'ın (2008) Azerbaycan sahası kadın âşıklarını sözlü gelenek içerisinde değerlendirdiği doktora tezinde, farklı dönemlerde yaşayan Âşık Peri, Âşık Basti, Âşık Senem, Âşık Züleyha ve Gendap, Âşık Nabat, Âşık Samira, Âşık Züleyha gibi belli başlı kadın âşıkların eserleri ele alınmıştır. Aynı zamanda Âşık Valeh'in Zarnigar ile yaptığı herbe-zorbaya, Mirzacan Medetov'un Âşık Peri ve Âşık Hacı'nın Züleyha ile yaptığı deyişmelere yer verilmiştir.

Azerbaycan sahası deyişme sanatı hakkındaki önemli çalışmalardan biri Meherrem Kasımlı'ya aittir. Araştırmacının âşıklık sanatını ele aldığı monografisinde (2011) Türk Dünyası'nın ortak kültürel değerlerinden bahsedilmektedir. Türk kültüründeki eski zamanlardan beri süregelen kamlık geleneği, ozanlık ve âşıklık sanatı ele alınmıştır.

Kara Namazov'un (2013) eseri ozan-âşık sanatının eski kaynaklarına yer vermekte ve bu sanatın teşekkülü ile gelişim yollarını ihtiva etmektedir. Kitapta Azerbaycan sahasına ait Dede Kerem, Sarı Âşık, Dirili Gurbani, Abbas Tufarganlı, Hasta Kasım, Abdülgülablı Valeh, Âşık Elesker vs. gibi âşıkların eserlerine, repertuvarlarına, yaptıkları deyişmelere dair bilgiler bulunmaktadır.

Ozan-Âşık Yaradıcılığının İnkişaf Yolları (2013) adlı kitapta âşıklık sanatı, irticâlen şiir söyleme, usta-çırak ilişkisi meseleleri ve âşık şiirinin poetik biçimleri ele alınmıştır. Azerbaycan'ın tanınmış âşık mektepleri Göyçe, Tovuz, Borçalı, Gence-Şemkir, Şirvan, Karabağ, Karadağ, Tebriz, Urmiye, Çıldır ve Derbend ve bu mekteplerin tanınmış saz-söz ustaları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bunun dışında eserde âşıklık geleneğinin Âşık Gurbani, Abbas Tufarganlı, Sarı Âşık, Hasta Kasım, Âşık Valeh, Âşık Hüseyin Şemkirli, Âşık Ali, Molla Cuma, Âşık Elesker, Âşık Hüseyin Bozalğanlı, Âşık Mirze, Âşık Esed, Âşık Hüseyin Cavan ve Âşık Şemşir gibi belli başlı temsilcilerinin hayatları, edebî şahsiyetleri ve eserleri üzerinde durulmuştur. Kitapta âşık deyişmelerine dair bilgilere de rastlanır.

Azerbaycan sahası halkbiliminde deyişme sanatına adanan verimli çalışmalardan biri Tofik Hüseyinzade'ye aittir. Söz konusu çalışmada (Hüseyinzade, 2017) deyişme sanatının derlenmesi, halk destanlarındaki deyişme örnekleri ele alınmıştır. Azerbaycan Türklerinin âşık deyişmeleri bir araya getirilmiş ve deyişme sanatının teşekkülü, stilistik ve yapısal özellikleri işlenmiştir.

Meherrem Kasımlı ile Mahmud Allahmanlı'nın (2018) birlikte kaleme aldıkları kitapta âşık şiiri tür ve poetika bakımından incelenmiştir. Âşık şiirinde bayatı, koşma, tacnis, muhammes, divani vs. gibi poetik biçimli türlere rastlamak mümkündür ve eserde bu biçimlerin tarihî kökenleri ile tür özellikleri üzerinde durulmuştur. Kitapta âşıklık geleneğine dair şiir biçimleri ve çeşitleri de incelenmiştir.

Meherrem Kasımlı ile Mahmud Allahmanlı'nın (2019) birlikte hazırladıkları âşık edebiyatı sözlüğü, Azerbaycan âşık edebiyatına dair terimler ile kavramları kapsamaktadır. Sözkonusu kitapta deyişme sanatı ve türleri ile ilgili tüm açıklamaları bulmak mümkündür.

Ç. Velihanov, Kazak Türklerinin sözlü geleneğinin tarihî şiirler, ağıtlar, aytıslar, epik destanlar vs. gibi ürünlerinin halk ağzından derlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Kazak Türklerinin halk şiirinin türlerini ele aldığı incelemesinde (2010) jırşılık geleneği ile akınlık ve aytıs sanatına dair görüşlerine yer vermiştir. Aytıs sanatını, akınlık geleneğinin en görkemli türü olarak değerlendiren araştırmacı, kopuz eşliğinde irticâlen şiir söyleyen Janaq, Arıstanbay gibi sanatkarların akınlık becerisinden övgüyle bahsetmiştir.

Kazak aytıs metinlerinin halk arasından derlenmesi işlerinin yoğunlaştığı dönemlerden biri de 1940'lı ve 50'li yıllardır. Bu dönemde Kazakistan Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün araştırmacıları tarafından hazırlanan *Aytıs* kitabının farklı ciltleri (1964, 1965, 1966) basılmıştır. Bu ciltlerde başta akınlık aytısı olmak üzere, örf-âdet aytısları ve mısıl aytısı olarak nitelendirilen *deyiştirme/demeli* tarzlı insandışı varlıkların deyişmelerinin metinleri bir araya getirilmiştir.

Sabit Mukanov, *Aytıs* adlı kitapta (1964) yer alan makalesinde, Araplarda aytıs benzeri *muğallakat* adlı şiir yarışmasının bulunduğu ve muğallakatın göçebe hayatı sürdüren

Bedevilere ait olduğuna işaret eder. Ayrıca, bu sanatın son dönemlere kadar göçebeliği sürdüren Kazak, Türkmen, Moğol topluluklarında da canlılığını koruduğunu belirtir.

Muhtar Avezov, aytıstan bahsederken bu türün dünya çapında birçok halkın sözlü edebiyatında mevcut olduğuna işaret ederek Araplardaki sanatsal sergilerde gerçekleşen *muğallakat* sanatından bahseder. Arap şairleri kâğıt üzerine yazdıkları yarışma şiirlerini halkın rahatça okuyabilmesi için serginin ortasına asarlardı. Avezov, benzer şekildeki deyişme şiirlerini orta çağda Batı Avrupa’da ve Keltlerde *filler* olarak adlandırılan şairlerin icra ettiklerini yazmıştır. Kuzey Fransa’da *truverler*, Orta Avrupa’da *meysterzinger* ve İskandinav ülkelerinin epik destanı “Edalar”ı anlatan *skaldiler* de deyişme sanatını sergileyen şairlerdir. Eskiden Ruslarda hem oyunculuk yapan hem irticâlen şiir icra eden *skomorohlar* da sık sık doğaçlama sanatına başvurmuşlar. Bahsi geçen *meysterzinger* ve *İngiliz minstrellerinin* de kiliselerde dinî konulu deyişmeler yaptıkları görülmektedir. M. Avezov, minstreller deyişmeleri soru cevaba dayalı, bilmece şeklinde olduğunu belirterek bu deyişmelerin Kazak Türklerinin akınlarından Şöce’nin Kempirbay ile yaptığı dinî konulu bilmece aytısına benzediğini vurgulamıştır (A, 1965).

Edige Tursunov’un (1976) Kazak Türklerinin sözlü kültür geleneği temsilcilerinin özellikleri üzerine yaptığı çalışmasında *akın, sal, seri, danekerşi, darımşı, jırav, jırşı vs.* gibi tiplerin kökenleri tarihî ve tipolojik bakımdan değerlendirilmektedir. Aytıs sanatının teşekkülüne değinilen bu çalışmada, geleneğin oluşum ve gelişim yolları ile sanatsal özelliklerine dair önemli bilgilere rastlamak mümkündür.

Muhamedrahım Jarmuhamedov’un (1976) monografisinde Kazak Türklerindeki aytıs sanatının menşei ve gelişimi ile geçmişten günümüze kadarki durumu ele alınmaktadır. Araştırmacılar tarafından “Örf-Âdet Aytıları” başlığı altında incelenen badik, car car, kız ile delikanlı kayımdasuvlarının akınlar aytısına dönüşüm yolları ile poetik biçimleri ele alınmaktadır. Kazak Türklerinin doğaçlama sanatının ustası Jambıl Jabayev’in Sarbas, Dosmağambet ve Kulanayan Kulmambet ile aytıslarına yer verilmektedir. Ayrıca Jambıl’ın irticâlen şiir söyleme ustalığı ile aytıs sanatına katkıları üzerinde durulmaktadır.

Esmagambet Ismayılov, Jambıl ve halk akınlarının eserlerini değerlendirdiği çalışmasında (1996) Kazak Türklerinin sözlü kültür geleneğini; akın, jırau, jırşı, anşı akındar, sal, seri, lenşi vs. gibi gelenek temsilcilerinin özelliklerini ve irticlen şiir söyleme kabiliyetlerini ele almaktadır. Akınlık geleneğindeki rüya motifi de gelenek temsilcilerinin biyografilerinden örnekler ile birlikte eserde yer almaktadır. Kitabın ikinci bölümünde Kazak Türklerinin aytıs sanatının büyük temsilcisi, jırav Jambıl Jabayev'in ünlü akınlar Sarbas, Dosmağanbet, Kulanayan Kulmambet ile yaptığı aytısların üslup ve sanatsal özellikleri incelenmektedir. Jambıl'ın akınlık hünerinin yanı sıra destancılık kabiliyetinin olduğu da bilinmektedir. Eserde onun repertuvarında yer alan *tegen Batır* ve *Suranşı Batır* destanlarının poetik biçimleri ile bu destanlarda yer alan mitolojik boyutlar üzerinde durulmuştur.

Toktar Alibek'in (2015) Kazak Türklerinin 19. yüzyıla ait meşhur aytıs akınları olan Kulanayan Kulmambet'in biyografisi ile eserleri üzerinde durduğu monografisinde Kulmambet'in Jambıl ve Tbek akınlar ile yaptığı deyişmelerin eşitlemeleri metinbilimsel bakımdan değerlendirilmiştir.

Bunun dışında A. Baytursınov, S. Seyfullin, M. Avezov, E. Ismayılov, M. abdullin, N. Smirnova, K. Jumaliyev vs. tarafından hazırlanan makale, bildiri, tez, monografi, antoloji düzeyindeki çeşitli çalışmalarda Kazak Türklerinin akınlık geleneği ile aytıs sanatının farklı meselelerine değinilmiştir.

Metin Ergun'un (2002) Kazak Türklerinin akınlık ve jıravlık sanatını konu alan kitabının birinci bölümünde Kazak akınlık geleneğindeki türler ile şekiller ortaya konulmaktadır. Kazak Türklerindeki aytıs sanatının örf-det aytısı, akınlar aytısı, şeşenler aytısı, cumbak aytısı, din aytısı vs. Çeşitleri ile hece vezinleri ve kafiyelerine dair bilgiler de bu blmde yer almaktadır. Kazak Türklerinin sözlü kültür geleneğinin *akın, enşi, baksı, jırşı, jırav, lenşi, sal, seri* vs. temsilcilerinin özellikleri eserde tespit edilmektedir. Kitabın ikinci bölümünde 15. yüzyılda yaşayan başta Ketbuka, Sııra jıravlardan başlayarak 20. yüzyıla kadarki Kazak jırav ve akınlarının biyografileri ve eserlerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Jambyl Jabayev'in doğumunun 175. yılı vesilesiyle Ankara'da yayımlanan kitapta (2021) akının hayatı, edeb kimliği, akınlık hünerine dair bilgiler yer almaktadır. Eserde,

Jabayev'in şiiirlerinden bazıları Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Kitabın 52-56 sayfalarından akının aytısıları hakkındaki bilgilere ulaşmak mümkündür.

Lazzat Urakova'nın yaşayan Kazak Türklerinin aytıs sanatının temsilcilerinden Amanjol Altay'ın aytısılarını değerlendirdiği kitabında (2021) akının aytısıları iç ve dış yapı özellikleri bakımından tahlil edilmiştir. Eser on aytıs metninin Kazakça asılları ve Türkiye Türkçesine aktarılmaları ile son bulur.

Sovyetler döneminde Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatı derinlemesine araştırılmış, bu konuda bilimsel çalışmalar, tezler yürütülmüştür. Bu dönemde B.Kerimcanova, S.Musayev, R.Z.Kıdırbayeva, S.Zakirov, J.Subanbekov, Z.Ç.Mamıtbekov, B.Kebekova, S.Begaliyev, A.Tokombayeva, A.Sıdıkov, R.Sarıpbekov gibi isimler tarafından farklı çalışmalar yapılmıştır. Sözlü şiir geleneğindeki aytıs konusu P.İrisov tarafından çalışılmıştır. Kırgız Türklerinin aytıs sanatı, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kırgız sözlü şiir geleneğinin büyük bir türü olarak gelişmeye başlamıştır.

B. Kebekova'nın (1982) Kazak ve Kırgız Türkleri arasındaki edebî ilişkileri işlediği iki bölümden ibaret çalışmasının birinci bölümünde Kazak-Kırgız folklor ilişkilerinin ilk aşamaları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise orta çağdaki tarihî olayların Kırgız-Kazak folkloruna yansması sözkonusudur. Bu kitapta her iki ülke için ortak olan aytıs sanatı ve sık sık Kırgız diyarını ziyaret eden Kazak Türklerinin akını Jambıl'ın aytısılarına dair bilgileri bulmak mümkündür. Eserde Kırgız Türklerinin sözlü şiir geleneğinde *tabışmak* olarak adlandırılan bilmece deyişmelerin esas özellikleri ile örneklerine yer verilmiştir.

Frunze'de yayımlanan *Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkteri* (1988) adlı kitap "Legendarlık Akındar", "Tökmö Akındar", "Jazgıç Akındar", "Kuuduldar", "Jomokçular" adını taşıyan beş bölüme ayrılmaktadır. Kırgız Türklerinin edebiyatında irticâlen şiir söyleyen şairler olarak Balık Kuumaruluu, Cenicok Kököuluu, Toktogul Satılğanov, Kalık Akıyev, Alımkul Usenbayev, Barpı Alıkulov, Sooronbek Çoybekov gibi akınların adları geçmektedir.

N. Begaliyeva'nın (1998) Kırgız Türklerinin 19. yüzyılda yaşayan büyük atışmacısı Arstanbek Buylaşuulu'na adadığı kitabında şairin hayatı hakkında kısa bilgi verilmiş, eserlerinin tematik ve tür özellikleri tespit edilmiştir. *Arstanbek – Aytıs Öñörünün Ustatı* adını taşıyan bölümde aytıs sanatının Kırgız halkının yanı sıra kardeş Kazak

Türklerinde de ortak bir sanat türü olduğu belirtilmiştir. M. Avezov'un, E. İsmailov'un çalışmalarına atıfta bulunularak Kazak Türklerinin aytıs sanatının çeşitlerine dair bilgiler sunulmaktadır. Arstanbek, Kırgız akınlarıyla ve Kazak Türklerinin ünlü Süyinbay, Kantarbay gibi akınları ile aytışlar düzenleyerek sözlü şiir sanatını canlandırmaya katkıda bulunmuştur. Günümüzde bu aytışların metinleri çeşitli kitaplarda yer almaktadır. N. Begaliyeva'nın kitabında Arstanbek'in Süyinbay ve Kantarbay ile yaptığı deyişmeler değerlendirilmektedir.

Bişkek'te yayımlanan *Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı* (2004) adlı ansiklopedik ders kitabında Kırgız Türklerinin aytış sanatının önemi ve çeşitleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca eserde aytış sanatını temsil eden Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında yaşayan Cenicok, Esenaman, Arstanbek Buylaş uulu, Sıdık Alayçiyev, Jamankul Böribay uulu gibi ünlü Kırgız akınlarının hayatı ve eserleri hakkında önemli bilgiler sunulmuştur.

2015 yılında Bişkek'te C. Aytmatov adlı Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün araştırmacıları tarafından *Zalkar Akındar* serisi başlığı altında çok ciltli kitaplar yayımlanmışlardır. Editörlüğünü Abdıldajan Akmataliyev'in yaptığı bu kitaplar Kırgız halk akınlarının biyografi ve eserlerine adanmıştır. Sözkonusu eserde Ketbuka, Asan Kaygı, Toktoğul ırçı, Kalıgul ve Arstanbek'in (C.1), Cenicok (C.3), Toktogul (C.5), Togolok Moldo, Aldaş Moldo (C.6), Kalık, Osmonkul'un (C.7) şiirlerinin yanı sıra aytışları da bulunmaktadır. Üçüncü ciltte "Cenicok ile Arstanbektin Uçuraşkanı", "Cenicok menen Esenamanın Aytışkanı", "Cenicok menen Toktogul", "Nurmoldo menen Cenicok", "Cenicok menen Narkulbübü'nün (Riskül) Aytışı", "Şeker Kız menen Cenicoktın aytışı", "Korgool menen Cenicok" gibi aytış metinleri verilmiştir.

Karaçay-Malkar Türklerinin aytış sanatının araştırılmasında A.İ.Karayeva, M.A.Hubiyev, R.A. Ortabayeva, A.Y.Holayev, Z.H. Todgurov, F.A.Urusbiyev gibi araştırmacılar özel bir yere sahiptir. *Karaçay-Malkar Folkloru* (1987) adlı kitapta sözlü kültür ürünlerinden nart tauruhlar, jomoklar ve aytular ve haparlar bir araya getirilmiştir. Kitabın önsözünü yazan Rimma Ortabaylanı'ya göre, Ekim Devrimi öncesi Karaçay-Malkar Türklerinin sözlü edebiyat ürünleri çoğunlukla Rusça yayınlanmıştır. Sovyet döneminde çeşitli bilimsel geziler gerçekleştirilmiş ve halk arasından sözlü edebiyat ürünleri derlenerek kitap olarak yayınlanmıştır.

Karaçay-Malkar Türklerinin ayıtış sanatının bilimsel açıdan değerlendirilmesine büyük katkı sağlayanlardan biri H.H. Malkonduev'tir. Araştırmacının, Karaçay-Malkarların halk edebiyatındaki mitik, lirik ve törensel şiirlerin tür ve üslup özelliklerini ele aldığı kapsamlı bir çalışması mevcuttur (1996). Araştırmacı, aynı adı taşıyan doktora tezini 1998 yılında Moskova'da savunmuştur. Sözkonusu çalışmanın "Liriçeskaya Obryadovaya Poeziya" başlıklı bölümünde ayıtışların tür özellikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, sarın ile küy ve lirik şiirlerden ayıtış ile inarın ilişkileri incelenmektedir. Malkonduev, bu çalışmasındaki ritüel şiirlerin tür tasniflerini ve poetik özelliklerini incelerken Rus folklor mektebinin A.N. Veselovskiy, A.A. Potebniya, V.M. Jirmunskiy, B.Y.Propp, N.İ. Kravsov gibi temsilcilerinin araştırmalarını ve V.M.Gasak, V.P.Anikin, Y.G.Kruglova gibi araştırmacıların kitaplarını örnek almıştır. Eserde Karaçay-Malkar sözlü şiir kültüründeki ayıtış sanatının tüm özellikleri ile farklılıklarından ve ayıtışın, yakın bir tür olan *inar* ile benzerliklerinden bahsedilmektedir. H. Malkonduev, Karaçay-Malkar Türklerinin eski halk şiirleri üzerine makale ve monografi düzeyinde çeşitli çalışmalar yapan bir bilim adamıdır. Araştırmacının makaleleri Ulan Batur'da, Ankara'da, Taşkent'te, Bişkek'te ve Duşanbe'de düzenlenen çeşitli uluslararası ve bölgesel düzeydeki konferanslarda ve Moskova, Nalçik, Çerkesk, Mahaçkala gibi şehirlerde yayımlanan dergilerde yer almaktadır. Bu çalışmalarda Karaçay ve Malkarların törensel ve mitolojik şiirlerinin tür özellikleri ile fonksiyonları incelenmiştir.

H. Malkonduev'in (2015) Karaçay-Malkar Türklerinin tarihî-kahramanlık şiirlerini ele aldığı kitabında sözlü şiirlerin çeşitlerine yer verilmiştir. Karaçay-Malkar Türklerinin sözlü edebiyatında ayıtış sanatı törensel şiirler türü altında incelenmektedir. Sözkonusu kitapta bu sanat türü, halk şairleri arasındaki ayıtış, birbirlerine aşk olan genç ile kızın ayıtışı ve türkücüler arasındaki ayıtış olarak bir kaç çeşide ayrılmaktadır. Sözkonusu çalışmalar Karaçay-Malkar Türklerinin folklorik incelemelerine büyük katkı sağlamaktadır.

Karakalpak Türklerinin sözlü edebiyatının halk ağzından derlenmesi, tekstolojik açıdan işlenmesi ve yayımlanması 20 yy.'in ilk yarısında gerçekleşmiştir. Karakalpak Türklerinin folklorunu ilk kez derleyen ve türlere ayırarak inceleyenler N. Davkaraev, H. A. Baskakov, K. Ayımbetov ve O. Kojurov gibi araştırmacılarıdır. 1959'da

Özbekistan Bilimler Akademisi'nde Karakalpakistan Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün kuruluşu ve Folklor bölümünün ortaya çıkışı Karakalpak Türklerinin folklorunun derlenmesi ve yayımlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Başta K. Maksetov olmak üzere K. Mambetnazarov, N. Kamalov, M. Nizametdinov, T. Niğetullayev, A. Tajimuratov vs. araştırmacılar folklor ürünlerini Karakalpakistan'ın illerini dolaşarak derleyip toplamışlardır. 1950-1960 yılları arasında Karakalpak Türklerinin folklorunun türlerine dair çalışmalar N. Japakov, İ. Sağıtov, K. Maksetov, A. Tajimuratov, K. Mambetnazarov, N. Kamalov, A. Alımov, T. Niyetullayev, M. Nizamatinov gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

1956 yılında Nukus'ta yayımlanan *Karakalpak Poeziyasının Antologiyası* adlı eserde yer alan ürünler "Folklor", "Ekim Devrimi Öncesi Karakalpak Şiirleri" ve "Karakalpak Sovyet Şiirleri" olarak üç bölüme ayrılmaktadır. Bu kitapta halk edebiyatının temel ürünleri sayılan halk şiirleri, bilmece, tekerlemeler, aytılar ve Sovyet döneminde yaşayan şairlerin şiirlerinden örneklere yer verilmiştir. "Folklor" bölümünde kız ile yiğidin aytısı, "Betaşar" başlıklı şiirde ise güvey ile gelinin karşılıklı şiirleşmesi yer almaktadır.

K.K.Jarimbetov ile K.K.Orazimbetov'un (2006) birlikte hazırladığı Karakalpak edebiyatı ile ilgili kitapta aytılar, folklorun "Halk Kosıkları" türü altında incelenmektedir. Karakalpak Türklerinin aytıları sözlü aytıs ve şairlerin aytısı (yazılı aytıs) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu kitapta her iki halkın edebiyatında önemli yer tutan Kazak Türklerinden Meneş kız ile Karakalpak Türklerinden Ajiniyaz akının aytısına dair bilgiler ve aytısın temel özellikleri yer almaktadır. Eserde, bunun dışında alandan derlenen zengin ile fakirin, kız ile yiğidin aytılarından da bahsedilmektedir.

Özker Yaşın (1999), Kıbrıs eski şiir geleneğinde dil melezliğini en fazla yansıtan türlerden birinin *çatışma* olduğunu vurgular. Bu şiirler, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk halk edebiyatının günümüze ulaşan en yaygın türleridir. Kıbrıs Rumcasında da *catisma*, *catismada*, *çattizmada*, *çattizda* gibi adlarla anılan bu şiir, Türk halk şiirindeki mani atışmaları ile hemen hemen aynıdır. Özellikle 17-19. yüzyıllar arasında oldukça yaygın olarak görülen bu şiirlerin özelliği *poetriades* denen halk âşıkları tarafından doğaçlama şekilde icra edilmesidir.

Moskova’da yayımlanan *Nogayskiye Narodniye Pesni* (1969) başlıklı kitapta Nogay Türklerinin yüzyıllardan beri süregelen lirik, kahramanlık ve törensel şiirleri bir araya getirilmiştir. Nogay Türklerinin sözlü edebiyatının ilk derleyicileri olarak A. Hodzko, A. Arhipov, A. Rudanovskiy gibi isimler gösterilmişlerdir. Bunun dışında başta W. Radloff olmak üzere, N. Semenov, G. Ananeva gibi Rus araştırmacılar, Kazak Türklerinden Çokan Velihanov ve Kumık Türklerinden Muhammed Usmanov da çeşitli incelemelerde bulunmuşlardır. Sözkonusu kitapta kız ile erkek ve dünürler arasında yapılan aytıslara yer verilmiştir.

S. A. Kalmıkova tarafından hazırlanan (1969) kitapta *yırlar* olarak adlandırılan şiirler “Lirik Epik Yırlar”, “Kazak Yırları”, “Yaşav Yırları”, “Sovyet Yırları”, “Âşıklık yırları”, “Oyun Yırları” başlıkları altında tasnif edilmiştir. “Yaşav Yırları” başlığı altında derlenen şiirlerden “Böri Yırı” adlı şiirde şairin keşisini yiyen kurtla değiştiği görülmektedir. “Kız Keltirü” adlı şiirde düğün sırasında dünürlerin kendi arasında yaptıkları eğlenceli deyişme yer almıştır. Âşıklık yırları bölümündeki “Yansaray”, “Koyşı”, “Eki Âşık Yırı” adlı şiirlerde deyişme metinleri mevcuttur.

M. Gimbatova’nın (2005) 19-20 yy.’daki Nogay Türklerinin manevi kültürünü ele aldığı kitabında toylarda topluca söylenen yar-yar aytısları hakkındaki bilgilere yer verilmektedir.

2014 yılında Çerkesk şehrinde yayımlanan *Nogaytsı: XXI vek. İstoriya. Yazık. Kultura. Ot İstokov – K Grudyaşemu* adlı kitapta Nogay Türklerinin kültürü, tarihi, dili ve edebiyatına dair araştırmalara yer verilmektedir. Kitabın içeriğini Nogayca, Rusça ve Kazakça makaleler oluşturmaktadır. Kitaptaki *Nogaydın Burıngı Aytısları* başlıklı makalede kız ile delikanlı aytısından örneklere yer verilmektedir.

Türkmen Türklerinin sözlü kültür geleneği ile ilgili önemli çalışmalardan biri Halil İbrahim Şahin’in (2009) doktora tezidir. Altı bölümden oluşan bu çalışmada Türkmenistan sahasındaki destan anlayışı, destanların şekil, muhteva ve yapı özellikleri, destancılar ve destan anlatımı üzerinde tespit ve değerlendirmeler yapılmış ve bu gelenek diğer Türk destan gelenekleriyle de mukayese edilerek ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Türkmen bağışlık geleneğinde *aydışık* olarak adlandırılan yarışmaların Anadolu sahasında âşıklar tarafından yapılan atışmalarla büyük oranda benzerlik

gösterdiğinin altını çizer. Araştırmacıya göre aydıışıklar, bağışların eğlenceli toplantılarda ve bağışlık karşılaşmalarında yaptıkları şiir yarışmalarının bir yansımasıdır. Usta çırak ilişkisi içinde yetişerek çalgı çalan ve şiir söyleyen sanatçıların önemli meziyetlerinden birisi atışma yapma yeteneğine sahip olması gerekliliğine vurgu yapar.

Alimcan İneyet'in (1995) Uygur Türklerinin halk hikâyeleri üzerine hazırladığı beş bölümden oluşan doktora tezinin dördüncü bölümünde Uygur Türklerinin halk şiiri ve halk hikâyelerinde rastlanan şiirlerin özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın "Uygur Halk Hikâyelerindeki Şiirlerin Fonksiyonu" bölümünde rüyada söylenen şiirler ve müşterek şiirlerin yanı sıra karşılıklı söylenen şiirler de hece bakımından ele alınmıştır. Uygur Türklerinin zengin halk edebiyatını oluşturan halk hikâyelerinden "Garip ile Senem"de Şeyh Cüneydi ile Bağdadi Garip arasındaki; "Şahzade Nizamettin ve Melike Rena" hikâyesinde, Melike Rena ile Şahzade Nizamettin arasındaki soru-cevaba dayalı karşılıklı şiirlerin hece ölçüsü aynı olmakla beraber kafiye düzeni birbirlerinkinden farklıdır. Araştırmacıya göre birinin söylediği şiirin kafiye düzeni *abcb-çççb-dddb* şeklinde olup, diğerinin ise *axbx-cccx-nnnx* şeklindedir.

Adam Öger'in (2006) Uygur Türklerindeki mani tarzı halk koşakları değerlendirdiği makalesinde koşakların Uygur sözlü edebiyatının kısa ve duygu yüklü olması nedeniyle halk tarafından en sevilen şiir türü olduğu belirtilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te "*koşug: şiir, kaside*" olarak geçen Uygur Türklerinin koşakları içerik bakımından aşk, sevdâ, ayrılık, gurbet, tabiat, doğa, mevsimler vs. gibi farklı konuları kapsamaktadır. Adam Öger'in makalesinde, koşakların Muhammed Zunun, Abdulkerim Rahman, Osman İsmail tarafından yapılan tasniflerine yer verilir. Mani tarzındaki Uygur koşaklarının oğlanlar ile kızlar arasında ve âşıklar arasında atışma amacıyla söylenen çeşitlerinin de olduğu vurgulanır. Düğün koşaklarının en belirgin özelliğinin kız ile erkek arasında karşılıklı olarak söylenmesi olduğu ve bunun *beyit* olarak adlandırıldığı dile getirilir.

Doğu Türkistan'daki (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) âşıklık geleneği üzerine çalışma yapan İ.Ü. Nasrettinoğlu (1986), aynı geleneğin benzer bir biçimde Çin Halk Cumhuriyeti'nin hemen hemen bütün şehirlerinde mevcut olduğunu öne sürmektedir. Araştırmacıya göre, Çinlilerde gelenek temsilcisine *Pin tancı* denilir. Pin tancılar, genellikle, iki kişilik ekipler halinde sanat sergilerler. Bunlardan birine *Pin hua* denir ve

bu saz çalmayarak hikâye veya destan anlatır. Tangçı adı verilen diğeri ise hem çalıp hem de destan anlatan sanatçıdır. Çin edebiyat tarihinde ünlü Pin tancılarının olduğunu ifade eden araştırmacı, 2000 yıl önce yaşamış olan Cou Hanedanı İmparatorlarından Cou Ven Vang'ın üçüncü oğlu Tay Bay'ın Ping hua (hikâyeci) olduğunu ve halk tarafından çok sevildiğini belirtir. Araştırmacı, Doğu Türkistan bölgesini gezerken Uygur Türklerinin hoşakçılarını gözlemler ve Türk ve Han (Çin) halklarının birçok bakımdan benzer yönleri olduğunu vurgular. Nitekim araştırmacı, Anadolu sahası âşıkları ile Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur halk hoşakçıları, Kazak akınları ve Kırgız manasçıları arasında geleneğin uygulanması bakımından önemli bir farklılığın olmadığını belirtir. Aynı şekilde Doğu Türkistanlı halk hoşakçısı, akın ve manasçılarla, Çinli pin tancılarının arasında da bir farkın olmadığını söyler.

Alimcan İneyet, (2011) gençlerin birbirlerine karşı içlerinde besledikleri aşk ve sevdâ duygularını ihtiva eden Uygur Türklerinin muhabbet hoşaklarını değerlendirdiği makalesinde nazım biçimlerini, heceleri ve mısraları yapısal açıdan inceler ve şekil özellikleri üzerinde durur.

1.1.2. Makaleler

Şükrü Elçin'in (1969) makalesinde Eskişehir ve civarına gelip yerleşen Kırım Tatarlarına ait *şın* geleneği üzerine durulmuştur. Genel olarak düğünlerde ve ev toplantılarında söylenen şınlar "Asıl şın" ve "Koran" olarak ikiye ayrılır. Kızlar grubu veya kızlar ve erkekler grubu arasında karşılıklı şekilde söylenen bu tür şınların asıl amacı eğlenmektir. Araştırmacı soru ve cevaba dayanan 11 veya 12 heceli şınlardan örnekler vererek soru ve cevapların bir dördlük teşkil etmesinin Anadolu sahasına ait manilerle benzerlik taşıdığına dikkat çekmiştir.

Turgut Günay'ın (1976) makalesinde âşık çevresinde *atışma*, *karşılaşma* halk arasında ise *karşı-beri*, *kovalama*, *atma türkü*, *atma mani* gibi çeşitli adlarla anılan şiirlerin ilk örnekleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada karşılıklı söylenen şiirlerin bir benzeri olarak bahsedilen *deyiştirme* veya *söyleştirme* tarzı şiir şeklinin deyişmeden tek farkının bir kişi tarafından icra edilmiş olması olduğu belirtilmiştir. Kimi araştırmacılarca İran edebiyatında daha erken başladığı iddia edilen *dedim-dedi* tarzı şiirlerin Kaşgarlı

Mahmut'un *Divanü Lugati-t Türk*'ünde aydım-aydı ifadesiyle iki dörtlük şeklinde yer aldığı belirtilerek İranlı şairlerden önce Türklerin bu tarzı bildiğine işaret edilmiştir.

Turgut Günay'ın (1976) makalesinde atma türküler hakkında genel bilgiler verilir. Araştırmacı atma türkülerini yapısal bakımdan incelemiş ve bir tasnif denemesi yapmıştır. Bu bağlamda atma türkülerini "Dörtlüklerden Kurulu Atma Türküler", "Dörtlüklerle Başlayıp İkiliklerle Süren Atma Türküler", "Üçlüklerden Kurulu Atma Türküler", "İkiliklerden Kurulu Atma Türküler" olarak dört ana başlıkta değerlendirmiştir.

Selahattin Tolkun'un makalesinde (1996) düğünlerde gelin ve arkadaşları tarafından topluca karşılıklı söylenen *yar yar türküleri* her bakımdan incelenmiştir. Azerbaycan, Türkmen, Özbek ve Uygur Türklerinde *yar yar*, Tatar Türklerinde *yor yor*, Kazak, Kırgız Türklerinde *jar jar* ve Karakalpak Türklerinde *avjar* olarak adlandırılan *yar yar* türkülerini, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türklerinde aytıs sanatının menşei olarak tanımlanan örf-âdet aytısları içerisinde yer almaktadır.

Ali Berat Alptekin (2002) Anadolu ve Azerbaycan sahasında *deyişme*, Kazakistan'da *aytıs* olarak tanımlanan saz söz sanatının benzerlikleri ile tür ve şekil özellikleri üzerinde durmuştur.

Türkiye'de Kırgız Türklerinin aytıs sanatının değerlendirildiği bir makale Mehmet Çeribaş'a aittir (2010). Bu çalışmada Kırgız Türklerinin aytıslarının esas özellikleri üzerinde durulmuş ve aytısın tasniflerine dair bilgiler verilerek meşhur akınlar Cenicok ile Toktoğul, Condu ile Arstanbek, Eşmambet ile Kalık arasında yapılan aytıslardan örnek parçalar sunulmuştur.

Mehmet Çeribaş'ın (2011) bir diğer makalesinde Kırgız Türklerinde akıyneke olarak adlandırılan atışma türü ile Anadolu sahası atışma manileri yapı, muhteva ve işlevleri açısından incelenmiş ve Anadolu Türk sözlü şiir geleneğinin ortak noktaları üzerinde durulmuştur.

Damlanur Küçük yıldız'ın (2018) atma türkülerini konu aldığı makalesinde Rize türkülerini yöresel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada Rize atma türkülerini konularına ve yapılarına göre incelenmiş ve geleneğin icracıları ile icra ortamları üzerinde durulmuştur.

Kazakistan sahasındaki aytıs sanatı ile ilgili makale ve bildiri düzeyindeki önemli çalışmalardan biri Muhtar Avezov'a aittir. Avezov'un *Aytıs* kitabının (1965) önsözünde yer alan makalesinde Kazak Türklerinin aytıs sanatı ana hatlarıyla ele alınmış ve aytıs sanatının çeşitleri üzerinde durulmuştur. Aytıs sanatının özelliklerine değinen araştırmacı, aytısı konularına ve yapılarına göre *akınlar aytısı*, *jumbak aytısı*, *din aytısı* vs. olarak sınıflandırmıştır.

Muhtar Avezov, sözlü edebiyatın önemli bir kolunu konu edinen Jambılтанuv bilim dalının temelini atanlardandır. Avezov, usta akın Jambıl'ın akınlık becerisini değerlendirdiği bildirisinde (1997) Jambıl ve onun çevresindeki şairler, aytıs sanatı, destancılık geleneği ve doğaçlama sanatının özellikleri gibi önemli meselelere değinmiştir. Jambıl'ın Sarbas, Dosmağambet, Şaşubay akınlar ile yaptığı aytıslarının sanatsal özelliklerinden, akınlık maharetinden bahseden Avezov, Jambıl'a şöhret kazandıran aytısın Kulmambet ile yaptığı aytıs olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Üç ciltten oluşan *Aytıs* (1964) adlı eserin 1. cildinde yer alan Sabit Mukanov'un *Aytıstar Turalı* başlıklı makalesinde bilmece yani jumbak aytıslarına dair bilgiler ve aytısın esas özellikleri konu edilmiştir. Muhtar Avezov'un aytıslar hakkındaki makalesinde jumbak aytısının özelliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. *Aytıs* kitabının ikinci cildi (1965) akınların jumbak aytısına adanmıştır. Bunun dışında soru ve cevap şeklinde deyişen âşıkların toplu hâldeki aytıslarına da rastlamak mümkündür.

Lazzat Urakova'nın (2014) makalesinde folklorun önemli teorilerinden biri olan Performans (İcra) Teorisi'nden hareketle geliştirilmiş bir araştırma modeli Konısbay'ın Şınbolat'la yaptığı aytısa uygulanmıştır. Makalede, aytısta söyleyici, genel dinleyici, keşif ve düzenleme meselelerine değinilmiştir.

Z.R. Utarbayev, T.A. Kilmuhametov, G.G. İşimbayeva (2016) tarafından hazırlanan makale Başkurt Türklerindeki aytıs sanatının tür özelliklerini ve çeşitlerini ele almaktadır. Sözkonusu makalede bu sanatın başta Başkurt Türkleri olmak üzere Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleri gibi diğer Türk boylarında da mevcut olduğundan bahsedilmektedir. Makaleden anlaşıldığı üzere aytıs sanatı sesenlerin yanı sıra kız ile delikanlı, erkek ile kadın ve anne ile kız arasında da gerçekleşmektedir.

A. M. Hakimyanova'nın (2019) Başkurt Türklerinin edebiyatındaki *takmak* türünü değerlendirdiği makalesinde, takmakların *dans, oyun, tören takmakları, aytış-takmak veya yadkar-takmak, alaycı takmak* gibi çeşitlerine dair bilgiler verilmektedir. Makalede, aytış-takmağın irticali sanatın mahsulü olduğu ve ana özellik olarak keskin mizaha dayandığı tespiti yapılmıştır.

Z. N. Rahmatullina'nın (2017) makalesinde yüzyıllardan beri süregelen sesen kimliği ve sesenlik kurumundan bahsedilmektedir. Sesenlerin sözlü edebiyata katkıları büyüktür. Halk arasında daha çok Karas sesen ile Kazak baturu Aksa'nın, Erense sesen ile Abulhayır hanın, Kubağuş sesen ile Akmurza sesenin aytışları bilinmektedir. Sesenler aytış yapmakla birlikte aynı zamanda uruklar arasındaki çekişmeleri ve sorunları çözmekle meşhurdurlar.

R. Ortabayeva (1986) tarafından kaleme alınan makalede, *aytu* sanatının şiirsel özellikleri ele alınmış ve icra ortamı, gelenek temsilcileri, jırçılar ile jırçılık sanatı hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmacı, makalesinde meşhur Karaçay jırçısı Appa Janibekov (Kalay uulu) ile Kasbot Koçkarov (Bağır uulu) arasında yapılan aytu sanatını değerlendirir.

1.1.3. Tezler

YÖK'ün sitesinde Anadolu sahası deyişmeleriyle ilgili birçok tez çalışması bulunmaktadır. Nazan Kutlusoy (2006) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde atışma sanatı hakkında bilgileri bulmak mümkündür.

Kaya'nın (2008) yüksek lisans tezinde deyişmelerin bir şekli olan dedim-dedi kavramının ne olduğu ve bu kavramı hangi araştırmacının nasıl tanımladığı ele alınmıştır. Dedim-dedilerin yapı ve konuları açısından incelemeleri yapılmış, ayrıca diğer halk edebiyatı ürünleri ve şiir türleri ile ilişkisi değerlendirilmiştir. "Yapılarına Göre Dedim-Dediler" başlığı altında dedim-dedi şeklinde icra edilen âşık şiiri ürünleri; şiirde buldukları yerlere, dize sayılarına, ölçülerine ve ayaklarına göre bir tasnife tabi tutulmuştur. "Konularına Göre Dedim-Dediler" başlığı altında ise söz konusu şiirler konuları bakımından bir kaç çeşide ayrılmıştır. Müstakil şekildeki dedim-dediler ise "Muhtelif" alt başlığı altında sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü başlığında dedim-dedinin

diğer halk edebiyatı türleri ile ilişkisi üzerinde durulmuş ve anonim halk edebiyatına ait ürünlerle dedim-dedi arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra dedim-dedinin; eski Türk şiiri, divan şiiri ve yeni Türk şiiri ve diğer Türk şiir gelenekleri ile ilişkisi, yapı ve içerik bakımından mukayese edilerek verilmiştir. Dedim-dedi şiirlerinin diğer Türk şiir geleneklerindeki örnekleriyle karşılaştırmasını yapan araştırmacı, dedim-dedi şiirlerinin kimi araştırmacıların dediği gibi bir tür değil, şiir şekli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Osman Özkan (2010) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Osmaniye yöresine ait Karacaoğlan, Dadaloğlu geleneği vs. incelenmiş ve bu gelenekler Türkmenistan'daki bahşılık geleneği ile karşılaştırılmıştır. Osmaniye'deki âşıklık sanatına örnek olarak Âşık Karayığit Osman örneği sunulmuştur.

Aydın Öncü'nün (2011) tezinde anonim edebiyatın bir türü olan türküler; vezinleri, yapıları ve konuları bakımından değerlendirilmektedir. Trabzon yöresi genellikle atma türkü geleneği ile meşhurdur. Çalışmada atma türkülerin karşılıklı atma türküleri olarak adlandırılan bir çeşidine de yer verilmektedir.

Küçükyıldız'ın (2016) yüksek lisans tezinde Anadolu sahasındaki *atma türkünün* tanımı yapılarak atma türkünün *âşık atışmaları*, *aytış geleneği*, *türkü ve mani* gibi türlerle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Eserde özellikle Rize'ye özgü olan atma türkü geleneğinden bahsedilmiş, atma türkü icracıları hakkında bilgi verilmiş ve atma türküler; icra ortamları, yapıları ve konuları bakımından bir tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmada atma türkülerin ezgilerine ve işlevlerine de kısaca değinilmiştir. Atma türküler ile Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinde karşımıza çıkan aytıs, aytış türlerinin ilişkisi üzerinde durulmuştur. Özellikle geleneğin en canlı şekilde sürdürüldüğü Kazak ve Kırgız Türklerindeki aytış geleneği ile atma türkü yapısal bakımdan mukayese edilerek atma türkünün kökeninin, Orta Asya'ya ait "aytış" geleneği olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Benli (2019) tarafından hazırlanan doktora tezinde klasik Türk edebiyatı sahasında *münazara* tarzında kaleme alınmış eserler incelemeye tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar, bu geleneğe uygun olarak yazılmış eserler de incelemeye dahil edilmiştir. Münazaranın bir tür mü, yoksa bir tarz mı olduğu

konusunun açıklığı kavuşması için de edebî türün mahiyeti tartışıldıktan sonra onun bir tür olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Münazaranın Antik Edebiyat ve Doğu ve Batı edebiyatları üst başlığında Sümer, Akad, Antik Mısır, Antik Yunan, Süryani, İbrani, Arap, İran, Latin, İngiliz, Fransız ve Alman edebiyatlarında görülen örnekleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkçe edebî münazaralar kahramanlarına göre tasnif edilmiştir. Bütün bu bilgilerin ışığında Türk edebiyatına dahil olan münazaraların özellikleri üzerinde durulmuş ve çeşitli özelliklerine göre münazaralar sınıflandırılmıştır.

Eskil (2022) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde kökleri Orta Asya'ya dayanan âşık atışmaları ve tamamen farklı bir coğrafyada doğmuş ve hemen hemen diğer sahalara kadar yayılmış *rap diss atışmaları* incelemeye tabi tutulmuştur. Bahse konu atışmalar arasında müzikal ve sözel açıdan karşılaştırma yapılarak bunların benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulmuştur. Toplamda üç âşığın ve beş rap müzisyenin dahil olduğu bu çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde; birbirinden kilometrelerde uzakta ortaya çıkan ve yaygınlaşan bu iki türün birçok noktada benzerlikler ve farklılıklar göstermekte olduğu ancak bu farklılıkların konuları birbirinden bağımsız kılacak kadar belirgin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Azerbaycan Türklerinin âşıklık sanatına ait önemli çalışmalardan biri Erdoğan Eskimez tarafından hazırlanmıştır. Araştırmacının yüksek lisans tezinde (2010) Azerbaycan'ın ünlü âşıklarından biri olan Âşık Elesker'in Anadolu sahası âşık edebiyatındaki yeri araştırılmıştır. Tarihî olarak ortak bir kaynaktan beslenen Azerbaycan ve Türkiye edebiyatlarında ne gibi paralellikler olduğu incelenmiş ve âşık edebiyatındaki türlerin özellikleri ile benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

Son yıllarda Kazakistan'daki aytıs sanatı üzerine yapılan çalışmalardan birisi Mehmet Yılmaz'ın *Kazak-Türük Aytıstarının Ereşelikleri* (2010) başlıklı, kardeş iki ülkenin sözlü şiir geleneğindeki deyişme sanatının özellikleri ve ortaklıklarının ortaya konduğu tez çalışmasıdır. Söz konusu tez üç bölümden ibaret olup mukayeseli çalışma niteliğini taşımaktadır. Tezin son kısmında 19. yüzyıla ait olduğu bilinen Kazak sözlü edebiyatı tarihindeki ünlü *Birjan ile Sara Aytısı*'nın Latin harfleriyle transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine tercümesi sunulmuştur.

Türkiye’de Kazak Türklerinin aytıs sanatı üzerine yapılan verimli tez çalışmalarından biri olarak Lazzat Urakova’nın (2008) doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde Kazak halk edebiyatındaki aytıs türleri ve özellikleri ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde Kazak aytıs geleneğinin bilinen isimlerinden Jambıl Jabayaev’in hayatı ve eserlerine dair bilgilere yer verilmektedir. Çalışmada, Jambıl’ın Kazak aytıs geleneğindeki yeri belirlenmiş ve Jambıl aytıslarının özellikleri İcra Teorisi bakımından değerlendirilmiştir.

Türkiye’de, Janat Botabayeva (2008) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Kazak aytıs sanatı hakkındaki görüşler ile tespitler değerlendirilmektedir. Bu tezde Kazakça “*Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I*” (1964) kitabı Türkiye Türkçesine aktarılmış ve transkripsiyonu yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde sözkonusu kitabın dizini yapılmış ve metindeki anlamı bilinmeyen kelimelerin açıklamalı sözlüğü hazırlanmıştır.

Kazak aytısı üzerine yapılan bir diğer çalışma Fatma Ayan’ın (2015) yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Anadolu sahası karşılaşmalar ile Kazak aytıs sanatı; biçimsel, türsel ve tematik bakımdan karşılaştırılıp incelenmiştir.

Hüseyin Onat’ın (2021) yüksek lisans tez çalışmasında hem akınlık geleneği hem geleneksel Kazak Türklerinin müziğini icra eden sal-seri, akın, jırav ve jırşı, anşı, ölenşi, küyşi, baksı gibi sanatçı tipleri performans teorisi açısından değerlendirilmektedir. Çalışmada Kazak Türklerinin aytıslarına dair kısa bilgiler verilmiş ve Jambıl akının Aykümis ile yaptığı aytısı atışmaya örnek olarak sunulmuştur.

Yurt dışında Kazak Türklerinin aytısı üzerine yapılan bir çalışma olarak Eva-Marie Dubuisson’ın *The Value Of A Voice: Culture and Critique in Kazakh Aitys* adlı doktora tezi (2009) ifade edilebilir. Bu tez kapsamında günümüzde yaşayan Kazak akınlarından Rinat Zayıtov, Balgynbek İmaşev, Amanjol Altayev, Dauletkerey Kapulı vs. ile görüşülüp aytıs sanatı hakkında röportajlar yapılmıştır. Çalışmada aytıs sanatının tarihinden bahsedilmiş ve bugünkü durumu ele alınmıştır.

Türkiye’de Kırgız Türklerinin akınlık geleneği üzerine Ulanbek Alimov tarafından (2003) yapılan yüksek lisans tezinde akın kavramı, akınlık geleneği ve akınlık mektepleri gibi önemli meseleler ele alınmıştır. Üç bölümden ibaret olan bu çalışmanın birinci bölümünde, Kırgız Türklerinin akınlık geleneği ve gelenek temsilcilerine dair

bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde, Kırgız Türklerinin akınlık geleneğinin bilinen isimlerinden Toktogul Satılganov, Moldo Kılıç Şamırkanuulu, Togolok Moldo, İsmayil Boronçiyev, Cenicok Kököuulu gibi akınların belli başlı özellikleri tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde Kırgız akınlarının icra ettiği türler incelenmiştir. Çalışmada Kırgız akınlarının repertuvarındaki bekbekey, şırıldan, arman ırları, beşik ırları, caramazan ırları gibi şiirsel türlerle birlikte aytış sanatının özellikleri ele alınmıştır.

U. Alimov'un (2010) Kırgız Türklerinin aytışlarını incelediği doktora tezinin ilk bölümünde Kırgız akınlık geleneğinde aytışın yeri ve önemi, tarihî gelişimi ve folklorun diğer türleriyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Diğer Türk boylarının geleneklerindeki aytış sanatına benzer türler de ele alınmıştır. İkinci bölümde ise aytışların yaratılışı ve icra ortamı, aytışın kullanım ve anlatım mekânları, aytışın konuları ile işlevi hakkındaki bilgilere rastlanmaktadır. Çalışmada aytışların tür ve şekil özellikleri incelenmekte ve Kırgız Türklerinin ünlü akınlarının biyografisinden ve eserlerinden bahsedilmektedir.

Türkiye'de Kırgız Türklerinin bilinen akını Barpı'nın sanatı üzerine Kanatbek Anash uulu (2018) tarafından bir çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışmada şairin eserlerinin yanısıra yaptığı aytışları üzerinde de durulmuştur.

Türkiye'de Kırgız Türklerinin akınlık geleneği üzerine yapılan tez çalışmalarından biri Aslıhan Çikdemtepe'ye (2020) aittir. Araştırmacının yüksek lisans tezinde Kırgız akını Cenicok'un biyografisi ile ilgili bilgiler verilip Cenicok'un şiirleri konu ve yapı bakımından ele alınmıştır. Cenicok, akınlık maharetini aytış yarışmalarında sergileyen bilinen bir akındır. Çalışmada Cenicok'un akınlık geleneğindeki yeri belirlenmiş ve aytış sanatı üzerinde durulmuştur.

Başkurt Türklerinin aytış sanatıyla ilgili kapsamlı bir çalışma M.H. İdelbayev'e (2001) aittir. Araştırmacının doktora çalışmasında, Başkurt Türklerindeki yırau, sesen gibi sözlü gelenek temsilcilerine dair bilgilere yer verilmektedir. Bu şahıslar hem epik destan geleneğini temsil edip hem de Başkurt Türklerinin aytışlarını icra etmektedirler. Aytış, Başkurt sözlü şiir geleneğinde 14-18. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Eserde, bu geleneğin temsilcileri sayılan ünlü Habrau yırau ile İdukay'ın, Kubaguş sesen ile Akmurza sesenin, Karasa sesen ile Kazak baturu Aksa'nın, Bayık sesen ile Kazak akını Buhar jırau'ın, Salavat batur ile sevgilisi Züleyha vb.'nin aytışları değerlendirilmektedir.

E. R. Skurko (2004), Başkurt Türklerinin akademik müziğinin oluşumunu ele aldığı doktora tezinde Başkurt Türklerinin millî müzik kültürünün oluşum yollarını ve işlevlerini belirlemeye çalışmıştır. Tezde, halk edebiyatının epik ürünleri sayılan kubayır ve aytış sanatlarının yapısal bakımdan incelemesi yapılmıştır.

1.2. DÜNYADA YAPILAN DEYİŞME ÇALIŞMALARI

Dünya sözlü edebiyatına göz gezdirildiğinde Türk Dünyası deyişme sanatına benzer farklı sanat türlerinin mevcut olduğu görülür. Bu sanat türlerinin başlangıçları antik çağlara dayanmaktadır. MÖ 776 yılından itibaren Yunanistan'ın Olympos Antik kentinde Zeus'un şerefine dört senede bir spor yarışması düzenlenmiştir. Bu oyunlarda askerî hazırlıklar, beden eğitimi gösterişleri, farklı sanatsal sergilerin yanı sıra geleneksel şair atışmaları gerçekleşmiştir. Daha sonra bu tarz atışmaların Antik Yunan yazarlarının eserlerine yansıdığını görmek mümkündür. Tiyatro yazarı Euripides'in *Medea* adlı trajedisinde, ana karakter Medea'nın sadakatsız kocası İason ile, *Helena* adlı dramda Menelay'ın karısı Helena ile atışmaları bulunmaktadır.

Batı edebiyatında aşk, sevdâ konularının, doğa, kır güzelliklerinin, çoban yaşamının ve bunlara karşı duyulan özlemlerin birkaç çoban tarafından karşılıklı konuşma halinde dile getirildiği pastoral şiirlere *eglog* denildiği görülmektedir. Latin ve Batı edebiyatında eglog tarzında Dante, Petrarca ve Boccaccio gibi Rönesans öncesi ve E. Spenser, J.Swift, A. Pope gibi Rönesans sonrası şairler önemli eserler vermişlerdir.

Mark J. Curran'ın (2010) kitabında Brezilya sözlü şiir türleri İngilizce ve Portekizce iki dilli olarak ele alınmıştır. Yüzyıllarca Portekiz'in hakimiyeti altında kalan Brezilya'nın karşılıklı şiir sanatı Portekizce *desafio*, *cantoria*, *peleja*, *repente* gibi farklı adlarla adlandırılmaktadır. Kitapta Patrik ve Katingerolu İgnatius'un arasında geçen *peleja* atışmasından (Peleja de Patricio e Inacio da Catingueiro) bahsedilerek bunların metinleri sunulmuştur. Luis da Camara Cascudo'nun ve kimi araştırmacıların anlattığına göre 19. yüzyılda peleja sanatı *viola* veya *rabeca* olarak adlandırılan müzik aletleri eşliğinde icra edilmiştir.

Pınar Tekin ve Füsün Ataseven'in (2021) makalesinde Anadolu sahasından Avrupa kıtasına kadar uzanan sözlü kültür geleneğinin metinlerarasılık bağlamında özellikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca Avrupa sözlü geleneğinin *troubadour*, *minstrel*, *minnesangar*, *bard* ve *skomoroh* olarak adlandırılan temsilcilerine dair genel bilgileri bulmak mümkündür.

Paule Maria Haydar'ın (2014) doktora tezinde Lübnan sözlü şiir geleneğinde *zagal* olarak bilinen karşılıklı şiir sanatından söz edilir. Çalışmada günümüz Lübnan *zagal* sanatının ve festivallerinin toplumdilbilimsel ve müzikal-metrik kökleriyle bu sanatın temel özellikleri yer almaktadır. *Zagal* sanatı, birbirleriyle rekabet eden dört şair arasında yapılır. 1900'lü yılların başında *zagal* geleneğinde de yeni gelişmelerin olduğu görülür. Şairler bir araya gelip *cauqas* adı verilen gruplar oluştururlar. Bu gruplar diyar diyar dolaşarak halka performans sergilerler. Şiirlerine önce ev sahiplerini överek başlarlar ve ardından politik veya sosyal bir konuya geçiş yaparlar.

1.3. TÜRK DÜNYASI SÖZLÜ ŞİİR GELENEĞİNDE DEYİŞME TANIMLARI

Karşılıklı şiirleşme geleneği, Türk Dünyası sözlü şiir geleneğinde eski çağlardan beri süregelen bir sanat türüdür. Türk dilinin çeşitli lehçelerinde “*aytmak, demek, söylemek*” şekliyle kullanılan bu türün Türk sözlü edebiyatındaki karşılığı bugüne dek *deyişme, karşılaşma, atışma* gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir. Tüm Türk boylarında görülen karşılıklı şiirleşmenin olmazsa olmaz unsurunun ezgi eşliğinde irticâlen ve diyalog şeklinde deyişme olduğunu söylemek mümkündür. Karşılıklı şiirleşme geleneği âşık tarzı edebiyatın yanı sıra anonim edebiyatın mani, atma türkü gibi ürünlerinde de boy gösterir. Anadolu sahasında Karadeniz yöresine ait karşılıklı atma türküleri, bunun örneklerinden biridir. Üstelik tek kişinin söz konusu olduğu durumlarda bile karşılıklı söylemeye dayalı eserlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun en temel örneğini dedim-dedi tarzındaki şiirler oluşturur. Karşılıklı şiirleşmenin insan dışı canlı-cansız varlıkların söyleşmesine dayalı örnekleri de mevcuttur. “Demeli”, “deyiştirme”, “söyleştirme” başlıkları altında değerlendirilen bu tür deyişmelerde başta insanoğlu

olmak üzere tüm somut, soyut, canlı, cansız nesnelerin diyalog şeklinde konuşmaları söz konusudur.

Anadolu-Türk âşık karşılaşmalarına *müşaare*, *deyişme*, *atışma*, *bağlama*, *tekellüm*, *söyleşi* vs. gibi genel adlar verilmektedir. Günümüz Türk sözlü şiir geleneğinde bahsi geçen konuda birbirini tamamlayan çeşitli araştırmalar yapılmıştır. U. Günay, Türkiye’de âşıklık geleneğinde belli yörelerde “*karşılaşma*”, “*deyişme*”, “*atışma*” veya “*karşıberi*” gibi adlar altında toplanan sistemli deyişmelerin, en az iki âşığın dinleyici huzurunda veya herhangi bir yerde karşı karşıya gelerek birbirlerini sazda ve sözde belli prensipler içinde sınamaları esasına dayandığını belirtir (Günay, 2018, s. 84).

Şükrü Elçin *karşılaşmaları*, “âşıkların seçici heyet veya bilirkişiler önünde karşılıklı şiirler okumaları” şeklinde tanımlar. Söze yaşça büyük, usta kabul edilen veya misafir olan âşığın başladığını veya âşıklardan herhangi birinin verdiği ayak üzerine şiirler okunduğunu ve bunun bir imtihan tarzında devam ettiğini söyler (Elçin, 1998, s. 225).

D. Kaya’ya göre *deyişme*, iki veya daha fazla âşığın herhangi bir konuda manzum halinde söyleşmeleridir. Genel olarak deyişmede ne galip gelme, ne de rakibe takılma veya laf atma vardır. Deyişme, belirli bir ayakla veya âşıklardan birinin açacağı ayakla duyguların, kanaatlerin, kabullerin, inançların, tavırların ortaya konulmasıdır. Kısa bir şekilde özetlenecek olursa, karşılaşmada “mat etme”, atışmada “eğlendirme”, deyişmede ise “sohbet” esas gayedir (Kaya, 2000, s. 28). Kaya, *karşılaşmayı* “en az iki âşığın düşüncelerini, duygularını, dünya görüşlerini, bilgi, kanaat ve hünerlerini sergilemek, izleyicileri eğlendirmek amacıyla belirli kurallar çerçevesinde irticâlen şiir söylemeleri” şeklinde tanımlamaktadır (Kaya, 2000, s. 27).

E. Artun’a göre *atışma*, “âşıkların saz eşliğinde verilen bir ayağa uygun olarak ve birbirine laf dokundurarak sazlı sözlü karşılaşmalarıdır” (Artun, 2011, s. 90).

Diğer bir tarife göre, *deyişme*, *müşaare*, *söyleşi*, *atışma*, *bağlama*, *tekellüm* âşık karşılaşmalarının çeşitlerinden olup, seyirci önünde yapılır. Âşık atışmaları, âşıkların birbirlerini sazda ve sözde yenmeye çalıştığı yarışma türüdür (Albayrak, 2004, s. 58).

Azerbaycan âşık edebiyatında *deyişme*, esasen iki şahsın karşı karşıya dayanarak şiirleşmesidir. Kasımlı ve Allahmanlı *deyişmeyi*, “poetik söz kudretine güvenen iki

âşığın birinin diğerini mağlup etmesi amacıyla karşılıklı şiirleşmesi” şeklinde tanımlar (2016, ss. 90-91).

M. Hekimov, Azerbaycan *deyişmelerinin* mahiyetini merasim folklorundaki dramatik unsurlarda aramaktadır. Hekimov’a göre geçmişteki bahar kutlamalarında genç kızlar tarafından eğlence amaçlı şarkılar söylenirdi. Bu kutlamalarda genç kızlar yılın son çarşambasında temiz suyla dolu taşın etrafında karşılıklı atışırken kendilerini överlerdi (2017, s. 211).

Başkurt Türklerinin deyişmesi olan *aytış*, irticâlen icra edilen, diyaloga dayalı şiirsel bir yarışmadır. Bu sanat türü, Başkurt Türkleri ile diğer Türk topluluklarının eski zamanlardan beri süregelen sözlü şiirlerinden biridir. Çok sayıda folkloristik kayıta aytışın halkın sevdiği ve önem verdiği bir tür olduğu bildirilmektedir (Baimov, 2001, s. 37). Aytışın kökeni çok eskilere dayanır ve ilk ortaya çıkışının 14-18 yy.’a ait olduğu öne sürülür. Bu türün Başkurt Türklerinin epik destanları ile kubayırlarından (kahramanlık şiirler) kaynaklandığına dair görüşler de mevcuttur. Başkurt Türklerinin epik destan geleneğinde yer alan Nerkes ve Hauban (Ak buzat destanı), Habrau yırau ve Toktamış han (İdukay ve Muradım destanı), Başkurt baturu Kujak ile Nogay Targın’ın (Targın ve Kujak destanı) arasında gerçekleşen aytışlar bunun kanıtlarıdır.

Karaçay-Malkar Türklerinin *aytış* sanatı, insanın manevi dünyasını ortaya koyar; şairin belli bir şahıs, çevre ve toplumsal olaylar ile ilgili görüşlerini yansıtır. Aytış bazen saatlerce sürebilir. Aytış sırasında aşk hikâyesi, mizahi olaylar ve günlük meseleler de anlatılabilir. Genel olarak sanatçıların dış görünüşü ile davranışlarından, geçmişteki ve şimdiki hâllerinden, ayrıca halk kültüründeki gelenek-göreneklerden de bahsedilir (Malkonduev, 1996, s. 135). Rimma Ortabayeva’nın makalesinde, aytışın karşılığı *aytu* olarak geçmektedir. Ortabayeva, bu sanatın manevi kültürün oluşumundaki öneminden bahseder. Araştırmacıya göre aytu irticâlen söylenen sanattır (Ortabayeva, 1986, s. 183).

Çokan Velihanov’un 1840 yılında bozkırın ilk şairleri ve şarkıcıları olarak değerlendirdiği Karakalpak Türklerinde deyişme sanatına *aytış* denilmektedir. Karakalpak Türklerinin sözlü kültür geleneğinde destanları baksılar, jıraular anlatılmaktadır, aytış görevini ise şairler üstlenmişlerdir. Aytışlar belli bir müzik aleti, özellikle kopuz ve duutar eşliğinde yapılmaktadır.

Kazak Türklerinde *aytı́s*, irticâlen icra edilen, akınların bilgi ve hünelerinin sergilendiği sanattır. Bunun yanı sıra aytısta önemli toplumsal meseleler ele alındığından ve eleştirel bakış açısı söz konusu olduğundan, bu tür yüzyıllarca halk tarafından yoğun ilgi görmüş ve günümüze kadar canlılığını korumuştur. Mukanov, aytıs kelimesinin kökenini *demek* anlamındaki *ayt-* fiiliyle açıklamaktadır. Araştırmacı, *aytı́s* kelimesinin iki kişinin konuşması ve tartışmasından türediği kanaatindedir. Nitekim, eskiden kavgaya girenler için falan ile filan atılmış denilmesi buna kanıt oluşturmaktadır. Aytısın en önemli özelliği, akınlar tarafından irticâlen icra edilmesidir (Mukanov, 1965, ss. 184-185).

Ğabdullin'in bildirdiğine göre, aytısın ilk örnekleri halkın yaşam tarzı ve örf-âdetler ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Şiirler özellikle kalabalık mekânlarda, eğlenceli ortamlarda halkı eğlendirmek, güldürmek amacıyla söylenmişlerdir (Ğabdullin, 1996, s. 320).

Diğer bir araştırmacıya göre, aytısın kökeni eski örf ve âdetlerden kaynaklanmıştır. Daha doğru bir ifadeyle eskiden ruvlar (uruk) arasında ortaya çıkan kavga ve çekişmeler sırasında yapılan karşılıklı konuşmalar aytısın temelini teşkil etmiştir (Tursunov, 2002, s. 95).

Baytursinov'a göre aytıs, manzum şekilde yaratılmalıdır. Mensur hâlde icra edilenine çekişme denir (Baytursinov, 2003, s. 105).

Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatında *aytı́ş*, ırçının hazırcevap olmasını ve irticâlen söz söyleyebilmesini gerektirir. Taştmirov, aytısta şahıslardan bahsedildiğinden, coğrafya hakkında bilgi verildiğinden, aynı zamanda da ırçının ruh hâli ve dünya görüşünün aytısta gözlemlenebildiğinden söz eder. Kırgız aytışları, toplumun sosyo-kültürel gerçeğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Saz söz meydanına çıkan ırçılar yahut hazırcevaplı çekenler, halkın karşısına çıktıklarında kahramanlar gibi hiç kimseden çekinmeden düşüncesini söylemelidirler (Taştmirov, 1978, s. 208).

Kırım Tatarlarında deyişmenin karşılığı olarak görülen *çın* sanatı, tez icra edilen küçük hacimli şiir türüdür. Genellikle düğünlerde, toplantılarda, bayramlarda, tepreş ve dervizalarda hem halk tarafından hem de çınçılar ve kedaylar tarafından icra edilir.

Çınlar genç kızla bir delikanlı arasında ve yahut kızlar ile delikanlılardan oluşan ayrı gruplar arasında karşılıklı söylenir. Çınlarla ilgili bilgiler şu şekildedir:

Çınların bir keday veya çınçı tarafından söylenmesine çınlamak; iki keday veya iki grup arasında söyleniyorsa çınlaşmak denilmektedir. Çınlaşma bugün Romanya'daki ve Türkiye'deki Kırım Tatarları arasında çok canlı olarak uygulanmaktadır. Kırım'daki Kırım Tatarları arasında 1925'li yıllarda bu âdetin devam ettiğini anlatan makaleler bulunmakla birlikte, 1944 sürgünü ve sonrasında bu âdetle ilgili bir malzeme görülmemiştir (Yıldız vd., 2016, s. 454).

Nogay Türklerinin çın sanatı (bazen şım), düğünlerde, eğlencelerde, farklı toplantılarda iki kız ile iki yiğidin arasında gerçekleşmekte ve çoğunlukla gençlerin birbirlerine karşı içlerinde beslediği aşk duygularını ifade etmektedir. Nogay Türklerinin çını, Kazak Türklerindeki kayımdasuv ayıtısı ile hemen hemen aynıdır.

Nogay Türklerinin sözlü şiir geleneğinde *saz* olarak adlandırılan şiirsel bir yarışma türü mevcuttur. Bu yarışmanın şartına göre, her katılımcının dombra çalması, yeterince beyit söylemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra şairler tarafından icra edilen ve *aytis* olarak adlandırılan bir sanat türü de mevcuttur. Eski zamanlarda kalabalık karşısında sıkça yapılan bu geleneğin ne yazık ki günümüzde unutulmaya yüz tuttuğunu söyleyebiliriz.

Özbek Türklerinde şairlerin karşılıklı şiirleşmesine *aytışuv* denir. Özbek Türklerinin toy ve düğünlerinde diğer Türk boylarında olduğu gibi karşılıklı türküler ve şarkılar söylenir. Özellikle, kızın evinde gerçekleşen düğün sırasında *bazım* olarak adlandırılan bir oyun, yarışma düzenlenir. Buna kız ile damat tarafının arkadaşları katılır. Bazım yarışmasını daha önce deneyimi olan orta yaşındaki kadınlar yönetir. Bazimde kızlar ile erkekler gruplar hâlinde karşılıklı şiirler söylerler. Bu tarz şiirlere *lapar* ya da *leper* denir. *Laparı* icra edenlere de *laparçı* adı verilmektedir. *Lapar* söylemekteki maksat, gençlerin bir araya gelip eğlenmesi, şakalaşmasıdır. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nde* Özbek edebiyatının bulunduğu 14. ciltte leper ve yar-yar türkülerine dair aşağıdaki bilgiler sunulmuştur:

“Atışma manileri iki türlüdür. Bazıları düğünlerde söylenir; erkekler ve kızlar taraf taraf olup söylerler. Oynarken söylenen atışma manilerini ise iki kişi icra eder. Söyleşme ve oyun yarışması gibidir. Yar-yarlardan ve atışma manilerinden sanatçılar, türlü bedî eserlerde, dramlarda, roman ve hikâyelerde, halk bahşıları da destanlarda çok faydalanırlar” (2000, s. 138).

Türkmen Türklerinde *aydışik* olarak adlandırılan deyişme sanatı, genellikle bahşılar tarafından icra edilir. Aydışikta konu sınırlaması yoktur, bahşılardan kendi şiirlerini veya yeni yarattıkları şiirleri irticâlen söylemeleri gerekmektedir. Bu tür karşılaşmaların özelliği, şekil ve ezgi açısından karmaşık olan şiirleri söylemek, bir destanı baştan sona okumak veya hakem bahşılardan istediği destanın bir parçasını anlatabilmektir (Şahin, 2006, s. 440).

Uygur Türklerinin *Heliq Eǵiz İcadıyiti* olarak adlandırdıkları anonim halk edebiyatının bir türü olan *beyit*, halk tarafından sevilen bir şiir türüdür. Beyitin belli başlı özelliği, erkek ile kızın arasındaki karşılıklı atışmaya dayanmasıdır. Beyit terimi, Uygur halk şiirinde hem bir nazım şeklini hem de bir nazım türünü ifade eder. Nazım şekli olarak beyit, iki mısradan oluşan halk şiirine denirken nazım türü olarak beyit ise müzikle söylenmek üzere değil okunmak üzere düzenlenmiş, hece, durak ve mısra sınırlanmışınagirmeyen, konu bütünlüğüne sahip her türlü halk şiirine verilen isimdir (İnayet, 2011, s. 108). Uygur Türklerinin âşıkları arasında deyişme sanatının bulunduğunu gösteren bir rivâyette, evlenmek isteyen Behnisa (Bahtnisa) adlı kadın, kalabalık karşısında dutar çalıp türkü söyleyen Negem'e dans ederek gelip koşakla bir soru sorar. Negem onun bütün sorularına doğru cevap verir ve ondan üstün olduğunu kanıtlar. Behnisa ise sözünü tutup onunla evlenir (Yıldız vd., 2016, s. 781). İrticalen söz söyleme ve belli bir müzik aleti eşliğinde icra, Türk Dünyası'nda deyişme sanatında görülen ortak hususiyetlerdir. Deyişme geleneğinde müzik veyahut ezgi özel bir yer tutmaktadır. Bu nedenle de âşıklar sanatlarını sergilerken belli bir müzik aletine başvururlar. Her Türk topluluğunun kendine özgü millî çalgısı bulunmaktadır. Bunlara Türkiye'de *çöǵür* veya *saz*, Azerbaycan'da *saz*, *tar*; Türkmenistan'da *dutar*, Özbekistan'da *dombıra*, *dutar*, Kırgızistan'da *homuz* veya *kopuz*, Kazakistan ve Karakalpakistan'da *dombıra*, Nogay ve Kumuklarda *dombıra*, *aǵaç (homuz)*, Karaçay-Malkarlarda ise *müyüz kopuz*, *kıl kopuz*, *kingır kopuz* adı verilir.

Deyişme sanatının temsilcileri Anadolu ve Azerbaycan sahasında âşık, Kazak, Kırgız (bazen ırçı), Karakalpak (bazen şair) ve Nogay Türklerinde akın, Özbek ve Türkmen Türklerinde bahşı, Uygur Türklerinde koşakçı, Başkurt ve Tatar Türklerinde sesen veya çınçı, Kırım Tatarlarında çınçı yahut keday olarak isimlendirilir. Anadolu sahasında olduğu gibi Orta Asya Türk Topluluklarındaki deyişme sanatkarlarında da irticâlen

(doğaçlama) söz söyleme yeteneğine sahip olmak, saz çalmayı bilmek ve atışma yapabilmek âşıklarda bulunması gereken özelliklerdendir.

1.4. DEYİŞMELERİN TASNİFİ

1.4.1. Anadolu Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Türkiye’de deyişme sanatının tasnifi üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Duman’ın (1988) makalesinde Trabzon yöresine ait atışma geleneği hakkında bilgi verilerek atışmalar; yapılma şekillerine göre *kızlar ile erkekler arasında yapılan atışmalar, kızlar ile kızlar arasında yapılan atışmalar, erkekler ile erkekler arasında yapılan atışmalar* olarak üç gruba ayrılmıştır.

Durbilmez (1993) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Karanlı âşık Murat Çobanoğlu’nun hayatı, sanatı ve eserleri ele alınmış ve değişik âşıklarla farklı zamanlarda yaptığı karşılaşmalardan tespit edilen 88 atışma metni “Karşılaşmaları” adlı bölümde verilmiştir. Karşılaşmalar deyişen âşıkların sayısına göre *a) İkili Karşılaşmalar, b) Üçlü Karşılaşmalar, c) Dörtlü Karşılaşmalar, ç) Altılı Karşılaşmalar* başlıkları altında tasnif edilmiştir.

Artun, Çukurova’lı âşıkların atışmalarını değerlendirdiği makalesinde karakteristik özelliği olan yirmi dört atışma örneğini sunar ve atışmaları işlevlerine göre aşağıdaki şekilde tasnif eder:

A. Bilgi Ölçmek İçin Yapılan Atışmalar (Bağlama Muamma)

B. Deyişmeli Atışmalar (Sohbet) Atışmaları

C. Öğütlemeli Atışmalar

D. Deyiştirmeli – Demeli – Söyletmeli Atışmalar

E. Taşlamalı – Takılmalı Atışmalar

F. Övmeli – Koltuklamalı Atışmalar

G. Sicillemeli Atışmalar

H. Mektuplu Atışmalar (Artun, 2013, ss.80-81).

Durbilmez (2016) Âşık Hasreti'nin atışma sanatı üzerine inceleme yaparken ayak çeşitlerini yapıları bakımından *yenileme ayaklı atışmalar* ve *yineleme ayaklı atışmalar* olarak ikiye ayırır. Bunun yanı sıra atışmaları ayakların kolaylık ve zorluklarına göre *düz ayaklı atışmalar*, *geniş ayaklı atışmalar*, *dar ayaklı atışmalar*, *kapanık ayaklı atışmalar* olarak tasnif eder. Kafiye çeşitleri bakımından *yarım kafiyeli ayaklar*, *tam kafiyeli ayaklar*, *zengin ayaklı kafiyeler*, *cinaslı ayaklar* olarak alt başlıklara ayırır. Âşık Hasreti'nin diğer âşıklarla yaptığı atışmalar *ikili*, *üçlü* ve *beşli atışmalar* olarak tasnif edilerek sıralanmıştır.

Altınkaynak, Türkiye ve İran Türk topluluklarında karşılıklı söyleşi ve âşık karşılaşmalarını değerlendirdiği makalesinde hikâyelerde karşımıza çıkan şekliyle deyişme ve söyleşileri şu şekilde tasniflere ayırmıştır: *a) İki âşığın imtihana çekilmesi;* *b) İki düşmanın birbirine saldırı öncesi sözle sataşması veya teslim olmasını istemesi;* *c) Erkek erkeğe söyleşiler;* *d) Kadın kadına söyleşiler;* *e) Bir erkek bir kadın söyleşiler;* *f) Cansız varlık, bitki ve hayvanlarla söyleşiler* (Altınkaynak, 2021, s. 145).

Kaya (2008) yüksek lisans tezinde âşık edebiyatındaki dedim dedileri yapılarına ve konularına göre değerlendirerek bir tasnif denemesi yapmıştır. Dedim-dedilerin yapısal bakımdan farklılıklar gösterdiğini ifade eden araştırmacı, bu türü yapıları bakımından *şiiirde buldukları yerlere göre*, *dize sayılarına göre*, *ölçülerine göre* ve *ayaklarına göre* şeklinde dörde ayırmıştır. Dedim-dedileri dize sayılarına göre; *beyitlerle kurulu dedim-dediler* ve *dörtlüklerle kurulu dedim-dediler* olarak, *ölçülerine göre dedim-dedileri;* *aruz ölçüsüyle söylenmiş/yazılmış dedim-dediler* ve *hece ölçüsüyle söylenmiş/yazılmış dedim-dediler* olarak tasnif etmiştir. Dedim-dedileri ayaklarına göre değerlendirirken *tek ayaklı dedim-dediler* ve *döner ayaklı dedim-dediler* olarak ikiye ayırmıştır. Dedim-dediler yapısal bakımdan olduğu gibi konuları bakımdan da çeşitlilik arz etmektedir. Kaya, kurguda yer alan rollere ve bunlar arasındaki sohbetin içeriğine göre bu türü *muhabbet*, *aşk/sevgi*, *tasavvuf*, *toplumsal meseleler*, *şikâyet/yakınma/dert*, *öğüt*, *siyasi*, *köy-memleket* ve *muhtelif* olarak birkaç gruba ayırır.

Mehmet Fatih Köksal, münazaraları değerlendirdiği çalışmasında “kahramanları (tartışmanın tarafları) bakımından münazaraları *a) “Kahramanları insan olan*

münazaralar”: *Rind-zâhid, tabip-müneccim, zengin-fakir, kız-oğlan, evli-bekâr, bedevî-şehirli* b) “*Kahramanları hayvan olan münazaralar*”: *Papağan-karga, kedi-fare* c) “*Kahramanları cansız varlık olan alegorik mahiyetteki münazaralar*”: *Çiçekler (gül-nergis, yasemin-menekşe), mevsimler (yaz-kış, yaz-bahar), keyif verici maddeler (esrar-şarap, tütün-kahve), silâhlar (ok-yay, kılıç-mızrak), yiyecekler (peynir-ekmek, hurma-üzüm), kıymetli taşlar (inci-mercan-la’l-yâkut), şehirler (Mekke-Medine, Bağdat-İsfahan), türlü eşyalar (gûy u çevgân), çalgı aletleri (çeng-kopuz, tambur-ud)* d) “*Mücerred kavramların münazaraları*”: *Devlet-akıl, akıl-aşk, gençlik-ihiyarlık, hiddet-af, ümit-yeis* e) “*Değişik unsurların münazaraları*”: *Kalem-gönül, kalem-kılıç, su-hava, deniz-katre, dil-ağız, beyaz-siyah, oruç-bayram, zülf-tarak* vb. olmak üzere beş başlık altında toplamıştır (Köksal, 2006, s. 580).

Benli (2019) klasik Türk edebiyatındaki münazarayı ele aldığı doktora tezinde münazaraların tanıtımını ve değerlendirilmesini yaptıktan sonra kahramanlarına göre münazaraları; *kahramanı insan olan münazaralar, kahramanı hayvan olan münazaralar, kahramanı cansız varlık olan münazaralar* ve *kahramanları soyut kavram olan münazaralar* olarak tasnif eder. “Kahramanı İnsan Olan Münazaralar” başlığı altında münazaraları *zengin-fakir münazaraları, cinsel içerikli münazaralar, insan-hayvan münazaraları, diğer münazaralar* olarak alt başlıklara ayırarak irdeler. Kahramanı cansız varlık olan münazaraları kendi içinde *kılıç-kalem münazaraları, keyif verici maddelerin münazaraları, tabiatla ilgili münazaralar, yiyeceklerin münazaraları, sürahi-kadeh münazaraları* ve *diğer nesnelere münazaraları* olarak tasnif eder. Kahramanı soyut kavram olan münazaraları *akıl-aşk münazaraları* ve *diğer kavramların münazarası* olarak ikiye ayırarak inceler.

1.4.2. Azerbaycan Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Azerbaycan sözlü şiir geleneğinde deyişme sanatı, deyişme çeşitleri ve deyişmenin sanatsal özelliklerine dair bir çok çalışma mevcuttur. Bu sahanın önemli isimleri olarak M. Mahmudbayev, A. Nazimin, H. Alizade, A. Abidin, M. H. Tahmasib, M. Hekimov, P. Efendiyev, V. Veliyev, K. Namazov, I. Abbasov, M. Seyidov, M. Kasımlı, E. Memmedeli, H. İsmayılov, K. Vekilov, M. Allahmanlı, M. Mahmudbeyov, S.

Mümtazın, H. Elizade gibi araştırmacıların adlarını zikretmek mümkündür. Günümüz Azerbaycan deyişmelerinin sınıflandırılması hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. İşlevi ve şekli bakımından ele aldığımızda deyişmeleri aşağıdaki şekilde üç ayrı gruba ayırmak mümkündür:

“İlki âşığın gerçek ya da hayali sevgilisiyle yaptığı deyişmelerdir. Örneğin dedim-dedi olarak da bilinen deyişme sanatında soruyu soran da, cevabı veren de âşığın kendisidir. İkincisi ise âşığın başka bir usta âşığa çözmelerini istediği birkaç gıfılbend göndererek cevap istemesi üzerine kurulu olan deyişmelerdir. Bu deyişmeler hem sözlü hem de yazılı olabilmektedir. Üçüncüsü, âşıklar meclisinde, düğünlerde ve benzeri toplantılarda iki âşığın karşılıklı atışmaları üzerine kurulan deyişmelerdir. Azerbaycan âşık edebiyatında en yaygın deyişme şekli de budur” (Yıldız vd., 2016, ss. 91-92).

Azerbaycan deyişme sanatı bir kaç fasıla ayrılmaktadır. Bu yönden Anadolu sahası deyişme sanatı ile ortak benzerliklerin olduğu görülmektedir. Önce kendine güvenen âşık, rakip gördüğü saz-söz üstadını “Eğer âşıkıysan bu meydana gel” diyerek deyişme meydanına davet eder veya özel mektup gönderir. Âşıklar, deyişmeye başladıktan sonra aşağıdaki fasıllar ile devam ederler:

1. Herbe-zorba
2. Ayak vermek
3. Gıfılbend-bağlama (Kasımlı vd., 2019, ss. 90-91).

Tofik Hüseyinzade, *Âşık Deyişmelerinin Poetikası* (Bakü, 2017, s. 211) adlı monografisinde deyişmelerin kahramanlık destanlarında yer aldığını vurgulayarak, Köroğlu’ndaki deyişmelerden örnekler sunar.

1.4.3. Başkurt Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Başkurtlarda A. İ. Harisov, A. N. Kireev, S. A. Galin, M. M. Sagitov, B. S. Baimov gibi uzmanların çalışmaları sözlü edebiyat ürünlerinin tür tasniflerine ve yapısal özelliklerine adanmıştır. N. V. Ahmetjanov, Z. İ. İmamutdinov’un tespitlerine göre Başkurt sözlü şiir türünü törensel veya törensel olmayan şiirler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Törensel şiir türleri aytış, ninni, düğün şiirleri, takvim şiirleri vb.’dir. Törensel olmayan tür ise kubayır, yem, munajat, mizahi şiirler, takmaklar vs.’den

ibarettir. Aytış genellikle bayramlar ile toylar sırasında kızlar ile delikanlıların bir araya geldiği eğlenceli toplantılarda icra edilir (Hakimyanova, 2019, s. 497).

Başkurt halk edebiyatında takmak türünün bir çeşidi olan *takmak-aytışlar* irticâlen icra edilirler ve esas özellik olarak mizaha dayalıdır. Bunun yanı sıra *bilmeceye dayalı aytış* yomoklarda bulunmaktadır. Günümüze Başkurt aytış sanatının oldukça güzel ancak az örneğini ulaştırmıştır. 16-17. yy.'da yaşadığı bilinen Habrau yırau'ın İdukay batur ile aytışı, Kubağuş sesen'in Akmurza sesen ile aytışı, Karas sesen'in Kazak baturu Aksa ile, Bayık sesen'in Buhar akın, Salavat Yulayev'in sevgilisi Züleyha ile yaptığı aytışları burada zikretmek mümkündür.

1.4.4. Karaçay-Malkar Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Karaçay-Malkar Türklerinin folklorunda törensel şiirler konusu henüz yeterince incelenmemiştir. Bu konuya ilk değinen ve konuyu makale düzeyinde değerlendiren isim R. A. Ortabayeva'dır (1986, ss. 68-96). Törensel aşk şiirlerine ait olan aytış sanatı, *Süymeklik Jırla (Aşkılık Şiirleri)* türü altında törensel olmayan inar sanatı ile birlikte incelenmektedir. Karaçay-Malkar Türklerinin törensel folklorunda aytışın tür özellikleri ilk kez H. Malkonduev tarafından ele alınıp bilim âlemine sunulmuştur. Araştırmacıya göre aytış, halk şarkıcıları, halk şairleri ve bir kız ile bir erkek tarafından da söylenebilir. Bundan yola çıkılarak aytış yarışması tematik bakımından *kız ile erkek aytışı*, *halk şarkıcılarının aytışı* ve *halk şairlerinin aytışı* olarak üç kategoriye ayrılabilir (Malkonduev, 1996, s. 130).

1.4.5. Karakalpak Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Karakalpak folklorunda aytıs sanatı, araştırmacılar tarafından farklı türler altında incelenmiştir. N. Baskakov, N. Davkaraev, K. Maksetov'un tasnifine göre Karakalpak folkloru lirik ve epik ürünler olarak ikiye ayrılmış ve aytıs sanatı lirik eserler türü altında incelenmiştir (1982, s. 29). 1939'lu yıllarda O. Kojurov ile K. Ayımbetov, aytısı folklorun bir türü olarak nitelendirmişlerdir. 1951'de N. Baskakov Karakalpak folklorunu sınıflandırırken juap ile aytısı *Kadın Kosıkları* türü altında değerlendirmiştir.

N. Davkaraev ve K. Maksetov'un tasnifine göre Karakalpak folkloru lirik ve epik ürünler olarak ikiye ayrılır ve aytıs sanatı, lirik eserler türü altında incelenir (2006, s. 29). 1950-1960 yılları arasında folklor çalışmalarını yürüten N. Japakov, İ. Sağıtov, K. Maksetov, A. Tajimuratov, K. Mambetnazarov, N. Kamalov, A. Alımov, T. Niyetullayev, M. Nizametdinov gibi uzmanlar aytıs sanatını halk kosıkları türü altında değerlendirmişlerdir (Jarimbetov vd., 2006, s. 11). K. K. Jarimbetov, K. K. Orazımbetov tarafından aytıs, *sözlü aytıs ve şairler aytısı (yazılı)* olarak ikiye ayrılmıştır (Jarimbetov vd., 2006, s. 117).

Karakalpak folkloru halkbilimciler tarafından aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Örf-âdet şiirleri;
2. Çocuk folkloru;
3. Halk edebiyatının küçük türleri (atasözleri, bilmeceler, tekerlemeler);
4. Halk kosıkları (miynet kosıkları, aşkılık kosıkları, hoşlasu kosıkları, aytıs vs.);
5. Folklorun epik türleri: masallar, efsaneler, şeşenlik sözler, küldirgi angimeler (fıkralar); destanlar (kahramanlık destanlar veya kahramanlık jırlar, lirik-epik destan veya aşk destanları). Burada görüldüğü üzere aytıs sanatı halk kosıkları türü altında incelenmiştir (Jarimbetov, Orazımbetov, 2006, s. 11).

Karakalpak aytıları, bugüne kadar farklı özellikleri açısından tasnife tabi tutulmuşlardır. Bu tasnifleri yakından incelediğimizde, bunların büyük oranda aytıs sanatının muhteva özelliklerine göre yapıldıkları görülür. *Karakalpak Folkloru* (Nukus, 1983) adlı çok ciltli kitabın 11. cildinin tamamı aytıslardan oluşmakta ve bu ciltte Karakalpak aytısı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Bu kitapta Karakalpak aytıları aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Turmıs-salt aytıları (gelenek-görenekle ilgili deyişmeler).

Turmıs-salt aytıları halk kültüründeki gelenek-görenekleri konu alan aytıs türüdür. Kendi içinde *badık (tabiatla ilgili şiirlerle yapılan atışmalar)*, *havcar (düğünlerde karşılıklı söylenen türküler)*, *juuap aytıları (bilmeceli atışma)* olarak üçe ayrılır. *Juap aytısı kendi içinde: a) ruksat beru juabı (izin verme cevabı), b) tilek-sorau juabı (dilek-*

soru cevabı), c) jumbak juap (bilmece cevabı), d) akıl-nasiyat juap (öğüt verme cevabı), e) yumor-satiralık juap (mizahi cevap) olarak beşe ayrılmaktadır.

2. *Şayırlar aytısı (şairlerin deyişmeleri).*

Şairler aytısı konularına göre:

a) *Tilek (dilek)*

b) *Surau-cuap (soru-cevap)*

c) *Hoşlaşu (vedalaşma)*

d) *Muhabbat (aşk konulu)*

e) *Cumbak (bilmece)*

f) *Oyun-dalkek, hazıl (oyun, mizah konulu)*

g) *Tartısui, carısui (çekişme, yarışma)*

h) *Balalar aytısı (çocuk deyişmesi) olarak sekiz türe ayrılmaktadır.*

3. *Şeşenlik aytıs sekiz türe ayrılmaktadır. Bunlar:*

a) *Cumbak aytıs (bilmece)(öğütleme)*

b) *Dau aytısı (dava sırasında yapılan atışmalar)*

c) *Tilek, sorau-cuap aytısı (dilek, soru cevaplı aytıs)*

d) *Mısal aytısı*

e) *Azil aytısı, yumor-satiralık aytıs (mizah)*

f) *Akıl, nasiyat*

h) *Sın-bağa beru aytısı (sınama, değerlendirme).*

1.4.6. Kazak Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Kazak sözlü şiir geleneğinde aytısın birkaç tasnifi bulunmaktadır. Bunların en önemlileri M. Avezov, M. Ğabdullin, S. Mukanov, M. Jarmuhamedov tarafından yapılmıştır.

M. Avezov'un tasnifine göre, aytılar konularına göre *örf-âdet aytısı* ve *akınlar aytısı* olarak ikiye ayrılmaktadır. Örf-âdet aytısı kendi arasında: *badik aytısı*, *ölü ve dirinin aytısı*, *car car aytısı*, *kız ile yiğidin aytısı (kayımdasuv)*, *kağısuv aytılarıdır*. Akınlar aytısı ise kendi arasında *ruv aytısı*, *bilmece aytısı*, *dinî aytıs*, *yazılı aytıs*, *günümüz aytıları* olarak sınıflandırılmıştır (Avezov, 1964, ss.31-49).

Kazak aytısının oluşum ve gelişme aşamalarını inceleyen M. Jarmuhamedov'un kitabında aytısın on bir çeşidi bulunmaktadır. Araştırmacının tasnifine göre örf-âdet aytıları kendi arasında:

a) *Badik aytısı*

b) *Jar-jar aytısı*

c) *Kız ile yiğit aytısı*

d) *Hayvanlar aytısı*

g) *Didaktik aytıs* olarak birkaç çeşide ayrılır.

Akınlar aytısı ise:

a) *Jumbak (bilmece) aytısı*.

b) *Ruv(uruk) aytısı*.

c) *Dinî aytıs*

d) *Yazılı aytıs* olarak sınıflandırılmıştır (Jarmuhmedov, 1976, s. 17).

Araştırmacılar muhteva ve yapı bakımından aytısı birkaç çeşide ayırmışlardır. T. Tebegenov, akınlar aytısının üç ayrı çeşitten oluştuğu görüşünü ileri sürmektedir. Bunlar:

1) *Müslümanlık-eğitimcilik aytıları*;

2) *Uluslararası aytılar*;

3) *Yazılı aytılardır* (Tebegenov, 2001, s. 160).

Kazakistan'da son yıllarda yapılan çalışmalarda aytısın yeni tasniflerinin ortaya konduğu görülmektedir. B.İmaşev'in aytısın sanatsal özelliklerini ele alan araştırmasında, *sözlü aytıs*, *yazılı aytıs*, içeriğe göre, *azil aytıs* (türe aytıs), *tolğau aytıs*

(süre aytıs) gibi türler bulunmaktadır. Aytıs, mantık yöntemlerine göre *ustaspa aytıs*, *egespe aytıs*, *jarıspa aytıs*, *kenespe aytıs* şeklinde ayrılmaktadır. Aytıs, kullanılan yöntemlere göre ise *cumbak aytıs*, *suraq aytıs*, *logikalıq aytıs* şeklinde ayrılmaktadır. Akınların cevaplaşma tekniklerine göre *oy aytısı*, *söz aytısı* veya *şarpıspa aytıs*, *şalqıma aytıs* şeklinde ayrılmaktadır (İmaşev, 2006, ss. 103-104). Bu tasniflerin tamamı günümüz aytıs sanatının türsel açıdan gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Aytıs tarihinde ezgisiz, nesir halde söylenen aytıs türüne de rastlanır. Bunlar şeşenler tarafından icra edilir ve *şeşenler aytısı* olarak adlandırılır. Benzer aytıs türü Karakalpak Türklerinde *şeşenler aytısı*, Kırgız Türklerinde *çeçenler aytısı* olarak geçmektedir. Burada, iki şeşen kalabalığın karşısında öğüt, nasihat vererek atışırlar. Eskide Kazak, Kırgız Türklerinin urukları arasında yaşanan kavgalara şeşenlerin katılımıyla çözüm bulunmuştur. Bu aytıs türünde geleneksel aytıs icra kurallarına uyulmadığından, bu türün araştırmacılar tarafından aytıs türü içinde değerlendirilmesi pek uygun görülmemiştir.

1.4.7. Kırgız Türklerinde Deyişme Tasnifleri

K. Muftakov, aytıs ırlarının derlenmesinde özel bir yere sahiptir. Araştırmacı, 1922 yılından itibaren halk arasından sözlü eserlerin, aytıs ırlarının derlenmesine katkı sağlamıştır. Ekim Devrimi'nden sonra Kırgız Türklerinin aytışları yeni bir şekil alıp canlanmaya başlamıştır. Bu dönem aytışlarının ana konusu, Ekim devriminden sonraki süreç, Sovyetlerin getirdiği yenilikler ve bu döneme dair çeşitli haberlerden ibarettir. Bu dönemde yaşayan gelenek temsilcilerine T. Şabdanbayev, İ. Borançiyev, E. Tursunaliyev ve T. Tınıbekov örnek gösterilebilir.

Taştemirov'a göre Kırgız Türklerinin aytışları şekil ve tür özelliklerine göre üçe ayrılır:

1. *Adat-salt aytışı*

2. *Çeçenler aytışı*

3. *Akınlar aytışı* (Taştemirov, 1978, s. 211).

Kırgız adet-salt aytışları kendi arasında birkaç çeşide ayrılır:

1. *Eğlenceli akşamlarda söylenen aytışlar (sarmerden aytışı)*
2. *Düğün esnasında söylenen aytışlar (car car şiirleri vs.).*
3. *Aşk, sevda aytışları (kız ile yiğit, kayınbirader ve gelin aytışı, Murza uul ile Aksatkin aytışı vs.)*
4. *Akiynek aytışı*
5. *Dinî aytış.*

Aytışlar, bir diğer araştırmacı Abdısalam Obozkanov tarafından konularına ve tekniklerine göre altı gruba ayrılmıştır: *alım-sabak (alıp vermek) aytışı, tabısmaktuu (bilmeceli) aytış, sanat aytışı, çeçenler aytışı, kordoo aytışı, tamaşaluu aytış* (Obozkanov, 2006, ss. 76-77).

Türkiye’de Kırgız aytışları üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan biri U. Alimov’a aittir. Araştırmacı, Umay Günay’ın (1993) kitabında sunulan âşık fasılları ışığında Kırgız aytışlarının tasnifini yapmıştır. Kırgız akınlık geleneğinde aytışlar, fonksiyon, şekil ve içeriklerine göre aşağıdaki şekilde tasnif edilmektedir:

1. *Uçuraşuu Aytışı (Selamlaşma)*
2. *Kayım Aytışı (Taşlama)*
3. *Kordoo Aytışı (Sicilleme)*
4. *Maktoo Aytışı (Övme, yüceltme)*
5. *Alım-Sabak Aytışı (Nazire)*
6. *Sanat Aytışı (Öğütleme, Didaktik)*
7. *Tabısmak Aytışı (Bilmece)*
8. *Diğer Aytış Türleri (Alimov, 2010, s. 167).*

1.4.8. Kırım Tatar Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Kırım Tatar sözlü şiir geleneğindeki *çınlar*, tekniklerine göre üç gruba ayrılırlar:

1. *Cevaplı çınlar*. Çın söyleyenler iki gruba ayrılır ve önce karşılıklı birer çın söyleyerek birbirleriyle selamlaşırlar ve çınlaşmaya devam ederler.

2. *Tapmacalı çınlar*. Bu tür çınlar bilmeceye dayalıdır. Söz alan ilk şahsın soru sorması ve ikinci şahsın onu cevaplaması şeklindedir.

3. *Şakalı ve mıskıllı çınlar*. Bu tür çınlarda, çın söyleyenler birbirleriyle alay ederek, dinleyenleri güldürürler, yenmek ve yenilmek söz konusu değildir.

Çınlar konularına göre *çın hakkında söylenen çınlar*, *Ekim ihtilalinden önceki ağır hayat şartları hakkında söylenen çınlar*, *sevgi ve özlemle ilgili çınlar*, *delikanlılar tarafından söylenen çınlar*, *kızlar tarafından söylenen çınlar* ve *değişik zamanlarda söylenen umumi çınlar* olarak sınıflandırılabilir (Yıldız vd., 2016, ss. 455-457).

1.4.9. Nogay Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Nogay Türklerinin zengin sözlü mirası kahramanlık destanları, lirik destanlar, törensel şiirler, aşk şiirleri, ninniler, emek şiirleri, ağıtlar (bozlavlar), diyarlar (şınlar) vb. türlerden ibarettir. Nogay folklorunun düğün türküleri olarak adlandırılan türü, gelin ağlaması (sınsuv), düğün türküleri (yar yar), masabaşı şiirleri (tilek), dilekler (algaş), düğün açılış türküleri (toy başlav), bayram kapanış türküleri (toy tarkatuv) gibi farklı türler içerir ve aytıs olarak adlandırılan şairlerin şiir yarışması da bu tür altında incelenmektedir (Kardanova, 1990, s. 9).

Nogay aytısları yeterince incelenmemiştir ve bu sanatın çeşitli örneklerini epik destanlardan, halk şiirlerinden bulmak mümkündür. Bozyiğit epik destanında Sabyamal kız ile Bozyiğit arasında şiir hâlinde karşılıklı konuşma yer alır. Destanda iki âşığın kavuştuğuna sevinen kızlar tarafından yar yar şiirleri söylenir. “Şora” adlı epik destanda Ali biy ile Şora arasında karşılıklı şiirleşme geçer. Şora memleketinden giderken su kenarında bir kadınla karşılaşır ve kadınla deyişmeye başlar. “Aysıldın Oğlu Amet Batır” adlı lirik-epik şiirde de ana kahraman Amet ile Şaarbek kız el ele tutuşarak han sarayından kaçtığı zaman Alav adlı kahraman, yiğitleriyle birlikte peşine düşer. Alav’ın yaklaştığını hissedip endişelenen Şaarbek Amet ile karşılıklı şiirleşir (Kalmıkova, 1969, ss. 30-32). Karaaydar ile Kızılgul adlı lirik epik eserdeki ana karakterler arasındaki

karşılıklı şiirler, birbirini içten seven ama kavuşamayan iki sevgilinin üzüntüsünü içerir (Kalmıkova, 1969, ss. 33-38).

A.İ. Agasparov, Nogay Türklerinin aytısı ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir:

Ali Ajimuratov'un (Çeçen Respublikasının Mirniy köyünden) arşivinde kayıtlı olan Akim Bekbolatov'un anlattığı aytısa göre, günlerden bir gün bir fakir yiğit güzel bir kıza âşık olmuş ve onlar evlenme kararı almışlar. Fakat fakirindüğün yapmak için parası ve malı yokmuş. Kız yiğide: "Karaşalay yerinde yaban domuzları var. Onlardan birini vurup Ruslara satarsan paran olur" demiş. Fakir ava gitmiş ama hiçbir şey vurmadan geri dönmüş. O gelene kadar ailesi kızı başkasıyla evlendirmiş. Fakir ile kız düğünde karşılaşmışlar ve aşağıdaki şekilde deyişmişler:

Fakir: "Kögem men terek bolıp,

Erge bitken sen bolsan.

Şapkalı balta bolıp

Şavıp alsam kaytersin?

Kız: Şapkalı balta sen bolıp,

Şavıp algan sen bolsan.

Saban turen men bolıp,

Erge kirsem kaytersin?

Fakir: Saban turen sen bolıp,

Erge kirgen sen bolsan.

Segiz ogiz men bolıp

Tartıp alsam kaytersin?

Kız: Segiz ogiz sen bolıp

Tartıp algan sen bolsan.

Kok kogerşin men bolıp

Uşıp ketsem kaytersin?" (Agasparov, 2014, s. 429).

1.4.10. Uygur Türklerinde Deyişme Tasnifleri

Adam Öger'in çalışmasında, Uygur koşaklarının Muhammed Zunun, Abdulkerim Rahman, Osman İsmail tarafından yapılan tasniflerine yer verilmiştir. Araştırmacı, mani tarzındaki Uygur koşaklarının *oğlanlar ile kızlar arasında* ve *âşıklar arasında atışma amacıyla söylenen* çeşitlerinin de olduğunu vurgular. Yukarıda bahsi geçen araştırmacıların tasniflerinden yola çıkarak kız ile yiğit arasında yapılan beyitleri Muhebbet Koşakları türü altında değerlendirir (Öger, 2006, ss. 403-405).

2. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI SÖZLÜ ŞİİR GELENEĞİNDE DEYİŞMENİN TASNİFİ

2.1. DEYİŞMENİN TEMATİK BAKIMINDAN TASNİFİ

Bu bölümde Türk Dünyası'nın deyişmeleri konuları bakımından ele alınacaktır. İşlenen deyişmeler, mevzularına göre aşağıdaki şekilde tasnif edilmektedir:

2.1.1. Anne ve Anne-Evlat İlişkileri ile İlgili Deyişmeler

Bu bağlamdaki deyişmeleri değerlendirirken, metinlerin ağırlıklı olarak evlilik eylemi, aile anlayışı, aile hayatı üzerine kurulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca anne-kız ilişkileri konulu deyişmelerin şaka ve mizah çerçevesinde icra edildiği görülmektedir. Türk kültüründe aile kavramı özel bir yere sahiptir. Toplum ve devletin temelini teşkil eden güçlü bir kurum olduğu bilinen ailenin oluşturulmasında evliliğin önemi oldukça fazladır. Dinî düşünceye göre evlendirme, evladın ana-baba üzerindeki haklarından biridir. Bundan dolayıdır ki, ebeveynlerin gerek oğlu gerekse kızı için başarılı bir evlilik endişesi her zaman ön plandadır. Diğer bir deyişle, evlilik gerek anne-evlat gerekse baba-evlat diyaloglarının vazgeçilmez konularından biridir.

1 numaralı Anadolu sahasına ait deyişmede, anne tarafından kızını isteyen çevresindeki damat adayları şu şekilde sıralanmaktadır:

Ana: “Uy kızım, uy kızım, kınalı kızım

Seni bir sarraf istiyor vereyim mi

Kız: Yok ana, yok ana ben ona varmam

Sarrafin altını çoktur saydırır bana

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım

Seni bir bakkal istiyor vereyim mi

Kız: Yok ana, yok ana ben varmam ona

Bakkalın yemişi çoktur yedirir bana.” (Kazmaz, 1976, s. 17).

Sarrafi da, bakkalı da istemeyen kız, kasabı et kıydıracağından, hallacı pamuk attıracağından, terziyi dikiş diktireceğinden, kâtibi yazı yazdıracağından, doktoru ilaç içireceğinden dolayı kabul etmez. Değişme sonunda kendisini bir sarhoşun istediğini ileten annesine:

“He ana he ana varırım ona

Sarhoş içer içer sarılır bana.” (Kazmaz, 1976, s. 17).

diyerek “Rıza gösterir”. Diğer meslek sahiplerine olumsuz karşılık veren kızın, ayaş damadı “hoş karşılmasıyla” eğlenceli tutum sergilenmektedir. Aynı deyişmenin Anadolu ve Azerbaycan sahalarındaki diğer çeşitlemeleri baba-kız diyalogları şeklinde oluşmaktadır, bunlar bir sonraki konuda ele alınacaklardır.

Benzer bir şekilde anne ve kız arasındaki şakaya dayalı üslup Özbek Türklerine ait “Boşginam Ogriydi” (Başım Ağrıyor) adlı deyişmede görülmektedir. 3 numaralı deyişmede başının ağrıdığından bahseden kız, annesi tarafından sorulan soruları cevaplar ve baş ağrısına pazarda bulunan, kuyumcularda satılan bir takımın, boyun ağrısına muskanın, göz ağrısına sürmenin, kulak ağrısına ise altın küpelerin neden olduğunu dile getirir. Aşağıdaki deyişmeye bakıldığında baştan sona kadar mizahi üslup çerçevesinde yapıldığını görmek mümkündür:

“— Onajon, onajon,

Boşginam ogriydi.

— Boşginangdan onang aylansin,

Nimalarga ogriydi?

— Bozorlarda bolar ekan,

Zargarlarda turar ekan,

Uning oti tillaqoş,

Oşanga ogriydi.” (Mirzayev vd., 2008, s. 79-80).

Benzer mizahi üsluba Azerbaycan sahası anne-evlat diyalogunda da rastlanır. Ancak burada farklı bir durum söz konusudur. Kızını evlendirmede iddialı olan Anadolu

anneninin aksine, Azerbaycanlı anne evladını vermeye pek de istekli değildir. 2 numaralı deyişmede görüldüğü gibi, annesi kızının çeşmeye gitmesinden rahatsızlık duymaktadır. Çeşme başında görüşeceği kara kaşlı, kara gözlü oğlanı bir tehlike olarak algılar. “Oğlan önce mendilini alır, ardından seni kaçıırır ve saklar” diye endişelenir ve kızı gitmemesi için ikna etmeye çalışır:

“Getme bulağ başına ğızım,
 Çeşm-i çırağ başına, ğızım,
 Desmal ğaçıran oğlan,
 Ğaçırıp seni yaşınar, ğızım!” (Ahundov, 1978, ss. 36-37).

Genelde aşk şiirleri ile halk türkülerinde adı çok geçen mendil; aşkın gizli dili, sevgililerin haberleşme vasıtasıdır. Türk kültüründe bir kızın bir oğlana mendilini hediye etmesi, aşkını ilan etmesi anlamına gelmektedir. Bu deyişmede oğlana karşı boş olmayan kız, annesine sevgilisinden kolayca vazgeçmeyeceğini bildiriyor:

“Getdim bulağ başına, nene,
 Çeşm-i çırağ başına nene,
 Ğız öz isteklisinden
 Nece gaçıp yaşına, nene?” (Ahundov, 1978, ss. 36-37).

Şakaya dayalı bu diyalogdan anlaşıldığı üzere, anneninin kızının hoşlandığı oğlana sözde “karşı olduğunu” farketmek mümkündür. Türk Dünyası halk türkülerinde sıkça karşımıza çıkan “çeşme başındaki oğlan” sembolik anlamda aşkı ve sevdâyı temsil eder. Türk halk edebiyatında bazı su taşıyan kadınların türkülerinde (çeşme başı türküleri) vefasız aşığı tarafından terk edilen kadın tipi ortaya çıkar.

“Çeşme başındaki oğlan” tabiri Türkmenistan sahasına ait 4 numaralı “Enejan” adlı türküde de aynı işlevde boy gösterir. Gelin ağlatma havalarının bir çeşidi olan bu türküde evlenecek kızın dramatik duyguları, derin üzüntüleri aksettirilmiştir. “Akan çeşmenin başında, Bir yiğit durdu mu ene jan-ey” mısralarından kızın gönlünü kaptırdığı oğlana karşı umut içinde bir bekleyiş hâlinde olduğu görülmektedir.

Gyzy: “Ýalynym ak dile, eje jan-ey,
 Gyrazy gök dile, eje jan-ey.
 Akar çeşmâniň boýunda, jan-ey,

Bir ýigit durdymy, ene jan-eý.”

Ejesi: “Bagtyň açylaýsyn, balam jan-eý,

Bukjaň biçilaýsyn, balam jan-eý.

Toý üstüne toýlar, bolsun jan-eý,

Toýuň tutulaýsyn, balam jan-eý.” (Gapurov, 2016, s. 172).

Türkmenistan’ın özellikle Daşoğuz vilayetinde yaygın olduğu bilinen bu türkü, evlenecek olan kız tarafından baba evinde söylenir. Deyişmenin devamında kız, annesi ile vedalaşır ve kendisine ağlayıp sızlayarak damadın evine götürüleceği anlatılır, türkünün beş veya altı satırdan oluşan bentlerinin hepsinde gelinin durumunu anlatan bilgiler bulunmaktadır. Yukarıdaki dörtlüklerde anne, kızının gittiği evde neşe dolu, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesini, evliliğinin devam etmesini ve bu evliliğin hayırlara vesile olmasını diler.

Bir bütün olarak bakıldığında, Türk Dünyası’ndaki anne-evlat ilişkilerini ele alan deyişmelerde evlilik eylemi, aile içi meseleler ve çeşitli günlük olayların yansıtıldığına tanık olunur. Ayrıca şaka edası taşıyan kimi deyişmelerin amacı, gülünç olan kişileri, ya da olayları dile düşürüp etrafı eğlendirmektir.

2.1.2. Baba ve Baba-Evlat İlişkileri ile İlgili Deyişmeler

Akrabalıkla ilgili kavramların ele alındığı anonim deyişmeler esasen şaka ve mizah üzerine kuruludur. Âşık edebiyatına ait olanlarda aile içi meseleler, farklı günlük konular anlatılır, kimileri öğretici ve didaktik niteliktedir.

Anadolu sahasına ait baba-oğul âşıklar İnanî ile Erdemli arasında oluşan deyişme öğütlemeli-didaktik mahiyettedir. 5 numaralı bu deyişmede baba âşık tarafından yaşlılığın zorluğundan bahsedilir ve gençlik-kocalık kavramları betimlenerek şu şekilde kıyaslanır:

“Talihin yar ise ümidin tamdır,

Gençlik elde iken uçarsın oğul.

Kocalık mutfakta kokmuş taamdır,

Duyar kokusunu kaçarsın oğul.” (Halıcı, 1992, s. 194).

Erdemli ise kendi sırasında babasını teselli ettiği şiirinde çeşitli felsefi söyleyişlere başvurur. Babasının akıllı ve ferasetli, güçlü, kuvvetli olduğunu, sözlerinin paha biçilmez olduğunu anlatır.

“İhtiyar değılsin durursun metin,
Gelen âşıklara yeter heybetin.
İlm-i ferasetin, gücün kuvvetin,
Yıkar engelleri geçersin baba.” (Halıcı, 1992, s. 194).

Değişmenin son dörtlüğünde İnanî oğluna öğüt, nasihatlerde bulunur. Dünyanın geçiciliğinden bahseder ve hayat tecrübelerini paylaşır. Beyhude çalışmanın, herşeyi ince düşünmenin çabuk ihtiyarlamaya ve dünyadan göçmeye neden olabileceği hakkında oğlunu uyarır. Kendini boş yere yormanın zararlı olduğunu şöyle ifade eder:

“İnanî değıldir kulaktan dolma,
Beyhude çalışıp kendini yorma.
Herşeyi inceden düşünür olma,
Çabuk ihtiyarlar göçersin oğul.” (Halıcı, 1992, s. 194).

1987 yılında Kazakistanlı Manap Kökenov isimli akın oğlu Abdikerim Manapov ile bir aytıs yapmıştır. 7 numaralı deyişmede kültür varlığımızın önemli bir kolunu oluşturan akınlık geleneğinden bahsedilir. Geleneğin önemli bir unsuru olan sözün kudreti ve kuvveti dile getirilir. Kendisi de atışmacı olan Manap Kökenov’e göre deyişme sanatı zor ve büyük bir yoldur. Bu yola çıkmak isteyenlere önce düşünce, karakter, feraset ve akıl gerekmektedir.

“Aytıs – öner, qıyın jol uğınganğa,
Maqsatı biyik onıñ bugün tañda.
Oy, minez, parasat pen aqıl kerek,
Eñ äueli osını bil, qapı qalma.”

Buna karşılık akın olmanın zorluğu ve sorumluluğunu dile getiren Abdikerim, insan olmanın daha önemli olduğunu vurgular.

“Bilemin, bul önerdi öziñ bastap,
Talayğa jürsiz, äke, ülgı tastap.

Kelemin sonunda aqın bolmasam da,

Azamat bolu oyda jürgen maqsat.” (21.03.2023 tarihinde https://vk.com/wall-61185748_172 adresinden erişildi).

8 numaralı Türkmenistan sahasına ait deyişme, filozof şair Mahtumkulu ile babası Âzâdî'nin didaktik tarzda karşılıklı sohbetleşmesine dayalıdır. Türkmen edebiyatının büyük şairi Mahtumkulu Firaki'nin kişiliğinin ve edebî şahsiyetinin oluşumunda babası Döwletmemmet Âzâdî'nin payı büyüktür. Eserlerinde halkını ahlâk, edep ışığında aydınlatmayı ve bilgilendirmeyi amaçlayan Âzâdî, sözkonusu deyişmede toplumsal değerleri ve edindiği tecrübelerini ortaya koyarak öğütlerde bulunur. Sefere çıkmak isteyen oğlunu “Tecrüben yok, gençsin, gece yürüyüşüne dayanamazsın” diyerek bırakmak istemez. Tecrübesinin az olduğunu ve yolculuğun zor olacağını öne sürer. “Eşkiya çok yollarda, isyân haramdır, belki de sana kıyarlar, gitme oğlum” diyerek yalvarır.

“Tecrüben yok, gençsin, gidemezsin sen,

Gece yürüyüşüne, dayanamazsın sen,

Her bir işe baş koyup, yapamazsın sen,

Gitme davasını gütme sen, oğlum!”

Olası bütün zorlukları göze aldığını belirten Mahtumkulu babasına şöyle seslenir:

“Mahtumkulu der ki, kalkmışım çoktan,

Gönül kuşu pervaz vurur ırdaktan,

Her yerde sağlığım iste o Hakk'tan,

Dua edip, Hakk'a yalvar, Âzâdî'm!” (Mahtumkulu, 2014, ss. 38-40).

Baba-evlat ilişkilerini konu edinen deyişmelerde günlük meselelerin dile getirildiği, şakaya dayalı örneklere Azerbaycan ve Özbekistan sahasında rastlamak mümkündür. Azerbaycanlı babanın kızı ile karşılıklı şiirleşmesinde, şakalaşma unsurları esastır. Babanın kızını tüccara, hamala veya iyi bir adama vermek istediğinden mizahi anlayışı görülür. Kız, babanın sıraladığı damat adayları arasından “İyi bilir değerimi, ölsem öper mezarımı” diyerek iyi adamı seçer. 6 numaralı örnekte ise damat adayları olarak sunulan çoban ve âşık arasından “âşık bilir derdimi” diyerek âşığı kabul eder. 6 numaralı bu deyişmeden alınan örnek parça şu şekildedir:

Baba: “Gızım seni âşığa verirem”

Kız: “Ver dede canım ver ver.

Âşık bilir derdimi.

Yahşı taptın fendimi

Ver dede canım ver ver.” (Turhan, 2021, s. 98).

9 numaralı Özbek Türklerine ait deyişmede baba-kız arasında şakaya dayalı bir sohbetin gerçekleştiği görülmektedir. Kız, pazara gidecek olan babanın kızına almak için sıraladığı şalvar, atlas ve “güveyi” gibi eşyalardan hiç birini istemediğini “Yok, yok, can babacan, Asla açılmaydı gözlerim” gibi dizelerle iletir. Deyişme aynı şekilde devam eder ve kızını okula vermek istediğini söyleyen babasına kızın verdiği olumlu cevapla sona erer. Baba-kız arasındaki şakalaşmaya dayanan deyişmenin son iki dörtlüğü şu şekildedir:

“— Bozor boraymi, qizim,

Senga er olaymi qizim?

— Yoq, yoq, jon dadajon,

Aslo oçilmaydi kozim.

— Bozor boraymi, qizim,

Maktabga beraymi, qizim.

— Ha, ha, jon dadajon,

Şunda oçiladi kozim.” (Mirzayev vd., 2008, s. 80).

Deyişme her ne kadar şakaya yönelik olsa da kızın şalvar, atlas gibi maddi eşyalardan vazgeçerek okulu seçmesiyle manevi değerlerin önemine işaret edilir. Ayrıca okumanın ve öğrenmenin evlilikten daha önemli ve üstün olduğu bildirilir.

Sonuç olarak, anne, baba ve evlat ilişkisi Türk toplumunda kutsal addedilen bir ilişkidir. Türk Dünyası genelinde ebeveyn ve evlatların ilişkisini konu alan deyişmelerde şaka ve mizah çerçevesinde günlük meselelerin işlendiği görülmektedir. Kimi deyişmelerde didaktik unsurlar daha ağırlıklıdır ve bu tür deyişmelerde ebeveynlerin evlatlardan beklentileri de işlenmektedir.

2.1.3. Karı-Koca İlişkileri ile İlgili Değişmeler

Bu tip değişmelerde karı-kocanın birbirine olan duyguları, birbirleriyle tartışmaları, olumlu, olumsuz yönleri, davranış biçimleri, iyi ve kötü alışkanlıkları, huyları, günlük olaylar, aile içi meseleler, evlatların geleceği vb. konular işlenebilir. Bu bağlamda ele aldığımız bazı değişmelerde kocanın olumsuz huyu ile karısının olumlu yönleri kıyaslanır. Kimi zaman tam tersine kadının olumsuz davranışlarına karşın koca olumlu davranır. 10 numaralı değişme Anadolu yöresine ait karı-koca âşıklar Ayşe Çağlayan ile Muzaffer Çağlayan'ın arasındaki aşk teması üzerine kuruludur. Bu değişmede Elif ile Mahmud, Asuman ile Zeycan, Âşık Garip ile Senem, Aslı ile Kerem gibi halk hikâyelerinin âşık kahramanlarına telmihler yapılır. Ayşe Çağlayan tarafından sevda yolunda fazla ileri gidilmemesi, vefasız kimseyle arkadaş olunmaması gerektiği vurgulanır.

Ayşe: “Kimse bulamamış bu aşkta kolay,
Bakır kap aklanmaz; çalmazsan kalay,
Kerem'in ağzından son çıkan alev,
Aslı, Aslı diye yakar üstadım.”

Muzaffer: “Âsuman almıştı eline sazi,
Bir zaman dolaştı dağları, düzü,
Yüzüğünden bildi hükümdar kızı,
Gizlice gözüne bakar üstadım.” (Çağlayan vd., t.y., s. 165).

Karı-koca arasındaki ilişkiler Karadeniz yöresi atma türkülerinin de konusunu oluşturur. Azat Kaya, eşlerin birbirleriyle şakalaşmak ya da kalabalık ortamlarda anlaşılmamak için dolaylı konuşarak atma türkü söylediklerini belirtir (Kaya, 1992, s. 95).

“Kamburoğlu Ahmet, bahçede çift koşmakta, karısı da balkondan ona bakmaktadır. Teşbihli ve mecazlı bir şekilde karısı Ahmet'e der ki:

“Ahmet ehtiyarladun
Sen kotan koşamazsun”

Ahmet: “Oyle kotan koşarum ,
Arkını aşamazsun.”

Karısı: “Saçuna beyaz düştü
Çok daha yaşamazsun.”

Ahmet: “O Allah’un işidir

Bana karışamazsun.” (Efendioğlu, 12.07.2015). (Küçük yıldız, 2016, s. 168).

Sovyetler döneminde icra edildiği bilinen 11 numaralı deyişme Karakalpak Türklerine aittir. Uyuşturucu kullanan bir adamla kolhozda çalışan başarılı karısı kıyaslanarak erkeğin işsiz güçsüz olması eleştirilir. Evde yatan tembel kocanın kolhozda çalışan karısını örnek alması gerekliliği dile getirilir. Kadın tarafından evin bereketini kaçırın uyuşturucunun zararları sıralanır. Adamın sabahtan akşama kadar uyuşturucu kullanmaktan gözlerinin karardığı, beslenmeyi bile unuttuğu, tarladaki işlerin ise yoğunlaştığı öne sürülerek kadının onun yüzünden işe gidemediği dile getirilir. Adam ise on dört yaşından beri uyuşturucu kullanmakta olduğunu, kullandığı zaman da keyfinin yerine gelip neşelendiğini söyleyerek bu alışkanlığından asla vazgeçmeyeceğini vurgular. Deyişmenin karısı tarafından söylenen son dörtlüğünde “miynet” yani emeğin önemi şu şekilde vurgulanır:

“Qostarım tınlağıl qurısın köknarı

Miynetti süy turmısınnın gauharı

Miynet-baht jetkeredi muratqa

Miynet qılsan taqar keuil qumarı.” (KKF, 1983, ss. 344-346).

Aşağıda örnekleri verilen 12 ve 13 numaralı deyişmelerde karı-koca ilişkileri mizah çerçevesinde anlatılır. 12 numaralı deyişme Kazak Türklerinin bilinen akını Kete Cüsip’in karısı Küzen ile alay etmesiyle başlar. Kete Cüsip, karısını tasvir ederken “salbır bet, enkiş bel, jazık manday, alarğan köz” gibi aşağılayıcı sözcükler kullanır.

“Bir katın kördinder me, salbır erin?

Mültiksiz aytıp berem arbir jerin.

Enkiş bel jazık manday közi alarğan

Biledi kerispektin esik törin.

Bolmaşı sözim bolsa teriske alğan

Ayeldin taba almassın onday örin!” (A, 1965, ss. 213-217).

Deyişmenin karısı tarafından söylenen kısmında tembellik, küstahlık, ikiyüzlülük, sadakatsızlık, çapkınlık gibi duyguların insanı sömürüp bitiren ve yuvanın yıkılmasına neden olan özellikler olduğuna dikkat çekilir:

İslamnın bes parızın bajay qılmay.

Sen nege bolıp jürsin tarik sünnet?

“Qonağım özine de qaray otır”

Degendey nege kerek qur qoşemet (A, 1965, ss. 213-217).

Ailede kadının yeri ve öneminden bahsedilerek kadına saygı duyulması gerekliliği dile getirilir. Deyişme Kete Cüsip’e sinirlenen karısının boşanacağını ifade etmesiyle son bulur.

13 numaralı diğer bir deyişme Atığay uruğuna mensup Şal akının yaşlılığı sırasında yapılmıştır. Şal akın, dünyanın vefasızlığından yakılarak şiir vasıtasıyla karısına arkasını kaşımamasını söyler. Kocasından ömrü boyunca hiç iyilik görmediğini dile getiren karısı da “Zahmet edip de arkanı niye kaşırım ki” diye alay eder. Şal akın zamanında kendisinin akan bir ırmak gibi olduğunu hatırlatarak “O ırmağı kurutan sen değil misin?” diyerek kocakarısını iğneler.

Kempiri: “Bul kündi oylay berseñ beri uvayım,

Evre ğıp carattı ğoy bir kudayým.

Köpten beri kızığñdı körgenim cok,

Azaptanıp arkañ sıypap ne kılayın?”

Şal: “Atığay’ın Şal akını ben değil miydin

Akıp duran ırmaktan geniş değil miydin?

Seni alalı hiç kimseye meyletmedim,

O ırmağı kurutan sen değil miydin?” (KE, 2004, s. 301).

Bu deyişmenin karı-koca kavgasının şaka ve şiirle süslenmiş bir örneği olduğunu söylemek mümkündür.

İşlediğimiz örneklerden farklı bir boyutta yapılan 14 numaralı deyişmeyi Kırgızistan sahasından Ismayıl Boronçu uulu kaleme almıştır. Burada akın, anne ile babayı karşılıklı söyleterek evladının geleceğine dair karşılıklı bilgiler veririr. Anne kendine

ait kısımda “Çırpı kadar olup çınar kadar büyüyen” kızına atfen iyi dileklerde, öğütlerde bulunur:

“Adis bol balam çaşıñdan
Ar işter ötöt başıñdan.
Öspürümdördün talantı,
Özöndüü dayra taşıgan.” (Alimov, 2010, ss. 636-639).

Daha sonra her annenin merak ettiği gibi kızının gelecekteki olası mesleklerini sıralar: Denizde gemi mi süreceksin, doktor olup insanın canını mı kurtaracaksın, Gagarin’in aştığı (Yuriy Gagarin – Sovyetlerde aya ilk ayak basan astronot) kayalıkları aşarak yükseklere mi uçacaksın ya da sözde usta bir yazar ya da akın mı olacaksın, yahut kolhozda çalışan başkan mı olacaksın, kim olursan ol da tembellikten uzak dur demektedir. Çünkü tembelin kulağı halktan iyi söz duymaz, çevredeki insanlara karşı yardımsever, hoşgörülü ol, seni Manas’ın kızı diye bilirler, namına sahip çık, diye öğütler verir. Babanın söylediği kısımda kızına yönelik başarılı evlilik endişesi görülür. Damat adayları olarak Soldoy’un oğlu, Çodur’un oğlu Baybolot, Kerben’in oğlu Çorkulak gibi isimleri sıralayan babası, kiminle dünür olacağını düşünüp arada kalır. Değişmede bahsi geçen başlık parası eski zamanların kalıntısı olarak tasvir edilmektedir.

2.1.4. Gelinin Kaynana ve Kayınbabasıyla İlişkileri ile İlgili Değişmeler

Bu tür değişmelerde iki ezeli rakip olan gelin ve kaynananın, kimi topluluklarda gelin ile kayınbabanın ilişkileri tüm yönleriyle ele alınmaktadır. Bu tip değişmelerin anonim edebiyatta pek çok örneği görülmektedir. Karadeniz yöresinde yaygınlıkla söylenen *atma türkü*, *karşıberi*, *karşiki* tarzı halk ürünlerinde de sıkça karşımıza çıkar. Gelin-kaynana geçimsizliklerini konu edinen şiirler anonim edebiyatın yanı sıra Âşık Edebiyatında da sıkça rastlanır. Bu bağlamda Ali Şahin’in “Gelin ile Kaynana”, Âşık Ferki’nin “Destan-ı Kaynana ile Gelin”, Fehmi’nin “Ağlasın”, Halil Özkan’ın “Gelin-Kaynana”, Ali Rıza Önder’in “Gelin-Kaynana” adlı şiirleri gelin-kaynana sürtüşmeleri üzerine kurgulanmıştır.

Genel olarak kaynana, gelinin en çok ilişki içerisinde olduğu aile fertlerinden biridir. Esasında oğulun/kocanın paylaşılmasından ileri gelen bu çekişmede her iki taraftan karşılıklı menfi duygu ve düşüncelerin aktarıldığı görülmektedir.

15 numaralı Anadolu sahasına ait deyişmede gerek gelinin gerekse kaynananın birbirlerine karşı takındıkları tavırlar şu şekildedir: gelin tarafından kaynanaya yönelik tehdit etme (Saçlarını yolarım), hakaret etme (Paçası boklu karı), kaynanaya nisbet yapma (Oğlun bensiz yatamaz, Altınları satamaz) ve yer yer lanet okuma unsurları mevcuttur. Kaynanaya ait olan kısımda ise memnuniyetsizlik (Kız görmeğe çıkarım, İki beşli takarım), gözdağı verme (Kaynananla uğraşma, Daha kınan solmadı), Tehdit etme (Seni evden atdurun, Sana dayak atdurun), nefret etme (Gel enne deyve bana, Kanım kaynasın sana) ve beddualar yer alır.

Doğan Kaya'nın tespitine göre gelin-kaynana konulu şiirlere yansıyan olumsuzlukların açık yüreklilikle ve ince sanat çizgileri çerçevesinde takdim edilip meseleye estetik boyut kazandırmak Türk milletine has özelliklerden biridir (Kaya, 2000, s. 346).

16 numaralı Azerbaycan sahasına ait deyişmede gelin "Evi yıkan, elindeki iki usturayla başı tıraş eden" olarak betimlenmektedir.

Gaynana: "Gelin geldi han geldi,
Evleri yihan geldi,
Elinde iki ülgüc,
Başımızı ğırhan geldi."

Gelin: "Gaynanasan, ğazı deyilsen.
Sandiğ tulası, tazı deyilsen,
Ğuyruğun bula, yat yerinde,
Sen ki gelinden razı deyilsen." (Ahundov, 1978, ss. 56-57).

İşlenen deyişmelerde gelin-kaynananın bir birleriyle ilgili yorumları pek farklı değildir. Bunun yanı sıra şairlerin gelin-kaynana taklitleri yaparak deyişme icra ettikleri de olmuştur. Bunu yapmadaki maksat, seyircilere güzel bir eğlence ortamı oluşturmaktır. Damlanur Küçükyıldız, daha çok atışma üzerine kurulduğu için atma türkülerde güzel bir şekilde gelin-kaynana atışmasının işlendiğini belirtmiştir. Bu durum gelin ve kaynananın arasındaki karşılıklı atışmalar ve

gelin-kaynana rolüne giren şairlerin onları taklit etmeleri şeklindedir (Küçüküydüz, 2017, s. 57).

Atma türkücülerden Abdullah Şafak, “Eskiden gelinler kaynanayla çok atıştırdı; türküyü yaptıracağı işi derdi kaynana gelinine. Biz de yarışmalarda o role girerek onları taklit ediyorduk.” diyerek değişik rollere girip türkü söylemenin seyirciyi daha çok eğlendirdiğini ve yörede gelin-kaynana atışmalarının çok fazla olduğunu; kendilerinin de bu şekilde onları taklit ederek türkü söylediklerini belirtmiştir (Şafak, 21.11.2015). (Küçüküydüz, 2017, ss. 68-69).

İlyas Kazdal’ın kaynana, Yusuf Saral’ın gelin rollerine girerek Üsküdar Demokrasi Meydanı’nda yaptıkları kaynana-gelin atışması aşağıdaki şekildedir:

Kazdal: “Ha bu musibetsuzi
Gelin ettum nereden
Bi daha kiz alursam
Vallah Kalkandere’den.”

Saral: “Benum zalum kaynanam
Bilmem ne olacaksun
Kiz verürseler sana
Bayılıp alacaksun.” (Küçüküydüz, 2016, ss. 201-202).

17 numaralı Karakalpak ve 18 numaralı Kazak Türklerine ait deyişmelerde kaynananın yerini kayınbabanın aldığını görmek mümkündür. Kazakistan sahasında bilinen bir rivayete göre, bir ailenin altı bekar çocuğu olur ve hepsi de keldir. Günlerden bir gün küçük oğlan eve gelin getirir. Gelin geldikten sonra evin devesi ölür ve bu uğursuzluğun gelinin yüzünden olduğuna inanan kayınpederi bunu şiir vasıtasıyla dile getirir. Gelin ise “Ben geldiğimde sen de dahil altı oğlun da keldi, onları da mı ben kel yaptım?” diye şiirle şöyle karşılık verir:

“Men özi elde jürgende sök-jarma edim
Kelüğe altı tazğa armanda edim.
Tüyendi şöpten ölgen menen körip
Altauı taz bolğanda men bar ma edim.”

Buna karşı kayınpederi “Gelin olup daha yeni gelmişken kel olduğumu yüzüme söylemen sana yakıştı mı? Elinden gelirse bir zahmet kelliğimi iyileştiriver” der ve bunu şiirle şöyle ifade eder:

“Bası edi ölenimnin alsa kelin

Qisaymas kimnin auzı ölse, kelin.

Basımın kelmey jatıp tazın aytıp

Jazıp al qolımızdan kelse, kelin.” (25.04.2023 tarihinde

https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/52004/ adresinden erişildi).

Kazak kültüründe “Kelinnin ayağınan, qoyşının tayağınan” (Gelinin ayağından, çobanın dayağından) atasözü aileye gelen bütün olumlu-olumsuz olayların gelinin niyetinden kaynaklandığına dair inancı işaret eder. Aile uyumları arasındaki ilişkilerin sergilendiği yukarıdaki deyişmelerde bu inanç kendini göstermektedir. Aynı deyişmenin bir benzeri Karakalpak Türkerine ait 17 numaralı şiirde görülmektedir.

19 numaralı Kırgızistan sahasına ait deyişme, söyleyici ile gelinin arasındaki diyaloga dayalıdır. Burada diğerlerinden farklı olarak, yeni gelen geline güzellemeler söylenir, ona ev işlerini öğretmek için çeşitli bilgiler verilir. Geline şu şekilde sorular sorularak deyişmeye iyi dileklerle devam edilir:

“Bul emne?

- Çömüç.

Saagan uyuñ bolsun kōdmün.

Oogat içken tamşansın

Ayıl-apaga maqtap,

Caagı ayrılğança cañşansın

Tandırınñan nan

Qazanıñan iş arılbasın.” (TDEMA, 2007, ss. 584-585).

2.1.5. Kız İsteme ile İlgili Deyişmeler

Kız istemek, evlilik törenlerinin ilk ve en önemli aşamalarından biridir. Anadolu sahasında görücüler tarafından, istenecek kıza bakmak, onu yakından incelemek

amacıyla yapılan uygulamaya *kız bakma*, *dünür gezme*, *görücü çıkma* gibi farklı adlar verilmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde farklılıklar bulunsa da bu geleneğin kimi noktalarında ortaklıklar olduğu bilinmektedir. Sözkonusu törenin Adana yöresinde görülen örneğine göre, eskiden kız istemeye gidenler şiir söyleyerek kız isterlerdi. Kız evi de verecekleri olumlu veya olumsuz cevapları şiir hâlinde aktarırdı. Görücüye çıkanlar da kız evinden istedikleri süpürge'nin üstüne oturarak niyetlerini belli ederlerdi. Kız ailesi kızlarının isteneceğini anlayarak cevaplarını şiir şeklinde iletirlerdi (Kaya, 1999, s. 24). Bu tür deyişmelerde yarışma veya yenip yenilme söz konusu değildir. Çoğunlukla düğüne katılan halkı güldürmek, eğlendirmek, insanların hoşça vakit geçirmelerini sağlamaya yöneliktir.

20 numaralı deyişmede kızın evine giden görücünün niyetini şiir şeklinde iletildiği görülmektedir. Kızın ailesi kızını vermeye niyetliyse şöyle söyler:

“Hoş geldiniz hoş geldiniz

Aziz misafirimiz

Bize güzel saadetli

Bir haberle geldiniz.” (Kaya, 1999, s. 24).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde kız ailesinin istemediği damat adayını geri çevirdiği olaylar da mevcuttur. Aşağıdaki dörtlükte kız ailesinin olumsuz cevabı şöyle anlatılır:

“Hoş geldiniz hoş geldiniz

Aziz misafirimiz

Başları hep bağlıdır

Yok verecek kızımız.” (Kaya, 1999, s. 24).

Bir sonraki 21 numaralı örnekte ise erkek tarafı kızını almak için ailesine dil dökerek yalvarmaktadır. Kız tarafı ise türlü bahaneler öne sürerek damat adayını kabul etmez. Ancak uzun süre devam eden ısrar ve yakarışların sonucunda erkek tarafı amacına ulaşır ve kızını alır.

“Sergende findık dünür

Gızımıza yandık dünür

Ver gızı gızı gızı da eylemen bizi

Sergen gavanoz dñnür

Gızı veriyoz dñnür

Al gızı gızı gızı da ùzmeyin bizi” (Uludemir, 1970, ss. 122-123).

Azerbaycan sahasındaki kız isteme deyişmeleri *Toy Neğmeleri* başlıklı törensel şiirler altında değerlendirilmektedir. 22 numaralı deyişmede kız isteme töreninden gelin karşılamaya kadar yapılan bütün aşamalar gör÷lmektedir. Sırayla bu törene katılan oğlanın kız kardeşi, dñnürler, kızın yengeleri, kızın arkadaşları, kızın uğurlayan anası ve gelini karşılayan kaynananın şiirleşmelerine yer verilmektedir. İlk başta şiiri oğlanın kız kardeşi okur:

“Al almağa gelmişik,

şal almağa gelmişik,

Biz oğlanın bacısıyığ,

Aparmağa gelmişik!

Kız tarafının cevabı: Al almağa ğoymarığ,

şal almağa ğoymarığ,

Biz gızın bacısıyığ,

Aparmağa ğoymarığ.” (Ahundov, 1978, ss. 46-53).

Deyişme böylece devam eder, geline oğüt, nasihatlar verilir, damada ve geline iyi dilekler söylenir.

2.1.6. Dñęünler ile İlgili Deyişmeler

Evlilik, insanoğlunun hayatındaki önemli geçiş evrelerinden birisidir. Halkın manevi varlığını yansıtan dñęünlerde insanlar bir araya gelerek çeşitli değerleri, neşeyi, mutluluğu, sevinci paylaşırlar. Bu özelliğinden dolaydır ki, evlenme törenleri Türk k÷ltürü içinde özel bir yere sahiptir. Sözlü şiir geleneğinde deyişmelerin dñęün âdetleri sırasında yapılan anonim örnekleri oldukça fazladır. Genellikle, dñęünlerdeki deyişmeler; kız ve oğlan, kız tarafı ile güvey tarafı ve dñnürler arasında gerçekleşmektedir. Her iki taraf, şaka yollu birbirlerinin olumsuz yönlerinden

bahsederler, birbirlerini eleştirir ve kendi taraflarını överler. Böylece düğünün eğlenceli ve neşeli geçmesine katkıda bulunurlar (Kaya, 1999, s. 54).

Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan'a özgü *hakışta* olarak adlandırılan kına türküleri eğlenmek amacıyla söylenir. Böylelikle gülmek ve eğlenmek için iyi bir ortam hazırlanır. Hakıştalar kına gecelerini eğlenceli kılmayı amaçlayan bir söyleşi, gelenektir. Daha doğrusu, kına yakma törenlerinde karşılıklı şekilde bir kız evi, bir de oğlan evi tarafından kız-gelinler hakıştalar söylerler. O esnada her iki grup kendi tarafının daha yakışıklı, akıllı, güzel olduğunu savunur, aynı zamanda da ucu karşı tarafa da dokunacak sözlerle, incitmeyecek şekilde üstünlük kurmaya çalışır. İçlerinden biri hakıştanın mısralarını söyler, diğerleri de her mısranın sonunda bir ağızdan nakarat olarak "hakışta" derler (Memmedov, 2012, s. 2).

Hakıştaların kına gecelerinde oğlan ve kız tarafından söylenen örneği aşağıdaki şekildedir:

Oğlan tarafından biri: "Üstüpünün malları, haxışta,

Mələşər davarları, haxışta.

Bəyimizə qurban olsun, haxışta,

Gəlinin xalaları, haxışta."

Kız tarafından biri: "Üstüpünün gülləri, haxışta,

Oxuyur bülbülləri, haxışta.

Gəlinə qurban olsun, haxışta,

Oğlanın bibiləri, haxışta." (NF, 2010, s. 370).

Düğün âdetleri arasında görülen deyişmeler konusunda U. Günay'ın F. Memişoğlu'ndan naklettiğine göre:

Harput'ta düzenlenen kına gecelerinde gerek kız ve gerek oğlan defçilerin idaresinde oyunlar düzenlenir. Kız evinde bir kız erkek kıyafetine girerek İsmail adını alır, kızlardan biri de gelin olur, şu karşılıklı türküyü söyler ve oynarlar:

Kız: "Küçük İsmail, büyük İsmail

Yaza mı geldin, güze mi geldin?

Şamşakı vurdun, bize mi geldin?"

İsmail: “Ne yaza geldim ne güze geldim

Şamşakı vurdum, bir kıza geldim.” (Günay, 2018, s. 61).

Tekirdağ’da genç kızların erkek kılığına girerek misafirleri eğlendiren çeşitli oyunlar oynadıkları görülür. Yörede ayrıca köy kızları ile misafirler tarafın kızları arasında aşağıdaki şekilde mani atışması gerçekleşir:

“Manici mani açar

Mani bilmeyen kaçar

Gelin kızlar söyliyelim

Hangimiz üste çıkar.” (Artun, 1987, s. 13).

Düğünlerde karşılıklı mani söyleyen gençlerin yanı sıra dünürlerin de karşılıklı şiirleştikleri olmuştur. 23 numaralı deyişmede güvey ile gelin tarafı, evlenecek gençlerin olumsuz taraflarını şaka yollu dile getirir. Her iki taraf da olumsuzluklardan bahsederken kimseyi kırmamaya, incitmemeye özen gösterirler.

Güvey tarafı: “Camiler direk ister

Demeye yürek ister

Sizin çirkin kızınız

Kapıda börek ister.”

Güvey tarafı: “Bahçede gül ağacı

Dibindedir ilacı

Sizin deli kızınız

Kara biberden acı.”

Kız tarafı: “Karanfil katar katar

Ucu sulara bakar.

Sizin tembel oğlunuz

Baba eline bakar.”

Kız tarafı: “Deniz dibi tekneli

Üstüne gül ekmeli

Sizin gâvur oğlunuz

Niye zahmet çekmeli.” (Kaya, 1999, ss. 54-55).

24 numaralı deyişmede Kayseri Sarız’da oğlan evi ile kız evinin birbirini manilerle oyuna kaldırdıkları görülür.

Türkmenistan sahasında düğün törenleri özel bir yere sahiptir. Düğün sırasında yapılan *aydımlar* şekillerine göre çeşitlilik arz etmektedir. İki grup arasında karşılıklı söylenen bu aydımlara *küştdepti* denir. “Küş” ve “depme” sözcüklerinden türeyen küştdeptiler halk arasında “küşdepme” adıyla da yaygındır (Gapurov, 2016, ss. 130). Benzer görüş, Türkmen edebî mirasını derlemede büyük katkılarda bulunan A. Oraztaganov’a ait olup ona göre, küştdepmeler “küş” (kovmak) ve “depme” (tekmelemek) kelimelerinden oluşmuştur. Sözkonusu aydımların nakaratlarında “küş, küşt” şeklinde tekrarlar bulunduğu için bu tür şiirlere küştdepme denilir (Oraztaganov, 1998, s. 5). Küştdepdi sözcüğü, birinci kısımdaki küşt sözcüğünün tekrarlanmasından dolayı küşt sözcüğünden ve bu hareketli oyun sırasında ayakların yeri tekmelemesinden dolayı depmek fiilinden türetilmiştir (Gapurov, 2016, s. 131).

Küştdepdinin birkaç türü bulunmaktadır. Karşılıklı türkü söyleyen kız-erkek grupları her bentten sonra *ühhä, ühhä, ühhä, ähhä, ähhä, ähhä, hey, hey, hey, hop, hop, hop, küşt, küşt, küşt* gibi sözleri sürekli tekrarlarlar (Oraztaganov vd., 1985, ss. 3-4).

Küştdepdinin yaygın bilinen bir türü “Bir Depim”dir. Bu sanat türü günümüzde Türkmenistan’ın muhtelif bölgelerinde hâlen canlılığını devam ettirmektedir. Bir depimin karşılıklı söylenen türünde erkek ile kadın bir-biriyle karşılıklı şekilde deyişirler hem de kadın-erkek grubu olarak yarışırlar. Geleneğe göre, kim kazanırsa orası kazanmış sayılır:

Yigit: “Egmeli, dost egmeli,
Selni bedä bogmaly.
Küşt depmeyän gyzlary,
Yeke-yeke kowmaly.”

Gyz: “Saylasyn-a, saylasyn,
Tordan balyk saylasyn.

Biz bilen yaryşjak yigit,

Orta çykyp aylansyn.” (Gapurov, 2016, ss. 128-129).

Uygur Türklerinde mani tarzındaki koşakların söylendiği ortamlardan biri düğünlerdir. Düğün koşaklarının en önemli özelliği ise kız ile erkek arasında karşılıklı olarak söylenmesidir. Uygur Türklerinin *beyit* adını verdikleri bu tarz koşaklar, Uygur halk şiirinde oldukça yaygındır (Öger, 2006, s. 405).

2.1.7. Gelinin Vedalaşması ile İlgili Değişmeler

Düğün törenlerinin önemli bir aşaması, gelinin baba ocağından ayrılmasıdır. Elinden, obasından ayrılıp hiç tanımadığı yabancı bir aileye gelin gitmek, kız için gurbete çıkmakla aynı anlama gelmektedir. Vedalaşma değişmelerinin Anadolu sahasındaki örneği kına türküleridir. “Türk kültürünün temel kodları arasında yer alan” (Şişman, 2017, s. 46) kına türkülerine muhtelif yörelerde *kına ağıtı*, *gelin ağlatma havası*, *ağıt havası*, *gelin türküsü*, *gelin yası*, *okşama*, *gelin savusu* gibi çeşitli adlar verilmektedir (Görkem, 2001, s. 18). Bu tip değişmeler genel olarak gelin ve aile bireyleri arasında oluşmaktadır. Anne-babanın ve kardeşlerin söylediği şiirler geline yönelik iyi dilekler ile ayrılık üzüntülerini içermektedir. Yengeler tarafından söylenen kısımda ise geline baba evinde misafir olduğu, bu hayatın kısa süreceği ve evlilik hayata adım atacağı hatırlatılır. Gelinin söylediği şiirlerde doğduğu evinden ayrılma üzüntüsü ile yakınlarına olan özlemi aktarılır. Kimi kına türkülerinde, kızı sevgilisinden ayırıp başkasıyla evlendiren anne-babadan şikayet, yakınma görülmektedir. Söz konusu hüzünlü türküler müzik eşliğinde icra edilince âdeta bir ağıt havasına dönüşmektedir.

Anadolu sahasına ait 25 ve 26 numaralı değişmelerde yukarıda belirtilen özellikler görülmektedir. Burada anne ve babanın “Gız anam kınan kutlu olsun, vardığın yer mutlu olsun” şeklindeki dileklerine karşılık gelinin sitemi sözkonusudur.

Anadolu kına ağıtlarının benzeri Kazak, Karakalpak, Kırgız Türklerinde *jar jar* veya *avcar/havcar*, Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar ve Nogay Türklerinde *yâr yâr/yor yor* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kına ağıtları ile *jar jar türküleri*, muhtevası bakımından aynı özelliği taşır ve her ikisi de ayrılık ile hüznün unsurları içerir. Kaya, jar

jarların, ferdi olabileceği gibi gruplar halinde de icra edilebileceğini ifade eder (Kaya, 2010, s. 181).

S.Tolkun, yar yar türkülerinin çeşitli kaynaklarda iki farklı adla, Ali Şir Nevai, Şeyh Süleyman Efendi ve Şemseddin Sami tarafından *çenge*, Babur Şah ve bazı alimlerce *öleng* olarak zikredildiğini ifade etmektedir. Bazı tespitlere göre çenge, türkünün Farsça, ö leng ise Türkçe adıdır (Tolkun, 1996, ss. 167-169). Nevaî, “Mizanü’l-evzan”da “çengi’yi” tarif edip, onun halk arasında çok sevilen, etkili türkülerden olduğunu ifade ederek şu beyiti örnek verir:

“Hangi çimenden esip geldi saba, yar-yar,

Ki nefesinden düştü ateş canıma, yar-yar.” (ETL, 1970, s. 88).

Her dizenin sonunda yar yar şeklinde nakaratlar olduğu için bu tarz türkülere *yar yar şiirleri* adı verilmiştir. Yar yarlar ezgili söylenen bir türdür. Bu türküler düğün sırasında gelinin çadırında erkek-kız grubu tarafından karşılıklı söylenir. Kimi zaman güvey ile gelinin arkadaşları tarafından yapılırsa, bazen de damadın arkadaşları ile gelinin arasında da icra edilebilir. Yar yar türkülerinin erkeklerin söylediği kısmında gelini avutmak, teselli etmek, damadı ve onun ailesini yüceltmek unsurları yer alır.

Kazak sözlü edebiyatında jar jar türkülerinin yedi çeşidi bulunmaktadır (KE, 2004, ss. 51-58). Çalışmamıza örnek teşkil etmesi amacıyla jar jarın iki türünü aldık. 28 numaralı deyişmede jar jarı başlatan yönetici tarafından geline “Babanın yerine kayınbaban var, Ağabeyin yerine kaynın var, Kız kardeşinin yerine görümcen var, Gideceğin oba kendi memleketin gibi olur üzülme” gibi teselli sözler söylenir. Kız ise buna karşılık “Kaynatan var diyorsun, Can babamın yerini nasıl alsın yar yar” şeklinde cevap verir.

Jigit: “Kara nasar, karımdas,
Kara nasar, jar-jar-av!
Kara makpal sevkeleñ,
Şaşın basar jar-jar-av!”

Kız: “Ak otavım tikken jer,
Oydan bolsın jar-jar-av!
Ak jüzimdi körüvge

Aynam bolsın jar-jar-av!

Kayın atañ bar deysiñ,

Jan aǵatay, jar-jar-av!

Aynalaym ekemdey

Kaydan bolsın jar-jar-av!” (KE, 2004. ss. 55-56).

Genelde gelin veya arkadaşlarının söylediği kısımda ise baba evindeki hayatın kısa sürmesi, gelinin, onu sevmediği adamla evlendiren ailesine olan kinâyesi, baba ocağından ayrılma hüznü ve yakınlarıyla vedalaşma sözkonusudur. Bundan hareketle bu tür şiirler konusu itibarıyla *qoştasuv cırları* yani vedalaşma şiirleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkistan’da düğün törenlerinde karşılıklı söylenen yar-yar türkülerinde ince eleştiri, bazen satirik kinayeli sözler gülmelere yol açar. Böyle sözleri, damadın evine gelini götürmekte olan kadınlar ve gelinin arkadaşları koro hâlinde söylerler. Bu türkülerde damat tarafı hafif şaka yollu eleştirilir, fakat damat tarafı o sözlerden alınmaz. Ayrıca eğer kız sevdiğine verilmediyse, talihsiz gelinin dilinden hüznü, kinayeli türküler de söylenir. Böyle türkülerde damadın sevimsiz yönleri, çirkinliği veya yaşlılığı dile getirilir (Kasımov, 2003 s. 377).

Kız verme konusunda babanın yetkisi diğer aile üyelerine göre daha üstündür. Jar jarlarda ataerkil toplumun baskısıyla hak aramaktan mahrum edilen kızlar başlık parasına satıldıklarını dile getirmişlerdir. 29 numaralı deyişmede sevmediği adamla başlık parası karşılığında evlendirilen gelinin acılı durumu şu satırlarda görülmektedir:

“Eke menen şeşeniñ

Meyiri kattı, jar-jar-av!

Öz balasın kızıǵıp,

Malǵa sattı, jar-jar-av!

Ömiriñ kıska jalǵan jar,

Oybay elim, aman bol!

Baylap berip jat elge,

Tanımaǵan, jar-jar-av!

Jetim balaǵa uksatıp,

Jaltañdatıp, jar-jar-av!

Ömiriñ kıska jalğan jar,

Oybay elim, aman bol!” (KE, 2004, ss. 56-58).

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, bahsi geçen Kazak Türklerinin jar jarları ile 30 numaralı Karakalpak Türklerine ait avjarın aynı özellikleri taşımalarıdır. Nitekim, yukarıda ifade edilen ayrıntılı bilgilerin tamamı Karakalpak Türklerine ait avjarlar için de geçerlidir. Kimi jar jarlar öğüt, nasihat niteliği taşımaktadır. Yeni yuva kurmanın eşiğinde olan gelin ile damada öğütler verilir, iyi dileklerde bulunulur, kederler dile getirilir.

Özbek Türklerinde yar yarlar esasen kız uğurlama ve nikâh törenlerinde söylenen merasim şarkılarıdır. Esasen kadınlar tarafından söylene de kimi zaman erkeklerin de söylediği olmuştur. Ayrıca örf-adet törenlerinde icra edildiğinden bu türün kökeninin oldukça eskilere dayandığı anlaşılır (ÖE, 2000, s.138). Yar yarlar muhteva ve şekillerine göre Özbekistan’ın muhtelif bölgelerinde farklılıklar göstermektedir. Kimi yörelerde gelin tarafındaki irticâlen şiir söyleyebilen kadınlar tarafından yapılırken kimi bölgelerde ise her iki tarafın karşılıklı şiirleştiği *aytışuv* şeklinde yapılır. Yar yarlarda toyun/düğünün düzenlendiği hanedanın konukseverliği övülür ve gençlere yönelik iyi dileklerde bulunulur (Jurayev, 2000, s. 41). Kimi yar yarlarda gelin tarafı güvey tarafının kötü yönlerini, güvey tarafı gelin tarafının eksikliklerini şaka yollu dile getirir (Jurayev, 2000, s. 244). *Özbek Edebiyatı* (2000) adlı kitapta yar yarlar hakkında aşağıdaki bilgiler mevcuttur:

Özbeklerde gelin kızın baba evinden alınıp, damadın evine götürülmesi sırasında, kadınların koro halinde tefler eşliğinde söyledikleri türküler verilen ad. Bu türküler söylenirken yâr yâr veya car car denir. Aynı durum Kazak türküleri için de geçerlidir. Söz konusu türkülerle, gelinin ana-babası ve gelin yüceltilir, geline öğütler verilir, iyi dileklerde bulunulur. Kazak türkülerinde olduğu gibi dize sonlarında “yâr yâr” denilir. I. ve III. dizeler 7, II. ve IV. dizeler 4 hecelidir. Metin kimi zaman beyit şekline dönüşebilmektedir. 11heceli şiirler ise, beyitler hâlinededir ve her beyit kendi arasında kafiyelidir. Bunların sonunda da “yâr yâr” sözü söylenir. Yar yarlar, muhteva itibariyle dinî-mitolojik ve mizahi öğeleri ihtiva ederler (ÖE, 2000, s. 138).

31 numaralı Özbek Türklerinin yar yarları kız ile oğlan arasındaki şakaya kurulup eğlence niteliklidir.

Qiz: “Kiygan toning yaraşgan boyginangga, yor-yor,
Men bilmadim, ne soz bor oyginangda, yor-yor.
Birda - ikkida toyda aytmasangiz, yor-yor,
Indamasdan borib yot uyginangga, yor-yor.”

Yigit: “Anov togning bagrida çinori bor, yor-yor,
Suluv qizning boynida tumori bor, yor-yor.
Aytayin deb bir xayol qilib edim, yor-yor,

Nosvoydayin olanning xumori bor, yor-yor”. (Mirzayev vd., 2008, ss. 68-69).

Türkmen Türklerinin yar yarları evlenecek kızın evinde gelin alıcılar geldikten sonra güveyin arkadaşları ve akrabaları tarafından söylenir. Muhteva ve yapısal özellikleri bakımından Özbek Türklerindeki yor-yor, Kazak Türklerindeki jar jar türküleriyle benzerlik göstermektedir. Yar-yar türküleri kızın evinde, damadın evine gitmeden önce yapılır (Gapurov, 2016, s. 92). Karşılıklı toy türkülerinin bir başka türüne de *noy-noy* denilmektedir. Bu türkü esasen Türkmenistan’ın Lebap vilayetinde söylenir (Gapurov, 2016, s. 112).

Yar yar türkülerinin düğün, toyların yanı sıra günlük hayattaki sevinçli olaylarda da söylendiği görülmektedir. Bunun örneklerini halk edebiyatı ürünlerinde bulmak mümkündür.

2.1.8. Aşk, Sevda ile İlgili Deyişmeler

Bu başlık altında aşk, sevda, özlem, ayrılık, hasret, sevgiliye yakarış, sevgilinin güzelliği gibi unsurlar işlenmiştir. Aşk, karşılıklı ve karşılıksız olabilir. İşlediğimiz deyişmelerde karşılıksız aşk yaşayarak üzülenlerin genellikle erkek âşıklar olduğu saptanmıştır.

32 numaralı deyişmede Murat Çobanoğlu, Şeref Taşlıova, Âşık Deryami tarafından sevgilinin güzelliği, ona olan özlem, âşk duyguları ele alınmıştır. Âşıklar sevgilileri ile ilişkilerini sohbet tarzında anlatmaktadır. İlk söz alan Çobanoğlu, sevgili için çok şey yaptığını ancak karşılık göremediğini şöyle mısralara döker:

“Ne o beni anlar ne de ben onu,

Sevdiğime çok dil verdim, duymadı.

Gönül sofrasını serdim önüne,

Ben yedirdim, yedi yedi doymadı.” (Halıcı, 1992, ss. 584-585).

Aşk hasreti çekerek yıllarca yüreği yanan Âşık Deryami, sonunda sevgiliden kendisini idam ettirmesini ister:

“Yıllarca bağırdım yâre yalvardım,

İmkân yoktur bu sözüme uymadı.

Dedim idam eyle, var beni öldür,

Sevdim dedi seni, bana kıymadı.” (Halıcı, 1992, ss. 584-585).

Âşık Taşlıova ise âşk ateşiyle pişip yansa da şikâyet etmez. Sevgili ne acılar yaşatırsa yaşatsın, o yine de başkasını istemez ve aşk uğruna canını feda edeceğini söyler.

“Şeref der ki başkasını niderim,

İsteğin can ise borcum öderim.

Vallahi billahi yemin ederim,

Senden başka elim ele değmedi.” (Halıcı, 1992, ss. 584-585).

33 numaralı Azerbaycan sahasına ait deyişmede Âşık Mirzecan, Âşık Peri’ye olan aşkını ve sevgisini samimi bir üslupla anlatmaktadır. Sevgilisinin gözlerine duyduğu hayranlıktan bahsederken onun üzerinde bıraktığı etkiyi de dile getirmektedir. Aşk hasretinden yandığını şu dörtlükte belirtir:

“Men ki öldüm, hesretinden ey Peri

Canım alıb, o mestane gözlerin.

Yanında gezmesi, işvesi, nazı,

Her dem baxıb, afetane gözlerin.” (ATE, 1993, s. 406).

34 numaralı Kazakistan sahasına ait deyişme Omar ile Marjan’ın ihtiyarlıkta karşı karşıya geldiklerinde birbirleriyle paylaştıkları duyguları yansıtmaktadır. Deyişmede her ikisinin gençken birbirlerini içten içe sevdikleri, birbirlerinin kaderi olmak istedikleri, fakat vuslata eremedikleri büyük bir pişmanlıkla anlatılır.

Omar: “Qızı ediñ Düysenbaydın atın Marjan,

Kesige ötken ömir boladı arman.

Öziñmen qosıla almay boldım qaşıq,
 Sen ediñ äriptesim köñilge alğan.
 Jetpiske bul uvaqıtta juvıqtadım,
 Köñildi balalıqpen suvıtqanım.
 Zamandas – qatarlarım kezdeskesin,
 Eske tüsip baradı umıtqanım.”

Marjan: “Jarasar köşke mingen qunajın kök,
 Qunajın kök qulımdar dönejin bop.
 Öziñmen qosılamın dep oylavşısı em,
 Qosapay ketti qudayğa lajım joq.
 Jarasar köşke minsem boz dönenim,
 Ayta berse köbeyer söz degeniñ.
 Öziñmen qosılmaymın degenim joq,

Kimniñ quday qıladı öz degenin.” (Botabayeva, 2008, ss. 207-208).

35 numaralı deyişme Türkmen şair Kurbankulu ile oğlu Dostmemmed arasındaki konusu aşk olan sohbe te dayalıdır. Dostmemmed’in bir nazlı güzele tutulduğunu anlattığı dizelerden aşğın duygu yoğunluğu görölmektedir. Babası her ne kadar oğluna öğütler verse de oğlu aşkından kolayca vazgeçmez. Elinden gelirse düştüğü aşk derdine bir çare bulacağını vurgulayan âşık, sevdalandığı kıza hasretini şu şekilde aktarır:

Qurbanqulu: “Gəl, atam, haqqımı yetir halala,
 Batıldən güzəşt et ləli camala,
 Sonda, oğlum, yetişərsən kamala,
 Çək əlini bu təlaşdan, Dostməmməd!”

Dostməmməd: “Ata, haqqın məndən əda olunmaz,
 Neylək, canım sənə fəda olunmaz,
 Bu eşq adı məndən cüda olunmaz.
 Ta yetməsəm nazlı yara mən, ata!” (TMDV, 2011, s. 103).

36 numaralı Uygur Türklerine ait muhabbet koşağında erkek kıza sevgiyi ve aşkı anlatırken kalıplaşmış ifadelerle başvurur. Kızın güzellikleri “ay yüzlü”, “zeytin renkli” gibi kalıplaşmış ifadelerle sergilenir.

“Dilberim ay yüzüne

Zeytüne dek halın bolay

Kiçe yanında yıtıp

Kündüz hırdarın bolay.” (Kaya, 1999, ss. 238-239).

Sonuç olarak, yukarıda verilen örnekler doğrultusunda aşk, sevda konulu deyişmelerde insanların acıları, hüznüleri, mutlulukları, sevinçleri, sevdaları ve özlemleri gibi duyguların yansıtıldığı görülmüştür.

2.1.9. İnsan Hakları ile İlgili Deyişmeler

Deyişmelerin dikkate değer özelliklerinden biri de ait olduğu dönemin toplumsal meseleleri ile ilgili bilgileri içermesidir. İnsan haklarının çiğnenmesi, sosyal eşitsizlik durumu kimi deyişmelerin konusunu oluşturmuştur. Bu durum çoğunlukla Kazak, Kırgız, Karakalpak Türklerine ait olan deyişmelerde kızların başlık parası karşılığında evlendirilmesi şeklinde görülmektedir. Uzun süre feodalite ve derebeylik sistemi altında yaşayan Orta Asya Türk Topluluklarında maddiyatın kız alıp vermede mühim bir yeri olmuştur. Bir damat adayının kız alması için maddi imkânlarının evi geçindirmeye uygun olması talep edilmiştir. Damat eğer şartları sağlayamazsa kendisine kız verilmemektedir. Maddiyatın daha rahat bir yaşam için yarattığı olanaklar, genç kızların aileleri tarafından varlıklı ailelere, yaşlı zenginlere başlık parası karşılığında ikinci, üçüncü eş olarak satılmasına zemin hazırlamıştır. Evlenecek kişinin yaşının gelin adayından çok büyük veya aksine çok küçük olduğu, ya da zihinsel, bedensel engelli olduğu durumlar 19. yy. ile 20. yy. başına ait olan deyişmelerde bolca boy göstermektedir. Böylece kızlar kendi denklemlerine kavuşamadıklarından yakılarak ailelerine sitem etmişlerdir. Bu durumu yaşayan akın kızlar da bunu aytıslarda sık sık dile getirirler, içlerindeki acıları yansıtırlar. 37 numaralı Birjan ile Sara'nın aytısında “İyi insanı görmek için” demişler kocanı çağır, yüzünü bir görelim diye alay eden Birjan'a Sara kendi mutsuz ruh hâlini şu şekilde anlatır:

Birjan: “Jaqsını körmek üşin” degen Sara,
 Öziñ tügil el qamın jegen Sara,
 Mirzañdı it Jienqul şapşañ şaqırt,
 Uyalıp bögelesiñ, nege Sara?”

Sara: “Arğınğa jol bermegen kayran tilim
 Küni öşip qor bop ötti-au qızıl gülüm.
 Sizderden uyalğannan ündemeuşi em
 Esekke qosaqtaulı ötti-au künim.” (KÖA, 2014, s. 252).

Akın Sara, yukarıdaki dörtlüklerde “Esekke qosaqtaulı ötti-au künim” diyerek eşeğe benzettiği kocasını el aleme göstermeye utandığını dile getirir. Altay’ın meşhur akınıyla deyişmeye çekinmediğinden ancak Jiyenqul’u yani kocasını anlatmaya gelince sesinin çıkmadığından üzülererek bahseder.

38 numaralı Omarkul’un Tabiya ile aytısı şaka ile başlayıp kadının mal-mülk karşılığında sevmediği kişiye satılması, sosyal eşitsizlik durumu, gelin gittiği ailede hor görülüp aşağılanması konularını ele alır. Kadınları bu hâle sokan eski örf-âdetler şiddetle kınanır. Aşağıdaki şiirde akın Tabiya’nın şikâyet, sitem, üzüntü ve pişmanlık duyguları görülmektedir:

“Ustatıp kazan, oşak, ayak-tabak
 Sorlı kız böten elge kim bop barad.
 Keşe kız, bugün katın, nesi kızık
 Koysaşı jaratkanşa jaratpay-ak.” (A, 1965, ss.361).

Kazaklarda özellikle 1920-1940 yılları arasında yapılan aytılar kadın-erkek eşitsizliği, başlık parası konuları üzerine yapılmıştır. 39 numaralı Aksulu ile Kenşimbay’ın aytısında Kenşimbay kızın güzelliğinden bahseder ve evleneceği kocasının Aksulu’dan yaşça küçük olduğunu şöyle anlatır:

“Bolğanı küyeui jas jalğız mini

Jarımjan qızdın kōnili osı küni.

Jane de tüsi qara, erni jırıq

Aytıssan bir tosa gör aytıp munı.” (A, 1965, ss.328).

40 numaralı Karakalpak kadın akını Altın ile Kazak Seydeli arasında gerçekleşen aytısta Seydeli, “Rengin boz imiş, başın kel olmasın” diye kendisiyle alay eden Altın’ın anne-babasının kel olduğunu öne sürer. Ayrıca akın kızın nişanlandığı kocasının kel ve ihtiyar olduğunu yüzüne vurarak şu şekilde iğneler:

Altın: “Eveden katar uşkan kaz bolmasın,

Kudanıñ kısı cetip, caz bolmasın.

Kazaktıñ tüsi bozğilt körinedi,

Kuday-av, osı adam taz bolmasın!”

Seydeli: “Üyiñde ekeñ de taz, şeşeñ de taz,

Bayğus-av, nemenege bolasın mez.

Küyeviñ atastırğan kerı Ceken,

Otıñniñ bası tolğan öreñ de taz.” (KE, 2004, ss. 306-310).

Seydeli böyle deyince, Altın karşılık veremedi susup kalır ve Seydeli kazanmış sayılır. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, bu tür deyişmelerde toplumda ikinci plana itilip, vuslata erişemeyen ve başlık parasının kurbanı olan kızların yaşadığı çaresizlikler anlatılmakta, toplumdaki sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikler, eski örf-âdetlerin olumsuz yönleri deyişmelerde etkin biçimde dile getirilmektedir.

2.1.10. Bayramlar ile İlgili Deyişmeler

Bayramlar toplumların büyük sevinçle, coşkulu bir şekilde kutladığı özel günlerdir. Milleti birleştirici, bütünleştirici özellikleriyle halk kültüründe önemli yere sahiptirler. Bayramlar vasıtasıyla küskünler barışır, halkın birliktelik ruhu artar. Bayramların halk bayramları, dinî ve ulusal bayramlar gibi çeşitleri mevcuttur. Türkiye’deki Cumhuriyet

Bayramı, Orta Asya Türk Devletlerinin egemenliklerini ilan ettikleri günler resmî/ulusal bayramlar; Yılbaşı, Nevruz ve Hıdırellez bayramları halk bayramları, Ramazan bayramı ve Kurban bayramı ise dinî bayramlardır. Çalışmamıza örnek teşkil etmesi bakımından Türk Dünyasında ortak bayram olan nevruz ile ilgili deyişmeleri işleyeceğiz.

Türk halk kültüründe önemli bir yere sahip olan Nevruz, baharda tabiatın canlanması ve bolluk, berekete kavuşulmasından dolayı kutlanan geleneksel bir bayramdır. Orta Asya'nın bağımsız Türk devletleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan'da Nevruz millî bayram olarak coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır. Tüm Türk boylarında kutlanan Nevruz bayramı, kimi topluluklarda değişik isimlerle günümüze ulaşmıştır. Karaçay-Malkar Türklerinde bu bayrama "Gollu", "Gultan", "Saban Toy", "Tegri Toy", "Hardar", "Erireg" gibi çeşitli adlar verilmektedir (Malkonduev, 1995, s. 189). Nevruzla ilgili tüm Türk boylarında mâniler, türküler, nevruziyye tarzında şiirler, dilekler, tekerlemeler mevcuttur. Nevruz sırasında yapılan çeşitli toplantılarda, törenlerde, şenliklerde, oyunlarda deyişmelerin de söylendiği görülmektedir.

41 numaralı Âşık Yavuz'un Âşık Obalı ile yaptığı deyişmesi nevruz dolayısıyla gerçekleşen bir deyişmedir. Âşıklar nevruzun gelmesiyle birlikte bereket ve bolluğun ortaya çıkışını anlatmaktadır. Deyişmede yeni yılın başlangıcı, barış, coşku, rızık, canlanma gibi nitelikler görülmektedir. Deyişme, bayramın insanların bir ve beraber olma zamanı olduğunu söyler.

Âşık Yavuz: "Güneş karı, kışı alsın götürsün

Nevruz Dünyamız'a barış getirsin

İnsanlar sözünü tatlı bitirsin

Dillerden dökülen bala merhaba."

Obalı: "Nevruz soluk almak, nevruz can demek

Obalı'ya sevinç heyecan demek

Nevruz rızık veren kutlu an demek

Hak'tan coşup gelen sele merhaba." (Arslan, 2018, ss. 143-144).

42 numaralı deyişme Karakalpak Türklerinde nevrüz sırasında genç kızlar ve delikanlıların bir araya gelerek deyiştiği *juap aytıslardan* biridir. Genelde juap aytısta cevap verememek ve kaybetmek ayıp sayılır. Sözkonusu deyişmede nevrüz ile ilgili ifadeler yer almasa da deyişmenin nevrüz sırasında gerçekleşen bir toplantıda söylendiği muhakkaktır.

Kazakistan sahasında nevrüz bayramında akınlar aytısları ve erkek-kız, erkek-erkek, kız-kız arasında *kayımdasular* gerçekleştirilir. Nevruz vesilesiyle küskünlerin barışması, büyüklere saygı gösterilmesi, halkın bir araya gelmesi gibi unsurların tasvir edildiği bu tür deyişmelere *nevrüz aytıs* denilmektedir. Kız-erkek arasında yapılan aytıslara şu deyişme örnek verilebilir;

Kız: “Şapkamın ucu sağa sola sallanır,
Kara saçlarımın dibi yumuşaktır,
Sakin yaşayan halkımı rahatsız eden,
Okuyacağım ağalar, yayan gelen neredir?”

Erkek: “Şapkanın ucu sağa sola sallanıyor,
Arayan çok zaman faydasını buluyor,
Uzak yerden geldim arayıp yayan,
Okuyacağım kız Opan nerde duruyor?”

Kız: “Yerle göğü geçerek gelsen de yiğit,
Yerle göğü aşarak gelsen de yiğit,
Köylü atı gibi şimdi bukağın var,
Adını soruyorum, nerelisin yiğit?”

Erkek: “Halkımı sorarsan Baganalı,
Mallar ile atımız gök alalı,
Aman Col’lu Naur-kul toplayıp gelse,

At kışına atmam mı ben sen balayı?” (Çay, 1985, s. 149).

Böylece atışma rakiplerden biri yenilene kadar devam eder. Sovyetler döneminde parti tarafından “dinî içerikli bayram” veya “eskinin kalıntısı” bahaneleriyle nevrüz bayramının kutlanmasına yönelik yasaklama kararı alınır. Bundan dolayı sansüre uğrayan nevrüz aytısları unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak 1980’li yıllardan sonra bayram tekrar kutlanmaya başlanır ve günümüzde hâlâ canlılığını korumaktadır. Kazakistan’ın çeşitli bölgelerinde nevrüz bayramı vesilesiyle kalabalık karşısında ve televizyon programlarında aytıslar düzenlenmektedir. Mesela 2021 yılında Çimkent’te yapılan resmî nevrüz ayıtısında on altı akın irticali hünerlerini sergilemiştir.

Nevruz’da Özbek kızları ile delikanlıları ayrı grup şeklinde karşılıklı deyişirler. Önce bir salıncak hazırlanır, bir tarafına kız diğer tarafına ise erkek biner. Hepsi beraber salıncağı sallayarak toplu şekilde deyişme yaparlar, böylece neşeli bir bayram havası yaratırlar. 43 numaralı deyişmenin iki dörtlüğü şu şekildedir:

Yiğitler: “Qızlar zülfi kemelek,
Belleride cemelek,
Körib közin qamaşar
Ferişte mi ya melek?”

Qızlar: “Fekekten tüşgen melek
Biz bilen tutuş bilek!
Pişireylik sümelek,
Dilimizde yaxmelek...” (TDNŞA, 2004, ss. 39-41).

Muratoğlu, nevrüz bayramı esnasında Özbekistan’da görülen *aşşandarozu* oyununa dair şu bilgileri iletmektedir:

İki-üç metre uzunluğunda bir ağaç alır, ağacın yukarı kısmına yine küçük ince bir ağaç bağlarlar. Ona elbise giydirirler ve o kız olur, üstüne puşi giydirirler. Sonra onun içine bir kız girer onun araya girdiğini hiç kimse bilmez. Yine orada bir kız ve genç bir erkek olur. Erkekler elbiselerini giyer ve türkü söylemeye başlarlar. Kukla kıza selam verir kız da ona ve aleykümselâm der. Daha sonra konuşmaya başlarlar (Muratoğlu, 1996, s. 236).

Oyun sırasında genç kızlar ve erkeklerin karşılıklı söylediği türküler şakalaşma, eğlence niteliklidir. 44 numaralı türküden örnek olarak sunduğumuz dörtlük aşağıdaki şekildedir:

Yiğit: “Aşşadarozi mevaram
Vakti namazi bevaram
Kulaginni görsat mena
Altın sırğa alay sena.”

Kız:

“Kulağımni gürsatmam
Malamata kalmıymak

Getcan başım sadagası.” (Muratoğlu, 1996, s. 236).

Gerek anonim edebiyatta gerekse âşık edebiyatında sıklıkla karşımıza çıkan kış ile yazın bahsi tarzındaki deyişmeler de bir nevi nevruziyyelerdir. Kış ile yaz tartışmaya girer, yazın kazanmasıyla havalar ısınır ağaçlar yeşerir, kuşlar geri döner ve tabiat canlanır. Baharın gelişini müjdeleyen bu tür deyişmelerde mevsimler ve tabiat unsurlarına yönelik canlı tasvirler yapılmıştır.

Özbekistan yöresinde baharın gelişi münasebetiyle yapılan diğer bir merasim de *boyçeçak* merasimidir. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş olan bu merasim şu şekilde düzenlenir: mahallenin ya da köyün gençleri baharı ve kışı temsil etmek üzere iki gruba ayrılırlar. Baharı temsil eden taraf renkli kıyafetler giyer, kendilerini çiçeklerle süslerler. Kış olan grup giyim-kuşamlarını ters çevirip giyer, yüzlerine nikab takıp kurt şekline girerler. Bahar grubu ev ev dolaşarak *boyçeçak* şarkısını söyler ve böylece kışı kovmaya çalışırlar. Ancak kış mahalleyi kolaylıkla terk etmez. Köyde, mahallede, şehirlerin her yerinde bahar ile kış arasında çekişmeler yaşanır. Kış gitmemek için direnir. Bahar ise mahalle büyükleriyle birlikte mücadele ederek kışa üstün gelir. Mahalle büyükleri kazanan bahar grubuna çeşitli hediyeler dağıtarak onları ödüllendirir. Kışın bahara yenilip mağlup olması çeşitli raks ve lirik koşuklar eşliğinde kutlanılır. Kış ile baharı temsil eden gruplar yüz yüze bakarak şu şekilde karşılıklı deyişirler:

Qış: “Qoşingni qaro deydiler

Qoraqoş ukam yor-yor,
 Kursat qoşingni men bir kuray
 Dono ukam ey yor-yor.”

Kuklam: “Qoşimni kurib nima qilasz
 Siz akajonim yor-yor
 Qaldirgoçning qanotini
 Qurmabmidingiz yor-yor.” (Eşonkul, 2019, s. 94).

Yukarıdaki dörtlüklerde bahar “Kırlangıcın kanadını görmedin mi?” diyerek kırlangıcın gelişle artık kış mevsiminin bittiğine, ağaçların yeşerip, dünyanın yeniden canlanacağına işaret eder.

Türkmenistan sahasında görülen moncukattı/boncukattı oyunu, Nevruz’da ve bahar aylarında kızların birbirlerinin talihleri için mani okuması geleneğidir. Bir evde toplanan kızlar, kendisine ait boncuğu, su dolu bir kaba atarlar. Kızlardan birisi bir mani söyleyip kaptan bir boncuk çıkarır. Böylelikle söylenen sözlerin sahibi belirlenmiş olur. Boncuk atışmak, aydışmak oyununa esasen kızlar ve gelinler katılmaktadır. Kimi bölgelerde ise kadınlarla birlikte belirli bir derecede oğlanların da katıldığı görülmüştür (Berkeliyev, 1985, s. 68).

2.1.11. Vatan ve Türklük ile İlgili Değişmeler

Vatan sevgisi, kutsal bir kavramdır. Vatana karşı herhangi bir tehdit sözkonusu olduğunda her kişinin onu savunması, korumaya gayret göstermesi vazgeçilmez bir vazifedir. Ele aldığımız değişmelerde Türklük kavramı, millî duygu, vatan ve millet sevgisi, egemenlik, bayrak gibi millî değerlere önem verildiği görülmektedir. 45 numaralı Temel Turabi ile İhsan Yavuzer arasındaki değişimde İ.Yavuzer vatan sevgisini şu şekilde dile getirmektedir:

Yavuzer: “Türk’üz, vatan için feda bu canlar,
 Vatan için verdik nice kurbanlar.
 Yurdumuza kem bakarsa düşmanlar,
 Hemen başlarını batırmalıyız.”

Turabi: “Temel Turabî’yem vatan anamdır,
Eğitim doğruluk köklü binamdır.
Sırtıyla cepbane çeken nenemdir,
Mezarında çiçek bitirmeliyiz.” (Halıcı, 1992, ss. 551-552).

Âşık yukarıdaki dörtlükte vatanı savunmak için canını feda etmeye hazır olduğunu belirtir. Vatan uğruna kurban olmak her vatandaşın kutsal görevidir. Âşıklar, bu yolda millî birlik ve beraberliğin önemini vurgularlar. 46 numaralı deyişmenin Âşık Sadi Değer tarafından söylenen şu dörtlüğünde vatanın değeri net bir şekilde ortaya konmuştur:

Değer: “Bu vatan bu toprak bize emanet,
Bunları severiz gözümüz gibi.
Bilki can yurdumuz cennet misali,
Biricik oğlumuz, kızımız gibi.”

Ruhanî: “Bizim kitabımız hazreti Kur’an,
İnancımız artar cüzümüz gibi.
Hübbül-vatan minel-iman dilimiz,
Bulunmaz dünyada sözümüz gibi.” (Halıcı, 1992, ss. 539-540).

Âşıkların vatan tasvirlerinde Türklük kavramına sıklıkla başvurdukları görülmektedir. Âşık İhsani’nin Çırağı ile yaptığı 47 numaralı deyişmede Âşık Çırağı, Türk kelimesini sürekli vurgulayarak hem ahenk sağlamış hem de vatanperverlik duygularını belirtmiştir.

Çırağı: “Türk esir olamaz, Türk de hiç yılmaz
Arslan yatağına çakal da gelmez.
Bunu okumayan vallahi bilmez
Öğretmeli uşaklara İhsani.”

İhsani: “Dağları aşmıştır aslımız yaya
Emsalimiz gelmemiştir dünyaya
Ne Rus’a ne, ne Rum’a ne Yunanlara
Yenilmeyiz alçaklara Çırağı.” (Düzgün, 1997, ss. 284-285).

Âşık İlhami Demir, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Yaşar Reyhani arasında gerçekleşen 48 numaralı deyişme, vatanı övmenin, güzellemenin güzel bir örneğidir. Âşıklar Anadolu toprağını gezen ulu Mevlana gibi pir-ozanlar başta olmak üzere Yavuz, Fatih gibi hükümdarlara, aşkları dillere destan Tahir ve Zühre’ye telmih yapmaktadırlar. Vatan, kutsal toprak gibi millî değerlerin vurgulandığı bu deyişmenin Âşık Reyhani ve İlhami tarafından söylenen son dörtlükleri şu şekildedir:

“Ulu Mevlâna’nın aşk deryasında,
Mesnevi’yle yüzen yerdir bu yerler.
Semalardan gelen neyin sesinde,
Nice sırrı çözen yerdir bu yerler.”

İlhami: “Nice mimarların emektareli,
Dağın kucığına kurmuştemeli.
Dertliler diyarı, Şem-î’lerili.
Pir ozanlar gezen-yerdirbu yerler.” (Halıcı, 1992, ss. 586-587).

Lazzat Urakova, bağımsızlık sonrası hızlı bir şekilde gelişen Kazak aytıslarında Sovyet döneminde değinilmeyen, değinenlerin de cezalandırıldığı Türklük konusunun sıkça vurgulandığının altını çizer (Urakova, 2020, ss. 52-53).

49 numaralı Amanjol Altay ile Didar Qamiyev’in aytısında Amanjol tarafından günümüz Türklerinin ataları oldukları bilinen Sakalar ve Hunların geniş bölgede kurdukları hakimiyetten bahsedilir. Tüm dünyayı yöneten Türk asıllı hükümdarların şan ve şöhretleri övgü dolu sözlerle anlatılır.

Amanjol: “Saq pen Ğun tamırdağı qanı tekti
Ğalamğa türki qağan amir etti.

Jongar menen qalmaqtan qorǵap qalǵan
Bir Alla Abılaydı alıp etti.”

Didar: “Äujeke, baradı ğoy şırqap üniñ,
Sizge de bolmadı ma bir qadirim.
Tav halqınıñ kiyimine uqsaydı dep,
Şapanımdı tartasız julqa bugün.” (Urakova Yanç, 2021, ss. 337-348).

50 numaralı Amanjol Altay ile Marjan Esjanova'nın aytısında Amanjol tarafından Türk kelimesi saygılı bir şekilde dile getirilmektedir. Akına göre yiğidin mutluluğu başta, Türkün seçeresi ise taştadır.

Amanjol: “Baqtı er jigittin basta emes pe
Türkinin şejiresi tasta emes pe.
Danalıqtın belgisi qariyada
Qaysarlıqtın belgisi jasta emes pe.”

Marjan: “Aqınnıñ kezdeskende erenine,
Ötkenniñ köz salayın dereğine.
Amanjol, analardı aytıp ötti,
Tarihtıñ boylaǵanday tereñine.” (Urakova Yanç, 2021, ss. 254-263).

Amanjol akın Türk asıllı Kültigin, Edil gibi bahadırlara telmihte bulunarak “kılıcı kızıl kanla sulamanın” onlara ait kahramanlık geleneği olduğuna dikkat çeker. Her iki şahsiyeti tüm Türk halkının heybetli ve gururlu kahramanı olarak tarif eder.

Amanjol: “Kültegin, Edilderdin dastüri edi
Qılıştı qızıl qanǵa suvarǵannın
İysi Türk jurtımın aybarı edin
Ayǵa qarap kerilgen quba arlanım.”

Marjan: “Birlik jır, arqav bolsın änimizge
Munday kün tuva bersin äli bizge.

Tektisin tım alıstan tanıtıuğın

Tileymin qırağılıq bärinüzge.” (Urakova Yanç, 2021, ss. 254-263).

Çarlık Rusya'nın baskısına karşı direnen Kazakların son hanı Kenesarı Kasımov ile Keyki bahadırın başları kesildiğinde Türk ruhunun yıkılıp yerle bir olduğunu dile getirir.

“Türki ruhu taptaldı han Kene men

Keykinin ğaziz bası bölingende.”

Özünün Türk olduğunu dile getiren Amanjol, Türklüğünden her zaman gurur duyduğunu şöyle anlatır:

“Bolğanda Türki jurtı tegim menin

Qaymığıp qarıs jerge şeginbdim.” (Urakova Yanç, 2021, ss. 254-263).

2.1.12. Millî Önderler ile İlgili Deyişmeler

Millî önderler ve onların halk için yaptıkları, hizmetleri âşıkların dillerinde şiirleştirilerek övgüyle anlatılmaktadır. Anadolu sahasında Atatürk sevgisi içeren deyişmeler buna örnek gösterilebilir. Bilhassa, Konya'da 11-14 Mayıs 1981 tarihleri arasında büyük önder Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen “Geleneksel 15. Türkiye Âşıklar Bayramında” on bir ayrı dalda, bir yarışma havasında âşıklar sazlarıyla, sözleriyle Atatürk'e olan sevgilerini ve saygılarını dile getirmişlerdir. Saz şairlerinin Atatürk ile ilgili olarak verilen bir ayak üzerine karşılıklı deyiştikleri görülmektedir. Gül Ahmet ile Ali Rıza Ezgi “Girdi Atatürk” ayağı üzerine, Yaşar Reyhani ile Davut Sulari “Samsun'da karaya çıktı Atatürk”, Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Nuri Şahinoğlu “Yolda Atatürk sesi var” ayakları üzerine, Dursun Durdağı ile İmdat Kapağan “Bin sekiz yüz seksen bire, bir yeni yıl dediler” ayakları üzerine atışmışlar. Atatürk'ün “Ne mutlu Türküm diyene” ve “Türk öğün, çalış, güven” gibi özdeyişleri üzerine de deyişmeler yapılmıştır. 51, 52, 53 numaralı deyişmelerde Atatürk'ün komutanlığı, millî mücadele, millî birlik ve beraberlik, Kurtuluş Savaşı yansıtılmıştır. Atatürk'ün aziz hatırasına adanan bu tür deyişmelerde Türklük kavramına sıkça yer verildiği görülmüştür. Bu da ulu öndere duyulan sevgiden kaynaklanmaktadır.

Gül Ahmet: “Yurdumuz Türk yurdu bizim,
Ne mutlu Türküm diyene!
Atamın aydın izinde,
Ne mutlu Türküm diyene!”

Hacı Karakılçık: “Türk doğmuşuz anamızdan,
Ne mutlu Türküm diyene!
Bir Türk dünyaya bedeldir,
Ne mutlu Türküm diyene!” (Halıcı, 1992, ss. 46-47).

52 numaralı deyişmede Atatürk’ün yürüdüğü yolları Âşık Reyhanî dilinde şöyle anlatılmaktadır:

Reyhanî: “Türklük emanettir bize,
Düşmanı getirdik bize.
Yol vurduk tâ Akdeniz’e,
Ne mutlu Türküm diyene!”

Çobanoğlu: “Savaş bize bayram, bugün,
Tükenmez bizdeki bugün.
Dilimizde söz, beş öğün;
Ne mutlu Türküm diyene!” (Halıcı, 1992, s. 43).

53 numaralı deyişmede ise tarihe telmih yapılmış ve Atatürk’ün doğduğu yıldan bahsedilmiştir. Deyişmede Atatürk’ün vatan için verdiği mücadele ile cumhuriyetin kurulmasına vurgu yapılmıştır.

Kapağan: “Buldu çaremizi Ata kurtardı yurdumuzu,
Şükürler olsun Mevlâ’ya bildi her derdimizi.
Milli Mücadele dedi topladı ordumuzu,
Attı her tarafa bir kök, kırılmaz dal dediler.”

Durdağı: “Önder oldu Türk milletin etrafına çağırdı,
 Birlik beraberlik dedi öz safına çağırdı.
 Dursun der ki, kurtuluşun tarafına çağırdı,
 Vatan gitmesin hiç elden, tedbirin al dediler!” (Halıcı, 1992, ss. 32-31).

49 numaralı deyişme, Kazakistan sahasının bilinen akınları Amanjol Altay ile Didar Qamiyev’in arasında gerçekleşmiştir. Bu aytısta Amanjol Altay tarafından Dinmuhammed Konayev’in adı sıkça dile getirilmekte ve yaptıkları büyük bir saygıyla anılmaktadır. Dinmuhammed Konayev (1912-1993), Sovyet Kazakistan’ını 1960-1962 ve 1964-1986 yılları arasında yöneten büyük bir devlet adamıdır. O zamanın ifadesiyle birinci sekreter yani cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Amanjol akın Konayev’in devleti yönettiği yılların Kazak milleti için ne kadar bereketli ve hayırlı bir zaman dilimi olduğundan bahseder. Kendisinden yardım isteyen ulu önderin şefkatini, merhametini esirgemediğini dile getirir. Konayev’in dört odalı evde yaşadığını dile getiren akın, günümüz yöneticilerinin derdinin para olduğunu, dört katlı evin bile onlara dar geldiğini vurgular.

Anlatılanlara göre, Konayev’in evi arandığında devletin tek bir ipi dahi bulunamamıştır. Aytısta bu bilgidен yararlanarak Amanjol Altay, kendine özel otomobili bile olmayan Konayev’in zenginliğinin halk ve halkın iltifatı olduğunun altını çizer. Böylece ulu önderin bu inancı hiçbir zaman kirletmediğini, halkına her zaman sadık olduğunu anlatır.

2.1.13. Baksılık İnancı ile İlgili Deyişmeler

Kadim Orta Asya topraklarında yaşayan Türk Topluluklarında İslâmiyet öncesinde baksılık veya kamlık inancı yaygın olarak görülmekteydi. Baksılık geleneğine göre her hastalığın bir oluşum nedeni vardır. Eskiden hastalanan insan veya hayvanı tedavi etmek amacıyla baksı tarafından *badik/bedik şiirleri* olarak adlandırılan efsun temelli şiirler söylenmiştir. Bunlar, on bir heceyle söylenen örf-âdet şiirlerinin bir çeşididir. Badik şiirlerinin örneklerine en çok Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Özbek Türklerinin folklorunda rastlanır. Bu durum, badik şiirlerinin oluşumunun oldukça eskilere dayandığını ve Türk Dünyası’nda ortak kültürel varlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Kimi araştırmacılara göre, badik kelimesinin kökeni “bad” yani, eski Türk dilinde “titremek” szcgne dayanmaktadır. Buradan “bazik” (badik), “bezgek” kelimeleri ortaya çıkmıştır. Badik, sıtma hastalığını tedavi etmek amacıyla söylenmiştir. S. Seyfullin’e göre badik, insanlar ve hayvanlar için zararlı olan hastalıkların tanrısıdır (1964, s. 177).

N. Davkarayev Karakalpak Türklerinin folklorundaki badik şiirleri hakkında birçok çalışma yapmıştır. Özellikle Karakalpak edebiyatı tarihini ele aldığı çalışmasında badik şiirinden parçalar sunmuştur.

20. yüzyılın başlarına kadar Orta Asya coğrafyasında hastalanan evcil hayvanlara badik şiiri söyleyerek sağaltma geleneği mevcuttur. Kazak Türkleri arasında oluşmuş olan badik şiirleri daha sonra yapı değiştirip kızlar ile erkeklerin toplanarak deyiştiği badik aytıslarına dönüşmüştür. Bu tarz deyişmelerin amacı hastalanan hayvanları iyileştirmek olmaktan çıkmış ve gençlerin iki gruba ayrılıp toplu şekilde deyişerek eğlenmelerine dönüşmüştür. Kazak halk edebiyatında badik aytıslarının eşitlemeleri çoktur. Çalışmamıza rnek teşkil etmesi amacıyla 54, 55, 56 numaralı  badik aytısını sunmaktayız. 54 numaralı deyişme kız ve oğlanın şakalaşmasına dayanmaktadır. Baksının hastalığı çeşitli nesnelere taşması gibi gençler de badiki birbirlerine aktarmaya çalışırlar. Fakat buradaki aktarım mizahi üsluptadır. Ayrıca anlatımı güçlendirmek amacıyla *g*, *g* sözcükleri tekrar edilerek tekrar yapılmıştır.

Kız: “Bozbalanıñ kř, bedik, ağına kř,
Abat kılđan bađbannıñ bağına kř.
Onan kşer jayıñdı men aytayın,
Jigitterdiñ ker avız jağına kř.”

Yiğit: “Akın kızdıñ kř bedik tiline kř,
Bakta ařılđan ađařtıñ güline kř.
Onan kşer jayıñdı men aytayın,
Baratuğın kızdardıñ eline kř.” (KE, 2004, ss. 39-40).

T. D. Bayaliev, Kırgız Türklerinin İslamiyet öncesi inançlarını konu alan kitabında, badik şiirlerinin yılan, akrep, örümcek sokmasına, yılcık ve diğer hastalıklara çare olduğunu vurgular. Araştırmacıya göre, bu tarz şiirlerin çoğu kafiyelidir, ancak bu şiirler anlamsız ifadelerden veya tamamen anlaşılmaz kelimelerden oluşurlar. Ancak şiir metninden hekimin hastalığı çeşitli nesnelere, hayvanlara vb. aktarmaya çalıştığı fikri kavranabilir (Bayaliev, 1972, ss. 110-111). Kırgızistan sahasına ait badik şiirlerinde de diğer Türk boylarında olduğu gibi badiki türlü nesnelere, uzaklara, yükseklere, dağlara, hayvanlara, kuşlara hatta şeytana göçürme çabaları görülmektedir.

Badik şiirleri hakkında önemli çalışmalardan biri B.İ. Sarimsakov'a aittir ve çalışma Özbeklerden toplanan saha malzemelerine dayanmaktadır. B. İ. Sarimsakov, benzer şiirlerin Tacikler tarafından da bilindiğini belirtmektedir. Tacik folklorunda buna *gulaşon* denir. Araştırmacı esas olarak Özbek Türkleri arasındaki saha gözlemlerine dayanan çalışmasında, Badik şiirinin yaygın olarak kullanıldığı alanları açıklar. Badik şiirlerinin temel özelliklerinden bahsederken, Özbek Türklerindeki "Badik" teriminin şu anlamlara geldiğini söyler: 1) hastalık; 2) bu hastalıkla ilgili bir tören; 3) törende söylenen şiir (Sarimsakov, 1986, ss. 117-123).

Sarimsakov, Özbekistan'daki folklor gezileri sırasında badik töreninin üç türünü gözlemler. Tespit ettiği üçüncü türün, deyişme niteliğini taşıdığı görülmektedir. Araştırmacı, bu türe Taşkent bölgesinin Ahanganan, Buka, Akkurgan ve Bekabad ilçelerinde, yani Kuramin dağlarında rastlamıştır. Burdaki ayin; çarşamba, perşembe ve cuma günleri yapılır. Badik şiirleri kalabalık tarafından söylenir. Badik, usta bir badikhan tarafından değil, genç erkekler ve kadınlar tarafından iki grup halinde gerçekleştirilir. Tören, sözlü bir yarışma (deyişme) şeklinde yapılır. Güneş battığında hasta, köyden uzaklara, bir yonca tarlasına götürülür ve yüzü batan güneşe karşı oturtulur. Etrafına kızlar ve erkekler karşı karşıya yerleşirler. Badik bir genç erkek tarafından başlatılır, daha sonra bir kız tarafından devam edilir. Böylece yavaş yavaş tüm çiftler törene dahil edilir.

Törende yapılan deyişme mizahi bir nitelik taşır: genç adam hastalığı (badik) kıza, kız da genç adama aktarmak ister. Genelde bu tören gece yarısına kadar sürebilir. Sonunda hastanın oturduğu yere kavrulmuş buğday serpilir. Deyişmenin içeriği, sanatkarların sayısına, maharetine, irticâlen şiir söyleme hünerine bağlıdır. Sarimsakov'a göre,

törenin icrası sırasında usta bir badikhanın olmaması, törenin ve yapılma günlerinin değişmesi (perşembe yerine cumartesi olması), bu tür badiklerin önemli değişikliklere uğradığını göstermektedir. Araştırmacı, bu tür badik icrasının diyalojik yapısına dayanarak, buna *badik aytış* denilmesi gerekliliğini vurgularken Özbek Türklerindeki badikin Kazak ve Karakalpak Türklerinde görülen *badik aytısı* ile aynı benzerlikler taşıdığına işaret eder (Sarimsakov, 1986, s. 122).

Özbekistan sahasına ait badik deyişmeleri muhtevası ve şekli bakımından Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleri folklorundaki deyişmelerle benzerlik göstermektedir. 57 numaralı deyişmede badikin göçmesi gereken menzil olarak Angren, Qopqan, Çirçik gibi yer adları gösterilir. Deyişmenin erkekler tarafından söylenen kısmında badik kızların kaşına, saçlarına, ellerindeki çiçeğe, yüzlerindeki bene göçürülmek istenir. Kızlar tarafından söylenen kısımda ise badikin doppi giyip saç uzatan erkeklere, özellikle erkeklerin yüzüne, şahin gibi kaşlarına, kulaklarına gidip yapışması söylenir.

Yigit: “Mayda desang, Angren toşiga koç,
Biyik desang, Qopqaning boşiga koç.
Koçar joying bilmasang, men aytayin,
Qunduz qora qizlaming qoşiga koç.”

Qiz: “Sayoz desang, Angren çetiga koç,
Harom olgan hokizding etiga koç.
Koçar joying bilmasang, men aytayin,
Oydin oppoq jigiding betiga koç.” (Mirzayev vd., 2008, s.32).

Örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak Türk Dünyası’ndaki badik deyişmelerinin içeriği aşağı yukarı aynıdır. Çalışmamız esnasında Türkmenistan sahasında diğer Türk topluluklarındaki badik gibi büyümlü şiirlere rastlanmamıştır. Ancak efsun temelli ezgilerin var olduğunu kanıtlayan rivayetler mevcuttur. Kaynaklarda geçen bir rivayete göre, günlerden bir gün bir genç kız kızamık hastalığına yakalanır. Uzun süre tedavi görmesine rağmen vücudundaki kırmızı noktalardan birtürlü kurtulamaz. Tavsiye üzerine Kel bahşığı getirirler. Bahşığı, hastanın yanında oturup uzun süre dutarda çeşitli halk ezgilerini çalar. Bu sırada kızın vücudundaki kırmızı noktalar kaybolur ve bunu

farkeden bahşı ezgilerin gücüyle kızı iyileştirdiğine inanır. Böylece “Kırmızı” adlı halk ezgisi ortaya çıkar. O dönemden beri birine kızamık çıktığında dutarla “Kırmızı” ezgisi çalınır. Bu olaydan sonra Kel bahşı tedavi ettiği Aksoltan kızla evlenir (Gapurov, 2016, s. 148). H. İ. Şahin’e göre, dutarla ve şiirle sağaltma işlemi, bahşuların şamanlık özellikleri ile ilgilidir.

“Türkmen bahşularının hekimliği veya büyücülüğü konusunda çok fazla kayıt bulunmasa da bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Başka bir ifade ile Türkmen bahşuları, günümüzde tedavi etme fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Ancak 1989 yılında bahşuların su çiçeğini dutarla tedavi ettiklerini Kakabay Nazarov, Hodayberdi Sapargeldiyev ve Hocamrat Orayev nakletmişlerdir.” (Şahin, 2009, s. 197).

2.1.14. Yaratılış ile İlgili Değişmeler

Çoğunlukla soru ve cevap şeklinde oluşan bu değişmelerde dünyanın yaratılışına dair çeşitli bilgiler yer almaktadır. Ele aldığımız değişmelerin çoğu bir âşığın dünyanın yaratılış hakkında soru sorması ve diğerinin ise bunu cevaplaması üzerinedir. Eski Türklerin inanç sistemi, kozmolojik unsurlar, İslâmiyet ve Kuran-ı Kerim’den hadislerde bu şiirlerde mevcuttur.

58 numaralı, Anadolu sahasında Âşık Ümmani ile Âşık İsmail Azeri arasında gerçekleşen atışmalı çözümlü muammada yaratılış unsurları İslâmiyet çerçevesinde ele alınmaktadır. Hz. Adem’in topraktan, yerden; şeytanın ise ateşten, nardan halk olduğu ifade edilir. Âşıkların dilinde “anadan doğmadan” Allah tarafından yaratılanlar şu şekilde sıralanmaktadır: Salih Peygamber’in yüklü devesi, Resül’ü miraca götüren Burak, dört büyük meleğin daim can alan biri, Şit peygamberin aldığı bir huri kız.

M. Jarmuhamedov, Kazakistan sahasındaki yaratılış konulu değişmelerin çoğunun bilmeceye dayanmakta olup, esas olarak “Kuran-ı Kerim” ve tefsirlerde yer alan çeşitli kıssalardan oluştuğunu vurgulamaktadır (Jarmuhamedov, 1976, s. 134).

59 numaralı Kazak Türklerindeki Bolık ile Elentay’ın ayıtında Bolık, Elentay’a Allah’ın ilk olarak neyi yarattığına dair sorular yöneltir. Elentay’ın cevabında Allah tarafından ilk olarak yaratılan cisimlerin yer ve gök olduğu söylenir. Yer, dev bir

öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Bu öküz bir taşın üzerinde, taş bir balığın sırtında, balık ise su içindedir:

Balık: “Elentay söyler sözge şeber eken,
Bu sözime ne javap berer eken.
Aynalası, şaması alıs bolsa,
Qara tastı körengen nemene eken?”

Elentay: “Är närse de öziniñ sıyımında,
Jaramastay närse joq qıyın munda.
Kök ögizdi kötergen ol qara tas,
Bir balıqtıñ turadı ıyığında.” (A, 1964, ss. 241-243).

Elentay’ın cevabından, onun yaratılış hakkındaki görüşlerinin halk inancından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Türk mitolojisine dair bazı görüşler aynı surette değişmede boy göstermektedirler. Bilindiği üzere dünyayı boynuzlarının üzerinde tutan öküz ile su içindeki balığın, deprem ile tufan felaketlerine neden olduğunu nakleden pek çok anlatı mevcuttur.

60 numaralı Aykın kız ile değişen Jarılğasın Koja’nın cevabında Allah tarafından ilk yaratılan unsurun dağ olduğu söylenir. Dağdan sonra köpüklerden yer yaratılmıştır. Daha sonra inci, yakut, cevher gibi kıymetli taşlardan dünyaya nur gelmiştir.

“Jarqınım, söz suradın kıyın kattı,
Jel sözben keltirerlik könıl şattı.
Suvrasan, suluv Aykın, biz aytalık
Aveli haq tağala tav jarattı.
Jappar ğazım bir özi raqım aylap
Haq tağala ol tavğa nazar etti.
Tav örip qorğasınday bolğannan son
Mavjırap köbikteri aspanğa attı.
Quvdayım sol köbikten jer jarattı

Erumen tübindegi kalğan tاستان
İncü, jakut asıldan nur jarattı.”

Ayqın kız: “Qojeke, kötereyik köñil şattı,
Jaratqan jadıma alıp Jabbar Haqtı.
Jel sözdi Täñrim bergen söylesin dep,
Jaratqan miasar qıp til men jaqtı.
Tirilikti öteyik bazar etip,
Bolsada özge jalğan ölim Haqtı.
Düniege näzil bolğan jannıñ bärin,
Bir küni jumıradı topıraqqa.
Suraymın, sizden taqsır bilmek üşin,
Täñirim burın jarattı qay äripti.” (A, 1965, s.322-323).

Kazak Türklerindeki yaratılış ile ilgili deyişmelerin çoğunda “göğün köpükten yaratılması” veya dünyayı sırtında tutan “mavi öküz ile dev balık” gibi zoomorfik imalar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişme olan Kaşağan ile Nurım’ın aytısı da dünyanın yaratılışı üzerine kuruludur. Genç Kaşağan akın, Nurım’ın ününü çoktan duymuştur ve bir misafirlikte karşılaşırlar. Nurım, Kaşağan’ı sınamak için ona çeşitli sorular sorar ve bilmece şeklinde deyişme yaparlar (Ibirayım, 2014, ss. 53-63).

2.1.15. İslâmiyet ile İlgili Deyişmeler

Bu tür deyişmelerde İslâmiyetle ilgili isimler, kavramlar, terimler ve mazmunlar kullanılmaktadır. Ayrıca İslâmiyetteki Allah inancı, Kur’an-ı Kerim’den ayetler, peygamberler tarihine dair kavramlar ile bilgilerden bahsedilir. Yüce Allah’ın birçok ismine yer verilir ve O’nun sıfatları farklı şekillerde zikredilir. Allah’ın varlığı, büyüklüğü, sevgisi; her şeyin yaratıcısı ve sahibi olduğu anlatılır. İslam’ın şartlarından olan namaz, oruç, hac, zekât gibi konular soru-cevap şeklinde ele alınır. İşlenen deyişmelerden âşıkların dinî anlayışları, bilgi birikimleri, imanları ve dine bağlılıkları anlaşılır. Genellikle dinî konulu deyişmelerin, Anadolu âşıklık geleneğinde *muamma*,

Azerbaycan Türklerinde *gıfilbend*, Kazak Türklerinde *jumbak aytıs*, Kırgız Türklerinde *tabısmaktuu aytıs* şeklinde olduğu görülmektedir. Erman Artun, muammayı, âşıkların dinî-tasavvufî konularda birbirlerini sınamak için zor ayaklara başvurarak oluşturdukları, kazananın kaybedenin olduğu bir tür olarak tarif eder (Artun, 2008, s. 231)

Dinî-tasavvufî çerçevede oluşturulan 62 numaralı Âşık Şenlik ile çırağı hem de oğlu Âşık Kasım'ın deyişmesinde Adem Ata, Habil ile Kabil, Hz. Musa, Hz. Muhammet (sav.) ve diğer peygamberlerin kıssalarına, hayatlarına ve yaptıklarına telmihte bulunulur.

Posof'un Suskap köyünde Âşık Zülali'nin evinde Âşık Şenlik, Âşık Sümmani ve Âşık Zülali arasında yapılan üçlü deyişmede başta Hz. Adem olmak üzere bir çok peygamberden büyük bir övgüyle bahsedilmektedir. 63 numarayla kayıtlı bu deyişmede İbrahim ile İsmail peygamberlerden, deryaya inen Yunus'tan, Nuh tufanından, Firavun'la mücadele eden Musa ve onun atasından, Hz. Eyyub'tan ve miraca yükselen Hz. Muhammet'ten (sav.) bahsedilir.

Sümmani: “Ademi Seyfullah makamı peder
Cennetten iğvaya bir kerre düştü.
Sürün dedi Mevlam takdiri kader
Cennet'ten dünyaya bir kere düştü.”

Şenlik: “Hışmı nar içinde gülistan közü
İbrahim safaya bir kere düştü
İsmail'e inen koç kurban kuzu
Cennet'ten Minaya bir kere düştü.” (Aslan, 1992, ss. 133-136).

64 numaralı Azerbaycan sahasından Molla Cüme ile Âşık Könül'e ait deyişmede “O kimdir ki” suali ile başlayıp telmih yoluyla peygamberler dile getirilir. Bu deyişmede bahsi geçen peygamberler şunlardır: Hz. Yusuf, Hz. Nuh, Hz. Davud, Hz. İskender.

Molla Cüme: “O kimdir ki, bezemişti qemeri
O kidir ki mum eyledi demiri.

O kimdir ki uzun sürdü ömürü
Bildir görüm neçe yaşda dayandı?"

Âşık Könül: "Yusuf Nebi bezemişdi qemeri
Davud Nebi mum eyledi demiri.
Nuh peygamber uzun sürdü ömürü
O doqquz yüz elli yaşda dayandı." (Molla Cüme, 2006, s. 22).

Kazakistan sahasındaki dinî deyişmelere Saparğali ile Nurcan, Ulbike ile Küderikoca, Nurım ile Kaşağan arasında yapılan deyişmeler örnek verilebilir.

65 numaralı Şöce ile Kempirbay'ın aytısı bilmeceye dayanmaktadır. Bu deyişmede sorulan soruların çoğu dünyanın yaratılışı üzerinedir. M. Jarmuhamedulı'na göre Şöce, aytısta çok başarılı olan Kempirbay'ı mat etmek için, dinî içerikli sorular yöneltir. Öncelikle dünyanın yaratılışına dair sorular sorar, daha sonra Kuran-ı Kerim'de geçen Musa Peygamber ile ilgili ayeti açıklamasını söyler. İlk muammayı zorla çözen Kempirbay, ikinci soruya bilgisinin zayıflığından cevap veremez ve böylece rakibine yenik düşer (Jarmuhamedulı, 1978, s. 81).

Şöce: "Kempirbay jerde ne bar, kökte ne bar
Jaratqan neşe maqulıq qadir Jappar?
Allanın dostısı kim, duşpanı kim
Özinnen suraytuğın ar sözim bar.
Qay küni ğarasatta maydan bolıp
Qay küni ölim qoşqar bauzdalar?
Artılıp baq-darece bağı asıp
Maşarda qanday adam mansap alar?
Bul sözge aqın bolsan aqılın jeter
Oylanıp bata almasan esin keter!"

Kempirbay: "Bolğanda jerde Madi, kökte Aysa
Altın künde jaraldı eki dünye.

Jeti qat jer astında kök ögiz bar

Düniye buzılğanşa ölmey turar.

Qay küni ğarasatta maydan bolsa

Sol küni ölim qoşqar bauzdalar...

Artılıp baq-darece baqıtı asıp

Arıslan sürindirip jolın alar.

Qaharman tilense de jibermeydi

Alladan ruqsat joq dep perişteler.” (A, 1965, ss.78-79).

Dinî bilgilere hakim Şöce, Kempirbay’dan “uatturi uazzeytuni” ayetini¹ açıklamasını ister. Ayrıca ayette geçenlere dayanarak Hz. Musa’nın Sina dağında Allah ile neler konuştuğunu sorar. Ancak Kempirbay bilgi birikiminin eksikliğinden dolayı soruları cevaplayamaz ve deyişme onun yenilgisiyle sona erer (Avezov, 2009, s. 10).

Benzer bir deyişme 66 numaralı Kırgız akını Barpı ile Cenicok arasında toy ortamında gerçekleşmiştir. Bu deyişmenin tarihine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Aksı’nın Karoo köyünde Taşkul isimli zengin biri toy verir. Semetey boluş, Sulaymankul'a dönüp: “Hanım, toy başladığından beri Cenicok’un şiirlerini dinliyoruz; İç Kırgızlar’dan Barpı diye bir âşık gelmiş. Bu âşık ile Cenicok’u atıştırıp ödül verelim.” diyerek ortaya on som atar (Anash Uulu, 2018, s. 33).

Cenicok bir önceki toyda Barpı tarafından sorulan soruya cevap veremediği için kaybetmiştir. Bu sefer kazanmak için dinî konulu sorulara başvurur. Barpı’ya İslam dininin beş temel şartı hakkında aşağıdaki soruları sorar:

“İliminde kaçça parz?

Gusulda kaçça parız?

Daaratında kaçça parz?

Tayamumda kaçça parz?

Tamırın taap aytıp ber?

Tuş-tuşunan körüp ber?

¹ Tin suresinin ilk ayeti

Tura bolsun bölüp ber?

Alın cetse aytıp ber?

Azır coobun kayıtp ber?

Anıktap baarın körüp ber?

Akılga salıp bölüp ber.” (Anash Uulu, 2018, ss. 36-37).

Bu soruları bitirdiğinde Barpı çömelip iki elini göğsüne koyar ve dinî konudaki bilgisinin zayıf olduğunu itiraf ederek Cenicok’a yenildiğini kabullenir.

67 numaralı deyişme Türkmen Türklerinin ünlü şairi Mahtumkulu ile hem babası hem de ustası konumundaki Âzâdî arasında geçer. Bu deyişme dinî hadiseleri konu alan soru-cevaplara dayalıdır. Deyişmenin geneline bakıldığında her iki şairin de dinî konulardaki bilgisinin derin olduğu anlaşılmaktadır. Burada Âzâdî soru sorucu görevini üstlenmiştir, Mahtumkulu ise yanıtlayıcı rolündedir. Âzâdî tarafından sorulan soruları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: Şeytanın hangi oğlu Adem ile görüşmüştür, Hayber dağında peygamber kaç defa vuruşmuştur, Düldül’ün şimdiki sahibi kimdir, Kâbil Hâbil’i hangi gün öldürmüştür, kalkıp göğe uçan, zemine düşen nedir, Nuh’un gemisi kaç günde Cûdi dağına yerleşmiştir, Rum şehrinin serdarı, gülzarı nerede kurdurmuştur, hangi kalenin duvarı Muhammet’le miraca yükselmiştir vb...

Mahtumkulu ise kendi sırasında Hz. Adem ile görüşenin şeytanın oğlu Hannas olduğunu, peygamberin Hayber dağında yedi defa vuruştüğünü, Düldül’ün şimdiki sahibinin Melek ferîştah olduğunu, Kâbil’in Hâbil’i cumartesi günü öldürüp, kanını içtiğini, deryaya kalkıp, göğe uçtuğunu, köpüğünden yere düştüğünü, Nuh’un gemisinin yetmiş günde Cûdi dağına yerleştiğini, Rum’un serdarı Şeddat’ın gülzarı Şam’da kurdurduğunu, Muhammet’le miraca yükselenin mukaddes şehrin duvarı olduğunu söyler. Baba tarafından oğlunun sınanması mahiyetindeki deyişmenin son iki dörtlüğü şu şekildedir:

Âzâdî: “Âzâdî söyler o yetmiş,
Nedir bu dünyayı tutmuş,
Hangi peygamberdir yitmiş,
Nerede kardeşine düştü?”

Mahtumkulu: “Mahtumkulu söyler yetmiş,
İklmdir dünyayı tutmuş,
Yusuf peygamberdir yitmiş,
Mısır’da ona kavuştu.” (Mahtumkulu, 2014, ss. 40-42).

Böylece her iki âşık da dinî bilgilere sahip olduklarını gösterirler.

2.1.16. Tabiat, Doğa ile İlgili Deyişmeler

Her sanatkârın ilham kaynaklarından biri doğadır. Deyişmelerde dağlar, sular, yaylalar, bitkiler, otlar, hayvanlar gibi doğal varlıklar tasvir edilirler. Ele aldığımız örneklerde âşıkların, yetiştiği bölgenin doğal manzarasını anlatırken *betimleme*, *teşhis*, *intak*, *alegori*, *tekrar* vb. gibi sanatsal yöntemlerden bolca yararlandıkları görülmektedir. Çoban ve kır hayatının anlatıldığı deyişmeler ve karşılıklı söylenen pastoral şiirler de bu grup altında değerlendirilebilir.

Anadolu sahasında Âşık Maksut Koca ile Âşık Ali Rıza Ezgi arasında geçen 68 numaralı deyişmede doğanın güzellikleri ile doğada bulunan öğeler işlenmektedir. Her iki âşık tarafından buldukları bölge manzarası “ağacın budakları kulaklarına nardan küpe takmış”, “yeşil yaylaların yanaklarına kırmızı gül takmış”, “mavi gök yüzü ile kara yer birbirine bakmış” şeklinde sanatkârane üslupla tasvir edilmektedir.

Maksut Koca: “Bir baksan ağacın budaklarına,
Nardan küpe takmış kulaklarına.
Yeşil yaylaların yanaklarına,
Kırmızı gül takışında bir hal var.”

Ali Rıza Ezgi: “Düşünsen bu hesap derindir derin,
Bir yanı sıcaktır bir yanı serin.
Mavi gök yüzüyle şu kara yerin,
Birbirine bakışında bir hal var.” (Halıcı, 1992, ss. 544-545).

69 numaralı Azerbaycan sahasına ait deyişmede Âşık Hüseyin Bey Çoban'a dünyanın yaratılışı ve din hakkında sorular yöneltir. Çobanın cevabında ise çobanlıkla ilgili bilgilerden ve doğaya ait varlıklardan bahsedilir.

Asıq Hüseyin: “Haqq’ın dergahından ki qaçax oldu,
Kimi hündür oldu, kim alçax oldu,
Kemer bestelerden kim qoçax oldu?
Rüstem Zal’dan, qehram andan danışaq.”

Bey Çoban: “Menim pehlivanım qoçdu, qoyundu,
Qara qoyun südü yaxşı öyündü,
Axsagın dermanı dağdı, düyündü,
Sağaltmasa o qetrandan danışaq.” (ATE, 1993, s. 403).

Kazakistan sahasına ait 70 numaralı deyişmede Aktan ile Kölmağambet akın bölgelerinin tabiat güzelliklerini ele alırlar. Kölmağambet akın tek başına yedi bölge ile sınırdaş olan Jezkazğan’ı devasa bir kıta olarak betimler. Jezkazğan’ın dünyaca meşhur madenlerini dile getirir.

“Nesine aqın ağa bastesemin
Surasan bar metaldan septesemin.
Jezkazğan özi jalğız bir qurlıq
Jerimen jeti oblıs şektesemin.”

Aktan akın, çok güzel bir doğaya sahip olan dağlık Altay’ı tasvir ederken; doğadaki varlıklardan, açılan çiçeklerinden, derelerden ince ince akan buzlu sularından, kayın, kavak, çam ağaçlarının yetiştiğinden, bölge halkının ormandaki yabani geyikleri evcilleştirdiğinden bahseder. Akına göre, bin bir hastalığa şifa olan geyik boynuzlarının suyunu içenler ve meşhur Altay balını yiyenler yüz yaşında bile yaşlanmazlar. Akının doğaya karşı duyarlılığı şu mısralarda görülmektedir:

“Körgende tabiğatı tamsandırğan
Jer-ana ör Altaydı darqan qılğan.
Daleldi tura sözge toqtalasın

Özin de körip qayttın şet jağasın.
 Jeter me Arqa Altayğa arı barsan
 Seleu men sekseuilge maqtanasın.”

Özbek folklorundaki hayvancılıkla ilgili şiirler arasından yaygınlıkla bilinen “Çupon Yiğit Bilan Kız Aytışuvi” adlı deyişmede (Bkz: 71 numaralı şiir) çoban hayatı tabiata ait çeşitli varlıklarla birlikte tasvir edilir.

Kız: “Sarala qoplon sen bulib
 Çayır mergan men bulib
 Otib olsam kaytasan?”

Çupon: “Çayır mergan sen bulsang
 Kapça ilon men bulib
 Çağib olsam qaytasan?” (Murodova, 2006, s.56).

2.1.17. Memleket Adları ile İlgili Deyişmeler

Yer, su, şehir adlarından sıkça bahsedildiği bu tür deyişmelerde, âşıklar buldukları yörenin güzellikleri, gezilecek ve görülecek yerleri üzerine söz söylerler. 72 numaralı Âşık Şeref Taşlıova ile Kul Mustafa'ya ait deyişme kalabalık bir ortamda Konya'da yapılmıştır. Deyişmenin yapılışı ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

1977 yılı Ekim ayının son haftasında yaptığımız Türkiye Âşıklar Bayramı'nda dinleyici olarak hazır bulunan İran Kültür Müsteşarı Sayın Prof. Dr. Selim Neysari, âşıklarımızdan Kul Mustafa ile Âşık Şeref Taşlıova'ya atışma yapmaları için şu ayağı verir: Gez Dünyayı, Gör Konya'yı. (Halıcı, 1992, ss. 579-580).

Her iki âşık da Konya ve çevresinin kültürel vasıflarından övgüyle bahseder. Bölgenin Mevlana, Karamanoğlu Mehmet gibi ulu şahıslarına telmihte bulunarak tasvirlerini daha güçlü hâle getirirler.

Şeref Taşlıova: “Nasıl edeyim ifade,
 Hiç eşi yoktur dünyada.
 Mevlâna yatar burada,

Gez dünyayı, gör Konya'yı.”

Kul Mustafa: “Mevlâna ses vermiş Ney'e,

İmkân tanımış her şeye.

Şemseddin en büyük ziya,

Gez dünyayı, gör Konya'yı.” (Halıcı, 1992, ss. 579-580).

Muhtar Avezov, eski zamanlarda Kazakistan'ın Yedisu bölgesinde “*Yer Ölen*”, “*Dağ Ölen*”, “*Su Ölen*” olarak adlandırılan şiirlerin yaygın olduğunu, bunun aytısa yeni başlayan akınların aytısa alışmak ve tecrübe edinmek amacıyla sıkça başvurdukları bir deyişme türü olduğundan bahseder (Avezov, 2009, s. 19). Bu tür deyişmelerde her akın kendisinden talep edilen coğrafyalar hakkında bilgiler verir, şiirlerinde bölgenin olumlu ve olumsuz yönlerini tanıtır. Muhamedrahım Jarmuhamedov'un çalışmasında jer öleninin bir örneği olan “*Naurız Akın Men Qızdın Jer Atın Atap Aytısui*” başlıklı deyişme ile ilgili şu bilgiler mevcuttur:

Naurız adlı akın Tasqur Qıpşaq yurdunu gezerken karşılaştığı on dört yaşındaki bir kız: “Ağabey jer öleni söyleşelim, Siz benim yerime ben de sizin yerinize” diye ısrar etmiş. Naurız akın da “Gencecik bir kız şiirden ne anlasın” diye düşünerek “tamam atışalım” demiş. Kız o sırada şiire başlamış (Jarmuhamedov, 1976, s. 132).

Çalışmamızda 73 numarayla kayıtlı bu deyişmede şiire ilk olarak kız başlar:

“Qoybağar, Tımtur men Jasilbağar

Bağanatı, Şuda men Esilge ağar.

At qoyıp Şabanayğa şığa keldim

Alatay, Akşığanaq keyin qalar.

Qoybağar, Tımtur men Balaulılı

Qopalı, Qoytassulı, Jalaulılı

Şalbarküygen, Şanqaqtı Şalsüyregen

Toğızkölden argı jer sanaulı-dı.”

diye memleket adlarını sıraladıktan sonra sıra Naurız'a geçer:

“Budan bılay köringen Belqarağay

Qazanbastın Amanğa el bara ma-ay?

Toğzaqtın köp kölin basa jaylap
Tize künge qonarmin jer qaramay.

Budan bılay köringen Üşeqıyıq
Qambarğa qarağan tau tım-aq biyik.
Şabanay, Sadaqsağan, Dombıralı
Qazanbastın Qaraüngiri ketti küyip.
Budan bılay köringen Arğınşelek
Kökekölge quyadı Qobdı, Delek.
Qatınsu, Örecarğa Qabatağıp

Jaqsıyayaq köl, Jamanacaq köl, eki-aq köl bar.” (Jarmuhamedov, 1976, ss. 132-133).

dediğinde kız, “Burada Jaqsıyayaq gölü vardır ama Jamanayaq gölü nerede?”– dediğinde oradaki bir ihtiyar: “Hayır yavrucuğum, Jamanayaq gölü de var aslında” – der. Yüzü kızarıp cevap veremeyen kız Naurız’a yenik düşer (Jarmuhamedov, 1976, s. 133).

Geçimini hayvancılıkla sağlayan Kazak Türklerinin dünya görüşünde yer, dağ ve sular özel bir yere sahiptir. Akınların dilinde yaşadıkları ve gezdikleri yörenin özellikleri ve güzellikleri şiirleşerek anlatılmıştır. Ayrıca memleket adları üzerine değişme yapan sanatkarların böylece birbirlerinin bilgilerini sınadıkları da görülmektedir. Ancak bu tarz değişmelerin çoğu günümüze ulaşamamıştır.

2.1.18. İş ve Meslekler ile İlgili Değişmeler

Bu tür değişmelerde iş ve meslek, çiftçilik ve emek gibi konular işlenmektedir. Toplumdaki çeşitli işlerin zahmet ve zorluklarının sıralandığı bu değişmelerde meslek sahiplerinin emeklerine saygı duyma ve onları örnek gösterme unsurlarına yer verilmektedir. Ayrıca herhangi bir iş sırasında yapılan karşılıklı şiirleşmeleri de bu başlık altında değerlendirmek mümkündür.

Anadolu yöresinde kadınlar tarafından grup olarak yapılan bulgur çekme, fındık toplama, ekin biçme gibi işler sırasında karşılıklı şekilde söylenen mani ve türkülerin yaygın olduğu bilinmektedir. Kadın imceliklerinde yapılan imece usulü mani, türküler

ve değirmenci türküleri vs. bu tür deyişmelere dahil edilebilir. Bu tür deyişmeler eğlence amaçlı yapıldıklarından mizah ve alay unsurları içerirler. Mustafa Sever, iş konulu deyişmelerin anonim örneklerine dair şu bilgileri aktarmaktadır:

Köylerde, kasabalarda kışlık erzak hazırlıkları sırasında imece usulü çalışılırken; Karadeniz bölgesinde çay veya fındık toplanırken, başka başka yerlerde ekin biçerken kadınlar, aralarında manilerle söyledikleri gibi, yoldan gelip geçenlere de laf atma biçiminde mani söylerler. Yoldan geçen kişiler, bu manilere karşılık vermek zorundadırlar. Karşılık veremeyenleri, kadınlar alaya alırlar (Sever, 2013, s. 67).

74 numaralı deyişmede Şair Celal Yetimoğlu, Cimil yaylası yolunda karşılaştığı ve ot biçmekte olan bir genç kızla şu şekilde deyişmiştir:

Celal: “Sen biçersin inek yer
Sana ne karı vardır?”

Kız: “Herhalde ki sana da
Yürek efkarı vardır.”

Celal: “Gel götürüyüm seni
İki de evde vardır.”

Kız: “Sen misin kocaları
Yoksa ortağın var mıdır?” (Sever, 2013, ss. 67-68).

P.N. Boratov, halk türkülerini konularına göre tasnif ederken, iş konulu türkülerin özelliğinin işin kendisini anlatmak olmadığını yani bu türkülerin içerikleri, bağlı oldukları işle herhangi bir ilişki göstermediklerini ifade eder:

İçerik bakımından herhangi türden ve çeşitten olursa olsun, herhangi bir metin iş-türküsunün gereci olarak kullanılabilir. Bu türkülerin asıl özelliği, onların söylenmesine vesile olan iş, bununla ilişkili hareketler, türkünün bu işe ve işin gerektirdiği hareketlere uyan ezgisi, ahengi. “usûl”ü, türkünün bağlanmasına katılan kelimeler, ya da söz-kalıpları, belli yerlerindeki ünleniş ve bağrışmalardır; türküyeye çeşit niteliğini bu öğeler sağlar (Boratov, 1969, s.168).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, aynı durumun Anadolu sahası iş ve meslek konulu deyişmeler için de geçerli olduğunu ve bu tür deyişmelerde ağırlıklı olarak kişiyi iş yaparken betimlemek olduğunu ifade edebiliriz.

Ele aldığımız Kazakistan ve Kırgızistan sahalarına ait deyişmelere bakıldığında, bu şiirlerde tarlalarda, arazilerde gece gündüz çalışan çiftçilerin emeklerine saygı duyma ve onları örnek göstererek övme hususları bulunmaktadır.

75 numaralı deyişmede iki akının ait olduğu bölgelerde yetiştirilen ürünler, insanların çalışkanlığı ve emeğe verilen değer ele alınmıştır. Kazankap akın Güney Kazakistan'ı tasvir ederken bölgenin zenginliğinden, “kara altın” denilen kömürün bolluğundan, Maktaaral'ın “ak altın” denilen dünyaca meşhur pamuğundan bahseder. Kazankap'ın bu deyişmede Maktaaral, Sariağaç, Keles, Arıs, Türkistan ve Kırgızistan'ın Frunze (Bişkek) şehrinden bahseder.

Kazankap: “Oğan şektes Maktaral avdanım bar,
Maktanıñ muhittarı catkan bolar.
Sariağaç, Keles, Arıs,
Turkistan men Frunze –
Ak altınıñ keni bular.
Kos ordendi munda bar Caylıbayev,
Erleri tolıp catır köñil tolar.”

Nartay: “Kazankap, nege şonşa şıtıraysıñ,
Kalbandap karsı umtılp tıtıraysıñ,
Maktan men Lengirinniñ minin aytsam,
Cavırdı caba tokıp sıpıldaysın.
Kemise, kemşiligiñ payda emes pe?
Nesine bolmaşı dep şukımdaysıñ.
Men sağan cok dedim be caksı kisiñ?
Körgeñmin köbisiniñ özim tüsin.
Kuybışev kolhozında mıñ adamıñ,

Bir ayda bir balanyň istedi isin.” (KE, 2004, ss. 264-269).

Akın, bölge halkının emeğe verdiği önemi, sabah akşam demeden çalışmasını vurgulamaktadır. Sır bölgesinden Nartay akın ise coğrafi unsurlardan sıklıkla bahseder, Aral denizindeki balık üretiminin başarılı olduğunu ve yörede dünyaca ünlü pirinç ve darının yetiştiğini belirtir. Bu deyişme aynı zamanda zikrettiğimiz âşıkların kelime hazinesinin zenginliğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

76 numaralı deyişme Kırgız Türklerinin akınları Osmonkul ile Ismayıl'ın yol inşasında çalışanlarla selamlaşmasına dayalıdır. Usta akın Osmonkul ile çırağı Ismayıl yol inşasında çalışanları ziyaret eder. Yaptıkları zor ve meşakaatli işin halk için ne kadar faydalı olduğundan bahsedip onları överek karşılıklı deyişirler. Ulanbek Alimov, bu atışmayı ayıtşın övme, yüceltme (maktoo) türüne dahil etmektedir (Alimov, 2010, s. 222).

Ismayıl: “Betinde kızıl cıldız bar,
Tıncıgın süyöt aalamdın.
Karçıga uçkan condogu,
Kommunizmdin coldoru,
Taalayluu caştar minişsin,
Takası çoyun corgonu.”

Osmonkul: “Bayırkı door cönödü,
Batkan kündöy kararıp
Körgön korduk ötkön kün,
Köñüldö kaldı sanalıp.
Eñsegen tilek tabıldı,
El-ceribiz cañırdı.” (Alimov, 2010, ss. 776-783).

77 numaralı Osmonkul ile Ismayıl akının deyişmesi Kırgız Türklerinin ayıtşının övme, yüceltme (maktoo) türüne girmektedir (Alimov, 2010, s. 92). İki akın yolculuk sırasında yol üzerinde bulunan kavuncu arkadaşlarının tarlasına uğrarlar. Burada iki akın,

karşılıklı olarak kavuncunun çalışkanlığını ve eli açıklığını dile getirirler. Ayrıca toprağın ne kadar verimli olduğundan bahseder ve “soğanın kâse kadar” büyük olmasına dikkat çekerler.

Ismayıl: “Çın diykandın özü eken
Özünün kara közü eken.”

Osmonkul: “Çınıday eken piyazı,
Bir tüp piyaz bergençe,
Bul kudaydın alğanına ıraazı.” (Alimov, 2010, ss. 750-753).

Daha sonra kabağın “tepe kadar”, karpuzun “kazan kadar” olduğundan övgüyle bahseden akınlar kavunların ne kadar iyi yetiştirildiğini şöyle anlatırlar:

Ismayıl: “Caşıl talaa calbırak,
Cakın kelse cıt urat.
Tolup catkan koondor
Tordomo deyt şirinin.”

Osmonkul: “Kökçö degen biröo bar
İçine tartan tiliñi.” (Alimov, 2010, ss. 750-753).

2.1.19. Yolculuk ile İlgili Deyişmeler

Vedalaşma eylemi, Türk kültürünün eski çağlarından günümüze kadar gelen önemli unsurlardan biridir. Türk Dünyası geneline bakıldığında bu kavramın edebiyatta en çok işlenen konulardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bir insanın vatanından, toprağından kopmasına bulunduğu ortamdaki çeşitli nedenler sebep olmaktadır. İnsanlar için önemli unsurlardan olan vedalaşma şiirlerinin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; bir insanın elinden, obasından ayrılırken doğduğu yerle, vatanıyla vedalaşması; ölüm sırasında geride kalan yakınlarla vedalaşma, yeni evlenen gelinin baba evinden ayrılırken ailesi ve arkadaşları ile vedalaşması vb. şekillerde ifade edilebilir. Türk Dünyası’na ortak *Er Tarğın*, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* gibi destanlarda vedalaşma şiirlerinin pek çok çeşidini bulmak mümkündür. M. Avezov, Kazak sözlü şiir geleneğindeki vedalaşma şiirlerini muhtevasına göre üç gruba ayırır. Bunlar:

1. İnsanın yurduyla, obasıyla vedalaşması
2. İnsanın geçmişiyle vedalaşması
3. İnsanın geçmekte olan zamanla vedalaşmasıdır (Avezov, 1962, ss. 44-45).

“Kozı Körpeş-Bayan Sulu” adlı aşk destanında Karabay’ın Ay ile Tansık adlı kızları obalarından göç ederken yurtlarıyla şu şekilde vedalaşırlar:

“Baltalı, Bağanalı el aman bol

Baqalı, baldırğandı köl aman bol!

Kirim juip kindigim kesken jerim

Oynap-külip er jetken jer aman bol!” (BS, 2009, ss. 107-108).

Geçimini sağlamak amacıyla sık sık komşu ülkelere, Kazakistan’a giden Karakalpak Türklerinden Aciniyaz akın da sefere çıkmadan önce eşi Gülzada ile deyişme şeklinde vedalaşır. 78 numarayla kayıtlı deyişmede akın eşine gurbete çıkmaya mecbur kaldığını anlatarak eşine çocuklarına göz kulak olmasını, onlara iyi bakmasını söyler.

Gülezada: “Bar maşqala qarap tursa hayalğa
Hayalın dönbeı me türli qıyalğa.
Aytıp ket könlindi mennen uyalma
Quday qosqan qarıdarım bar endi.”

Ajiniyaz: “Güzde ketip jaz ayında kelmesem
Tapqan-tergenimdi akep bermesem.
Altı ayda aq jüzindi körmesem

Dünya bizge alaqqannan tar endi.” (20.03.2023 tarihinde

<http://kitapxana.com/kitap/ziywar/110> adresinden erişildi).

Kazakistan sahasına ait 79 numaralı Aydos ile Karaş’ın aytısı, birbirini seven gençlerin kendi aralarındaki vedalaşmalarıdır. Aydos batur, Kazak-Kalmuk savaşına katılmak üzere yolculuğa hazırlanır. Tam bu sırada eşi Karaş kötü bir rüya görür. Gördüğü rüya üzerine telaşa kapılıp Aydos’tan savaşa gitmemesini rica ederek ona yalvarır:

Aydos: “Aydosekeñ mingeni Bulakanı,
Atıp salsa, cavlardıñ sulağanı.
Aydosekeñ kiykulap cavğa tiyse,
Cer bavırlap cebirdiñ cılağanı.”

Karaşaş: “Taldan kılıp ak nayza şoktap cürmin,
Naza bolıp kudaydı dattap cürmin.
Caksılıkka tüşimdi corıp berşi,
Men tüşimde “mirzam” dep cektap cürmin.” (A, 1965, s. 52).

Aydos buna kulak asmadan yola çıkar ve savaşta hayatını kaybeder. Aydos’un ölümünü Karaşaş’a genç bir akın duyurur. Sevgilisinden ayrılan Karaşaş ağıt yakar. Dolayısıyla bu deyişme hem vedalaşma, hem ölümü duyurma hem de ağıt yakma gibi unsurları içermektedir.

80 numaralı deyişmede Kırgız Türklerinden Kalık akın memleketine göç etmeden önce Toktogul akına gelerek saygı sunmak ve onunla vedalaşmak ister. 1914 yılında Kalık, Ketmen-Töbö’den Cumgal’a taşınmadan önce Toktogul ile vedalaşırken şöyle der:

“Arzıp kelip çaşımda,
Altı cıl turdum Arımda.
Torgoydoy sayrap bir cürdüm,
Toktogul ata canıñda.
Özöktöş elge baratam,
Özümdün esen çağımda.
Bölöktuk kıldı Kalık dep,
Boorloş elim taarınba.
Ceti cıl turdum birgeleş,
Cerge-Tal, Tıttı, Arımda.
Aşta-toydo bir cürdüm,
Cez tañday Tokom canımda.
Arzıgan eldi tabayın,

Aman-esen çağında.” (Alimov, 2010, ss. 792-780).

2.1.20. Hastanın Hâlini Hatırını Sormak ile İlgili Deyişmeler

Hastanın hâlini hatırını sormak, onun gönlünü almak, onu teselli etmek ve başsağlığı dilemek, sağlık sıhhatin önemi gibi hususların yer aldığı bu deyişmelerde yer yer insanoğlunun kederleri ve fani dünyanın gelip geçiciliği gibi felsefi anlayıştan da bahsedilir. 81 numaralı deyişmede Anadolu sahasından Âşık Veysel’in Hamit Budak ile yaptığı deyişme buna örnek olarak sunulabilir. 1969 yılında Hamit Budak, Sivas’ta hastanede yatmakta olan Âşık Veysel’i ziyarete gider ve karşılıklı şiirleşirler.

Hamit Budak: “Duydum ki Yaylanın Şir’i hasta

Hasta yatağında görmeye geldim.

Kader ağın örmüş efkârlı başa

Onun hatırını sormaya geldim.”

Âşık Veysel: “Beni mutlu ettin kıymetli hocam

Bu ömür böyledir tez gelir geçer.

Kimi zaman mutlu bazen efkârlı

Bakarsın yaz biter güz gelir geçer.” (Kaya, 2011, ss. 355-356).

82 numaralı deyişmede Kazak akınlarından Qarqabat, meşhur Tübek’in senelerce hastalanıp yatakta kaldığını duyar ve hâlini sormaya arkadaşının evine gelir. Deyişmeye göre, Tübek akına genç karısı tarafından büyü yapılmış ve akın “jadı” hastalığına yakalanmıştır. Kimseyi tanımaz, göbeği başından da büyüktür ve şişmiş hâldedir. Yatağa düşeli tam yedi sene olmuştur. Tübek, zamanında can yoldaşı olan Qarqabat’ı tanıyamayınca, Qarqabat sinirlenir ve kendini şiirle tanıtır. Qarqabat’ın kendini tanıttirmasından sonra Tübek biraz toparlanır ve eline dombirasını alıp deyişmeye başlar. Genç karısının ona büyü yaptığını ve “jadı” hastalığına yakalandığını, böylece aytıstan uzaklaştığını dile getirir:

Qarqabat: “Qulpırıp serilikten keldin maqat
 Ölendi soqtırışı en jündey sabap.
 Könilindi suray keldim, estigen son
 Aqını Ulı jüzdin men – Qarqabat.
 Aylıq jol, Ulı jüzdey elden keldim
 Alatau alabınday elden keldim.
 Tigen son suıq habar qulağıma
 Özindi ölmey turıp keldi körgim.”

Tübek: “Belgili Altı Alaşqa salğan anim
 Ketip tur osı künde menin sanım.
 Könilimdi surap kelsen rahmet
 Jamandıq jağın tüşpey körme janım!” (Ibrayım, 2014, s. 214).

83 numaralı deyişmede ünlü akın Baqtıbay, yataktaki hasta Tübek’i ziyarete gider. Eline dombirasını alıp kendini tanıtarak şiir söylemeye başlar. Baqtıbay’ın hâl hatır sorduğu mısralarından Tübek’in zorlu durumu anlaşılır. Böyle deyince Tübek onu hemen tanıır ve şiirle karşılık verir.

Baktıbay: “Aldına salem berip kelip turmın,
 Jürmisin küyli-jaylı aqsaqalım?
 Qozğalmay jatırmısın kari tarlan?
 Jas jetip küşin ketip tolıp arman.”

Tübek: “Söylesin jası jetken kâri tarlan,
 Şapqanda qustay uşqan tereñ jardan.
 Qıranday jeldi küngi aspandasam,
 Topşımda tozıwşı edi talay qarğañ.” (Ibrayım, 2014, ss. 266-267).

2.1.21. Ölüm ve Ahiret ile İlgili Deyişmeler

Bu deyişmelerde ağırlıklı olarak dünyanın gelip geçiciliği ile ölümün gerçeğinden bahsedilir. Aynı zamanda kader, felek, dünya, ölüm ve ahiret gibi kavramların didaktik bir şekilde işlendiği görülmüştür. Bu şiirlerde farklı dinî, ahlaki ve felsefî kavramlara başvurularak insanın ömrü safha safha anlatılır. Can vermekte olanın geride kalanlarla, çevresindekilerle vedalaşması, helalleşmesi işlenir.

Âşık Şeref Taşlıova ile Murat Çobanoğlu arasında geçen 84 numaralı deyişmede, ölümün önlenemezliği üzerinde durulmuş ve insanların öldükten sonra hesaba çekileceği vurgulanmıştır. Deyişmede insanın altından köşkü bile olsa sonunda gideceği yerin mezar olacağına dair uyarıda bulunulmuştur.

Taşlıova: “Gördüğün insanı dertsiz zannetme,
Herkesin içinde yarası vardır.
Yüz yaşasan ölüm vardır unutma,
Gelenin dünyada sırası vardır.”

Çobanoğlu: “Çobanoğlu der ki bu nasıl zardır?
Geniştir bu dünya sanmaki dardır.
Altın köşkün olsa sonun mezardır,
İmanlı olanın çırası vardır.” (Halıcı, 1992, s. 554).

85 numaralı deyişme de aynı âşıklar tarafından sırat köprüsü, iman, Azrail ve insanın alın yazısı, felek gibi dinî kavramlar dile getirilir. Şeref Taşlıova kimsenin ebedi olmadığını, insanın vadesi gelince bu dünyadan ayrılacağını şu dörtlükte anlatmaktadır:

Taşlıova: “Müddetin dolduğu zaman,
Hesaplar olduğu zaman.
Azrail geldiği zaman,
Bu dünyada kalınır mı?”

Çobanoğlu: “Çalışana Mevlâm yârdır,
 Haznesinde herşey vardır.
 Sevda polattan da zordur,
 Her çiviyle delinir mi?” (Halıcı, 1992, s. 554).

Ölüm konulu deyişmelerin Kazakistan sahasına ait örneklerinde ölüm saati yaklaşan kişinin geride kalan akraba, anne-baba, yoldaşlarıyla vedalaştığı görülmektedir. Ölümünü bekleyen kişi geçmişte bilip bilmeden yaptığı tüm hatalar için çevresindekilerden üzülerek af diler, helallik ister. Ölümün kaçınılmaz son olduğu dile getirilir.

86 numaralı diğer bir Kazakistan sahası örneğinde Äset akın, aylarca hastalanıp yataklara düşen Kempirbay’i ziyarete gider. İki akının selamlaşması da dahil olmak üzere tüm konuşma karşılıklı şiir şeklinde geçer. Kempirbay, “Keudemnen kök ala üyrek qoş dep uştı.” yani “Gövdemden mavi ala ördek elveda diyerek uçtu.” ifadesiyle ölüm saatinin yaklaştığına işaret eder:

Äset: “Assalamağalaykum, ey Kempirbay!
 Destiñe şıpa bersin, paşa Kuday!
 Sırtıñnan “avru” dep esitken soñ
 Men keldim ädeyi izdep köñil suray.”

Kempirbay: “Äset can, osi avruvdan ölem bilem!
 Aldanıñ amanatın berem bilem!
 Kevdemnen kök ala üyrek “koş” dep uştı,
 Sol şirkin kâri coldas öleñ bilem.
 Basımda kıymay otır biraz toktap,
 Ketpey tur böten cakka aynal soktap.” (A, 1964, ss.155-156).

Burada Kempirbay’ın bahsettiği “mavi ala ördek”, akının şiir iyesidir (Jarmuhamedov, 1976, s. 95). Ayrıca her akının şiir iyesi veya koruyucusu farklıdır. Jambıl akının şiir iyesinin “kırmızı kaplan” olduğuna inanılmaktadır. Süyinbay akınıninki ise “bozkurt”tur. Aytıs esnasında akının iyesini görmesi aytısı kazanacağına dair işaret olarak kabul edilir. Aytısın devamında vefat etmekte olan akının ailesine, çevresine atfen öğüt, nasihat söylediği de görülmektedir.

87 numaralı Türkmenistan sahasına ait deyişmede, ölüm saatinin geldiğini sezen hasta Yusuf ile sevgilisi Züleyha arasında karşılıklı vedalaşma gerçekleşir. Yusuf, sevgilisine “hoşça kal” diyerek kendisinin bu fani dünyadan göçeceğini anlatır. Ölümün bir hakikat olduğunu belirtir.

Yusif: “Yusif haqq emrine belin bağladı,
Züleyhacan Yusif üçün ağladı,
Ölüm bütün adamlarda ağladı
Hoş, aman ol, canım, getmeli oldum.”

Züleyha: “Züleyha der: yahşı-yaman görmüşem,
Dünyada amansız dövran sürmüşem,
Geder olsan, men izinde yürmüşem,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.” (TMDV, 2011, s. 24).

2.2. DEYİŞMELERİN İŞLEV BAKIMINDAN TASNİFİ

Bu kısımda deyişmelerin konunun işleniş tarzına göre işlevleri ele alınacaktır. Bir başka deyişle deyişmelerin dinleyicide oluşturdukları duygu ve düşünceler (güldürme, ağlama, övme, yeme vs.) ele alınacaktır. Ö. Çobanoğlu, destanlarda kullanılan anlatım tutumlarını güldürmeye/eğlendirmeye yönelik işleyiş, övmeye yönelik işleyiş, yermeye yönelik işleyiş, şikâyet etmeye yönelik işleyiş, öğüt vermeye yönelik işleyiş, bilgilendirmeye yönelik işleyiş ve hüner göstermeye yönelik işleyiş şeklinde sınıflandırmaktadır (Çobanoğlu, 2000, ss. 90-110). Bu sınıflamayı Kazak aytıslarına uygulayan Lazzat Urakova, Jambıl’ın aytıslarını övmeye yönelik işleyiş, yermeye yönelik işleyiş, nasihat vermeye yönelik işleyiş, bilgilendirmeye yönelik işleyiş ve hüner göstermeye yönelik işleyiş şeklinde sınıflandırmıştır (Urakova, 2008, s. 56). Yukarıdaki sınıflandırmalardan yola çıkarak Türk Dünyası deyişmelerini işlev bakımından güldürmeye/eğlendirmeye yönelik deyişmeler, övmeye yönelik deyişmeler, yermeye yönelik deyişmeler, öğüt, nasihat vermeye yönelik deyişmeler, yas tuturmaya yönelik deyişmeler, kahramanlık duygularını canlandırmaya yönelik deyişmeler olarak tasnif ettik.

2.2.1. Güldürmeye/ Eğlendirmeye Yönelik Değişmeler

Güldürmeye yönelik değişmeler çoğunlukla düğün, bayram, oyun, toplantı vb. gibi eğlenceli ortamlarda icra edilmektedir. Esas amacı toplanan halkı eğlendirmektir. Temelinde mizah, espiri gibi unsurlar bulunmaktadır. Anonim edebiyatta kız-delikanlı, kadın-erkek tarafından veya erkeklerin ya da kadınların kendi aralarında toplu şekilde söylenildiği örnekler mevcuttur. Âşık tarzı edebiyatta da âşıkların mizah nitelikli değişmelerine rastlamak mümkündür.

88 numaralı Anadolu sahasında görülen bir örnekte yaşlı bir şairle dul bir kadın düğünde karşılaşır. İkisinin de eşleri vefat etmiştir. Horon sırasında karşılıklı olarak şu şekilde atışırlar:

Erkek: “Kurt kuziyi yer gibi
Seni çeyniyeceğim.”

Kadın: “Sen beni yiyemesun
Dişun yoktur çiçeğim.”

Erkek: “Benum dişum yoğisa
Dişli getüreceğim.”

Kadın: “Ceturduğun dişlilan
Ahırı sökeceğim.” (Gazimihal, 1997, ss. 231-232).

Özellikle, Karadeniz bölgesinde mizah içerikli bu tür değişmelere sıkça rastlanır. Maçka ve Rize'deki düğünlerde kadınlar ile erkekler horonlarda birlikte oynarlar. Oyunda karşılıklı atışırken cinaslar savrulur ve söyleşmeler tam bir yarışma şeklini alır. Fakat şakalaşmaktan ötesi olamaz (Gazimihal, 1997, ss. 231-232).

Kazak Türklerinde mizaha, espiriye dayalı kısa tür değişmelere *kayım aytıs* veya *kayımdasuv* denmektedir. Genelde kayımdasuvlar, kızlar ile delikanlılar arasında gerçekleşir. Çoğunlukla toylarda, eğlenceli ortamlarda halkı güldürmek, eğlendirmek amacıyla söylenir. Dolayısıyla kayımdasuvlarda yenmek ve yenilmek esas gaye

değildir. Bu aytıs türü hece vezninin 11’li kalıbıyla ve dörtlükler halinde icra edilir. M. Köpeyuli, Kazak Türklerinde kayım aytısının ilk örneğinin Ulbike’nin Küderi koca ile yaptığı deyişme olduğunu ifade etmektedir (Köpeyuli, 2006, s. 284).

Kırım Tatarlarında bu tarz deyişmeler *şakalı ve mskıllı çınlar* olarak geçmektedir. Şaka yoluyla gerçekleştirilen çınlaşmada, çın söyleyenler birbirlerini iğneleyerek dinleyenleri güldürürler. Kırgızistan sahasında benzer deyişmeler kayım aytış olarak adlandırılmaktadır. Genelde gençlerin arasında gerçekleşen kayım aytışlarda veya kızların bir araya gelerek deyiştiği akiyneklerde eğlenme, şakalaşma unsurları yer almaktadır. Anonim edebiyatta sıkça rastlanan kayım aytışların akınlar arasında yapılan örnekleri de mevcuttur.

Kırgız Türklerinde akiynek, karşılıklı iki grup arasında söylenen eğlendirme işlevi taşıyan ezgi, dans, hareket, jest ve mimik ağırlıklı türkülerdir (Alimov, 2010, s. 30). Mehmet Çerbaş, anonim Türk şiirinde daha çok Kars ve çevresinde bilinen, iki, üç kişinin koro hâlinde söylediği ve kalabalık bir grubun o makama uyararak yarım ay veya yarım daire şeklinde oynadığı oyunlar arasındaki sorulu cevaplı ve iki taraflı olarak söylenen manilere de *akışta* denilmekte olduğunu bildirir. Çerbaş’a göre bu iki kavram aynı kökten gelmektedir ve her iki türün de temel özellikleri aynıdır (Çerbaş, 2011, s. 3).

89 kayıt numaralı akiynek aytışında kızlar birbirlerinin ayıplarını, kusurlarını, yanlış yönlerini söyleyerek birbirlerini tenkit ederler.

1. kız: “ Seni bolso top kızdar,
Kiyimin caktap kiye albas,
Kiyse da tıkan cürö albas,
Bee saaganda etegin,
Çarpıy basa oturgan,
Çalma etek kız dep cüröt.”

2. kız: “Seni bolso top kızdar,
Kiyimin taza kiye albas,
Kiyse da taza cürö albas,
Köynögünün kökürögünö süt tamgan,

Dak bolso da köynöğü,

Tazalap, cuup albagan,

Tazalıkka saran dep cüröt.” (Alimov, 2010, ss. 30-32).

90 numaralı Özbek Türklerindeki “Bilakuzuk” adlı deyişmede birbirlerinden hoşlanan gençler şakalaşmaktadır. Burada da kızın bilekliğini çalan oğlan ile kız arasında şakaya dayalı karşılıklı şiirleşme gerçekleşir. Kızın uzun süre devam eden ısrarlarından sonra oğlan aldığı bilekliği geri verir.

“— Korpani qalin men solayin.

Bir keça kongling men olayin,

Endi bergin bilakuzugimni.”

“— Nariroq tursam, borar bolsang,

Korpani qalin solar bolsang.

Bir keça konglim olar bolsang,

Çonçakginamda bilakuzuging.” (Mirzayev vd., 2008, ss. 78-79).

Yukarıdaki deyişmenin bir benzeri Türkmenistan sahasında “Bilezik” adıyla geçmektedir. 91 numaralı deyişmede kızın bilekliğini çalan oğlan türlü bahaneler üreterek bilekliği vermek istemez. Kızın “Sana yar olayım” dedikten sonra oğlanın bilekliği geri vermesiyle deyişme son bulur. Türk halk kültüründe bileklik ve mendil önemli unsurlardandır.

Kız: “Baglaryñda gül bolaysam,

Saýraýan bilbilim bolaýsañ!

Özüm saña ýar bolaýsam,

Beräý oğlan bilezigmi!”

Oğlan: “Baglarymda gül bolaýsañ!

Saýraýan bilbiliñ bolaýsam.

Özüñ mäñä taý bolaýsañ-

Alaý aý gyz bilezigñi!” (20.03.2023 tarihinde https://vk.com/wall225968677_338 adresinden erişildi.)

Uygur Türklerinde kız ile erkek arasında karşılıklı olarak söylenen mani tarzındaki koşaklar mevcuttur. Bu tür koşakların söylendiği ortamlardan biri düğündür ve bu koşaklar eğlence niteliklidir. Düğün esnasında yapılan 92 numaralı deyişmede kız ile erkeğin ince ince şakalaştıkları görülür. Erkek elma teklif ederken kız da “Elmanızı yersem midem ağrır” diye şaka yaparak kabul etmez. Ayrıca “Yar üstüne yar sevsem, yarın gönlü ağrır” diyerek gönlünü kaptırdığı birinin var olduğunu ima eder (Öger, 2006, s. 405).

Erkek: “Yağlikniz renmu-ren
Sel selikrak gepni den
Levliri süzük canan
Alma berey yerip yen.”

Kız: “Alminizni yemeymen
Yesem meydem ağridu.
Yar üstige yar tutsam
Yarnin köli ağridu.” (Öger, 2006, s. 405).

2.2.2. Övmeye Yönelik Deyişmeler

Anadolu sahasındaki güzellemelerde, genellikle güzelliğin ya da bir güzelin övgüsü dillendirilir. Bu tip koşmaların ana konusu güzellik, sevgi, aşk ve hicrandır. Elinde sazıyla diyar diyar dolaşan, pınar başlarında, oba çadırlarında ve düğünlerde gördüğü güzellere şiirler düzen âşıkların verdiği ürünlerin başında güzellemeler gelmektedir (Oğuz, 2016, ss. 265-266). Bu tür deyişmelerde ya doğa güzellikleri anlatılır ya da kadınların güzellikleri vb. övülür. Kimi zaman âşıkların birbirlerine yönelik övgüler söylediği, birbirlerini yücelterek iltifatta buldukları da görülmektedir. Anadolu sahasında 93 numaralı Âşık Şenlik ile Âşık Feryadi arasında geçen deyişme buna örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu deyişmede dinî kavramlar da kullanılmaktadır. Âşıklar birbirlerinin başta duruşu olmak üzere oturuşu, saz çalışı, şiir söyleyişi vs. üzerine övgüler, iltifatlar yağdırabilirler. Âşık Şenlik, Feryadi'nin oturuşunun “hem sultana

hem hana layık olduğunu”, dillerinin ise Kuran’a layık olduğunu ifade eder. Feryadi ise Şenlik’in Sırat’ı geçecek, Cennet’e layık bir insan olduğundan bahseder:

Şenlik: “Seninle oldum taaşşuk
Gözlerime geldi ışıık.
Duymadım sen kime âşık
Dillerin Kuran’a layık.”

Feryadi: “Bu düşkün gönlüm açarsın
Selim Sırat’ı geçersin.
Kevser ırmaktan içersin
Olasın cihana layık.” (Aslan, 1992, ss. 128-129).

19-20 yy.’daki Kazakistan sahasına ait aytıslarda her akının kendi uruğunu, uruklarına ait bilinen zenginleri, aksakalları, mallarını, varlıklarını övme unsurları ön plandadır. Bu durumun nedeni, akının rakibinden üstün olduğunu kanıtlamak istemesidir.

Kimi zaman akınların kendi akınlık maharetlerini övüp yüceltikleri ve çeşitli sanatsal yöntemlere başvurdukları görülmektedir. 19 yy.’a ait Bircan’ın Sara ile yaptığı aytısında her iki akın da kendi konumunu güçlendirmek ve birbirinden üstün olduğunu göstermek amacıyla teşbih sanatından yararlanırlar. 37 numaralı deyişmede akın Sara bedeninin her organını şiire katarak güzelliğiyle övünmektedir. Görüldüğü üzere burada Sara, yüzünü İran bahçesinde yetişen kıvıl güle benzetir. İnce bellidir, vücudunda kırk çeşit sanat türü bulunmaktadır. Bülbül gibi konuşur, on parmağının hepsi kırışksız, bembeyazdır. Ağzını saate, dudaklarını ise kapağa benzetir. Eksiksiz otuz dişi inci gibidir. Boynunu suda yüzen kuğunun boynuna benzetir. Söylediği sözleri ise bal gibi tatlıdır. Alnı kıvıl ipek gibi geniştir, boyu ne uzun ne de kısadır. Boğazı küçük bir çocuğun bileği, gövdesi kahverengi bir kazın göğsü gibidir. Selvi boyu kaplanın kalbini andırmaktadır:

“Öz basım urğaşımın qara tili,
İranbaq bet bitisim kıvıl güli.
Birjan sal, quday aydap öziñ keldiñ,
İzdeuge oylanıp em ötken jılı.

Mayısıp nâzik belim burañ qaqqan,
 Qırıq türli, dana keudem öner tapqan.
 Söylese may tamızğan bulbul tilim,
 Sıqıldı gauhar sağat naqıs şapqan.
 Ajımsız on sausağım bəri de appaq,
 Bolğanda auzım sağat, ernim qaqbaq.
 Mini joq otız tisim meruerttey,
 Erinbey tizdirgendey adamzatqa-aq.
 Moyınım suñğağında jüzgen qudıñ,
 Lebizim şırınıday şarbat sudıñ.
 Qaqqanda tönkerilgen qas bitimim.
 Aşılğan aybatında jibek tudıñ.
 Qırmızı qızıl jibek mañdayım keñ,
 Arğınınıñ quday käne, qay qızı teñ.
 Tal boyumuzın da emes, qısqa da emes,
 Azar duşpan bolsañ da qay jerim kem.
 Tamağım jas balanıñ bilegindey,
 Iyğım naq sandaldıñ tiregindey.
 Bet aldım qoñır qazdıñ keudesindey,
 Tal boyım jolbarıstıñ jüregindey.”

Sıra Birjan’a gelince o da kendini yürük ata (Jorğamın sarınımen samğaytuğın), iki yüzlü çeliğe (Bolatpın eki jüzdi jetem qurış), ıñık saçan elmasa (Gauharımın bozbalağa säule bergen), pençeleriyle kurdu avlayan kanlı kartala (Aynımas qandı balaq aqıyıqpın, Tuyağım tigen qasqır oñbaytuğın) benzeterek şiirler söyler. Türk Dünyası’ndaki ortak kahramanlık destanlarına telmihte bulunarak Köroğlu’nun tulpar atı gibi yürüğüm (Tulparımın “Körüğiliniñ” Pırağında), Rüstem-Dastan gibi sanatçı ruha sahibim (Rüstem-Dastandaymın däl önerge) diye övünür:

“Meni qalay sen bala kemitesin,
 Jorğamın sarınımın samğaytuğın.
 Bägge atı serpilimdi şalmaytuğın.
 Änimdi on eki vzvod jiberemin,
 Esiñnen öle-ölgense qalmaytuğın.
 Ejelden qulaş moyın kök ayılmın,
 Ilawğa jetti künge talmaytuğın.
 Bolatpın eki jüzdi jetem qurış,
 Küysewin şapqan tüye tanbaytuğın.
 Gawharımın bozbalağa säwle bergen,
 Dändeme jamanıñnan janbaytuğın.
 Oy jelke, qamıs qulaq qara kökpin,
 Tunıqtan jüzip işpey qanbaytuğın.
 Urğaşılıq qılmasañ bir basıma,
 Qazaq joq Birjan dese nanbaytuğın.
 Dawsımınñ jaña tüsti käre jını,
 Däwirlep barğan sayın bolmaytuğın.
 Qarqabat, Qaraqoja ata-babam,
 Osınday eregiste qoldaytuğın.
 Qırımğa qaraytuğın qara kermin,
 Añ almay jerge beker qonbaytuğın.
 Aynımas qandı balaq aqıqpın,
 Tuyağım tigen qasqır oñbaytuğın.
 Asılmın aspandağı qus bolğanda
 Qañtarda qalşıldağan toñbaytuğın.
 Tulparımın «Körügilimniñ» Pırağınday,
 Aldına jügirse aldına mal salmaytuğın.
 Rüstem-Dastandaymın дәl önerge,

Meñgerip kisi bilep almaytuğın.” (KÖA, 2014, ss.232-238).

Edebiyatın *telmih*, *teşbih* gibi yöntemlerinin bolca kullanıldığı bu deyişme Kazak aytıs geleneğinin zirvesindeki eserlerdendir.

U. Alimov, güzellemelerin Kırgızistan sahasında *maktoo aytısı* olarak adlandırıldığından bahsederek, bu tür deyişmelerde yenme, mat etme, sınama, eleştirme, öğüt verme gibi unsurların bulunmadığını vurgular. Araştırmacı maktoo aytısının Anadolu âşıklık geleneğindeki güzelleme, yiğitleme, koçaklama, salavatlama şiirleri gibi övme, yüceltme şiirleriyle benzer fonksiyonlar taşıdığına dikkat çeker (Alimov, 2010, s. 205). U. Alimov, Kırgızistan sahası güzellemelerine örnek olarak “Ümötaalı ile Eşmambet’in Atışması”, “Ümötaalı ile Sulayman’ın Atışması”, “Osmonkul ile Ismayıl’ın Kavuncu ile Karşılaşması” ve “Osmonkul ile Ismayıl’ın Yol İnşasında Çalışanlarla Selamlaşması” gibi atışmaları sıralamaktadır (Alimov, 2010, s. 205).

94 numaralı Kırgızistan sahasına ait Ümötaalı ile Eşmambet’in atışmasında akınların Kırgız halkını, akınlık geleneğini, kültürünü, ünlü akınları, güzel yerleri, Kırgız boylarını övmek ve yüceltmek için güzellemelere başvurduğu görülmektedir. Bu deyişme içerik ve kelimeleri kullanmadaki hüner ve sanat bakımından oldukça önemlidir.

2.2.3. Yermeye Yönelik Deyişmeler

Bu tür deyişmelerde toplumun bozuk yönleri eleştirilir ya da bir kimseyi yermek, tenkit etmek amaçlanır. Âşıklar, rakibin eksik yönlerini eleştirerek onu küçük düşürüp aşağılar. Böylece birbirinden üstün gelmeye, yarışmayı kazanmaya çalışırlar.

Umay Günay’ın âşık fasıllarının önemli bir bölümünü oluşturan taşlamalara dair tanımı aşağıdaki şekildedir:

“Taşlama veya takılma denilen bu bölümde âşıklar bir topluluğun, bir yerin veya birbirlerinin kusurlarını, ayıplarını, kötü ve çirkin taraflarını veya kendilerine garip gelen olayları dile getirirler. Taşlamalar müstakil şiirler olabileceği gibi koşma dörtlüklerinin paylaşılması esasına dayalı karşılıklı deyişler şeklinde de söylenebilir. Âşık fasıllarında çok kere âşıklar birbirlerine takılarak mizahi bir hava yaratırlar” (Günay, 2018, s. 94).

Erman Artun, taşlama ile birlikte “takılma” kavramından da bahsetmekte ve takılmayı, âşık karşılaşmalarında, halk şairlerinin birbirleriyle kırıncı olmadan şakalaştıkları şiirler şeklinde nitelendirmektedir. Bu tarz şiirlerde maksat bir âşığın rakibini kırmadan alay ederek takılmasıdır, ancak kimi zaman uyarıda bulunmak için âşıkların birbirlerine karşı saldırı nitelikli eleştirilerde buldukları da olmaktadır (Artun, 2005, s. 128).

Anadolu sahasında taşlamaların örnekleri oldukça fazladır. 95 numaralı Âşık Musa Merdanoğlu ile Âşık Muhlis Denizer arasındaki deyişmede Merdanoğlu, “insan haklarını çiğneme sakın, haksızdan zalimden olma aman ha” diyerek ilk dörtlükte nasihat ve öğüt yoluyla anlatımı kullanır. Sıra Denizer’e geçince ise “beni adaletsiz bilme, fazla üstüme gelme ha” diyerek kendinin olumsuz alışkanlıklardan uzak durduğunu bildirir.

Merdanoğlu: “Ormanlar içinde çama benzersin,
Üstümüze binen zama benzersin.
Yavrum bu meydanda hama benzersin,
Sen belânı benden bulma aman ha!”

Denizer: “Yanıp ateş gibi tutuşmak gerek,
Kaçanın peşinden yetişmek gerek,
Bu gün hiç durmadan atışmak gerek,
Kaçıp meydanımdan yılma aman ha!” (Halıcı, 1992, ss. 601-602).

Kazakistan sahasında taşlamaların en güzel örneklerine *ruv ayıtısı* yani uruk deyişmesi olarak nitelendirilen 19-20 yy.’a ait deyişmelerde rastlanır. Akınlar bu dönemlerde deyişmeye kendi urukları adına katılırlardı. Her akın kendi boyunun büyüklerini, zenginlerini över, karşı tarafın önde gelenlerini çarpıcı bir şekilde kınardı. Deyişmelerde, toplumsal aksaklıkların ve düzensizliklerin yanı sıra insanlardaki kötü alışkanlıklar halka etkileyici bir şekilde anlatıldığında uruklar arasında kavgaların çıktığı da olmuştur. Jambıl’ın Kulanayan Kulmambet, Sarbas, Dosmağambet akınlar ile yaptığı deyişmelerinde hakarete kadar varan çekişmelerin yaşandığı görülmektedir. Jambıl, Jalayır Dosmağambet akın ile yaptığı deyişmesinde kendini molla olarak tanıtan

Dosmağambet'in bir din adamına yakışır şekilde davranmamasını, dini kendi çıkarlarına alet etmesini eleştirmiştir:

“Molda emessiñ, soqırsıñ,
 Zikir aytıp zarlağan,
 Janaza oqıp ölgenge
 Pediya alıp jalmağan.
 Şariğat jolımın av dep
 Qarañğı nadan hâlıqtı,
 Közdi jumıp aldağan.
 Kedey ölse üyine,
 Küñrenip barmağan,
 Atana şavıp bay ölse
 Qıyrağattapqurandı,
 Küni-tüni sarnağan.” (Urakova, 2008, ss. 242-243).

96 numaralı Şöce ile Balta'nın aytısında birbirlerinin uruklarını küçük düşürme ve kendilerini üstün gösterme unsurları yer alır. Bu aytıda Balta akın, Şöce'yi yenmek için farklı yöntemler dener. Onun doğuştan görme engelliliğini dile getirerek “qu soqır” yani zavallı kör, yalın ayak, fakir gibi küçük düşürücü, hakaret içerikli ifadeler kullanır. Şöce ise buna hiç aldırmayıp daha fazla hırslanır ve Balta'nın mensup olduğu uruğunun kusurlarını aralıksız tenkit eder ve hırsızlığını, ikiyüzlülüğünü yüzüne vurarak onu şu sözlerle mat eder:

Balta: “Öz cöniñdi sen öziñ cönde sokır.
 El kemitip cürüviñ cön be, sokır?
 Karaötkel, Kökşetavdı cegen sokır.
 El tüzevşi, tergevşi sen be, sokır.”

Şöce: “Sokır degeñ, men aytamın, urı Balta,
 Urı kılıp tukımıñ kurır, Balta
 Ertis ötip, iş ketip kaşıp cürgen,
 Urıkpen kün köretin sen bir Balta.” (A,1964, s. 98).

Şöce'nin Balta ile yaptığı bu deyişmesi Kazak sözlü şiir geleneğinde taşlamanın güzel bir örneğidir ve dinleyicilerin kararıyla Şöce akın galip sayılmıştır.

Taşlamaların Kırgız sözlü edebiyatındaki karşılığı *kayım aytışı* olarak nitelendirilmektedir. U. Alimov, kayım aytışında mizah türlerinden alay ve şakanın bulunduğunu ve kayım aytışının eğlendirme fonksiyonunu üstlendiğini belirtmiştir (Alimov, 2010, s. 179). Araştırmacı bu duruma örnek olması açısından doktora tez çalışmasının “Metinler” kısmında “Kalmırza ile Eşmambet'in Atışması”, “Sıdık Akının (Bala Irçı) Taşmamat ile Karşılaşması” ve “Alımkul Üsönbayev ile Nazim'in Atışması” adlı üç aytış metninin özetini sunmuştur (Alimov, 2010, ss. 180-189).

97 numarayla kayıtlı Kırgızistan sahasına ait Nazar ile Soltobay'ın Atışmasında Soltobay kendini “sakalsız köse” olarak küçümseyip “köseyi eve almayın” diye alay eden Nazar'ın yalın ayak fakir olduğunu hatırlatır ve kendisinin toplanan halktan tay dilenerek, eşinin ise yağ dilenerek kapı kapı dolaştığından bahseder. Fakirliğin Nazar'a babasından miras kaldığını, kendisi gibi babasının da ekmeğini dilencilikle kazandığını mizahi üslup çerçevesinde dile getirir.

Nazar: “Soltobay kelet soltoñdop,
Sakalı cok moltoñdop,
Soltobayın kösöödür,
Kösöönü üygö kirgizbe,
Köçügün cerge tiygizbe.”

Soltoboy: “Sakalımdan kemitpe.
Sakal ittin kuyruğu,
Kösöo Kuday buyruğu.
Karakız Nazar ne deysiñ,
Kalk kızırgan kedeyiñ.” (KGE, 2005, ss. 292-293).

2.2.4. Öğüt, Nasihat Vermeye Yönelik Değişmeler

Öğüt, nasihat vermeye yönelik deyişmeler; âşıkların bilgi birikimlerini yansıttığı, karşısındakine öğüt, nasihat niteliğinde sözler söylediği deyişmelerdir. Yaşadığı toplumun gözü ve kulağı olan âşıklar, toplumlarına çeşitli konularda öğüt ve nasihatlerde bulunurlar. Duygu ve düşüncelerini dile getirerek dinî ve toplumsal bakımdan öğütler verirler. Usta akınlar, yaşayarak edindikleri tecrübelerini paylaşırken sözlerine dayanak oluşturması amacıyla atasözleri ve deyimlerden bolca yararlanırlar. E. Artun, Anadolu sahasında öğütleme olarak bilinen şiirlerin tanımını şu şekilde yapmaktadır:

Âşık şiirinde öğretici, nasihat veren şiirlere “öğütleme” adı verilir. Öğütlemeler, bir şeyi öğretmek, bir düşünceyi tanıttıp yaymak için yazılan şiirlerdir. Âşıklarda öğretici olmak yaygın bir nitelik olduğu için halk şiirlerinin çoğunda az veya çok öğreticilik özelliği vardır (Artun, 2001, s. 140).

Anadolu âşık fasıllarında öğütleme, tekellümün ikinci kısmıdır; düz ayakla iki âşık bir birlerine yol gösterir, tecrübelerini paylaşırlar. Dörtlük sayısına dair belli bir sınırlama yoktur (Günay, 2018, s. 90).

98 numaralı deyişmede Deryamî, insanların birbirine karşı hoşgörülü ve anlayışlı davranmasını öğütler. Mütevazı bir kişiliğe sahip olmanın önemini anlatır ve insanları hiçbir zaman küçümsememesi için öğütler verir. Söz sırası İlhamî'ye geçince şeref ve haysiyete değer veren âşık, dinleyicilerine şu şekilde yol gösterir:

Deryami: “Ne isen ol, neyim diye övünme,

Lâmekânda beyim diye övünme.

Elden üstün huyum, diye övünme,

Sükût halkasına eklenmelisin.”

İlhamî: “Yakma ciğerini, bin pare olma,

Aşka aman deyip biçare olma.

Âlimler yanında yüz kare olma,

Haksızlar yanında haklanmalısın.” (Halıcı, 1992, s. 565).

99 numaralı Azerbaycan sahasına ait Âşık Vakıf ile Vidâdî'nin deyişmesi hem öğüt, nasihat verici hem de didaktik niteliktedir. Söze ilk başlayan Vakıf rakibine neden inleyip ağladığını sorar ve ağlama gününün ahirette olduğunu söyler. Vidâdî ise buna karşılık “Eğer senin de başında sevgi dolu beyin olsa, sana tesir eder ve sen de ağlarsın” şeklinde cevap verir. Vakıf'ın daha sonra söylediği şiirlerinde öğüt verici bir yaklaşım sergilenmektedir:

“Cesedin ruhundan ayrılmadan
Kendinin sultandan, handan büyük olduğunu bil.”

veya:

“Sen canlılığın nefesini ganimet bil.
Giden, ölen dostlarının üzüntüsünü çekme.
Aklın varsa gözünün yaşını sil.
Onlar senin ağlamanla bir daha geri gelmez.”

şeklinde Âşık Vakıf, rakibine üzüntü çekmesine neden olan bir olayın karşısında yapması gerekenleri öğüt verici bir üslupla anlatır. Vidâdî'ye göre ise “Ağlamak, Allah'ın bir kerametidir”. Aşığın söylediği kısımlarda dinî ve tasavvufî unsurlara geniş yer verilmiştir:

“Ağlamak, müminin işaretidir.
Peygamberin dininin hoş bir adettir.
Eğer ağlamanın Allah'ın bir kerameti olduğunu bilsen
Gözlerinin nuru sönünceye kadar ağlarsın.” (ATE, 1993, ss. 302-304).

Kazak Türklerinin aytıs geleneğinde Turmağambet'in Abdikerim ile, Aqan Seri'nin Meşhur Nurğoca ile, Şadi'nin Nazar ile yaptığı deyişmeler öğüt, nasihat niteliği taşımaktadırlar. Sözkonusu deyişmelerde akınlar hayatla ilgili çıkarımlarda bulunarak dinleyicilerine yol göstermeye çalışırlar. 100 numaralı Kazakistan sahasına ait Turmağambet akının Jürsin ile yaptığı aytısında usta akının yaşadıklarından hareketle edindiği tecrübeleri paylaştığı görülmektedir. Turmağambet kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı yollardan öğüt vererek talebesini kendince yanlış olan durumlar hakkında uyarır.

Turmağambet: “Köp jasa!” olay deseñ, deymin, inim,

Ağanın ini azbaydı alğan tilin.

“Şığadı asıl — tastan, aqıl — jastan”,

Qalay da qayratqıl da, halıqqa bilin!”

Jürsin: “Özim de unatamın “bilingendi”,

Alarımın ärqaşanda tilindi endi.

Oyınnan şıqsam, jaqsı bolar edi,

Boldın ğoy sınyatıñın iniñdi endi.” (A, 1964, ss. 401-402).

Akın Turmağambet âşığın yol gösterici vasfını kullanarak topluma ya da bireye bir nasihatte bulunduğu sıklıkla atasözleri ve deyimlere başvurmuştur. Bu da akının iletmek istediği mesajı daha etkili kılmak ve kuvvetlendirmek isteğinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda sunulan dörtlükte görüldüğü gibi “Şığadı asıl – tastan, aqıl – jastan” yani asıl taştan çıkar, akıl gençten çıkar anlamındaki atasözünü, “Köp jasa!” yani çok yaşa anlamındaki dileği kullanarak tecrübesini örneklendirmiştir. Jürsin akın ise saygı duyduğu büyüğünün sözlerini ve öğütlerini her zaman aklında tutacağını dile getirir.

Öğütleme ve didaktik deyişmeler Kırgızistan sahasında *sanat aytışı* olarak değerlendirilmektedir. U. Alimov, tez çalışmasının Metinler bölümünde “Toktogul ile Barpı’nın Karşılaşması”, “Ceñicok Akın ile Korgool’un Karşılaşması” ve “Korgool ile Cenicok’un Atışması” adlı aytış metinlerini sanat aytış türüne örnek olarak göstermektedir (Alimov, 2010, s. 237).

101 numaralı Kırgızistan sahasına ait deyişmede Korgool akın kendinden yaşça büyük olan Cenicok’un hâlini hatırlamaya gider. Selamlaşmadan sonra Cenicok, çırağına atışmada hangi konulardan bahsetmesi gerektiğini anlatır. Şiirlerine “topraktan” başlaması gerektiğini, sonra tarih bölümüne geçerek meşhur akınlardan, on sekiz bin âlemden; gökyüzündeki yıldızlardan, parlayan aydan, daha sonra yeryüzündeki insanoğlundan, Âdem Ata ve Umay Anadan bahsetmesini söyler. En büyük babası sayılan Kırgız’ı unutmamasını, destanlardaki kahramanlık sahnelerini ve güzellemeleri anlatarak söz söylemesini söyler. İyilikle kötülükten bahsetmekten çekinmemesi ve

bildiği ne varsa tam söylemesi, rakibiyle konuşurken dikkatli olması ve her zaman kapışmaktan kaçmaması gerektiğini anlatarak öğütlerini genç akına iletir.

35 numaralı deyişme Türkmenistan sahasının baba-oğul âşıkları Kurbankulu ile Dostmemmed'in sohbetine dayalıdır. Kurbankulu, şiirinde aşk acısı çeken oğluna teselli edici sözler söyler. Oğlunun yanıp tutuştuğu aşkı “belalı, vefasız” olarak niteleyerek bu aşka gönlünü vermemesi ve gözlerini yaşa doldurmaması gerektiğini vurgular.

“Bir söz deyim, sənin halını sorum,

Dinlə sözüüm əvvəl başdan, Dostməmməd:

Belə bivəfaya könlünü vermə,

Doldurma gözlərin yaşdan, Dostməmməd!” (TMDV, 2011, s. 103).

2.2.5. Yas Tutturmaya Yönelik Deyişmeler

Deyişmelerin ölen kimsenin yasını tutturmaya yönelik işleyiş sergilediği de bilinmektedir. Anadolu’da görülen kaşılıklı söylenen ağıtlarla ilgili görüşünü D. Kaya aşağıdaki şekilde izah etmektedir:

Ölüye ağıt yakmanın yoğun olarak görüldüğü bölgelerde bazan karşılıklı ağıtlar söylenir. Şayet ölü sahibinin de ağıt yakma kabiliyeti varsa, diğer ağıt söyleyenlerle birlikte, sıra ile duygularını dile getirirler. Ölenin elbisesi (soyka) yahut herhangi bir eşyası görüldüğünde dökülen gözyaşları ve acılarla duyguların doruğuna çıkılır. Karşılıklı ağıt söylerken bir dörtlük/bendi ölenin yakını, bir dörtlük/bendide başkası söyler. Bu bazen soru-cevap, hatta bazen de atışma-tartışma şeklinde devam eder (Kaya, 1999, s. 273).

Anadolu’nun Afyonkarahisar-Emirdağ yöresinde, ölü evinde ağıtçı kadınların âşık atışmalarında olduğu gibi birbirlerine laf dokundurarak ağıt söylemelerine rastlanmaktadır. Bu tür karşılıklı ağıtlara *çataşma* denmektedir (Kaya, 2020, s. 236). Aşağıda verilen 102 numaralı çataşma örneğinde, ölünün başında üç kadının birbirlerine laf atarak ağıt söylediği görülmektedir. Bu çataşma, hastalık sonucu vefat eden Ceylan Kerman’ın eşi Havva, teyzesi ve Havva’nın yakını Almalı Hanım arasında yapılmıştır.

Ceylan’ın Teyzesi: “Özden midir şu bulutun ağışı

Dayazanın ana gibi yanışı.

Ceylan ölüp sümüklünün kalışı
Gurbanlar olurum Ceylan oğluma.”

Havva Gelin: “Ceylan hasta oldu ben de hademe
Niye yatırdınız gelin odama.
Ellerin adamı cömert oluyo
Birdenbire “Öldü” diyo adama.”

Almalı Hanım: “N’ettiler de Havva Bacı’m n’ettiler
Topal gızı Halitlere sattılar.
Gırk olmadan tel helvası çektiler
Gurbanlar olurum Ceylan oğluma.” (Kaya, 2020, s. 236).

Kazak sözlü şiir geleneğinde yas tutturmaya yönelik kimi deyişmelerin mezar başında yapıldığına rastlanır. Mezar başında yakılan ağıt-deyişmelerin örneklerini hemen hemen bütün Türk Dünyası halk edebiyatı ürünlerinde görmek mümkündür. Kerem ile Aslı hikâyesinde Aslı, Kerem’e ait olduğunu sandığı mezarın başında ağlarken yanından geçmekte olan Kerem bunu görür ve kıza seslenir. Mezar başında Aslı ile Kerem’in arasında yer alan karşılıklı şiirleşmenin ilk iki dördlüğü aşağıdaki şekildedir:

Kerem: “Yıkık gönlün üçe başım belâlı
Siyah zilfin mah yüzünde dolalı
Kaç yıl oldu senin yârin öleli
Mavi donlum ne dolanın mezarı?”

Aslı: “Yıkık gönlüm üçe başım belâlı
Siyah saçım gerdanımda dolalı
Yedi yıl tamamdır yârim öleli
Ölenecek dolanırım mezarı.” (Sever, 2013, ss. 109-110).

Türk halk kültüründe ölenlere hitaben şiirler söyleme geleneği çok eskilerden beri süregelmekte ve bu duruma oldukça sık rastlanmaktadır. İslâmiyet öncesi Türk

edebiyatında *yug* adı verilen yas ve ölüm törenlerinde ölen kimselere hitap edilerek sugu denilen şiirler söylenir, ağıtlar yakılırdı. Halk inancında bunun nedeni ruhun varlık ve ebediliğine inanmayla açıklanmaktadır. Ölüye yönelik şiirler söyleme geleneği, dünya literatüründe de sıkça karşımıza çıkmaktadır. A. Arslan, Arap edebiyatında kaynağını ölülerin kişileştirilmesi inancından alan bu türü ele aldığı makalesinde, kişileştirmenin istintâk denilen spesifik bir kavramla tanımlanmasını önermektedir:

Dünya üzerindeki pek çok dinî inanişâ göre de insanların öldükten sonra ruhları baki kalmaktadır. Dolayısıyla insanların öldükten sonra şahsiyet sahibi kabul edilmeleri ve onlara hitapta bulunulması oldukça eski ve yaygın bir inançtır. O hâlde edebiyatta beşerî özelliği olmayan şeylerin insan kabul edilerek kişileştirilmesi/teşhîs ise ölümlere hitap edilerek onların canlı var sayılması teşhîsin altında daha spesifik bir başlığa ait olmalıdır. Buradan hareketle istintâk bu başlık için uygun bir kavram olabilir. Buna göre edebiyatta ölmüş insanları canlı kabul ederek onlara hitap etmek, canlılık özellikleri atfetmek için istintak kavramının önerilmesi mümkündür (Arslan, 2021, s. 508).

103 numaralı Kazakistan sahasına ait Akbala ile Bozdak aytısı, erkeğin mezar başında ölen sevgilisi ile karşılıklı şiirleşmesiyle kurulmuştur. Bozdak, Akbala'nın bedenindeki organların her birini şiirde işleyerek “bu organın hâlinin nasıl” olduğunu merak eder, sorular sorar. Akbala ise burnuma, gözlerime kum girdi, vücudumu toprak sardı diyerek şikâyet şeklinde cevaplar verir.

Bozdak: “Qayda eken, Aqbala qız, seniñ murnıñ,
Men edim tirşilikte seniñ qubıñ.
Äliñ kelse, basıñdı köter kunim.
Üyine aparayın seni bugün.”

Aqbala: “Murnımnıñ qum quyuldı tesigine,
Allanıñ men jolıqtım kesirine.
Al, turayın desem de turaalmaymın,
Qoyıptı Allam bölep besigine.” (A, 1964, ss. 72-75).

Deyişme, birbirini seven iki gencin üzüntüsüyle son bulur. Kökeni oldukça eskilere dayanan bu aytısı W. Radloff, keşif amaçlı gezisi sırasında Kazak Türkleri arasından derlemiş ve ona “Proben” kitabının üçüncü cildinde yer vermiştir. Kazak Türklerinde

ölen kişinin ruhuna arvak denilir ve arvakların ebediliğine dair tanımlamaları tarihin derinliklerinden süregelen birçok atasözünde bulmak mümkündür. Kazak kültüründeki “Kuday atkan onalır, arvak atkan onalmas” (Hüda’nın attığı iyileşir ruhun attığı iyileşmez) atasözünde ruhlara saygı duyulması gerektiği, aksi hâlde onların gazabına uğrayanın durumunun iyi olmayacağı uyarısı yapılır. “Ölü riza bolmay tiri bayımas” yani ölünün rızası olmadan diri zenginleşmez anlamındaki atasözünden ise ölenin rızasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

104 numaralı Aymanday ile Babas’ın aytısında, kadının ölen kocasının mezarının başına giderek orada kocasıyla karşılıklı şiirleşmesi işlenmektedir. Aymanday, mezar başında ölüye sanki duyuyormuş gibi hitapta bulunur, rahmetli kocası da şiirle karşılık verir. Böylece ölü ile dirinin karşılıklı konuşmasına dayalı deyişme meydana çıkar.

Aymañday: “A, Babas, sözimdi aytqan qostaymın,
Sözimdi aytqan meniñ tastaymısıñ.
Janıñdı jer ayırtıp jatır eken,
Bereyin qızıl tonım, jastaymısın?”

Babas: “Aymañday, taya körme sertiñizden,
Ketipti işiñ tolıp dertiñizden.
Qi – dağı qızıl tonıñ, toy toylay ber,
Süyegim basqalañan etimizden.” (A, 1964, ss. 76-78).

Bahsi geçen deyişmelerde eski Türk edebiyatına dair metni ölenin ağzından söyleme geleneğinin uygulandığı görülmektedir. İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında görülen belli başlı sagu ve mersiyelerin mezar taşlarına aktarılarak günümüze ulaştığı hepimizin malumudur.

Sözkonusu aytıslar çeşitli kitaplarda “Hayalet ile Aytıs” veya “Ölü ve Dirinin Aytısı” başlığı altında yayımlanmışlardır. Bu türün birçok araştırmacı tarafından “Ölü ile Dirinin Aytısı” olarak kaydedildiği görülmektedir. H. Dosmuhamedulı, halk edebiyatında pek çok tür olduğu görüşünü ileri sürer. Bunların içerisinde araştırmacılar tarafından yeterince önem verilmeyen bir tür de hayalet ile deyişmedir. Yakınıni kaybeden kişi ayrılık acısına dayanamayarak sevgilisinin mezarını ziyaret eder. Ona

içini açarak dil döker. Ölen kişi de cevap verir. Böylece mezar başında deyişme türü ortaya çıkar. Bundan hareketle H. Dosmuhamedulı, hayalet ile deyişmeyi, ağıt olarak nitelendirmiştir (Dosmuhamedulı, 1991, s. 38).

105 numaralı Kırgızistan sahasına ait deyişme nasihat nitelikli ağıt olarak değerlendirilmektedir. Bu deyişmede Selki ve Surutay ölen babaları için ağıt yakarlar, babalarının hayattayken yaptığı hayırlı işlerden söz ederek onun halk arasındaki şan şöhreti, Taşkent'e kadar yaptığı zorlu seferinden bahsederler. Ağıt-deyişmenin son iki dörtlüğünden vefat edenin sadece Kırgız Türklerinde değil, Kazak Türkleri arasında da meşhur olduğu anlaşılmaktadır:

Şurutay : “Atamdın közü ötkön soñ,
Karaygandın baarı ıylap,
Kalıñ kuşçu el ıylap,
Kazak, Kırgız teñ ıylap.”

Selki: “Til bilbegen suu ıylap,
Dini katuu el ıylap,
Sıdıra бүtkön tal ıylap,
Sızıp akkan suu ıylap.” (KGE, 2005, s.163).

106 numaralı Özbekistan sahasına ait ağıt-deyişmeye ailesinin ölen kişi hakkındaki tüm duygu, coşku ve özlemi yansıtmıştır. Deyişmenin diline bakıldığında vefat eden kişinin gerek hanımı, gerek annesi, gerekse ablası tarafından söylenen şiirlerde edebî sanatların yoğun ve etkili şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, anneye ait olan şu hüznü mısralarda teşbih sanatına başvurularak ölene yönelik *çınarım*, *şahinim* gibi benzetme sözcükleri kullanılmıştır:

“Bileğim kırıldı bir yandan,
Çınarımdan ayrılmışım.
Yüreğim oynadı yerinden,
Şahinimden ayrılmışım.

Geçen yıl bu günde,
İpek idi tezgahım.
Çinanımdan ayrılınca,
Ağlama oldu işim.”

Apasi: “Qapqağın tapsen açə kör,
Hayran qalgur qattıq yer,
Qara yerde halqa yoq.
Apasi küysin otige.
Kara yerin bağrında,
Tenesi yatar, camı yoq.” (ÖE, 2000, ss. 127-128).

107 numaralı deyişme Anadolu’da yaşayan Tahtacı Türkmenleri arasından derlenmiştir. Bu ağıt Hacı bey adlı genç için ailesi tarafından yakılmıştır. Hacı bey, yurdunun tüm kişilerince sevilen, on sekiz yaşında vefat eden bir gençtir. Hacı bey, ağıdın girişinde aile üyelerine hitaben “Allaha Ismarladık Ben Gidiyorum” diye birer dörtlük söyleyerek yakınlarıyla vedalaşır. Deyişme muhtevası ve yapısı bakımından 106 numaralı Özbekistan sahası ağıt-deyişme ile benzerlikler taşımaktadır.

2.2.6. Kahramanlık Duygularını Canlandırmaya Yönelik Deyişmeler

Bu konulu deyişmelerde kahramanlık özelliğine sahip olan milletimizin tarihin kökenlerinden gelen başarıları övgüyle dile getirilir, coşkun bir üslupla savaş sahneleri anlatılır.

Sözlü şiirin en önemli türlerinden biri olan koçaklamayla ilgili kaynaklarda benzer tanımlamalar yapılmıştır. Dilçin, âşık edebiyatındaki koçaklama veya yiğitlemeleri, coşkun ve yiğitçe bir üslupla savaş ve dövüşleri anlatan şiirler olarak tarif eder (Dilçin, 2016, s. 341). Erman Artun’un tespitine göre, koçaklama âşık edebiyatında koşmanın kahramanlık, yiğitlik ve savaş konusunda söylenen türüdür. Yiğitlemelerde yiğitlik övülür, savaşlarda gösterilen kahramanlıklar ele alınır (Artun, 2009, s. 127).

Umay Günay, eski söyleyişle faslın, günümüzde adlandırıldığı biçimiyle programın sonunda yer alan klişe bir kapanıştan bahseder ve 19. yüzyıl Kastamonu âşık fasıllarının sonunda usta âşık tarafından fasıl sonu duası yapıldığını vurgular (Günay, 1992, s. 38).

Araştırmacının günümüz âşık fasıllarının kapanışına dair görüşleri şunlardır:

Günümüz âşık fasılları genellikle bir koçaklama ile sonlandırılır. Bu koçaklamanın Köroğlu'na ait olmasına özen gösterilir. Bu, çoğu kez programa katılan âşıkların tümünün katılımıyla, koro halinde sunulur. Fuat Köprülü'nün verdiği bilgilere göre, âşık fasıllarının kapanış bölümünde koçaklama söylenmesi, XIX. Yüzyıl âşık fasıllarında da geçerli bir uygulamaydı (Günay, 1992, s. 34).

Pertev Naili Boratav da 20.yy.'ın ikinci çeyreğindeki âşık fasıllarında Köroğlu'ndan bir şiir söylemenin zorunlu olduğuna dikkati çeker (Boratov, 1988, s. 49).

Erman Artun'un, koçaklamaların Adana'lı âşık fasıllarının hatırlatma bölümünde söylendiğine dair tespitleri şu şekildedir:

Bu bölümde âşıklar geleneğe iz bırakmış eski usta âşıklardan şiirler okurlar. Gelenekteki şekliyle usta-çırak ilişkisi olmadığı için usta malı deyiş okunmaz. Ancak zaman zaman faslın herhangi bir yerinde Karacaoğlan, Dadaloğlu vb. gibi usta âşıklardan güzelleme, koçaklamalar okunur. Bazen Karacaoğlan, Dadaloğlu, Ferrahi vb. için âşıklarca söylenmiş şiirler okunur. Son yıllarda âşıklar çeşitli toplantılarda usta malı türküler okumaya başlamışlardır (Artun, 1997, s.49).

Kazak Türklerinin aytıs geleneğindeki kahramanlık, yiğitlik üslubu çoğunlukla ruv aytısı olarak geçen uruk deyişmelerinde boy göstermektedir. Aytısa katılan akınlar üstünlüklerini göstermek için kendi uruklarının önde gelenlerini, ünlü yiğitlerini, zenginliklerini överler. 108 numaralı Jambıl Jabayev'in Kulanayan Kulmambet ile yaptığı deyişmesinde, Dulat, Şapıraştı uruklarına mensup Sıpatay, Savruk, Suranşı baturların dillere destan olan kahramanlıklarını övgü dolu bir üslupla ele alınır. Aytısta sıkça dile getirilen Savruk ve Suranşı, Hokand Hanlığı'nın baskılarına karşı direnen, kurtuluş savaşına katılan kahramanlardır. Dulat uruğuna mensup Sıpatay ise Rus zulmüne karşı 1837-1847 yıllarında yapılan Kazak Türklerinin ayaklanmalarına katılmıştır. Sıpatay'ın bir zamanlar Hokand Hanlığı'na karşı yapılan mücadelede Savruk ve Suranşı baturlara eşlik ettiği bilinmektedir.

“Batır Savrıq, Suranşı javdan ölgen,

Halıq üşin şäyt bolıp janın bergen.

Eldi qorğap ölgenniñ armanı ne:

Qalıñ qazaq qurmettep soñına ergen.” (KÖA, 2014 ss.53-63).

Dörtlükte adı geçen bahadırların sadece uruk adına değil, tüm Kazak halkı uğruna savaşmış şehit olan kahramanlar olduğuna dikkat edilmelidir. Jambıl, halk için şehit olup can verenlerin büyük sevap işlediğini, halk tarafından her zaman saygıyla anılacağını, şan ve şöhretlerinin hiç bir zaman unutulmayacağını ifade eder.

“Ötegen, Qazbekke barayın.

Sol jerde jatqan otan dep,

Atamız qılğan meken dep.” (KÖA, 2014 ss.53-63).

Burada Jambıl, Ötegen ve Kazbek’in vatan uğruna yaptıkları fedakârlıkları ve verdiği mücadeleleri ince ince işlemiştir. İşlenen deyişmelerde Jambıl’ın halk için şehit olan bahadırları anlatarak onların kahramanlıklarına özlem duyduğu ve Kazak boylarını birlik ve beraberliğe davet ettiği görülmektedir.

2.3. DEYİŞMELERİN İCRA BAKIMINDAN TASNİFİ

2.3.1. Deyişenlerin Sayısına Göre

Bu kısımda Türk Dünyası deyişmelerinin söyleniş biçimlerine göre tasnifi yapılmıştır. Ele aldığımız deyişmeler söyleyicilerin sayısına göre *İki Kişinin Deyişmesi*, *Üç Kişinin Deyişmesi*, *Dört ve Dörtten Fazla Kişinin Deyişmesi*, *Sekizden Fazla Kişinin Deyişmesi*, *Koro Şeklinde Söylenen Deyişmeler* şeklinde gruplandırıldı.

2.3.1.1. İki Kişinin Deyişmesi

Anadolu sahasında birden fazla kişinin deyişmesi gerek anonim edebiyatta gerekse âşık edebiyatında sıkça karşımıza çıkan bir husustur. Umay Günay, bu husustaki görüşünü şu şekilde ifade eder:

Birden fazla kişinin karşılıklı deyişmelerine ait örneklere anonim halk şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Mani söyleme geleneği hemen hemen bütünüyle iki veya daha çok kişinin çeşitli nedenlerle karşılıklı mani söylemelerine dayanmaktadır. Özellikle

Hıdrellez’de hazırlanan niyet çömleri bu geleneğin Anadolu’da bugün de sürmekte olduğunu göstermektedir. Türkülerde özellikle Karadeniz bölgesi atma türkü geleneğinde iki kişinin daha çok mani türüne dayalı karşılıklı türkü söyledikleri bilinmektedir. Bu tür türkülerde genellikle iki karşıt kişinin kendi durumlarını savunmaları yer almakta ve bu tartışmalar toplumun değer yargılarına uygun olarak uzlaşmayla sonuçlanmaktadır. Bekarlarla evlilerin karşılaşmaları, kadın-kız karşılaşması ve bunun yanı sıra bir erkeğin veya bir genç kızın birbirlerini evlilik konusunda razı etmek için dil döktükleri atışma örnekleri de vardır (Günay, 2018, s. 61).

Kazak Türklerinin aytısı genellikle iki kişinin karşılaşmasına dayalıdır. Ancak zaman zaman üç kişilik, altı kişilik vs. değişmelerin de yapıldığı görülmektedir. Kırgızistan sahasında iki kişinin değişmesine dayanan “Sarmerden” adlı tür ağırlıklıdır. Ancak bu tip değişmelerin sadece usta akınlar tarafından yapıldığını söylemek yanlış olur. Aytısın anonim edebiyatta da örnekleri bulunmaktadır.

2.3.1.2. Üç Kişinin Değişmesi

Âşıkların üçlü değişme hâlinde karşılaşmalar yaparak güçlerini göstermeye ve rakibini yenmeye çalıştıkları da olmuştur. Anadolu sahasında bu tarzda yapılmış değişmelere Âşık Reyhani-Âşık Kul Nuri-Âşık Tanrıku, Âşık Toruni-Âşık Ruhani-Âşık Tanrıku, Âşık Azeri-Âşık Erdali-Âşık Tanrıku, Âşık İhsani-Taşlıova-Âşık Tanrıku arasında vücuda getirilen değişmeler örnek gösterilebilir (Tanrıku, 2000, ss. 254-430).

Kazakistan sahasından bu tür değişmelere Aqan Seri-İsmağul-Şanmardan aytısı, Qultuma-Er Seyil-İrisbay aytısı, Kulmambet-Tübek-Tezek aytısı, Seydali-Molda Bayim-Dilda aytısı, Kete Cüsip-Jubaniyaz-Qulnazar aytısı, Kete Cüsip-Turımbet jirau-Jiyenbay jirau aytısı, Kete Cüsip-Qanlı Cüsip-Naqıp Qoja aytısı, Bidihan-Aysarı-Kökenbala arasında yapılan aytılar örnek teşkil etmektedir. Kırgızistan sahasında Barpı ile Beknazar akınların aytısına Nişan şair de katılmış ve üçlü değişme oluşturmuşlardır.

2.3.1.3. Dört ve Dörtten Fazla Kişinin Değişmesi

Anadolu sahasında Âşık İlhamî Demir-Âşık Alı Elvanî-Âşık Murat Çobanoğlu-Âşık Şeref Taşlıova arasındaki değişme karşılıklı olarak sırayla yapılmıştır. Âşık Hasretî ile Kayseri’de yaşayan âşıklar tarafından iki tane beşli atışma yapılmıştır. Bunlar: Hasretî-

Gurbetî-Firkâtî-Sefaî-Şifaî ve Hasretî-Zamanoğlu-Firkatî-Şifaî-Gurbetî arasında yapılan deyişmelerdir.

Kazak aytıs geleneğinde dört akının karşılıklı deyiştiği Orınbay, Arıstanbay, Şöce ve Urqıya kızın aytısı halk tarafından çok sevilen bir aytıdır. Yedi akının katıldığı “Şakey Sal ile Altı Akının Aytısı” Şakey Sal’ın bilmeceğini çözmek üzerinedir. Bu aytıya katılanlar: Kete Jüsip, Qanlı Jüsip, İspan, Jumanazar, Şorayaqtın Omarı, Kereyit Danmurın akınlardır. “Nurila ile Akınların Deyişmesi ve Jambıl’ın Hükmü” adlı aytıda altı kişi kalabalık karşısında sanatlarını sergilemişlerdir. Bu aytıs, 1919 yılında, Nurila ile Şapıraştı boyuna mensup Ümbetali, Dulat akınları Barmak, Kenen ve Şükıtay arasında neşeli bir toy ortamında meydana gelmiştir. Aytıda hakem rolünü üstlenen Jambıl akın, şiir söyleyerek aytısı değerlendirmiş ve kazanan akın olarak Nurila’ya at ve çapan vererek onu ödüllendirmiştir. Aytısın son bölümünde Nurila ile Jambıl’ın kısa bir aytısına yer verilmiştir. Daha sonra Jambıl akın bu aytısın eksik olduğunu, o toyda Nurila’nın daha fazla akınla atıştığını söylemiştir. Ancak diğer akınların kim olduğu yönünde kesin bilgiler bulunmamaktadır (Jabayev, 2012, s. 298).

2.3.1.4. Sekizden Fazla Kişinin Deyişmesi

Kazakistan sahasında dokuz akının katıldığı “Qanlı Jüsip ile Kete Jüsip’in Aytısı”, on akının katıldığı Şakey Sal Aytısı, İristı ile On Altı Akının Aytısı bunlara örnektir. Kazakistan sahasında birçok akının katılımıyla gerçekleşen bir aytıs farklı kitaplarda “Bir Kız ile Sekiz Akın”, “Altı Akının Hayat Hakkındaki Aytısı”, “İristı ile On Altı Akın” başlıklarıyla basılmıştır. Aytıya katılan Eşniyaz Sal (1834-1902), Kete Cüsip (1871-1927), Balqı Bazar (1842-1911), Kenşimbay (1865-1925), Azırbay (Azılkeş) Şımırulı, Onğar Jırav (1859-1902) İristı Sır bölgesinde yetişen akınlardandır. Bu aytıda akınların hayat ile ilgili görüşleri, dünyanın faniliği ve geçiciliği gibi konular işlenmiş ve edinilen tecrübeler paylaşılmıştır. Aytıs bilmece şeklindedir, İristı’nın akınlara mektup göndererek sorduğu soruyu akınların yazılı olarak cevaplamasına üzerine kurulmuştur.

2.3.1.5. Koro Şeklinde Söylenen Deyişmeler

Toplu şekilde söylenen deyişmeler anonim edebiyattaki karşılıklı mani, türkü şeklinde görülürler. Bunlar toy, düğün ya da eğlenceli ortamlarda kızlar-kızlar, erkekler-erkekler, veya kızlar-erkekler olarak karşılıklı grup şeklinde icra edilirler. Bu tip deyişmelerin esas gayesi, kalabalığı güldürmek, eğlendirmektir. Kimi deyişmelerde mizahın yanı sıra taşlama ve yergi de yer alır.

Anadolu sahasında Kars ve civarında yapılan düğün ve eğlenceler sırasında iki grubun bir yandan oyun oynayıp bir yandan da birbirlerine karşılıklı olarak söyledikleri bayatılara *akışta* denilmektedir (Kaya, 2007, s. 98). Ayrıca akıştanın dışında Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde “deme döndürme”, “deme-çevirme”, “alıp söyleme” yahut “alıp verme” de denilen toy türküleri mevcuttur. Köy düğünlerinde aynı halay türküsünün tekrarlayarak okunduğu bu tip deyişmelerde grup icrası görülmektedir. Doğan Kaya, deme-döndürmenin özelliklerini şu şekilde sıralar:

Düğünde, karşılıklı iki grup oluşturulur. Bir grup türküyü başlar. Bu türkülerde genellikle mani tipinde dörtlükler art arda getirilir. Türkünün birinci dizesinin son hecesi söylenirken ikinci grup aynı dizeyi tekrarlar. Onlar birinci dizeyi tamamlamak üzereyken tekrar ilk grup türkünün ikinci dizesini okur. Bir yandan da müziğin ritmine göre oynanır. Böylelikle türkünün birinci dörtlüğü tamamlanır, ikinci dörtlüğe geçilir. Daha sonra da üçüncü dörtlük aynı şekilde icra edilir. Deme-çevirme bazen de oyuncuların tek sıra halinde el ele tutuşması ve baştan iki kişinin sözü söylemesi ve geri kalanların bunu tekrar etmesi şeklinde de tezahür edebilir (Kaya, 2007, s. 213).

Kazakistan sahasında grup şeklinde söylenen deyişmelere düğün sırasında kız-erkek grubu tarafından yapılan jar-jar şiirleri, eğlenceli toplantılarda söylenen badik aytısları örnek gösterilebilir.

Kırgızistan sahasında *akıynek* veya *akıya* adlı karşılıklı iki grup kızlar arasında gerçekleşen eğlendirme işlevi üstlenmiş türküler vardır. Bunlar ezgi, dans, hareket, jest ve mimikler eşliğinde söylenir (Alimov, 2010, s. 30). Eğlenmek amacıyla bir araya gelen kızlar birbirlerinin kusurlarını söyleyerek alay ederler. U. Alimov'a göre, akıynek Anadolu sahasındaki atma türkülerle ve deme-döndürmelerle benzer özellikler taşımaktadır (Alimov, 2010, s. 29).

Aynı şekilde Türkmen Türklerinde de kızlar arasında yapılan *boncukattı* adlı eğlenceli gelenek mevcuttur. Baharın neşeli bayramı Nevruz'un vesilesiyle akşamları bir evde toplanan kızlar sudan boncuk çıkartarak karşılıklı şiirler söylerler.

2.3.2. Değişenlerin Cinsiyetine Göre

2.3.2.1. Erkek ile Erkeğin Değişmesi

Türk Dünyası'nın geneline bakıldığında değişmenin en çok erkekler arasında yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Anadolu sahasında anonim halk ürünleri sayılan atma türkü, karşiki, karşıberi başta olmak üzere değişmelerin gerek klasik Türk edebiyatı gerekse Âşık edebiyatında en çok bilineni erkek âşıklar arasında yapılanlarıdır. Azerbaycan âşıklık geleneğinde erkek âşıkların sayısı ağırlıktadır. Dirili Kurbanî, Âşık Ali, Âşık Elesker, Âşık Mikayil Azafli, Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Emrah, Âşık Celal vb. ozanların değişme sanatının gelişmesine katkısı büyüktür. Kazakistan sahasında da aynı şekilde değişmelerin çoğu erkek akınlar arasında yapılmıştır. Kırgız Türklerinde de ayışları yapan erkek akınların sayısının kadın akınlara oranla daha fazla olduğu bilinmektedir. U. Alimov'un doktora tezinde (2010) Kırgız akınlarına dair sunulan bilgilere bakıldığında erkek atışmacıların daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, erkeklerin söylediği değişmelerde rakibi eksik yönleriyle eleştirme, rakibin kusurlarını mizahi bir üslupla taşlama unsurları yaygındır.

2.3.2.2. Erkek ile Kadının Değişmesi

Türk Dünyası âşıklık geleneğinde erkek ile kadın âşıkların birbirleriyle karşılıklı şiirleştikleri olmuştur. Ayrıca kadın âşıkların değişmelere katılması geleneğe renk katmaktadır. Aslında kadın-erkek âşıklar arasında yapılan saz-söz yarışması kadın ile erkeğin üstünlük açısından yarıştırılması biçimindedir. Azerbaycan sahasında elinde sazı ile dinleyici huzurunda değişme yapabilen kadın temsilcilerin yetiştirilmesiyle geleneğin her yönden zenginleştiğini görmek mümkündür. Âşık Elesger'in Hacer Hanım, Âşık Zöhre, Gara Kötük ile değişmeleri, Âşık Peri'nin Neva ile ve Muhammed

bey ile yaptığı deyişmeler hem sanatsal bakımdan hem de konu çeşitliliği bakımından önem taşımaktadır.

Anadolu'da kadınların erkeklerin bulunduğu yerlerde sanatlarını icrâ etmeleri çevrede hoş karşılanmazdı. Ayrıca bu durum dinî bakımdan da caiz görülmezdi (Artun, 2011, s. 1).

Kadın sanatkârlar yakın döneme gelinceye kadar erkek meslektaşları kadar kahvehane, düğün gibi âşıkların icra ortamında bulunma şansına pek fazla sahip olamamışlardır. Bu da geleneğin muamma-askı, lebdeğmez gibi bazı kurallarına fazla vakıf olamamalarına sebep olmuştur. Kadınlar âşıklıkla ilgili kuralları bilhassa âşıklar şöleni gibi işlevi geleneksel sürece nispetle kısmen farklılaşmış olan ortamlarda öğrenmişlerdir. Bu sebepten sadece şiire yönelik bir bakış açısı eksik olacaktır. Kadın saz şairlerinin âşıklık geleneği ile ilgili bilgi eksiklikleri, şiirlerinin yapısı ve estetiği ile ilgili hususlar onların yetişme ve sanatlarını icra etme ortamlarıyla alakalıdır” (Köksel, 2012, s. 31).

Anadolu sahasına ait âşıklardan Sarıcakız mahlasıyla bilinen İlkin Manya'nın kadın âşıklarla ilgili kitabında bir çok kadın âşığın adı zikredilmektedir. Birisi ozan, birisi saz şairi, biri halk şairi olan 50 kadın sanatkâr arasında Âşık Gülçınar, Âşık Nurşah, Şah Turna, Özlemi ve Sarıcakız doğaçlama söyleyip, deyişme yapabilen sayılı âşıklardandır (Manya, 1983). Çeşitli toplantılarda Eskişehirli Âşık Nurşah ile Karanlı Yusuf Yıldız, Âşık Nurşah ile Âşık Mansur, Âşık Nurşah ile Nedim Uçar, Sarıcakız ile Reyhani, Ayşe Çağlayan ve Âşık Özbahar, Müdâmî ile Yeni Âşık mahlaslı Pakize Şamlı arasında düzenlenen deyişmeler geleneğin tarihinde özel yere sahiptir. Köksel, her ne kadar Anadolu sahasında kadın şairlerin sayısı çokmuş gibi bir izlenim uyansa da erkek âşıklara oranla kadın şairlerin sayıca oldukça az olduklarına işaret eder (Köksel, 2012, s. 31).

Kazakistan sahasında kadın akınların Anadolu'daki meslektaşlarına nispeten daha serbest ve sayıca daha fazla oldukları görülmektedir. Erkek ile kadın arasında düzenlenen en görkemli deyişmelerin özellikle 19-20 yy.'a ait olduğu görülmektedir. Muhtar Avezov, Kazak Türklerinin paha biçilmez sanatının aytıs olduğunu ve yazıya geçirilen aytısların çoğunun erkek akınlar ile kadın akınlar arasında gerçekleştiğinin altını çizer. Deyişme şeklindeki şiir hazinesinin yarısının Akbala, Künbala, Toğjan, Sara, Janteli, İrisjan, Tabiya, Makta gibi bilinen kadın akınlar tarafından icra edildiğini dile getirir (Avezov, 2009, s. 16). Bu bilgiler ışığında, başta Süyinbay ile Özipa,

Süyinbay ile Keskinjal olmak üzere Birjan ile Sara, Jambıl ile Aykümis, Balaoraz ile Jibek, Aset ile Irisjan, Omarkul ile Tabiya, Kenşimbay ile Aksulu, Ümbetali ile Nurila, Maylıqoja ile Ayman, Seydali ile Bayim, Karasakal Erimbet ile Jekey kız, Onğar jırav ile ırıstı, Kete Jüsip ile Küzen, Segiz sal ile Ulbay kız, Buralkı ile Oral kız vb. arasındaki deyişmeleri Kazak aytıs geleneğini sanatsal bakımdan zenginleştiren eserler olarak değerlendirmek mümkündür.

Lazzat Urakova, Kazak Tüklerinin aytıslarında göze batan bir husus olarak rakip akının cinsel kimliğinin önemli bir faktör olduğunu vurgular. Öyle ki, özellikle erkek akınların rakibi olan kadın akınlara tabu sözler söylediği durumlar dahi olabilir.

Yine de bu sözler erkek akınların birbirine söylediklerinin yanında çok hafif kalır diyebiliriz. Bayan akınlara karşı pek kullanılmamakla beraber, erkek akınlar arasında kaba sözlerin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Jambıl'ın aytıslarında bu üslup farkını açıkça görmek mümkündür (Urakova, 2008, s. 79).

Burada belirtmemiz gerekir ki, araştırmacının bahsettiği “tabu sözler” geçtiğimiz yüzyıllarda yapılan deyişmelere yöneliktir. Sanatsal açıdan oldukça gelişen günümüz aytıslarında ise bu duruma pek rastlanmamaktadır. Karakalpak Türklerinden, Kazak Türklerinin akını Mansur ile deyişen Deme, Seydali ile deyişen Altın adlı kadınların şöhret sahibi akınlar olduğu kaydedilmiştir. Kırgızlarda Cenicok ile Narkül, Alımkul ile Nazim, Baygabıl ile Çata Kız, Talım Kız ile Köbök, Şeker Kız ile Ceñicok arasında yapılan deyişmeler buna örnek gösterilebilir. Son dönemlerde eline komuzu alıp atışma yapan Aygül Berdigulova, Cıpar Kocokeyeva gibi saygın kadın akınların adları bilinmektedir. Anadolu’da yerleşen Tahtacı Türkmen aşiretleri arasında ise âşıklık geleneğini sürdüren Ak Elif, Döne Sultan, Âşık Fatma (Tirisçe), Eşe kadın adlı âşıklar bulunmaktadır (Asan, 1997).

2.3.2.3. Kadın ile Kadının Deyişmesi

Az sayıda olsa da Anadolu sahasında birbirleriyle deyişme yapabilen kadın âşıklar bulunmaktadır. 27.05.2011 tarihinde Kocaeli’nde yapılan Kadın Âşıklar Şöleni’nde kaydedilen atışmada ayağı Âşık Nurşah açmış, Âşık Özlemi devam ettirmiştir. 15.09.2010 tarihinde TRT Avaz’da Âşık Gülçınar ile Âşık Özlemi arasında irticalî atışma gerçekleşmiştir (Köksel, 2012 ss. 112-115). Kalabalık ortamda Âşık Sarıcakız ile

Aslı Bacı arasında da bir deyişme düzenlendiği görülmektedir. Kadın ile kadının deyişmesi Kazak Türklerinde de sınırlı sayıdadır. Elde edebildiğimiz tek örnek olan Sulubike ile Zeynep'in deyişmesinde evde yatan tembel kadın ile kolhozda çalışan işçi kadın her yönden kıyaslanır. Zeynep'in ağzıyla tembellik, paragözlük unsurları eleştirilir ve emeğin önemi dile getirilir.

2.4. DEYİŞMELERİN BİÇİM BAKIMINDAN TASNİFİ

2.4.1. Hece Ölçüsüne Göre Deyişmeler

Çalışmamızın bu kısmında Türk Dünyası deyişme sanatının hece ölçülerine ve durak sistemine göre tahlilleri yapılacaktır. Hece ölçüsü, sözlü şiir geleneğinin yüzyıllardır kullanılagelen temel ölçü birimidir. Doğan Kaya hece ölçüsünü şu şekilde tanımlar: “Hece ölçüsü dizelerde, hece sayılarının eşitliğine dayanır. Şiirin ilk dizesi kaç hece ise tamamının o sayıda olması şarttır” (Kaya, 2007, s. 600).

Hece sayısının eşitliği o dizenin ölçüsünü belirler. Karşılaşmaların genellikle 8 ve 11 hece ile yapıldığını belirten Doğan Kaya, divani tarzda (14, 15, 16 heceli şiir) hatta 5 ve 7 hece ile yapılmış karşılaşmaların da var olduğunu belirtmiştir (Kaya, 2020, s. 507). Pertev Naili Boratav, âşık edebiyatındaki nazım şekillerini, kullanılan ölçüye göre heceli biçimler ve aruzlu biçimler olarak ikiye ayırır. Heceli biçimlerin, vezinlerine göre tasnifi şöyledir: a) 4+4+3 ya da 6+5, 11 heceli ölçüde şiirler, b) 4+4, 5+3 ya da serbest duraklı, 8 heceli şiirler, c) 4+3 ya da serbest duraklı 7 heceli şiirler, d) Seyrek olarak, aynı şiirde değişik ölçülerin kullanıldığı şiirler (Boratav, 2000, ss. 34-35). Âşık şiirindeki durakların sıralanışının rastgele olmadığını belirten Doğan Kaya, genelde 7'lilerde (4+3 ya da 3+4), 8'lilerde (4+4, 5+3), 11'li hece ölçüsünde ise (4+4+3, 6+5) duraklarının kullanıldığını ifade eder (Kaya, 2007, s. 277).

İşlediğimiz deyişmelerin geneline bakıldığında yaygın olarak 5, 7, 8, 11, 15'li hece kalıplarının kullanıldığını görmek mümkündür. Kimi deyişmelerin durak hususunda düzensiz olduğu ve durakların birbirine uymadığı da görülmektedir.

2.4.1.1. 5 Heceli Deyişmeler

Doğan Kaya, Anadolu sahasındaki 5 heceli karşılaşmaların mani tipinde kafiyelendiğini belirtir (Kaya, 2020, s. 507). Aşağıda verilen Reyhani-Tanrıkulu deyişmesinde 3+2, 2+3 durak sistemi kullanılmıştır.

Reyhani:	“Götürür / kabre	3+2
	İhsan /ederler	2+3
	Soyar/ libası	2+3
	Üryan /ederler.	2+3
	Ağlama/ gönül	3+2
	Sızlama/ gönül	3+2
	Mevla /kerimdi	2+3
	Derman/ ederler.	2+3
	Ekerler /biçerler	3+3
	Harman /ederler.”	2+3
Tanrıkulu:	“Rastladım /zora	3+2
	Ferman /ederler	3+2
	Düşürüp/ dara	3+2
	Viran /ederler.”	2+3 (Tanrıkulu, 2000, s. 47)

2.4.1.2. 7 Heceli Deyişmeler

Doğan Kaya, Anadolu sahasına ait 7 heceli karşılaşmaların hem *mani* tipinde hem de *koşma* tipinde yapılabildiğini dile getirmiştir (Kaya, 2020, s. 507). Sümmani ve Zülalî'nin 7'li hece kalıbıyla oluşturdukları deyişmede 3+4 veya 2+5 durak sistemi uygulanmıştır.

Sümmani:	“Yüreğim / yaresini	3+4
	Bulamam / çaresini.	3+4

	Bilmem ne/ ile silem	3+4
	Bahtımın / karesini.”	3+4
Zülali:	“Doldurun / zehir içem	3+4
	Ben bu / hayattan geçem	2+5
	Talihin/ kapısını	3+4
	Bilmem / ne ile açam.”	2+5 (Kaya, 2020, s. 507).

Azerbaycan Türklerinde kafiye sistemi *aaba* şeklinde kurulan dört mısralı ve her mısrası 7 heceli olan şiir şekline *bayatı* denir. Bu tür diğer Türk topluluklarında *mani*, *aydım*, *yır*, *cır*, *koşuk* şeklinde ifade edilir. Aşağıda verilen Sarı Âşık ile Lele'nin deyişmesi 7 heceden oluşup durak sistemi 3+4 şeklindedir.

Sarı Aşık:	Qarşıda / yaxşı bağlar	3+4
	Meyvelə /yaxşı bağlar.	3+4
	Aşığın /sınıq könlün	3+4
	Bağlasa /Yaxşı bağlar.	3+4
Lele:	Eləmi /Lələ məni	3+4
	Buk məni /bələ məni.	3+4
	Bəlkə yar /ətri gəldi	3+4
	Apar qoy /yerə məni.	3+4 (Kasımlı vd., 2018, ss. 48-49).

Anadolu âşıklık geleneğine dair ayak açma ve ona uyma hususları Kazak aytıslarında şart değildir. Her iki akın da kendi tercih ettikleri ayak ve hece kalıbında şiirlerini icra edebilir. Aşağıdaki aytısın Manap akın tarafından söylenen kısmında 7 ve 4+3 durak sistemi kullanılmıştır. Asemhan akın, 11'li hece kalıbıyla söylediği şiirinde 3+4+4 durak sistemini benimser.

Manap:	“Assalaumağaleyküm /	7
	Qadirmendi / halayiq	4+3
	Ata saltpen / aweli	4+3

Salemdesip/alayıq.	4+3
Dumandı toy / tamaşa	4+3
Otawı toy / astanam.	4+3
Tındawşı jurt / qalasa	4+3
Tögeyin jır / asqaq an!”	4+3

Asemhan:	“Halqım da / mindetteme/ qabıldanğan	3+4+4
	Kün sayın /irilenip / tamırlanğan.	3+4+4
	Atınan/enbekşiler/qwttwqıtaymın	3+4+4
	Siezdin/qawlısımen/qarwlanğan.”	3+4+4 (KÖA, 2014, ss. 125-127).

Hece ölçüsünün 7’li kalıbıyla meydana getirilmiş Kırgız deyişmesinde 4+3, 5+3 durak yapıları karışık olarak kullanılmıştır.

Suusarkan:	“Oyrulmanın/ kırına	4+3
	Oyup turup / col saldım	4+3
	Baspaysıñbı, /boz ulan?	4+3
	Kaçpaysıñbı,/ boz ulan?	4+3
	Oñmenen solgo / taanımal	5+3
	Atakemdin / koş atın	4+3
	Minbeysiñbi, /boz ulan?”	4+3

Barpı:	“Oyrulmanın/ kırına	4+3
	Oyup turup/ col salsan	4+3
	Çañduu eken/baspaymın.	4+3
	Kalempir koşup/koysoñ da	5+3
	Kapıyañdan/kaçpaymın.	4+3
	Atakeñdin/eki atı	4+3
	Terçil eken /minbeymin.”	4+3 (Alimov, 2010, ss. 69-70).

2.4.1.3. 8 Heceli Değişmeler

Türk Dünyası'nın genelinde yaygın olarak kullanılan hece kalıplarından biridir. Azerbaycan sahasından Âşık Hüseyin ile Miskin Eli'nin değişmesi hecenin 8'li kalıbıyla 4+4, 3+5 durakları ile icra edilmiştir.

Aşık Hüseyin:	“Gözellerde / vardır qayda,	4+4
	Qoyxasın / düymelesin,	4+4
	Nelergördüm / minaboyda,	4+4
	Qoyxasın / düymelesin.”	4+4
Miskin Eli:	“Canında / ateşi çoxdu,	3+5
	Niye yaxa / düymelesin?	4+4
	Ona ki, bir / qorxu yoxdu,	4+4
	Niye yaxa / düymelesin?”	4+4 (ATE, 1993, s. 92)

Anadolu sahasına ait bu kalıptaki değişmelerde 4+4, 3+5, 2+6 duraklarının bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Alyansoğlu:	“Dün bu zaman / yanımdaydı,	4+4
	Uçtu gitti / suna Keklik.	4+4
	Çok yalvardım / bizim ele,	4+4
	Bir de geri /döne Keklik.”	4+4
Taşlıova:	“Bakışı /canımı aldı,	3+5
	Ak elleri / kına Keklik.	4+4
	Beni /ataşlara saldı	2+6
	Girdi donnan / dona Keklik.”	4+4 (Halıcı, 1992, ss. 595-596).

Kazak akınları Nurım ile Kaşağan'ın 8'li hece vezni ile yaptıkları değişmede 4+3, 5+3 durakları tercih edilmiştir. Aynı değişmenin içinde değişik duraklar da mevcuttur.

Nurım:	“Salamatpısın, / şırağım	5+3
	Aldına keldi / qart ağa	5+3

	Müyiz şıqsa / basına	4+3
	Sen talay tüstin/alqağa.	5+3
	Tilin şeşen, /ernin en	4+3
	Aytqış dep jür göy / seni köp.”	5+3
Qaşagan:	“Alewmet kelse /jıyılıp	5+3
	Aytqan sayın /sözderim.	4+3
	Kele berer/quyılıp	4+3
	Otırmaymın/sarğayıp.	4+3
	Kisiden kömek / swraman.	5+3
	Tilemsektey / qoljayıp.”	4+3(KÖA, 2014, s. 226-227).

Kırgızistan sahasına ait Toktogul ile Barpı'nın ayıtışında 5+3, 4+3 durak kalıplarının kullanıldığı görülmektedir.

Toktogul:	“Eşikten keldin/ bir bala	5+3
	Könülüm saga/ bölündü.	5+3
	Sezbeyt dep meni / oylobo,	5+3
	Sıyagın akın/ köründü	5+3
	Kanday inim/ekensin,	5+3
	Üygö kirbey/tartıngan?”	4+3
Barpı:	“Cenicok aytkan /atındı,	5+3
	Bildim go, aba, /barkındı.	5+3
	Emi taanıp /turamın	4+3
	Kir bolbogon /altındı.	4+3
	Adebi cektuk /kılıp men,	4+3
	Kirip kelgen /öndönöm.”	4+3 (Alimov, 2010, ss. 238-239).

2.4.1.4. 11 Heceli Deyişmeler

Sözlü şiir geleneğindeki koşmalar, destanlar, türküler vb. halk edebiyatı ürünlerinde sıkça kullanılan kalıplardan biridir. Azerbaycan sahasına ait Mirzecan ile Âşık Peri'nin deyişmesinde 4+4+3, 6+5 gibi farklı durakların kullanıldığı görülmektedir.

Mirzecan:	“Men ki öldüm, /hesretinden/ey Peri	4+4+3
	Canım alıb, /o mestane/gözlerin.	4+4+3
	Yanında qezmesi, /işvesi, nazı,	6+5
	Her dem baxıb,/afetane/gözlerin.”	4+4+3
Aşık Peri:	“Her ne kidanışsan/efsanedendir,	6+5
	Batacaqdır mekri/qane gözlerin.	6+5
	Sen menereqibsen,/ hemi namehrem,	6+5
	Sataşmasın/zenexdane/gözlerin.”	4+4+3(ATE, 1993, s. 406).

Anadolu sahasında bu kalıp, geleneğe uygun olarak 6+6, 6+5, 4+4+3 durakları ile kullanılmıştır.

Merdanoğlu:	“Böyle bir asırda/ böyle bir çağda,	6+5
	Dur da konuşalım/ insanlık için.	6+5
	TRT bizlere/ sıra vermiyor,	6+5
	Burda konuşalım/ insanlık için.”	6+5
Denizer:	“Şu sinemi baştan/ başa burada,	6+5
	Yar da konuşalım/ insanlık için.	6+5
	İlimden bilimden /halk yararına,	6+5
	Sor da konuşalım/ insanlık için.”	6+5 (Halıcı, 1992, ss. 602-603).

Kazakistan sahasında hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla düzenlenen Şaymerden ile Muzarap ayıtısında 3+4+4 durağı esas alınmıştır.

Şaymerden:	“Otatşı, /adam bölip/küriş ornın	3+4+4
	Jayqılıp /jadıratıp/keltir formın.	3+4+4
	Nesine /onımağan /ayttırasın	3+4+4

	İsteytin/özin ilip/ bar göyornın.	3+4+4
	Qawlap tur/aram şöpter/ alasurıp	3+4+4
	Bidayğa/depaytadı: /“Senen zormın.”	3+4+4
Muzarap:	“Qazılıp/jatırqudıq/ “Köktöbeden”	3+4+4
	Egisten/awlağırağ/ şet töbeden.	3+4+4
	Özimmnin/oyımdağ/jumısta sol	3+4+4
	Otaqqa/adam bölü /köktegennen.	3+4+4
	Kürişjer/küşimdi de/bölip jatır	3+4+4
	Qanşama/omırawlap/öktegenmen.”	3+4+4 (KÖA, 2014, s. 110).

Kazakistan sahasında günümüz deyişmelerden Aytakın Bulgakov ile Amanjol Altay’ın aytısı 11’li hece ölçüsüyle yapılmış ve 3+4+4, 4+3+4, 5+3+4 duraklarının tercih edildiği görülmektedir.

Aytakın:	“Aqınnın/ansaytuğın/jır armanı	3+4+4
	Halqı bolsa / qalawlı/turar mangi	4+3+4
	Öşkeni janıp/ ölgeni/tirilgen el.	5+3+4
	Armısın/Qızıljardın/qırandarı.”	3+4+4 (Urakova, 2021, s. 207).

Amanjol Altay ile Marjan Esjanova’nın aytısında da benzer şekilde hecenin 11’li kalıbıyla 3+4+4, 4+3+4, 3+4+5 durakları tercih edilmiştir.

Amanjol:	“Tumarlı / tulparım en /kermedegi	3+4+4
	Al, kösil,/ şabıtımnın/ ker döneni.	3+4+4
	Alpıs eki / tamırdı/ iysindirsin	4+3+4
	Bügingi/aqındardın/narli öleni.”	3+4+5 (Urakova, 2021, s. 254)

2.4.1.5. 14 Heceli Deyişmeler

Genelde âşık edebiyatında yaygın olmayan hece kalıplarındandır. Toruni-Ruhani-Tanrikulu arasında gerçekleşen deyişmede 14’li hece kalıbıyla baştan sona kadar 7+7 durağı kullanılmıştır.

Toruni:	“Dolaşırken sahrayı /geliyor su düzünen	7+7
---------	---	-----

	Sahralar çok geniştir / dağda çoban uyumuş.	7+7
	Her tarafta lale var / bütün olmuş rengarenk	7+7
	Ağaçlar çiçek açmış /bağda bağban uyumuş.”	7+7
Ruhani:	“Seyreyledim aleme /su yenişe akıyor	7+7
	Dünyanın seyri güzel /çağda kaptan uyumuş.	7+7
	Kimsenin aklı ermez / aşemin ahvaline	7+7
	Kim kaleyi fethetmiş / çoğda sultan uyumuş.”	7+7 (Tanrıkulu, 2000, s. 48).

2.4.1.6. 15 Heceli Deyişmeler

Taşlıova-Demir arasında gerçekleşen deyişmede 15’li hece kalıbıyla 4+4+4+3 veya 8+4+3, 4+4+7 duraklı şekiller kullanılmıştır.

Taşlıova:	“Dostu olmayan insanın /düşmanını / sorma geç	8+4+3
	Eylik etmez,/ vefa görmez/ imkânını/ sorma geç!	4+4+4+3
	Sevgi nedir /anlamaz ki/ gönlü olmuş /tarumar,	4+4+4+3
	Kaderine /boyun eğmiş, /fermanını /sorma geç!”	4+4+4+3
İlhamî Demir:	“İnsanoğlu /hazinedir /ünvanını/sorma geç!	4+4+4+3
	Mutlaka gülşana hayran/ figanını/ sorma geç!	8+4+3
	Hemi özü /hemi sözü/ âlemde olsa doğru,	4+4+7
	Aynı hareketle kalır/ erkânını /sorma geç! geç!”	8+4+4

(Halıcı, 1992, ss. 560-561).

2.4.2. Mısra Sayısına Göre Deyişmeler

Bu bölümde Türk Dünyası deyişme sanatı biçim açısından incelenirken ağırlıklı olarak ikilikler ve dördlüklerle yapılan deyişmeler değerlendirilecektir.

2.4.2.1. İkiliklerle Kurulu Deyişmeler

İkiliklerle kurulu deyişmeler *atma türkü* şeklinde daha çok Karadeniz yöresinde yaygındır. Rize’de *karşiberi* tipinde söylenen manilerde bir kişi iki mısralık söz söyler, diğeri de buna ikinci mısradaki söze kafiyeli olacak şekilde yine iki mısra ile cevap verir. Böylece iki kişi arasında *a b c b* şeklinde bir mani ortaya çıkmış olur. Bir başka deyişle ikiliklerle kurulu *atma türküler*, şairlerin bir dörtlüğü paylaşarak söylemeleridir. Karşiberi *atma türkülerde*, kişiler sıra ile iki dize söylerler; ikinci dizeler kendi arasında kafiyelidir (Gözaydın, 2013, s.3). Ortak şiir vücuda getirme geleneği Karadeniz yöresinde olduğu gibi âşıklık geleneğinde de zaman zaman ortaya konulan usullerden birisidir. Elimizde Huzurî ile Mehmet Gökalp’a ait bir örnek bulunmaktadır.

Huzuri: “Buyurun ağalar bizim odaya
İçine döşenen hasır bile yok.”

Mehmet Gökalp: “Çalışır dururuz her dem daima
Avcumun içinde nasır bile yok.” (Kaya, 2020, s. 714).

Sözkonusu gelenek Kırgızistan sahası Ümötaalı ile Sulayman’ın atışmasında da görülmektedir. Deyişmenin övme, yüceltme (maktoo) türüne ait bu şiirin tarihçesi şu şekildedir:

Bu atışma bir düğünde gerçekleşir. İki akın düğüne gelen misafirleri, düğün sahibini, hizmet edenleri, evi ve bu güzel ortamı överek düğünün güzel geçmesini sağlamaktadırlar. Aytışın son kısmında ev sahibinin getirdiği atın ne kadar güzel olduğunu sırayla anlatırlar. Bu atışmada akınların sözü fazla uzatmadan iki mısradan sonra sırayı karşısındaki akına verdiğini görmekteyiz. Ümötaalı ile Sulayman akın, Cayılğan denen yerde Berdiyar adlı kişinin kızını evlendirirken karşılaşırlar. Ümötaalı ile Sulayman alım sabak atışmasına başlarlar (Alimov, 2010, ss. 216-218).

Sözkonusu deyişmenin örnek parçası şu şekildedir:

Ümötaalı: “Kudayım çındap bularga
Berip turgan eken go.”

Sulayman: “Kurçalışıp tuuganı

Kelip turgan eken go.” (Alimov, 2010, ss. 216-218).

Kazakistan sahasında ikiliklerle kurulu deyişmeler sınırlı sayıdadır. Buna anonim edebiyattaki “Tört Tülükten Kenesi” adlı şiir örnek verilebilir. Akınlık gelenekte ikiliklerle kurulu deyişmelere pek rastlanamamıştır.

Sıyr: “Qalın qorıq nuğa bitem

Qorı üzilgen quğa bitem.”

Qoy: “Küngeyli qara tasqa bitem

Jün jep jabağı tışqan nasqa bitem.” (Ğabdullin, 2018, s. 220).

Özbeklerde aruz vezninde söylenen gazel şeklindeki iki mısralık şiirlere *bayt* (*beyit*) denilmektedir. Baytlar gelinin güveye, güveyin de geline olan münasebetini anlatan müstakil şiirlerdir (Razzakov, 1967, s. 246).

Küye: “Qüye-qüye deganda qiyalab turgan kelinçak

Qultigining tağlaridan muralab turgan kelinçak.”

Kelinçak: “Qüye-qüye deganda qiyildim sizga

Qizil gulning navdasi dek egildim sizga.” (Razzakov, 1967, s. 246).

2.4.2.2. Dörtlüklerle Kurulu Deyişmeler

Dört mısralık nazım birimine dörtlük adı verilir. Dörtlükler Türk Dünyası deyişme sanatında en sık görülen şiir şeklidir. Başta Azerbaycan olmak üzere Anadolu, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Türkmen gibi Türk Topluluklarında âşıklar bu nazım biriminde sıkça deyişme yapmışlardır. Kazakistan sahasında genellikle aytısa yeni başlayan genç akınlar ağız alıştırmak maksadıyla ilk olarak bu tür şiirlere başvururlar. Süyinbay, Jambıl, Şaşubay gibi usta akınların zaman zaman dörtlüklerle kurulu aytıs şeklinde deyişmeler düzenledikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra birden fazla dörtlülle tertip edilen Kazak Türklerinin aytısları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türklerinin aytıs geleneğinin büyük bir bölümünü dörtlük sayısı daha fazla olan deyişmeler

oluşturmaktadır. Aşağıda işlediğimiz dörtlüklerle kurulu deyişmelerde hecenin 7, 8, 11, 14 ve 15’li ölçüsünün kullanıldığı görülmektedir. Azerbaycan sahasında çoğu deyişmeler dörtlüklerle kuruludur. Aşağıda örnek verilen deyişme onlardan biridir.

Aşıq Hüseyin: “Benevşeler boynun eyer,
Hüseyin de gözeli öyer,
Bed-nezerin gözü deyer,
Qoy yaxası düymelesin.”

Miskin Eli: “Miskin de çeker davalar,
Yığılareller, obalar,
Qoysangöre bi-navalar,
Niye yaxa düymelsin?” (ATE, 1993, s. 92).

Anadolu sahasında Âşık Efkârî-Âşık Müdamî arasında gerçekleşen atışma 11’li hece ölçüsü ile yapılmıştır.

Efkârî: “Biz ki bu tekkenin devrişanıyız,
Külâh olsa dabir olmasa da bir.
Kader meydanının pehlivanıyız,
Silâh olsa da bir olmasa da bir.”

Müdamî: “Biz hasımı doğru yola çekeriz,
Yola gelse de bir gelmese de bir.
Ne dertten korkarız, ne de hicrandan,
Belâ gelse de bir gelmese de bir.” (Halıcı, 1992, ss. 605-606).

Kazakistan sahasında dörtlüklerle yapılan deyişmelerin örnekleri oldukça fazladır. Bu bağlamda Bala Oraz ile Tabiya, Buralqı ile Oral kız, Jambıl ile Aykümis’in deyişmeleri buna örnek verilebilir.

Maylıqoja: “Aqbulaq bizdiñ avıl Badamdarda,
Söz aytpa aqpa qulaq nadandarğa

Kelemin Türkistanın şährinen,
Bizdermen aytısqanday adam bar ma?"

Ayman: "Ariq at semirmeydi jabu jappay,
Semiz at arımaydı kökpar şappay.
Üyimde söyleskendeı adamın joq,
Keldin be söylesuvge adam tappay?" (Maylıkoja, 2005, s.174).

Kırgız Türklerinde "Estebes ve Toktosun Akınların Özbek Halkıyla Selamlaşması" adlı deyişme baştan sona kadar dörtlüklerle kuruludur.

Toktosun: "Başınan ak kar ketpegen,
Barçındar uçup cetpegen.
Ala-Toonun törünön,
Ataktuu Isık-Kölümdön."

Estebes: "Karı menen çaşına,
Kanattaş özbek kalkına.
Ardaktuu salam aytabız
Ak kalpak kırgız elinen." (Alimov, 2010, s. 847).

Türkmen Türklerinde de dörtlükler şeklinde icra edilen deyişmeler oldukça fazladır. Mahtumkulu, Molla Cuma vb.'nin deyişmeleri ve aşağıdaki Balahüsni ile Şah Behrem'in deyişmesi buna örnektir.

3. BÖLÜM

DEYİŞMEDE FARKLI BİR BİÇİM: DEDİM-DEDİ

Dedim-dedili şiirler, hem Anadolu klasik edebiyatında hem divan edebiyatında hem de âşık edebiyatında şıkça karşımıza çıkan bir şiir şeklidir. Arap edebiyatında *münazara* ismiyle anılan bu tür şiirlerin Türk Dünyası'ndaki en eski örneklerine İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında rastlanır. Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde *dedim-dedi* olarak nitelendirdiğimiz şiirin *aydım-aydı* biçiminde yer aldığını görmek mümkündür. İki dörtlükten oluşan bu şiir aşk ve sevda konusunu ele almaktadır.

“Aydım angar sewük

Bizni taba nelük.

Köçing boldı kelük

Kırlar udu bedük.

Aydı sening udu

Emgek telim ıdu.

Yumşar katıg udu

Könglüm sanga yüğrük.” (Atalay, 1992, ss. 94-100)

Doğan Kaya, dedim-dedileri “âşıkların başta aşk konusu olmak üzere hemen her konuda karşılıklı konuşma esasına dayalı söyledikleri şiir şekli” olarak tarif eder (2007, s. 211). Yardımcı ise halk şiirinde yaygın olarak kullanılan bir biçim olup koşma ve semaîlerdeki âşık ve sevgilinin (dedim-dedi ifadesine bağlı) karşılıklı söyleşmeleri olarak tanımladığı dedim-dedilerin özelliklerini şu şekilde niteler:

. . . . Genellikle seven ile sevilen arasında geçen karşılıklı çekişmenin âşık tarafından dile getirilmesidir. Sevenin övgülerine, güzellemelerine karşılık sevilenin küçümsediği, böbürlenerek güzelliği ile övündüğü durumların ifadesidir. Sevilenin böyle böbürlenmesi sevenin sitemle karşılık vermesine neden olur. Dedim-dedi’li şiirlerde iki sevgili dışında soyut ve somut varlıklar da kişileştirilerek işlenir. Masal unsurlarından büyük ölçüde yararlanır (Yardımcı, 2002, s. 248).

Dedim-dedilerin genellikle soru cevap şeklinde düzenlendiğini vurgulayan Cem Dilçin, bu tip şiirlere *mürâcaa* denildiğini ifade etmektedir (Dilçin, 2016, s. 307). Halk

edebiyatı ürünleri içinde daha çok koşma ve semai türünde işlenen bu tarz şiirler genellikle âşık ve maşuk arasındaki karşılıklı diyaloga dayalıdır. Tematik bakımından ele alındığında dedim-dedilerde muhtelif konuların işlendiği görülmektedir. Anadolu sahası Türk edebiyatında Kadı Burhaneddin, Şeyhi, Fuzuli gibi klasik edebiyat şairleri başta olmak üzere Erçişli Emrah, Erzurumlu Emrah, Âşık Ömer, Pir Sultan Abdal, Âşık Hasan gibi âşıklık geleneğinin temsilcilerinin de dedim-dedilere sıkça başvurduğu görülmektedir.

Dedim-dedi düzeni ile meydana getirilen söyleşi niteliğindeki bu şiirlerde değişik kullanım şekilleri klasik şiirde de görülür. Gazel, rübâ'i, kıta ve müseddes nazım şekillerinde mürâca'a örnekleriyle yerleşmiş bir söyleyiş şeklidir (Batislam, 2000, ss. 147-150).

Dedim-dedili şiirlerin ortak kültürel kaynaktan beslenen diğer Türk Topuluklarında da yaygın olduğu görülmektedir. Azerbaycan sahasına ait Gurbani, Zabit, Abdullah gibi âşıkların, Türkmenistan sahasından Mahtumkulu, Molla Nefes gibi şairlerin eserlerinde bu şiir şeklinin güzel örneklerini görmek mümkündür. Özbek Türklerinden Abdülhamid Çolpan'ın "Gülsare" adlı şiiri dedim-dedili şiirlerdendir. Ayrıca Uygur Türklerinden Abdurehim Tileşüp Ötkür'ün Erzurumlu Emrah'tan esinlenerek yazdığı "Uçraşkanda" adlı bir şiiri bulunmaktadır.

Sonuç olarak, işlediğimiz örneklere bakıldığında dedim-dedili şiirlerin bilhassa Oğuz ve Karluk gruplarında yaygın olarak bilinen ve günümüzde canlılığını devam ettirmekte olan bir şiir şekli olduğunu belirtmeliyiz.

3.1. DEDİM-DEDİ ŞİİRLERİNİN TEMATİK BAKIMINDAN TASNİFİ

Dedim-dedili şiirler konularına göre çeşitlilik arz etmektedir. Âşıklar, başta aşk, sevda olmak üzere toplumdaki sosyal, siyasi meseleler, din gibi pek çok konuyu ele alan eserler vücuda getirmişlerdir. Tâhâ Tuna Kaya, Anadolu sahasındaki dedim-dedili şiirleri tematik bakımdan bir kaç gruba ayırmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilirler: Muhabbet Şiirleri, Aşk/Sevgi Şiirleri, Tasavvuf Şiirleri, Toplumsal Meselelerle İlgili Şiirler, Şikâyet/Yakınma/Dert Şiirleri, Öğüt Şiirleri, Siyasî Şiirler, Köy-Memleket Şiirleri, Muhtelif Şiirler (Kaya, 2008, ss. 33-48). Doğan Kaya ise konuları bakımdan

dedim-dedileri Aşk/Sevgi Dedim-Dedi Şiirleri, Toplumsal Dedim-Dedi Şiirleri, Şikâyet/Yakınma/Dert Dedim-Dedi Şiirleri, Öğüt Dedim-Dedi Şiirleri, Köy-Memleket Dedim-Dedi Şiirleri ve Muhtelif Dedim-Dedi Şiirleri olarak tasnif etmiştir (Kaya, 2010, s. 4). Türk Dünyası dedim-dedili şiirleri tematik bakımdan aşağıdaki şekilde sıralanabilir: Aşk ve Sevgi Hakkındaki Dedim-Dedi Şiirleri, Tasavvufi Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri, Toplumsal Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri, Güzelleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri, Öğütleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri, Taşlama Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri, Siyasi Konulu Dedim-Dedi Şiirleri.

3.1.1. Aşk ve Sevgi Hakkındaki Dedim-Dedi Şiirleri

Dedim-Dedi şiirlerinde aşk ve sevgi en çok işlenen konulardandır. Bu şiirler genellikle sevenle sevilen arasındaki duyguları içermektedir. Âşık sevdiğine iltifatlar yağdırırken onun sevgisi muhatabı tarafından küçümseyici tavırlarla reddedilir. Sevgili kendini üstün tutan ifadeler kullanarak kendinde bulunan güzellik unsurlarını sıralar. Bu tip şiirlerin âşık-maşuk arasında oluşan ve farklı rollerdeki kişiler arasında geçen çeşitleri de mevcuttur. Çalışmamızın “Metinler” kısmındaki Anadolu sahasına ait 109 ve 110 numaralı şiirler buna örnek teşkil etmektedir. Reyhanî’ye ait 109 numaralı şiir âşık ile bülbülün muhabbetine dayalıdır. Aşk konulu bu diyalogdan sunduğumuz örnek parça aşağıdaki şekildedir:

“Dedim: “REYHAN düştü zare.”

Dedi: “Ne bekler avare?”

Dedim: “Gel gidelim yare.”

“Kırılmış kanadım” dedi.” (Düzgün, 1997, s. 50)

Azerbaycan sahasından Âşık Zabit’e ait 110 numaralı şiirde âşık-maşuk arasındaki söyleşi soru cevap bütünlüğü içinde aksettirilmiştir. Burada âşığın yalvarmalarına karşılık, sevgilinin umursamaz bir tavır takındığını görürüz:

“Dedim, sen Zabit’e etgilen vefa,

Dedi, men aşiqe vermenem cefa,

Dedim lebine men, bulur mu şefa,

Dedi, xestelelerin dermanını bu.” (ATE, 1993, s. 83).

Özbekistan sahasında Harezmi doğumlu Aman Metcan adlı şairin kaleme aldığı şiirde sevgiliye olan aşkıdan yanıp tutuşan âşık karşımıza çıkmaktadır. Âşık tarafından sevgiliye kimi soruların yöneltildiği ve karşı tarafın cevaplarının yer aldığı 111 numaralı şiirde, “dedim” ifadesinin tek bir yerde kullanıldığı görülmektedir.

“İşq, derdiñ öldürür!”

“İşq, bu dâva” dedi.

“İşq, hâmrahol!” dedim.

“İşq, sarban! dedi ul.

“İşq, kelsağindimäy!”

“İşq, ärman!” dedi ul.” (Özbay, 1994, s. 121).

Türkmenistan sahasında da dedim-dedili şiir şeklinin yaygın olduğu bilinmektedir. Türkmen Edebiyatının önde gelen şairi Molla Nefes’e ait “Gülge Rowan” adlı şiirin konusu aşk ve sevgidir. Karşılıklı ifadelerde seven tarafından sevilene karşı beslenen duygular dile getirilmektedir. Şiirin ilk dördüklerinde şair bir bağa girer, bağda gördüğü güzele tutulur. 112 numaralı şiirde âşık dedim-dedi ifadesi ile tutulduğu bu güzeli şu mısralarla anlatır:

“Diýdim: “Ýarga tutup ýüzüm”

Diýdi: “Git görmesin gözüm”

“Diñle”diýdim “Bardır sözüm”

Diýdi: “Arz jaýıdır diwan”. (Kaya, 2010, ss. 6-8).

3.1.2. Güzelleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri

Güzelleme, âşıkların başta aşk konusu olmak üzere hemen her konuda söylediği dedim-dedili şiirlerde çok işlenen konulardandır. Anadolu sahasından Erzurumlu Emrah, Âşık Hasan, Âşık Ömer gibi âşıklar bu konuda çeşitli şiirler vücuda getirmişler. Âşıklar kendi hayallerinde canlandırdıkları güzelleri övüp yücelterek şiirler yazmakta sınır tanımazlar.

113 numaralı şiir Garip Hasan, sonraki kaynaklarda Âşık Hasan ve Tamışvarlı Gazi Âşık Hasan olarak geçen Âşık Hasan'a aittir. Âşığı kendine kul olarak gören maşuk şiirde selvi boylu, cilveli huylu, gül yanaklı ve sümbül kâküllü olarak resmedilmektedir:

“Dedim selvi nedir dedi boyumdur

Dedim bu güzellik dedi soyumdur.

Dedim bu cilveler dedi huyumdur

Dedim kocuşalım dedi ki yok yok.” (Kaya, 2008, s.156).

114 numaralı şiirde ise Erzurumlu Emrah tarafından sevgilinin inci dişleri, kalem kaşları şu şekilde övülüyor:

“Dedim inci nedir dedi dişimdir

Dedim kalem nedir dedi kaşımdır.

Dedim on beş nedir dedi yaşımdır

Dedim daha var mı söyledi yok yok.” (THŞA, 2008, ss. 218).

Türkmenistan sahasından Mahtumkulu'na ait aşağıdaki dörtlükte ise âşık tarafından maşukta bulunan güzellik unsurları sıralanmaktadır (Bkz: 115 numaralı şiir).

“Diydim: “Ýüzi tabana”. Diydi: “Meñzâr!” Meñli han.

Diydim: “Goýduñ armana”. Diydi: “Köñüldir weýran”.

Diydim: “Ölerem imdi”. Diydi: “Galar sen aman”.

Diydim: “Ok kirpikleriñ”. Diydi: “Gaşlarymkeman”. (Mahtumkulu, 2014, s. 174).

Uygur Türklerinin ünlü şairi Abdülkamit Ötkür, Erzurumlu Emrah'ın “Yok Yok” adlı şiirini tanzir ederek “Uçraşkanda” adlı şiirini meydana getirmiştir. R. Öztürk tarafından iki şiir arasındaki ilişki ve benzerlikler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Abdurehim Tileşup Ötkür'ün “Uçraşkanda” başlıklı şiiri ile Emrah'a ait “Sabahtan uğradım ben bir fidana” dizesiyle başlayan şiir arasındaki benzerlik ilk dizeden itibaren bariz biçimde görülür. Emrah'ın dört dörtlükten oluşan şiiri, Ötkür tarafından sekiz dörtlük hâlinde nazire edilmiştir. Bu yönüyle her ne kadar Emrah'ın şiirinden etkilenme hatta Ötkür'ün kendi ifadesiyle “taklit”- söz konusu ise de, aslında Emrah'ın “deyişme” formu kullanılarak yeni bir şiir oluşturulmuştur. Şiirin on altı dizesinden on iki dizesi örtüşmektedir (Öztürk, 2021, s. 41).

116 numarayla kayıtlı bu şiir güzelleme tarzındadır, güzellik unsurları hem âşığın hem sevgilinin ağzından şu şekilde aktarılır:

“Didim ayğa oxşar, didi yüzüm mu?

Didim yultuz kebi, didi közüm mu?

Didim yalqun saçar, didi sözüm mu?

Didim volqan musen? U didi yaq yaq.

Didim qiyaq nedir? Didi qaşimdur,

Didim qunduz nedir? Didi saçimdur,

Didim on beş nedir? Didi yaşimdur,

Didim canan musen? U didi yaq yaq.” (Öztürk, 2021, s. 40).

Erzurumlu Emrah ile A. Ötkür’ün şiiri arasında birçok benzerlik göze çarpmaktadır. Bunlar şiir şekli, vezin, kafiye, redif benzerlikleri dışında, sevgilinin tasvirinde de bulunmaktadır. Her iki şairin ortak ifadelerinden hareketle oluşan sevgili tasviri aşağıdaki şekildedir:

Elleri kınalı (qolliri xéniliq//ak elleri boğum boğum kınalı), ince kaşlı (qiyaq qaş//kalem kaş), genç, on beş yaşında (on beş nedir//on beş nedir), kendi memleketlisi (yurtung qeyer didi Turpandur//Erzurum nen dedi ilimdir), yolunda yürümek isteyenlere zulüm hatta ölüm olan (zincir turar//zulüm vardır, ölüm bardur//ölüm vardır), âşığını kulu gören ama satmayıp sahiplenen bir sultan sevgili (Ötkür nimengdur didi qulumdur// Emrah nendir dedi kulumdur; satar musen u didi yaq yaq// satar mısın söyledi yok yok).(Öztürk, 2021, s. 43).

3.1.3. Tasavvufi Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri

Dedim-dedi tarzında din ve tasavvuf konulu şiirler önemli bir yere sahiptir. İnsanlığı doğru yola iletmeyi görev edinen âşıklar, Hak, Rabb, Allah aşkı, cennet, kader, ahiret, iman, melekler, ölüm, mahşer, İslamın beş şartı, dünyanın faniliği gibi kavramları farklı yollarla işlemişlerdir. 117 numaralı Âşık Eminî’ye ait şiirde yaratılış, varlık, insan ve tasavvufun esasını oluşturan insan-ı kamil düşüncesi işlenmiştir:

“Dedi: “Mermer misin?” dedim: “Çamurum.”

Dedi: “Pişmemişsin.” dedim: “Hamurum.”

Dedi: “Dolu musun?” dedim: “Yağmurum.”

Dedi: “Karga mısın?” dedim: “Öterim.” (Kaya, 2008, s.156).

Güney Azerbaycan sahasından Hamid Makui’ye ait olan 118 numaralı şiirde dinî-tasavvufî anlayışın öğelerine rastlanmaktadır. Şeyh-Senani’nin tarikatına telmihte bulunan âşık aşağıdaki mısralarda tasavvuf düşüncesini yansıtmaktadır:

“Dedim görcek seni tutdum teriqi-Şeyx Senani,

Dedi, düz yol budur ger istesen, imanı neynirsen.

Dedim, ahım odu eflake ovc etmiş nedir çarem?

Dedi, sebr ixtiyar et, nalevo efganı neynersen.” (AIKTE, 1997, s. 47).

119 numaralı Türkmenistan sahasına ait Mahtumkulu’nun tasavvufu merkez alan şiiri didaktik mahiyettedir. Âşık tarafından Hz. İlyas, Hıdır peygamberlere telmihte bulunularak dünyanın oluşumuna dair sorular yöneltilir:

“Diydim: “Nedir bu dünyâniñ dirliği?”,

Diydi: “Ýatsañ düýşdür, turañda – hyýal”.

Diydum: “Ýa, Rep, dünýä näge meñzeýdir?”

Diydi: “Garry zendir, ýüzünde ýüz hal”. (Mahtumkulu, 2014, ss. 470-471).

Vohid Luqmon adlı Özbek şaire ait 120 numaralı şiirde yüce Allah’ın Hak ve Tanrı adlarıyla anıldığı görülmektedir. Tanrıyı kişileştirmek her ne kadar İslâmiyete aykırı olsa da bu şiir, Tanrı’nın “dedi” rolünü üstlenip sorulara karşılık vermesiyle benzerlerinden farklılaşmaktadır. Kainatı kendini tanıtmak için yaratan Allah’ın karşısında insanoğlunun zayıf bir yaratık ve dermansız bir kul olduğu görülür. İnsanoğlunun asıl misyonunun ibadet ile itaat etmek olduğu bir kez daha hatırlatılır. Şiir dörtlüklerden ibaret olup dedim-dedi ifadesinin kullanıldığı dizeler aşağıdaki şekildedir:

“Men kimman!?”, suradim. “Qul”, dedi Tangrim,

“Ne qilay?” yig‘ladim. “Kul”, dedi Tangrim,

“Yupanch bormi?”, dedim. “GUL!”, dedi Tangrim,

Jadiyim, Yo, HAQ! – de.” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/vohid-luqmon/> adresinden erişildi).

3.1.4. Toplumsal Konulardaki Dedim-Dedi Şiirleri

Türk Dünyası deyişme sanatı içerisinde incelediğimiz dedim-dedi şiirlerinde toplumdaki muhtelif meselelerin ele alındığı görülmektedir. Âşıklar şiirlerinde yaşadıkları dönemin önemli konularına da değinmişlerdir. Kendi dönemlerinin aksaklıklarını ve toplumsal bozukluklarını tenkit ve hiciv kullanarak şiirlerinde dile getirmişlerdir. Bu tür şiirler muhtevalarına göre çeşitlilik arz etmektedir.

Toplumsal konulardaki dedim-dedili şiirlerde hoşgörü, sadakat, vefa, yiğitlik, cömertlik gibi üstün ahlaki değerler öğüt olarak verilir; yozlaşmaya başlamış bazı değerler ya da yapılar ise eleştiri olarak âşık şiirinde kendisine yer bulur. Toplumun hem öncülüğünü hem de savunuculuğunu üstlenen âşıklar halkın uğradığı her türlü haksızlığı, zulmü, yoksulluğu, kıtlık ve hastalıktan duyduğu acıları ve şikâyetleri şiirlerinde yansıtır (Kaya, 2008, s. 39).

Özellikle keskin sosyal meseleleri gündeme getirmeleri açısından dedim-dedi şiirleri büyük önem arz etmektedir. Âşık İhsanî'nin bir oduncu ile konuşup dertleştiği 121 numaralı şiirde toplumun gidişatı, kanunlardaki ve hayattaki aksayan yönlerle ilgili şikâyet ve yakınmalara yer verilmektedir.

“Dedim: “İlin nere senin?” dedi: “Van.”

Dedim: “Çoluk çocuk.” dedi: “Sekiz can.”

Dedim: “Düzelecek.” dedi: “Ne zaman?”

Arkasından baltasını bile di.” (Âşık İhsanî, 1967, s. 24).

Âşık İslamî ise 122 numaralı dedim-dedi örneğinde yaşadığı dönemin sosyal problemlerine değinmeden geçememiştir. İslamî, ekonominin zorlu şartlarına yönelik eleştirilerini şu şekilde ortaya koyar:

“Dedim: “Pahalılık?” dedi: “Modadır.”

Dedim: “Artış varmış.” dedi: “Havadır.”

Dedim: “Nefes almak?” “O bedavadır.”

Dedim: “Ucuz bir şey..” dedi ki: “Yok yok.” (İslamoğlu, 1994, s. 43).

Özbek Türklerinden Amir Hudoyberdi'nin kaleme aldığı “Ayurmasin O'zbekistondin” adlı eserinde şairin vatan sevgisi, ana yurda verdiği kıymeti geniş şekilde yer bulmaktadır. 123 numaralı dediler-dedim şeklinde kurgulanan şiirde, dedim rolünü üstlenen kişiye göre, vatani mukaddes kılan ana unsur ona ecdatlar tarafından

kazandırılan ruhtur. Şair, vatan ve can arasında seçim yapmak gerekirse Özbekistan'a öncülük vereceğini belirtir.

“Dedilar: “Eng go‘zal ma’vo qaysidur?”

Dedim: “Ona yurtim – baxt firdavsidir!”.

Dedilar: “Nechun u muqaddas, ulug‘?”

Dedim: “Bobolarim bermish unga ruh!”

Dedilar: “Kecharsan ondin yo jondin?”

Dedim: “Ayurmasin O‘zbekistondin!” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/amir-xudoyberdi/> adresinden erişildi).

3.1.5. Siyasi Konulu Dedim-Dedi Şiirleri

İşlenen dedim-dedi şiirlerinin bir kısmının siyaset üzerine söylendiği bilinmektedir. Genel olarak bakıldığında kimi siyasi şiirlerin taşlama kimi şiirlerin ise mizah niteliği taşıdığı görülmektedir.

124 numaralı şiirde Daimî'nin solcular ve devrimcilere, kanuna uymayanlara karşı tutumu açıkça görülmektedir:

“Dedi: “Kışkırtmışsın solcu uçları,

Fırınlara saldırtmışsın açları.”

Dedi: “Bunlar anayasa suçları,

Şahidimiz beş vakitçi Nurullah.”

Çiftçi, işçi hamalların yekunu,

Atacakmış sırtındaki yükünü,

Devrimciyim diyenlerin kökünü,

Dedi: “Kazacağız.” dedim: “Maşallah!” (Orhan, 1999, s. 302).

Sadık Akıncı'ya ait 125 numaralı şiirde ise taşlamamın 1950'li yılların siyasi lideri Adnan Menderes ve Demokrat Parti üzerine kurulduğunu görmek mümkündür. Ülkeyi zor durumda bırakan ve insanlara çeşitli sıkıntılar yaşatan devlet idarecileri şöyle eleştirilir:

“Dedim: “Kuyruk nedir?” dedi: “Refahtır.”

Dedim: “Menderes ne?” dedi: “İlâhtır.”

Dedim: “Mevlit nedir?” dedi: “Silahtır.”

Dedim: “Nişangâhı?” dedi ki: “Yok Yok.” (Kaya, 2008, s. 303).

Âşık, dedi söyleyişindeki muhatabına devlet, iktidar ile ilgili sorular yönelterek sıkıntılarını dile getirilmesine vesile olur:

“Dedim: “Devlet nedir?” dedi: “İmaret.”

Dedim: “İç siyaset?” dedi: “Ticaret.”

Dedim: “Dış siyaset?” dedi: “Ziyaret.”

Dedim: “Döviz var mı?” dedi ki: “Yok Yok.” (Kaya, 2008, s. 303).

3.1.6. Öğütleme Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri

Bu tür dedim-dedi şiirlerinde âşık kendi yaşadığı deneyim ve hayat tecrübelerini paylaşarak topluma öğütler verir. İçerik bakımından ele aldığımızda toplumsal, dinî nitelikler taşıdığı görülmektedir.

Fedayî tarafından yazılan 126 numaralı şiirde Hz. Süleyman Peygamber ile karıncanın kıssası anlatılmaktadır. Şiir, karıncanın felsefi soruları ile Süleyman’ın verdiği cevaplar üzerine kuruludur. Karıncanın verdiği öğütlerde topluma yönelik didaktik mesajlar bulunmaktadır:

“Dedi: “Neden verildi, sana saltanat?”

Dedi: “Nedir bunun aslı, ne hikmet?”

Dedi: “Şükürünü bil ahretin gözet.”

Süleyman mikdar-ı haddini bildi.” (Çelebi, 1991, s. 351).

127 numaralı Âşık Halil’e ait şiir, çiftçilerin ibret alması açısından yazılmıştır. Bu dedim-dedi, çiftçi ile bir yıldır mahsul vermeyen tarlası arasında geçmektedir.

“Dedim tarlam, nedir kızdığın husus

Yoksa aramızı bozdu mu casus.

Karşılıksız vermek Allah’a mahsus

Söyle sen, ne verdin, hiç dedi bana.” (Arı, 2009, s. 330).

Daha sonra kendinde güç kalmadığını dile getiren tarla, biraz dinlenmesi, kuvvet bulması için çiftçiye kendisini bir yıl nadasa bırakmasını söyler. Bunun ardından bolca su vermesi, gübre atması gerekliliğini anlatır. Bunlar yapılmadığında ise şunlar olacaktır:

“Dedim tarlam; peki, asi çıkmazsan

Bir gün yine başımıza kakmazsan.

Âşık Halil, sen de bana bakmazsan

Bırakırım seni aç, dedi bana.” (Arı, 2009, s. 330).

Özbek Türklerinin ünlü şairi Daiy'nin (1828-1909) dedim-dedi örneğinde kaleme aldığı 128 numaralı şiiri, şair ile şairi kendine âşık eden güzelin sohbetine dayalıdır. Şiirde önce âşık tarafından muhatabının eşsiz güzelliği dile getirilir, kız da güzellerin çok olduğundan ancak kendisi gibi şefkatli birinin olmadığından bahseder.

“Dedim: Senin gibi güzel yoktur dünyada.

Dedi: Çoktur güzel âlemde, lâkin

Benim gibi şefkatli yok hiç bir mekânda.

Dedim: Bir öpücük ver şefkat için,

Dedi: Altın, öpücük size gök yüzünde.” (ÖE, 2000, s. 215).

Konu öpücüğe gelince âşığın parasız olduğunu anlayan kız hemen uzaklaşır. Güzelin “parayı seven” biri olduğunu anlayan âşık, paragözler üzerine şu dörtlüğü söyler:

“Dünya sevgililerinden tut ayrı,

Tevekkül et hep istersen emniyet.

Yüz çevir, ey Daiy iyi ve kötünden,

Tevekkül eyle hep iyi ve kötüde.” (ÖE, 2000, s. 215).

3.1.7. Taşlama Tarzındaki Dedim-Dedi Şiirleri

Dedim-dedi şiirlerinde taşlamalar özel yere sahiptir. Bu başlıkta zikredeceğimiz dedim-dedi şiirlerinde toplumdaki olaylareleştiri ve hiciv süzgecinden geçirilmektedir. Zebunî'ye ait – şiirde âşık tarafından Hacc'a gitmek için evini satan, dersler Arapça

olmadığı için çocuklarını okula göndermeyen cahil dincinin davranışları kınanmaktadır. Sözkonusu şiirin son dörtlüğü aşağıdaki şekildedir:

“Dedim ki: “Osman’ım hiç uyanmadın.”

Dedi: “ZEBUN niye sakal koymadın?”

“Kıldı, Hacc’da ne var, ben anlamadım,

Yeter artık” dedim sakaldan tuttum.” (Kaya, 2008, s. 373).

Benzer bir kurgu Dilmurod Sayyid isimli Özbek şairin eserinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen dörtlüklerde tasavvuf üzerine sohbet edilmekte ve dedim rolündeki söyleyici tarafından dini abartılı olarak anlatan dincilere yönelik alaycı ve isyankâr birtutum sergilenmektedir.

“Aydi zohid: “Yurma ko‘p dildoralarning qasdida!”

Men dedim: “So‘z aytmag‘il dilporalarning qasdida!”

Aydi zohid: “Tangri bergay oxiratda zo‘r jazo!”

Dedim: “Nahot, Tangri mendek bechoralarning qasdida?..”

“Aydi zohid: “Kim sanam shaydosi, do‘zaxdir joyi!

Men dedim: “Menman bukundan o‘shal joyning gadoyi!”

Aydi zohid: “Tangridan qo‘rq, yetmasin ofat desang!”

Men dedim: “Oh, qaysi ofatdan kam bu dilbar chiroyi!” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/dilmurod-sayyid/> adresinden erişildi).

İslamî’ye ait 122 numaralı şiirde insanların çektiği geçim sıkıntısı şöyle anlatılır:

“Dedim: “Pahalılık?” dedi: “Modadır.”

Dedim: “Artış varmış.” dedi: “Havadır.”

Dedim: “Nefes almak?” “O bedavadır.”

Dedim: “Ucuz bir şey..” dedi ki: “Yok yok.” (İslamoğlu, 1994, s. 43).

3.2. DEYİŞENLERİN DURUMUNA GÖRE: DEYİŞTİRME

Bir şair tarafından insan dışı varlıkların ve unsurların karşılıklı konuşturulması şeklinde oluşturulan şiirler Türk halk şiirinde “deyiştirme,” “söyleştirme” ve “demeli” gibi farklı

isimlerle anılmaktadır. Doğan Kaya, “demeli, söyletme, deyiştirme” tipindeki şiirlerde şairin ilgili varlıkları kendi duyuş ve düşünüşüne göre işlediğini, onların hâllerine tercüman olduğunu vurgulamaktadır (Kaya, 2020, s. 287).

Demeli; kişi, varlık, millet veya mevsimlerin dörtlüklerle karşılıklı olarak söyleşmesi tarzında oluşturulan şiirlerdir. Demeli şiirler destan niteliğinde ortaya konulur. Bu şiirlerde Ruh ile Gönül, Akıl ile Nefis, Avcı ile Ceylan, Ay ile Gün, Dağ ile Ova, Dağ ile Deniz, Çoban ile Koyun, Evli ile Bekâr, İnsan ile Vatan, Gelin ile Kaynana, Gül ile Bülbül, Kar ile Yağmur, Karınca ile Arı, Kız ile Erkek, Köylü ile Şehirli, Ana ile Kız, Orman ile Çimen, Ruh ile Gönül, Silahlar Destanı, Tilki ile Kurt, Türk ile Moskof, Yaz ile Kış, Sağ ile Sol Melek, Su ile Ateş, Yer ile Gök, Yıldız ile Çiçek, Yemekler vs. konuşturulur ve her birisi bir dörtlükte diğere karşılık verir. Bu şiirlere; demeli deyiş, demeli destan yahut söyletme adı verilir (Kaya, 2020, s. 259)

Benzer bir görüş N. Albayrak’a aittir. Albayrak, âşık edebiyatında bir âşığın kış ile yaz, dağ ile ova, kız ile gelin, ay ile güneş, evli ile bekâr, yer ile gök, ruh ile gönül gibi iki varlığı sırasıyla birer dörtlükte konuşturmasıyla oluşan bu tür şiirlere “demeli”, “demeli deyiş”, “demeli destan” adı verildiğini belirtir (Albayrak, 2004, s. 118).

Deyiştirme usulüne gerek âşık edebiyatı gerekse klasik edebiyatta şairlerin zaman zaman başvurduğu bilinmektedir. Deyiştirme, edebî sanat türlerinden teşhis ve intakla benzerlikler taşımaktadır. Tüm dünya edebiyatlarında sıkça kullanılan teşhis, insandışı canlı ve cansız varlıkları insana özgü vasıflarla kişileştirerek anlatma sanatıdır. İntak ise insandışı varlıkların insanmış gibi konuşturulmasıdır. İntakın bulunduğu her yerde teşhis vardır, teşhisin olduğu yerlerde ise intak bulunmayabilir (Dilçin, 2016, s. 419).

N. Tezcan, edebî gelenekte münazara olarak adlandırdığı deyiştirmeleri, birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl [=hâl dili] ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türü olarak değerlendirir (Tezcan, 1981, s. 49). Kazakistan sahasında bu tarz deyiştirmelerin karşılığı *misal öleñ*, *misal aytıs*, Kırgız Türklerinde ise *tamsil* olarak değerlendirilmektedir.

Deyiştirmeler ibret verici oldukları ve halkın düşüncelerini yansıttıkları için önemlidir. Deyiştirmelerde insandışı varlıklar konuşturularak toplumdaki aksilikler, insanoğlunun olumsuz huyları, eksiklikleri eleştirilmektedir. Deyiştirmeler, kimi zaman mizah veespri de içerir. Deyiştirmede gerçek olmayan tiplerin konuşturulması bu tip şiirlere tiyatral

özellik katmaktadır. Bu tür şiirler iki tipin, iki karakterin karşılıklı şiirleşmesi, olumlu-olumsuz kavramların mücadelesi biçimindedir. Beşerî özelliği olmayan varlıkların karşılıklı şiirleşmesinin en eski örnekleri Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk'ünde* kışla yazın tartışması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 1999, s. 172).

Şeyma Benli, klasik Türk edebiyatındaki münazaraları işlediği çalışmasında bu tarzın ilk ve en eski örnekleri ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

Türk edebiyatında telif tarihini bildiğimiz ilk münazara bir eser içinde, Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Burada Ögdülmiş ile Odgurmış zühd hayatı üzerine tartışmaktadırlar. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* de tarafları yaz ile kış olan iki ayrı münazara bulunmaktadır. Sözlü kültür ürünü olan bu eserlerin ne zamana dayandığı ise bilinmemektedir. İlk müstakil münazara XIV. yüzyılda Anadolu sahasında Şeyyad Hamza tarafından yazılmış *Dâsitân-ı Sultan Mahmûd* isimli mesnevidir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar sevilip çokça işlenmiş bu türün son halkası ise Mehmed Bahaeddin'in kılıç-kalem münazarasıdır (Benli, 2019, s. 339).

Karakterlerin hayvanlarla ya da cansız varlıklarla konuşması halk edebiyatında sıkça karşımıza çıkan bir durumdur. Meşhur Kerem ile Aslı hikâyesi'nde Kerem ve Sofu, Çobandede köprüsünde bir ceylanla karşılaşır. Kerem, ceylana Aslı'yı sorar:

Aldı Kerem: "Sana sualim var haber ver ceylan,
Aslı, Keşiş buralardan geçti mi?
Düşüp arkasına olmuşum revan,
Çoban köprüsünden bir su içti mi?"

Aldı Ceylan: "Dinle şimdi benden iş bu efganı,
Aslı anası ile yola düştüler,
Bir seher vaktinde gördüm ben onu,
Yanında babası o Keşiş bile." (Öztürk, 2006, s. 69).

Hikâyede Aslı'nın gittiği yeri Kerem'e söyleyen ceylanın haberci niteliğini taşıdığı görülmektedir. Benzer bir durum diğer Türk Topuluklarının halk edebiyatı ürünlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türklerine ait "Kız Jibek" adlı lirik-epik destanda bozkırda yapayalnız zor durumda kalan Tölegen, gökyüzünde uçan kazlara şu şekilde şiirler söyler:

“Äuelep uşqan altı qaz
 Etiñ şeker sorpañ baz!
 Atayın desem oğım az.
 Qonar bolsanğ januar
 Mine maydan, mine saz.

...Äuelep uşqan altauñ
 Jerge tüsip kölbeysiñ.
 Sender tiri men öli.
 Jatırsıñ neğip demeysiñ!
 Qasiret qayğı halimdi

Nege kelip bilmeysiñ?” (BS, 2009, ss. 133-134).

Görüldüğü üzere Tölegen, uçan kazlara yardıma muhtaç olduğunu anlatarak, niye gelip hâl-hatır sormuyorsunuz der ve çaresizliğinden, umutsuzluğundan yakınır. Bunun yanı sıra Türk Dünyası kahramanlık destanlarındaki ana karakterlerin bindiği atıyla konuşması, yolculuk esnasında karşılaştığı canlı-cansız varlıklarla sohbet etmesi gibi hususlar deyiştirme geleneğinin kökeninin oldukça eskilere dayandığına işaret etmektedir.

M. F. Köprülü’ye göre münazara türü ilk olarak Türk halk edebiyatında doğmuş, Arapça ve Farsça yazan Türk asıllı şairler vasıtasıyla Arap ve Fars edebiyatına geçmiştir (Köprülü, 2012, s. 120). Erhan Çapraz, Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki örneği esas alarak bu türün İslamiyet öncesi Türk sözlü kültüründe bulunduğu işaret eder (Çapraz, 2018, ss. 30-31).

Mehmet Fatih Köksal, “kahramanları (tartışmanın tarafları) bakımından münazaraları beş başlık altında toplamıştır: a) “Kahramanları insan olan münazaralar”: Rind-zâhid, tabip-müneccim, zengin-fakir, kız-oğlan, evli-bekâr, bedevî-şehirli b) “Kahramanları hayvan olan münazaralar”: Papağan-karga, kedi-fare c) “Kahramanları cansız varlık olan alegorik mahiyetteki münazaralar”: Çiçekler (gül-nergis, yasemin-menekşe), mevsimler (yaz-kış, yaz-bahar), keyif verici maddeler (esrar-şarap, tütün-kahve), silâhlar (ok-yay, kılıç-mızrak), yiyecekler (peynir-ekmek, hurma-üzüm), kıymetli taşlar

(inci-mercan-la'l-yâkut), şehirler (Mekke-Medine, Bağdat-İsfahan), türlü eşyalar (gûy u çevgân), çalgı aletleri (çeng-kopuz, tambur-ud) d) “Mücerred kavramların münazaraları”: Devlet-akıl, akıl-aşk, gençlik-ihtiyarlık, hiddet-af, ümit-yeis e) “Değişik unsurların münazaraları”: Kalem-gönül, kalem-kılıç, su-hava, deniz-katre, dil-ağız, beyaz-siyah, oruç-bayram, zülf-tarak vb. (Köksal, 2006, s. 580).

Şeyma Benli, Fatih Köksal'ın sınıflandırmasından yola çıkarak münazaraları; kahramanı insan, hayvan, cansız varlıklar ve soyut kavramlar olanlar şeklinde tasnif eder. Kahramanı insan olan münazaraları zengin-fakir münazaraları, cinsel içerikli münazaralar, insan-hayvan münazaraları ve bu kategorilere girmeyen diğer münazaralar olarak gruplara ayırır. Kahramanı cansız varlıklar olan münazaraları kılıç-kalem, keyif verici maddeler, yiyecekler (yemek, meyve, şeker), tabiatla ilgili münazaralar (yer-gök, bitkiler vd.), sürahi-kadeh münazaraları ve diğer münazaralar alt başlıklarında değerlendirir. Münazaraları muhtevalarına göre sınıflandırmanın problemleri bir mesele olduğunu vurgulayan araştırmacı, Agâh Sırrı Levend'in yaptığı tasnifi kısmen gözden geçirerek yeni bir sınıflandırma yapar. İşlediği örneklere göre sanatkârâne mevzular içeren münazaraları, ahlaki/tasavvufi/hikemî münazaralar, toplumsal konuları işleyen münazaralar, mizahi münazaralar olarak tasnif eder (Benli, 2019, s. 339).

Bu bölümde deyişmeleri, deyişenlerin durumuna göre insan ile insanın deyişmesi, insan ile canlı varlığın deyişmesi, insan ile cansız varlığın deyişmesi, insan ile soyut varlığın deyişmesi, canlı somut varlık ile canlı somut varlığın deyişmesi, cansız somut varlık ile cansız somut varlığın deyişmesi, soyut varlık ile soyut varlığın deyişmesi şeklinde tasnif eder.

3.2.1. İnsan ile İnsanın Deyişmesi

Sözlü edebiyatta bolca karşımıza çıkan gelin-kaynana, gelin-kız, kız-oğlan, evli-bekâr, zengin-fakir, şehirli-köylü gibi deyişmeler insan ile insanın deyişmesine örnek olarak verilebilir. Türk topluluklarının sözlü edebiyatından elde edebildiğimiz gelin-kız çatışmasını işleyen deyişmeler genellikle kız ile gelinin üstünlük mücadelesini konu edinirler. Türk kültüründe kız da, gelin de güzelliğin ve nezâketin sembolüdür.

Bir varlığın, bir nesnenin güzelliğini kıyasladığımızda mihenk taşlarından biri gelindir. Bu manada “gelin” sözcüğünün dilimizdeki seçkin ve özel kelimelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür timsal niteliği güçlü, çok fazla kelimeyiz maalesef bulunmamaktadır. Gelinden başka güzel bir şeyi tasvir için kullandığımız bir diğer kelime ise kızdır. Yusuf, çiçek, cennet, ay ve güneş de benzer durumlarda kullandığımız kelimelerdendir (Gökşen vd., 2020, s. 153).

Toplumun güzellik tasviri, Molla Cuma, Âşık Şenlik, Karacaoğlan ve Mollanepes’in dilinde şiirleşmiştir. Gelin ile kız karşı karşıya geldiklerinde sahip oldukları nitelikleri sayarak bir birinden üstün olduklarını göstermeye çalışırlar, kendilerince güzellik mukayesesi yaparlar. Her ikisi de başta dış görünüşleri, kılık kıyafetleri olmak üzere, fiziksel özellikleri, huy, soy, boy pos, tutum ve davranışlarından bahsederek üstünlük kurmaya çalışırlar.

Anadolu sahasında 129 numaralı Âşık Şenlik’e ait şiirde kızın tasvirinde hilâl kaşlı, humar gözlü, bedir yüzlü, ibrişim saçlı, elma yanaklı, havada kuşların hasretini çektiği, ak gerdanından zülâl ter akan gibi çok sayıda sıfat peş peşe sıralanmıştır. Buna karşılık gelinin güzelliği kendi ağzından şu şekilde aktarılmaktadır:

“Gelin der zevkimde sonalar öter,
Her bir türlü cilvem nezaket satar,
Ahşamlar olanda tâ subha kadar,
Sarım sinemde sevgili yâri.” (Aslan, 1992, ss. 223-226).

Karacaoğlan 130 numaralı ve 131 numaralı şiirlerinde, kız ile gelinden birini gül, birini gül bahçesine benzetir. Kız kendi temizliğini “El değmedik bir danecik arıyım, Peteklerim mühürlüdür bal ile” şeklinde anlatır. Gelin ise “El değmemiş arıda bal olur mu?” diyerek kızın “el değmemiş” olmasına karşı duyduğu şüpheyi belirtir. Genel olarak bakıldığında, âşık, kız ile gelinin vasıflarının karşılaştırıldığı bu şiirde:

Kız: “Almanın eyisi yüke tutarlar.
Çürük çarığın yabana atarlar.
Kız ile gelinin bir mi tutarlar?
Yorma gelin, yorma, oğlan benimdir.”

Gelin: “Gelin der ki kalk gidelim pazara

Uğradalım usul boyu nazara.

Beş, on türlü meyva gelir pazara.

Yetkini m'alırlar, yoksa hamı mı?” (Karacaoğlan, 1985, s.67).

diyerek elmanın iyisi ve çürüğü, yetkini ve hamı ile kız ve gelin arasında bir bağlantı oluşturur. Gelin, olgunlaşmış meyvenin ham meyveden daha tercih edilir olduğunu belirterek tecrübesi ve olgunluğu nedeniyle kendisini kızdan üstün görmektedir. Kız ise gül benzetmesi yaparak kendisinin tomurcuk gül olup solmadığını ancak gelinin yaşadıkları sebebiyle solduğunu belirtmektedir. Dörtlükte elmanın iyisi ve çürüğü ile kız ve gelin arasında ilişki kurularak elmanın iyisinin makbul olması gibi aşığa göre de kızın uygun olduğu anlatılmaktadır. Kızın benzetildiği elma burada gençliğin, tazeliğin, canlılığın ve mahremiyetin izlerini taşımaktadır (Ayva, 2009, s. 97).

132 numaralı deyişmede Azerbaycan Türklerinin gelini ince belli, şirin dilli, her derde bin derman olan ak göğüslü, sesine ses katan bülbüllü şeklinde resmedilmektedir. Kız ise kendi etrafında nice âşıkların toplandığından, birçok kişinin berrak gözlerine âşık olduğundan, gören herkesin yüzüne hasret kaldığından bahsederek karşılık verir.

Gelin: “Bir qız ile bir gelinin cengi var,

Gelin deyer, ince belim var benim.

Her kesile birce kelme danışsam,

Derde derman şirin dilim var benim.”

Kız: “Qız deyer, sen çok öyünme özüne,

Logman teki xud gamalım var benim,

Her bezegim, her düzegim düz perqar,

Gözelligde Cem selalim var benim.” (ATE, 1993, ss. 43-44).

133 numaralı Türkmen Türklerine ait deyişmede gelinin temel özellikleri “hüsnü eren bağı, lebleri açılan gül yaprakları, nergiz gözlü, bakışları gören âşıkların aklını alan” şeklinde sıralanır. Kız ise yaşı on dört yaşında, gevher yüzlü, selvi boylu olarak tasvir edilir.

“Gyz hem aýdar: «Ýüzüm hurşydy-hawer,
 Husnum mähtäjidir mahy-münewwer,
 Uzyndyr boýlarym serwi-senuber,
 Ýaşym on dört, hup mestana çagydyr.” (Mollanepes, 1991, ss. 22-23).

Sözkonusu deyişmeleri birleştiren nokta, kız ile gelinin vasıflarının mukayese edilerek anlatılmasıdır. Görüldüğü gibi, her ikisi de üstün olduklarını düşündükleri yönleri öne çıkarırlar.

Kazak Türklerinde insan ile insanın değiştirmesine örnek olarak *Aytıs* (1966) adlı kitapta bulunan “Zengin ile Karısı”, “Zengin ile Çoban”, “İşçi ile Tembel” başlıklı aytısları ifade etmek mümkün. 134 numaralı şiirde iş yapmayı sevmeyen adam ile çalışkan karşılıklı olarak kıyaslanır. Tembel, kolhozda çalışmanın zorluklarından bahsederek, çalışkana iş yaparken kolayca kaçması, kendini fazla yormaması, keyfine bakması gibi tavsiyeler verir.

“Birge istesken adamdı
 Qiynamau menin talabım.
 İsteytin jerge barganda
 Angimege salamın.
 Bastıqtın biri kep qalsa
 Kürekti qolğa alamın.
 Eki közim bastıqta
 Qiynalmau jağın tabamın.” (A, 1966, ss. 605-606).

İşçinin ağzından görev ve sorumlulukları yerine getirmenin öneminden bahsedilir. Ona göre belli bir hedef doğrultusunda hareket etmek insana başarı kazandıracaktır. Tembellik ise bir alışkanlıktan öte bir ruh sağlığı sorunudur. Sağlığı iyi olup da iş yapmayanlar içi ve dışı delik kovaya benzetilir:

“Halıq üşin iste dep
 Şaqırmaymın kömekke
 Biteu emes şığarsın
 Sağan turmıs kerek pe

Basqanı qoy özine
 Aşiy ma janın erekşe
 Jalqaularda jaru joq
 Qatarğa taman baru joq.
 İşi dal-dal, sırtı su
 Tübi tüsken şekekşe.” (A, 1966, s. 606).

3.2.2. İnsan ile Canlı Varlık Değişmesi

Bu tür deyişmelerin içerikleri Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelere göre çeşitlilik arz etmektedir. Türk topluluklarının ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Yaşam biçimi olarak konar-göçer bir yapıya sahip olan Orta Asya Türk topluluklarının esas geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Soğuk iklim şartlarından dolayı bozkır hayatının ana beslenme kaynağı yetiştirdikleri hayvanların eti, içecekleri de süttür ve üzerlerine hayvanlarının derilerinden elbise giymişlerdir. At yetiştiriciliği yapıp deve, sığır, koyun, keçi besleyen Türklerde her hayvanın piri olduğuna inanılmıştır. Kazak kültüründe devenin piri Oysıl Qara, yılmın piri Qambar Ata, sığırın piri Zeñgi Baba, koyunun piri Çoban Ata, keçinin piri Seksek Ata olarak tanımlanmaktadır. Adları şiirlerde saygıyla anılan pirlerin esas görevleri hayvanları korumaktır. Kazak ve Karakalpak Türklerinin deyişmelerinde hayvanların insan hayatındaki yeri ve taşıdıkları öneme dair bilgiler verilir, hayvancılığın zorluklarının yanı sıra değerine vurgu yapılır.

137 numaralı Karakalpak Türklerine ait deyişmede adamın alaca danası hastalanır ve tedavi edilmesine, yüz balya saman yemesine rağmen cılız kalır. Deyişmede pazarda satmaya uygun olmayacak hâldeki alaca dananın acılı durumundan bahsedilir.

Kazak Türklerine ait olan “Tay ile Jigit” adlı deyişmede üzerindeki yükün ağırlığından ölmek üzere yerde yatan tayın şikâyeti anlatılır (BS, 2013, ss. 302-303). “Jas Buzau men Kadının Aytısında” genç kadın ile buzağının, “İdiris ile Taylak Aytısında” adam ile köşegin karşılıklı şiirleşmesi yer almaktadır (BS, 2013, ss. 304-305). Yukarıda ifade edilen deyişmelerde hayvanların sahipleri tarafından eziyet görmeleri ve bu durumdan

kaynaklanan şikâyetleri ile acılı durumlarından söz edilir. Hayvanlara merhamet etmeyenler kınanır, pirlar tarafından kahredileceği konusunda uyarılır.

Deyiştirmelerde evcil hayvanların yanı sıra vahşi hayvanlarla da karşılıklı şiirleşmelerin yer aldığı görülmektedir. Genelde hayvancılıkla uğraşanların karşı karşıya geldiği ana düşman kurttur. İnsan ile kurdun bulunduğu deyişmelerde zarar gören ile zarar verenin tartışması anlatılmaktadır. Kazakistan sahasında bu tür içerikleri sözlü edebiyatta sıkça görmek mümkündür. 138 numaralı Babas ile kurdun, 139 numaralı Karaşekpen ile kurdun deyişmelerinde ana kahramanlar hayvanlarını yiyen kurdun zararlarını sıralamaktadır. Kurt ise yeme, içme gibi doğal ihtiyaçlardan dolayı buna mecbur olduğunu öne sürerek kendini savunur.

1932 yılında meşhur Kazak Türklerinin akını Şaşubay kurt ile deyişir. Böylece eski dönemlerde yaygın olup daha sonra unutulmuş deyişme türünün yine canlandığı görülmektedir. Şaşubay, atını yiyen kurdu tuzak kurarak yakalar ve şöyle der:

“Boz attıñ qunı uşın saldım qaqqan
Tulpar ed su işpegen ılay-qaqtan.
Jarlını jalğız atın jegeniñşe
Javız malın nege jemediñ tolıp jatqan.”

Kaskır: “Üstinde türi jaman kiygen tonın

Senin ölmey jürgeñin menin sorım.

Tüsindi jılıtkansıp jakındama

Tağı uram dep keledi arğı kolın.” (A, 1966, ss.572-573).

“Beni ihtiyar sanarak küçümsedin mi, bana hükümetin nasıl saygı duyduğunu görmedin mi?” diyerek ateş püskürür. Şairin topluma iletmek istediği mesajı hayvanların dilinden aktarması sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. M. Avezov’a göre şiirde mecazi anlatımı kullanan Şaşubay, halkın malına, varlığına kurt gibi saldıranları, hırsızlık yapanları tenkit etmektedir. Kurtun verdiği cevap da hırsızların söylediği söz olarak sunulmaktadır (Avezov, 2009, ss. 54-55). Deyişmenin son iki satırına ait “Fakirin tek atını yemektense neden zenginlerin dolup taşıyan hayvanlarını yemedin” sözlerinden

Sovyetlerdeki zengin-fakir çatışması kendini göstermektedir. Bu çatışma Sovyetler döneminde icra edilen deyişmelerin çoğunda görülmektedir.

135 ve 136 numaralı deyiştirmeler Anadolu ve Azerbaycan sahasının önemli iktisadi unsurlarından birini oluşturan tarımla ilgilidir. “Ekinci ile Öküz” adlı deyişme iş hayvanından memnun olmayan ekincinin tembel öküzü ile ilgili şikâyetlerini anlatır. 135 numaralı deyiştirmede tarla sahibinin tarla faresinden gördüğü zararlar sıralanmaktadır.

Türkmenistan sahasına ait deyiştirmede insan ile karşılaşan canlı ve cansız varlıkların konuşurduğu görülmektedir. Yola çıkan oğlana tabiat unsurları yolculuğuna dair sorular yöneltir ve ona tavsiyeler vererek yardımda bulunmak isterler. 140 numarayla kayıtlı deyiştirmeden örnek parça aşağıdaki şekildedir:

Baglar ondan soradı: “- Nire baryan yaş yigit
- Cennet bagına baryan.”

Daglar ondan soradı: “- Nire baryan yaş yigit?
- Yıldız dagına baryan.”

Gökden geçen durnalar: “- Ganat bereyin – diydi.

Yaşıl maysa: - Yoluna Mahmal sereyin deydi.” (Atajanov, 1978, ss. 603-605).

3.2.3. İnsan ile Cansız Varlık Deyişmesi

Türk Dünyası edebiyatlarının geneline bakıldığında insan ile cansız varlıkların deyişme/söyleşmelerine kurulu pek çok eserle karşı karşıya geliriz. Bu tip deyişmelere insan ile ağaç, insan ile çalgı, insan ile darı, insan ile pamuk, insan ile uyuşturucu, insan ile sigara şiirleşmeleri örnek verilebilir. Özellikle keyif verici maddelerin münazarası dünya edebiyatında bariz bir şekilde en fazla Türk edebiyatında işlenmiştir (Benli, 2019, s. 338).

141 numaralı deyişmede Murat Coşkun ile Aksaray'a bağlı Kurtuluş mahallesinde bulunan ihtiyar bir pelit ağacı arasında deyişme yapılır. Âşık, teşhis sanatından yararlanarak cansız bir varlık olan kanlı pelite beşerî özellik kazandırmıştır. 700 yaşındaki bu ağacın halk arasındaki inanışa göre bir çeşit gücü olduğu söylenir. Etrafında kanlı olaylar çok yaşandığından bu ağaca kanlı pelit denilmektedir. Deyişmede âşık tarafından ağacın yaşına ve kanlı isminin nereden geldiğine dair sorular yöneltilir. Kanlı Pelit ise Aksaray'da çoktan beri bulunmakta olduğunu, yaşının kaç olduğunu bile unuttuğunu, çoğu âşığın kendini ziyaret ettiğini dile getirmektedir.

M. Coşkun: “Anladım çok günler gördün

Yaradana gönül verdin.

Gizli sırlarına erdin

Söyle pelit yaşın bana.”

Kanlı Pelit: “Çok âşıklar geldi geçti.

Aşkın şarabından içti.

Tarihini bilmek güçtü.

Belli değil yaşım benim.” (Avan, 1995, ss. 123-124).

Kırgızistan sahasına ait 145 numaralı “Calgız Tal” adlı şiirde, Cenicok akın kırsaldaki yapayalnız söğüt ile sohbet eder. Yalnızlık çeken söğüt hüznü kaderinden, talihsizliğinden şikâyet eder, dünyanın vefasızlığından yakınlık acısını paylaşır:

“Bakayırda calgız tal,

Balamsı çok balkuş tal.

Col boyunda calgız tal,

Coldoşu çok balkuş tal,

Kayrılıp gelip kongondoy,

Kargaga tühök bolgondoy.

Kanadı çok calgız tal,

Kaygısı köp baykuş tal.

Burulup kelip kongondoy,

Bulbulga tühök bolgondoy.” (Alimov, 2010, ss. 430-451).

Bu mısralarda çok önemli mesajların gizlendiğini görmekteyiz. Cenicok, daha küçük yaşta ailesinden ayrılarak yalnızlık acısını çekmiştir. İlerleyen hayatında da yalnızlık acısı onu bırakmamıştır. Sevdiği kız ile evlendikten sonra çocuk edinmemiş ve evlatsızlık acısıyla kaygılara kapılmıştır. Kendini mutsuz olarak nitelendirip üzülen akının, söğüt ile kendi durumu arasında bağlantı kurduğu görülmektedir.

Diğer bir Kırgız akın Kalık Akiyev'in "Ağaçlarla Sır Paylaşma" adlı şiirinde, akın ile erik, kayın ve akdiken ağaçları arasında soru-cevap şeklinde karşılıklı şiirleşme gerçekleştirilir. Burada her ağaç kendi özelliklerini ve faydalarını sıralar (ZA, 2006, ss. 90-106).

Türk Dünyası sözlü şiir geleneğinde âşıkların yalnızca birbirleriyle deyişmeyle sınırlı kalmadıkları, ellerindeki çalgılarıyla da "deyişme yaptıkları" görülmektedir. Âşık Garip'in sazı ile deyişmesinde söylemiş olduğu "Koluna bağladım teli" adlı şiiri, Karakalpak Türklerinden Jiyen jırav'ın kopuzu, Kazak Türklerinden Jumanazar'ın dombırası ile deyişmeleri çalışmamızın örneklerini teşkil etmektedir.

Genellikle, âşığın beraberinde taşıdığı sazı onun yoldaşı, sırdaşı niteliğindedir. Her âşık içindeki duyguları, yaşadığı olumlu-olumsuz durumları, her şeyini önce yoldaşı rolündeki çalgısına aktarır. Aşağıdaki örneklerde çeşitli duyguları yaşayan âşıkların çalgıları ile söyledikleri görülmektedir.

142 numaralı deyişmede Âşık Garip, "koluna teli bağlayan, yetmiş dili konuşan" sazına konuş benimle diye seslenir. Fakat âşiğe öfkelenen sazı "vasf-ı hâlimi bilmedin, yedi yıldır beni eline almadın, tellerim paslandı, seninle konuşamam" diye karşılık verir.

143 numaralı Karakalpak Türklerine ait deyişmede Jiyen jırav, kopuzuna kendi durumundan bahseder. Kaynaklara göre jıravın kopuzu ile yaptığı birçok deyişmesi olmuştur. Ancak bunlar yazıya geçirilmediklerinden kaybolmuşlardır. Doğrudan jıravın kendisinden derlenen bu deyişmenin ne yazık ki dokuzuncu satırından sonrası eksiktir.

144 numaralı Kazak Türklerine ait deyişmede ise Cumanazar adlı akın kendi dombırası ile deyişir. Akın "ne kadar çalsa da iyi nağme vermeyen", "yüzüme vurdu" diye şikâyet eden çalgısına sinirlenir. Dombırasına "kuru tahta gibi içi boşsun", "bozkırda bir gün kalsan ne bir tokmak olabilirsin ne kap kaçak" diyerek küçümseyici ve aşağılayıcı ifadelerde bulunur:

“Bazardan alıp kelgen temir şekek,
 Tağarmın endi sağan köp kemşilik!
 Tilimdi al, cöniñe cür, sen dombıra,
 Buzarmın aşuvlansam bölek-bölek!” (KE, 2004, ss. 351-352).

Dombıra ise kendi sırasında “Bensiz sen ulu toya gitmiş miydin? Süsleyip, güzelleştirdikten sonra çalsan olmaz mı?” diye itirazını iletir. Kendini azarlayıp eziyet etmesini doğru bulmadığını şu şekilde dile getirir:

“Bolğanda moynım kayın, betim taktay,
 Cumeke, cön ayılğan sözge tokta-ay.
 “Akıl-dos, aşuv-pışak” degen söz bar,
 Aşuvşan can körmedim sen sıyaktı-ay!
 Nersege arzymaytyn şirt etesiñ,
 Akılıñ katarınnan kem sıyaktı-ay!
 Alcığan kara ayğırday tarpan basıp,
 Sırdağı şıtırlaysıñ sen sıyaktı-ay!
 Söyleviñ zorlık kılıp layık pa,
 Katınıñ koynındağı men sıyaktı-ay!” (KE, 2004, ss. 351-352).

Türkmen Türklerine ait 146 numaralı şiirde insan ile buğday karşılıklı konuşTURULUR. Buğdayın bereketli bir tahıl olduğundan bahseden insan buğdaysız, ekmeksiz hayatın mümkün olmadığını saygılı bir biçimde şöyle dile getirir:

“Bugday hanımanımız sen
 Mele missik nanımız sen
 Sen bolmasan seda-da ek
 Mıdarımız janımız sen.” (Atajanov, 1978, s. 171).

Buğday ise kendisinin yetişmesinde aralıksız çalışıp emek harcayan, toprak ve su ihtiyaçlarını giderip kendisini bakımsız bırakmayan insanın sayesinde yetiştiğini dile getirerek şu şekilde karşılık verir:

“Menin görküm diriligim

Bar mıdarım adam bile.

Eger adam esdürmese

Eyyem iyter giderdim men

Adamdadır erkim menin

Adam elin unutma sen.” (Atajanov, 1978, s. 171).

3.2.4. İnsan ile Soyut Varlık Değişmesi

İnsanın soyut varlık ile değişmesinin örnekleri Kazakistan sahasına ait Aksulu ile Bozdak, Aymanday ile Babas, Nazire ile Şolım’ın değişmelerinde ruh yani hayalet ile değişme şeklinde görülmektedir. Sözkonusu değişmelerdeki ana kahramanlar mezarlıklara gider ve ölen sevgilileri ile konuşarak onlara beşerî bir kişilik kazandırırılar. Sözkonusu değişmeler, çalışmamızın Yas Tutturmaya Yönelik Değişmeler (Ağıt-Değişmeler) kısmında ana hatlarıyla ele alınmıştır.

3.2.5. Canlı Somut Varlık ile Canlı Somut Varlık Değişmesi

Bu tür değişmelerde canlı somut varlıkların kendi aralarında yaptıkları değişmeler sözkonusudur. Azerbaycan sahasına ait 148 numaralı değişmede koyun, keçi, öküz, inek, at, eşek ve devenin bahse girdiği görülmektedir. Hayvanlar kendi arasında insanlar için kimin daha faydalı olduğu konusunda tartışırılar. Koyun kendisinin ota hiç doymadığından, yenilecek ne varsa hepsini yiyebileceğinden, her evde kendi yününden yapılan eşyaların bulunduğu bahseder. Keçi ise üç ay kışın soğuşuna dayanabileceğinden, şirin tatlı yavrularından bahseder. Öküz yazın harmandaki işleri tek başına becerebileceğini, inek lezzetli kurutları olduğunu, at yiğitlere her zaman yoldaş

olduğunu, eşek hem kendinin hem sesinin kuvvetli olduğunu, deve ise kendinin diğerlerinden daha güçlü olduğunu ve sütünün insanlar için şifalı olduğunu dile getirir.

Benzer bir deyişme Kazakistan sahasına ait 150 numaralı deyişmede görülmektedir. Burada evcil hayvanlardan deve, yıldı, inek, koyun ve keçinin tartışmasına yer verilmektedir. Sözkonusu hayvanlar Azerbaycan sahasındaki deyişmede görüldüğü gibi burada da kendi özelliklerinden bahsederek kimin daha faydalı ve yararlı olduğu konusunda tartışılır.

“Babalar Sözi” adlı çok ciltli eserin 92 cildinde yer verilen bir deyişmede hayvanların özellikleri, iyi yönleri hayvan sahipleri tarafından ele alınmıştır. Deveci “karanın sandalı” olarak tasvir ettiği devenin hem sıcağa hem soğuğa dayanıklılığundan, yıldı atın yürüklüğünden ve bin hastalığa şifa olan kımızından, inek besleyen ineğin bal sütünden ve bereketli hayvan olduğundan, çoban ise koyunun etinden, derisinden ve yününden bahseder ve birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunurlar (BS, 2013, ss. 300-302).

Karakalpak Türklerine ait 149 numaralı deyişmede ise koyun ile keçi arasında soru cevaba dayalı bir konuşma yer almaktadır. Üslubu bakımından tekerlemeyi hatırlatan bu deyişme tartışmadan daha çok söz dalaşı niteliğindedir.

Anadolu sahasındaki deyişmede yukarıda bahsi geçen deyişmelerden farklı olarak tartışma yalnızca atların arasında geçmektedir. Dadaloğlu’na ait 147 numaralı deyişmede kula, yağız, al, kır, doru gibi at çeşitleri kendilerini ayrıntılarıyla tanıtarak birbirlerine üstün gelmeye çalışırlar. Her atın kendine has özellikleri vardır. Kula at “arkadan yalınlar sündüğü zaman üstündeki yiğidin kanını içtiğini”, yağız at “kılıçlar başında döndüğü zaman üstündeki yiğidi Mevla’nın koruduğunu”, al at “donunun güzel, dilinin çatal olduğunu”, “kavga görünce ölünün bile sağaldığını”, kır at “atların başı, yiğitlerin elinde serdar kuşu olduğunu, yerde de can kurtaran kişi olduğunu”, doru at ise “kaçtığından kurtulur da yeteceğini, sıkışırsa Azrail’i dahi tutacağını” söyleyerek kendi özelliklerini över.

Ev hayvanları dışında yabani hayvanların, kuşların, böceklerin vb.’nin kendi aralarında deyiştikleri durumlar da mevcuttur. Kazakistan sahasındaki bülbül ile şahinin ve balıkçıl ile serçenin deyişmeleri buna örnek verilebilir (BS, 2013, ss. 308-323).

Özbekistan sahasında 18. yy.'da yaşadığı bilinen Nishoti adlı şaire ait “Kuşlar Münazarası” başlıklı eserde leylek, karga, saksağan, kumru, şahin, tavuskuşu, papağan, sülün, hüma, bülbül, hüthüt kuşları kimin daha üstün olduğu konusunda bahse girişirler. Çalışmamızda 151 numarasıyla yer verdiğimiz bu şiirde aynı mekânı paylaşamayan karga ve saksağanın, yaşadıkları bağın hakimiyeti üzerine tartıştıkları görülür. Karga, saksağanın bağ sahibiymiş ve bağdaki bütün meyveler sanki ona aitmiş gibi davranmasından rahatsızlık duyduğunu dile getirir. Saksağan kendi sırasında karganın sözlerinin önemsiz olduğunu vurgular.

“Akka dediki:— Ey qaro yuzluk,

Sho‘r tumshuqliqu achiq so‘zluk.

Sandayin zog‘din farog‘atman,

Bog‘ boshiga ahli xidmatman.

Bir makondin bu bog‘ mulkiga

Kirgali yo‘l yo‘q shag‘ol, tulkiga.” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/nishotiy/> adresinden erişildi).

Bunları dinleyen kumru, tüm bu söylenenleri boş bulur ve her ikisinin de değersiz kuşlar olduğunu hatırlatır. Kendisinin Hz. Peygamber tarafından seçilmiş bir kuş olduğundan bahsederek kutsal bir varlık olduğunu öne sürer.

“Bog‘u masjidlaring muqrisiman,

Hazrati zuljalol qumrisiman.

Tengri soldi azalda o‘z shavqin,

Hamchu bo‘ynimg‘a bandalik tavqin.” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/nishotiy/> adresinden erişildi).

Deyiştirme böylece her kuşun sahip olduğu özelliklerini sıralamasıyla devam eder. Deyiştirmede çeşitli kıssalara yer verilmiştir. Ayrıca ulu şahısların, hayvanlar ve kuşların diline hâkim olan Hz. Süleyman peygamberin adı geçmektedir.

3.2.6. Cansız Somut Varlık ile Cansız Somut Varlık Değişmesi

Bu tür deyiştirmeler cansız somut varlıkların karşılıklı konuşma üslubuyla söylenmiş şiirleşmeleri ihtiva etmektedir. Azerbaycan ve Anadolu sahasına ait Zileli Âşık Talibi, Âşık Gevherî ve Âşık Pürÿânî'ye ait yer ile göğün karşılıklı konuşmasına dayanan destanlar bu türe örnek verilebilir. Ö. Çobanoğlu, yer ile gök destanlarını tematik açıdan "Doğal Güzelliklerle İlgili Destanlar" içerisinde değerlendirmiş ve tanımını şu şekilde yapmıştır: "Yer ile gök arasında tasavvurî olarak bir çekişmeyi konu edinen ve yer ile göğün karşılıklı olarak birbirlerine üstünlüklerini kabul ettirmek için çeşitli özelliklerini saydıkları destanlardır"(Çobanoğlu, 2000, s. 87).

Erhan Çapraz'a göre yer ile gök arasında bir münazara yazma geleneğinin temelinde, gök ile yer-su dikotomisi yatmaktadır (Çapraz, 2018, s. 115). Gök ile yer ayrımı Türk kozmolojisinin başlıca ilgi alanlarından sayılmaktadır. Ögel, Türk mitolojisine dayanarak önce göğün sonradan ise yerin yaratıldığını belirtir (Ögel, 2010, s. 209). Bu nedenle İslâmiyet öncesi döneme ait eserlerin tamamında önce gök sonra yerin zikredildiğini, ancak 11. yüzyıldan sonraki eserlerde yerin öne geçtiği görüşünü ileri sürer (Ögel, 2010, s. 185).

Ele aldığımız 151, 152, 153, 154 numaralı destanlarda tabiatın iki karşılıklı unsuru yer ile gök kendi üstünlüklerini göstermek için mücadele ederler. Anadolu sahasına ait deyişmelerde gök yeri "şimşeklerimle çakarım, yüzündeki benleri sökerim" diyerek tehdit eder, ürkütmeye çalışır, "Yağan yağmurlardan ibret al, şu iblîs-i lâîne haber sal, insana küfür söyletmesün" diye uyarıda bulunur (Bkz: 151 numaralı deyişme). Üstelik "bulutlarım çâk çâk olur, havada şimşekleri çakarım, fırtınaları oynatırım" der (Bkz: 151 numaralı deyişme). 152 numaralı deyişmede gökte kurulan kubbeden bahsederek şu şekilde övünür:

"Ay güneş şulesi bana verildi,

Her taraftan yıldızlarım derildi." (Akarslan, 2016, ss. 318-320).

Yer ise "üzerinde akan soğuk sudan, yaz olunca kokan türlü çiçeklerden, seyrana çıkan yetmiş iki milletten, üstündeki çimenden" övgüyle bahseder (Bkz: 151 numaralı deyişme). Yere göre yedi iklim köşe kendine aittir. Sahralar, dağlar, beller, çağlayıp

akan ırmaklar, seller, ötüşen bülbüller, güller hepsi de yerde bulunmaktadır (Bkz: 152 numaralı deyişme).

Deyişmede yukarıda ifade edilen tabiat olayları dışında dinî-tasâvvufî kavramlara da yer verildiği görülmektedir. 153 numaralı Püryânî'nin destanında gök Hz.İsa kıssasına telmihte bulunur, yer ise buna karşılık Cüda'ya konan Nuh gemisini dile getirmektedir:

“Gök de der ki gök kubbemi görmen mi

Nebatı yağmur ile vermen mi.

İsa Ruhullah'ı ben de sorman mı

Daha nice alametler bende var.

Yer de der ki yetemezsin gıdama

Nuh gemisi konmadı mı Cüda'ma.

Benden halk olundu bak sen

Âdem'e Sofu gibi kerametler bende var.” (Akarslan, 2016, ss. 318-320).

154 numaralı Azerbaycan sahasına ait deyişmede de benzeri üslup sergilenmektedir. Gerek gök gerekse yer kendilerinde bulunan rüzgâr, yağmur, bulutlar, gök gürültüsü, deniz, nehir, kaynak, çayır, bahçe vb. gibi tabiat unsurlarını övgüyle dile getirerek üstünlük mücadelesine girerler:

Yér déyer: “Mendedi ol néçe min dağ,

Derya, gur çay, bulağ, néçe çemen, bağ.”

Göy déyer: “Mendedi ol doğğuz felek,

Ğar, yağış, bulud, hem ildırım, külek.” (AHYÖ, 1978, ss. 22-23).

Deyişmede dinî kavramların görüldüğü mısralar şu şekildedir:

Göy déyer: “Géce gündüz zikr éleyen min melek,
 Peri, ferişte, huri ğılman benimdi.
 ... Ezrail elinde tutubdu berat,
 Bu dörd ğardaş hökm-ü revan benimdi.”

Yér déyer: “Alim, fazil, müctehid, ibadethana,
 Yétmiş iki millet insan benimdi.” (AHYÖ, 1978, ss. 22-23).

Erhan Çapraz’ın, yer ile göğün mücadelesini konu alan destanlarla ilgili görüşleri şunlardır:

Yer ile gök destanlarına baktığımızda âşıkların gerek icrâ gerekse anlatım tarzlarında bir mücadele hâli kendini açıkça hissettirmektedir. Elbette bu mücadele hâlinin ortaya çıkmasında İslâmiyet’le birlikte ortaya çıkan edebî ve kültürel etkileşimin yanında Türklerin bugün bile sürdürdükleri savaşırlara dönük yaşam şeklinin, yani savaşçı bir millet olmalarının tesiri büyüktür. Fakat diğler taraftan bu hâl, dikotomik kozmolojide “bir tözlük bolmak” (panteizm) için, yani kutsal sayılan kâinatın genel ruhuna kavuşmak için çıkılan mitolojik yolculukta aktif taşıyıcı misyonuna sahip âşıkların göstermiş olduğu üstün çabaların bir tezahürü olarak da değlerlendirilebilir (Çapraz, 2018, ss. 115-116).

Kırgızistan sahasına ait 155 numaralı deyişme, Togolok Moldo (1860-1942) mahlasıyla bilinen usta akın Bayımbet Abdırâhmanov tarafından kaleme alınmıştır. Deyişme, tabiatın ana unsuru yer ve onun oğulları mahiyetindeki yağmur, rüzgâr, su ve ateş arasında tartışmaya dayalıdır. Burada herkes kendi özelliklerinden övünerek bahseder. Yağmur, yere döktüğü suların tüm canlı-cansız varlıkların su ihtiyacını karşıladığını söyler, insanlara, hayvanlara, kuşlara, tarlalara, kısacası tüm dünyaya olan faydalarını sıralar. Deyişmede kendini yüceltmenin yanı sıra rakibin zayıf noktalarını vurgulayarak küçük düşürme unsurları da mevcuttur. Meselâ, su yağmura karşı çıkarak:

“Maktanbagın özünçö,
Deñizden çıkkan sen bir buu,”

“Çok övünme, sen denizden çıkan bir buharsın” diye cevap verir. Yağmurun denizlerden, nehirlerden aldığı suların kendine ait olduğundan bahseder:

“Darıya, deñiz köldördön
Surap bulut, suu algan.
Asmandı kurçap Bürkölüp,
Suu algan bulut kuralgan.
Maktanbagın jamgırım,
Deñizdin sen da suususuj.
Alıp kelgen buluttun,
Suusu tursun buususuj.” (ZA, 2015, ss. 113-126).

Sıra rüzgâra geçince o suya kendisinin yardım ettiğini, rüzgâr olmadan suyun tek başına hiçbir şey yapamayacağını hatırlatarak, gökyüzünü kaplayan bulutların, sislerin, güneş ve ay ışığının kendine bağımlılığını dile getirir, övgüyle tüm dünyanın adını duyduğunda çekindiğini söyler. Söz alan ateş ise rüzgârın kendisinin hizmetçisi olduğundan, kendisinin insanlar için ne kadar faydalı olduğundan bahseder, sıcak ve aydınlık getirdiğini, öfkelenirse tüm dünyayı bir anda yok edip cehenneme çevirebileceğini söyleyerek övünür. Deyişme sonunda Yer-Ana çocuklarını birliğe, beraberliğe çağırır ve onlara Azazil’in kibrinden dolayı şeytana dönüştüğünü hatırlatır.

Özbekistan sahasına ait 156 numaralı “Gallalar Aytışuvi” darı, arpa, buğday, mısır, sorgum gibi tahılların karşılıklı şiirleşmesine dayalıdır. Burada herkes kendi özelliklerini övünerek dile getirir ve bir birinden üstün olmaya çalışırlar. Darı, ambarda saklandığında kırk yıla kadar dayanabileceğinden bahsederek kendini “küçücük alp”a benzettir.

“Arpani otingga ber,
 Bugdoyni iş, qonoqni sot.
 Saqlasang qirq yil turadi,
 Kiçkina polvon tariq.” (Mirzayev vd., 2008, ss. 15-16).

Sorgum ise kendi sırası geldiğinde toprakta zor yetişmesinden dolayı darının çiftçiye verdiği sıkıntılardan bahseder.

“Arpani otingga ber,
 Bugdoyni iş, tariqni sot.
 Yeridan çıqmay turib,
 Dehqonni kuydirgan tariq.” (Mirzayev vd., 2008, ss. 15-16).

Arpa buğdayı iğneleyerek kendisinin değirmende öğütülürken taş arasında sıkışıp kalan buğday gibi olmadığını dile getirir.

“Alhamdulillah, qomi yoriq
 Bugdoy emasman,
 Tegirmonning bogziga tuşib,
 Qiynoq emasman.” (Mirzayev vd., 2008, ss. 15-16).

3.2.7. Soyut Varlık ile Soyut Varlık Değişmesi

Bu başlık altında fiziksel bir varlığa sahip olmayan, varlığı sadece düşünce yoluyla kabul edilen aşk, sevdâ, nefret, kızgınlık, sabır, korku, sevinç gibi insana ait duyguların, ölüm, ruh, cennet, cehennem gibi kavramların soyut olarak ifade edildiği, farklı olgular arasında gerçekleşen deyişmeleri sıralayabiliriz. Soyut varlıkları deyiştirmenin en eski örnekleri Kâşgarlı Mahmud’un eserinde bulunmaktadır. *Divânü Lûgâti’t-Türk*’te geçen “Yaz ile Kışın Atışması” adlı şiir iki mevsim arasındaki atışmaya dayalıdır. Bu

münazarada kışla yazın karşılaşp erlerini dizdikten sonra savaşa başlamaları, canlı bir kişileştirme (teşhis) sanatı ile anlatılmaktadır (Kurgan, 1972, ss. 76-77).

158 numaralı Âşık Şenlik'in "Kış ile nevbahar düştüler bahse" mısraları ile başlayan şiiri koşma tarzında yazılmış bir destandır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şenlik, tabiat hadiselerini kişileştirmek suretiyle, kış ile ilkbaharın vasıflarını dramatize bir yapı içinde vererek ikisini mukayese etmiştir (Yücel, 2000, s. 283). Âşık Şenlik'in destanında iki varlığın tartışması baştan sona kadar *dedi-dedi ki* ifadesi ile anlatılmıştır. Her iki mevsimin kendi özelliklerini sıraladığı bu deyişmelerde rekabet ve üstünlük unsurları yer almaktadır.

"Kış dedi mihrime bulunmaz çare
Hükmetsem cihanı yakaram nara
Nice aslanları salmışam tora
Cebrim çohtu yüz min zehmim var benim.

Bahar dedi men giymatsız bahayam
Sabalan yaylağı el evgahıyam
Cilveli kızların seyrangâhiyam
Can almağa nezaketim var benim."

159 numaralı Azerbaycan Türklerine ait *Qarı ile Mart'ın Değişmesi* kış ile yazın çekişmesine dayalı olup mevsimler arasındaki münazaranın örneklerini teşkil etmektedir.

Qarı: "Ay oğlağım,
Oğlağım.
Cıxdı yaza
Oğlağım.
Payız üstü
Beş oldu.
Yaz geldi

On beş
 Oldu.
 Buynuzu beş-beş
 Oldu.
 Qılları
 Şeş-şeş oldu
 Mart gözüne
 Barmağım,
 Çıxdı yaza
 Oğlağım,
 Geldi, keçdi
 Zamanın.
 Otdü ömrü
 Samanın.
 Mart gözüne
 Barmağım,
 Cıxdı yaza
 Oğlagım.”

Mart: “ Buynuzu
 Beşdi-beşdi.
 Qılları
 Şeşdi-şeşdi.
 Dünen
 On beşdi
 Bu gün
 Beşdi-beşdi.
 Aprelden

Borç almışam,
 Neneme qonaq
 Qalmışam.
 Bığlarımıdı
 Buz-buzu,
 Çekdim
 Yer üstü
 Buzu.
 Qırdım ondan
 Çox quzu...
 Buynuzum
 Beşdi-besdi,
 Neneme çore mu
 Kecdı.” (ATE, 1993, ss. 205-206).

Kazakistan sahasında “Babalar Sözi” adlı çok ciltli kitabın 92 cildinde mısralara yani deyiştirme tarzı şiirlere yer verilmiştir (2013, ss. 287-322). Bahsi geçen kitaptaki *Jastıq Pen Käriliktin Aytısı* (ss. 312-315), *Aşu Men Aqıldın Aytısı* (ss. 316-317), *Ajal Men Jannın Aytısı* (ss. 291-300) adlı deyişmeler soyut varlıklar arasında gerçekleşen deyişmeler şeklinde kurgulanmıştır.

160 numaralı *Aşu Men Aqıldın Aytısı* adlı deyişmede insanın öfkesi ile akli tartışılar. Bu çekişme esnasında “jüz gram” yani yüz gram alkol içip, sinirden kuduran adamı durdurmaya çalışan akli görmekteyiz. Fakat öfkesine hâkim olamayan adam eşinin, oğlunun ve dostunun canına kıyar ve deyişme aklın şu şekildeki ibretlik mısralarıyla son bulur:

“Aqlğa araşası toqtamadı,
 Aldında jüz gramdı urttap aldı.
 Qasqırday qapa jürek, aşu-qaqqas,
 Kinäsiz janın qıdı üş adamnı.
 Aşudın, mine, osınday kesirleri,

Ädetti tastañızdar esirmeli.

Dosınan, jubayınan, balasınan,

Ayrılıp nege soqtı-au şeşimderi.” (BS, 2013, ss. 316-317).

Görüldüğü üzere, akıl öfkenin zararlarından bahsederek ondan uzak durulması gerekliliğini hatırlatır. İnsan öfkeden dolayı önce içki içer, ardından pişman olacak şeyler yapar ve böylece halk arasında hor görülür mesajı verilmektedir.

SONUÇ

Sözlü şiir geleneği içinde deyişmeler, ayrı bir yere sahiptir. Tarihi eski çağlara kadar uzanan bu sanat türü, zaman içinde toplulukların yaşayış biçimlerine, hayat tarzlarına ve kültürel özelliklerine göre şekillenerek günümüze dek ulaşmıştır. Karşılıklı şiirleşme aracılığıyla toplumların önemli vasıflarını taşıyıcı unsur olmaya bugünde devam etmektedir. Deyişmenin belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Deyişmede doğrudan ifade edilemeyen durumlar dolaylı olarak dile getirilir. Çünkü deyişme, şiir dili içindeki alt bir dildir. Söz sanatı olarak nitelendirdiğimiz deyişmeyi terennüm eden Türkler topluma vermek istedikleri mesajı iletirken ahenkli, coşkulu bir söyleyiş içeren şiirin gücünden yararlanmış ve şiir diliyle iletişime geçmeyi tercih ettikleri görülmektedir. İnsanın duygu, düşünce ve hayallerinin imgeli bir dille yani şiirle anlatılmasının daha etkili olduğuna inanarak sözlü şiir geleneğindeki diğer türlerin de ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

2. Deyişme, bir tür söz düellosudur. Esas olarak Türklerin tarihte varoluşlarından günümüze dek yaşam uğrunda verdikleri mücadele, temsilî de olsa kültürel değerimiz olan deyişmelerde kodlanmıştır. Saz söz meydanına çıkan âşıklar da tıpkı kahramanlar gibi kalabalık karşısında dil yoluyla mücadele ederek sanatlarını sergilerler.

3. Deyişme bir tür tiyatrodur. Deyişmenin daha etkili olması amacıyla âşıklar belli bir çalgının eşliğinde sanatlarını sergilerler ve söylediği şiire müzik ve ezgi uydururlar. Her Türk topluluğunun kendine özgü millî çalgısı mevcuttur ve bunlara Anadolu Türklerinde *çöğür veya saz*, Azerbaycan Türklerinde *saz, tar*; Türkmen Türklerinde *dutar*, Özbek Türklerinde *dombıra, dutar*, Kırgız Türklerinde *homuz veya kopuz*, Kazak ve Karakalpak Türklerinde *dombıra*, Nogay ve Kumuk Türklerinde *dombıra, ağaç (homuz)*, Karaçay-Malkar Türklerinde ise *müyüz kopuz, kıl kopuz, kınır kopuz* adı verilir. Deyişme sırasındaki âşığın jest ve mimikleri, özellikle çalgı çalarken yaptığı çeşitli hareketler (omzuna koyarak vb.), sözkonusu sanatın tiyatral yönlerini işaret eder. Uçsuz bucaksız diyarda yaşamını sürdüren göçebe Türk toplumunun yegane eğlencesi olan deyişmelerin hemen hemen “bozkır tiyatrosu” işlevini üstlendiği görülmektedir.

4. Değişmeler mensubu olduğu topluluğun toplumsal özelliklerini taşıyan etkili tarihî belgelerdir. Bu bağlamda değişmelerin toplumsal işlevlerini koruyan sözlü şiirin en önemli türlerinden biri olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca günlük konuşma dilinde doğrudan ifade edilemeyen dönemin acı gerçeklerinin değişme vasıtasıyla dile getirildiği görülmektedir. Değişme icracıları da toplumsal olaylara bakış açıları ve yaşadıkları ortam ve dönemin önemli gelişmelerini değişmelere nakış nakış işlemişlerdir. Halkın sesi olan âşıklar değişmelerde dönemin yozlaşan, aksayan değerlerini ve halkın yaşadığı türlü sıkıntılarını yapıcı bir üslupla aktarmışlardır.

6. Değişmeler kültürel varlığın korunması ve aktarımında büyük önem arz etmektedirler. Değişmeler vasıtasıyla halk kültürü kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze dek ulaşmıştır. Ayrıca düğünler, kına geceleri gibi geleneksel toplantılarda icra edilen değişmelere kültürün pek çok detayının yansıdığı görülmektedir. Tarihî ve derin kültürel köklere sahip olan Türk kültürünün zengin bir kaynağı olan ve içeriğinde büyük bir bilgi birikimini barındıran değişmeler hem müzikal hem şiirsel açıdan zenginlik içermektedir. Müzik ile şiirin bütünleşmesi neticesinde Türk'ün uzak geçmişteki yaşantısı günümüz insanına sazlı ve sözlü üslupla aktarılmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında değişmeleri, birden fazla âşık/kişilerin irticalen düşüncelerini, duygularını, dünya görüşlerini, bilgi, hüner ve tecrübelerini gerek kalabalık karşısında gerekse kendi aralarında sazlı/sazsız manzum olarak sergilediği söyleşmeler olarak tarif etmek mümkündür.

Değişmelerin sürdürülmesinde Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde *âşık*; Kazak ve Karakalpak Türklerinde *akın*; Kırgız Türklerinde *akın veya ırçı*; Özbek ve Türkmen Türklerinde *başşı veya şair* olarak adlandırılan gelenek icracıları büyük önem taşımaktadırlar. Bu icracılar, başta insanların hissettikleri duygular olmak üzere toplumdaki çeşitli meselelere dair görüşlerini değişmelere yansıtmıştır.

Tarihî kökleri İslâmiyet öncesi göçebe Türk topluluklarına kadar giden değişme sanatı, Türk Dünyası'nın ortak kültürel mirasıdır. Bu kültürel ortaklık, yüzyıllara yayılan kültürel birliktelik ile aynı tarihî köklere sahip olmaktan ileri gelmektedir. Ortaya çıkış yerinin Orta Asya olarak bilindiği bu sanat, Türk topluluklarının sıklıkla yurt değiştirmeleriyle farklı coğrafyalara yayılmıştır. Tarihî süreç içerisinde Türk Dünyası'nın kültürel kimliğinin ana kaynaklarından birini oluşturan değişme sanatı,

sözlü edebiyatın yanı sıra yazılı edebiyatın da önemli bir parçası hâline gelmiştir. Araştırma sırasında Türk Dünyası sözlü şiir geleneğindeki kimi deyişmelerin yerel özellikler taşımasının yanı sıra çoğunun ortak özellikleri olduğu tespit edilmiştir. Türk Dünyası deyişme geleneği üzerine yapılan bu araştırmanın sağladığı bir takım sonuçlar vardır. İnceleme esnasında elde edilen sonuçları madde halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. İrticâlen şiir söyleme, hazırcevaplık ve belli bir çalgı eşliğinde icra, Türk Dünyası deyişmelerinde görülen ortak hususiyetlerdir. Deyişme esnasında âşıkların irticâli şiir söyleyebilmesi ve âşıklık hüneri hem seyirciler hem usta akınlar tarafından değerlendirilir. Kırgız akınlık geleneğinde *tökmölük*, Kazak Türklerinde ise *surıp salma* adıyla bilinen irticâlen şiir söyleme Kazak ve Kırgız Türklerinin deyişmelerinde büyük önem arz etmektedir. Deyişme içeriğinin zenginliği ve sanatsal yanı, âşıkların, âşıklık maharetinin yanı sıra irticâli becerisine de doğrudan bağlıdır.

2. Anadolu ve Azerbaycan sahası sistemli deyişmelerde âşık fasılları ve ayak unsurları büyük önem arz etmektedir. Deyişme öncesinde âşıklara bir ayak verilir ve âşıklar şiirlerini açılan ayağa, konu ve şekle uygun olarak söylemek zorundalar. Bunlara uygunluk göstermeyen âşık kaybetmiş sayılır. Bunun yanı sıra bir âşığın deyişmek istediği diğer bir âşiğe şiir veya çağrı göndererek deyişme yaptığı durumlar da mevcuttur. Daveti yollayan âşık yaş ve âşıklık mahareti bakımından kendi düzeyindeki bir âşiği seçer.

3. Özbek ve Uygur Türklerinin deyişmelerinin daha çok düğünler sırasında eğlence nitelikli yapıldığı ve bu deyişmelerde ağırlıklı olarak aşk, sevgi unsurlarının işlendiği görülmektedir. Bu sanatın hâlen yaşatıldığı Anadolu, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan sahalarında deyişmelerin gerek tematik gerekse yapısal bakımdan oldukça fazla gelişmiş olduğu görülmektedir.

4. Geçmişte ve günümüzde Kazak ve Kırgız Türklerinin deyişmeleri, yapısal bakımdan benzerlik göstermektedir. Diğer Türk boylarına göre bu sahalarda görülen deyişmelerin daha uzun ve mısra sayısının daha fazla olmasının bir nedeni de belli bir düzene ve ayak, konu, zaman sınırlamasına bağlı kalmayıp daha serbest ve özgür şekilde icra edilmesidir. İkinci bir neden olarak tarihi yüzyıllara uzanan destan anlatımı ve jıravlık

ile jırşılık geleneğinin icracılar üzerindeki etkisi ve bunun deyişmelerle devam etmesidir.

5. Deyişmenin bir biçimi olan dedim-dedi tarzı şiirlerin Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan sahalarında da yaygınlıkla kullanıldığı ve tematik bakımdan oldukça geniş olduğu tespit edilmiştir. İnceleme esnasında bu türün Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türklerindeki örneklerine pek rastlanamamıştır.

6. Bir âşık veya şair tarafından insandışı varlıkların kişileştirildiği şiirler Anadolu Türklerinde *deyiştirme/söyleştirme*, Özbek Türklerinde *münazara*, Kazak Türklerinde *misal aytıs*, Kırgız Türklerinde *tamsil* olarak nitelendirilmektedir. Türk Dünyası'nda yaygınlıkla kullanılan bu türün konu bakımından oldukça fazla örneklerine rastlanılmıştır.

7. Deyişme sona erdikten sonra kazanan âşığın mat olan rakibinin çalgısını kırması, geçmişte Anadolu ve Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinde sıkça görülen durumdur. Benzer bir duruma Kazakistan ve Kırgızistan sahasında pek rastlanılmamıştır. Ayrıca deyişmeyi kazanan âşıkların ödüllendirilmesi eskiden süregelen bir gelenektir. Eskiden Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleri akınlarına ve Türkmen Türkleri bahşalarına at, çapan ve altın gibi hediyeler verilir. Bu gelenek devam etmiş olup günümüzde gerçekleşen çeşitli sanatsal etkinliklerde verilen para, araba gibi hediye ve ödüllerin miktarına bakıldığında dikkate değer olduğu görülmektedir.

Günümüzde kimi Türklerde unutulmaya yüz tutmakta olan deyişme geleneği kimi Türk topluluklarında âşıklar tarafından söylenmeye devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Anadolu, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan sahalarında deyişmelerin hâlâ canlılığını sürdürmesi sağlanmaktadır. Kimi sahalarda deyişmenin Sovyetlerde sansüre uğramış bazı türleri tekrar ele alınıp canlandırılmakta olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Kazakistan sahasındaki *ramazan aytıs*, *nevruz aytıs* ve unutulmaya yüz tutmuş olan *ötirik aytıs* yani *yalanlama* tarzı deyişmeleri örnek verebiliriz. Bağımsızlık döneminde icra edilen Kazak Türklerinin aytıslarında Sovyetlerde söylenmesi mümkün olmayan konulardan dil politikası ve Türklük kavramı hâkimdir. Kimi Türk boylarındaki deyişmelerin zayıflamasında geleneği sürdürmekte etkili olan usta-çırak ilişkisinin ortadan kalkması, irticâlen çalıp söyleyebilen sanatkârların azalması, dinleyici ortamın ve yeni neslin bu sanata artık ilgi duymaması

gibi birtakım nedenler vardır. Son olarak da yazılı edebiyatın ortaya çıkışı ile deyişmelerin genellikle irticali olarak icra edildiği sözlü gelenekten yazılı edebiyata geçiş yaptığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Türk Dünyası kapsamında, tarihî ve güncel yazılı kaynaklardan taranarak binlerce metin arasından derlenen 160 civarında deyişmenin tematik, işlev ve icra bakımından benzerliğinin bir ölçüt olarak kullanılıp tasnif edildiği bu çalışmayla, Türk Dünyası'nın ortak kültürel değeri belirlenip değerlendirilmeye çalışılmıştır. İşlediğimiz deyişmelerden tespit edilen ortaklık ve benzerlikler tarihin derinliklerinden gelen kardeşliğin ve özdeki birlik ve beraberliğin canlı birer tanığı durumundadır. Türk Dünyası ölçeğinde deyişmenin ortak unsurlarının tespit edilerek ortak noktalarının ortaya konması aynı kökten beslenen Türk kültürü açısından büyük önem arz etmektedir.

METİNLER

1. ANA-KIZ

Ana: Uy kızım, uy kızım, kınalı kızım
Seni bir sarraf istiyor vereyim mi

Kız: Yok ana, yok ana ben ona varmam
Sarrafın altını çoktur saydırır bana.

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım
Seni bir bakkal istiyor vereyim mi.

Kız: Yok ana, yok ana ben varmam ona
Bakkalın yemişi çoktur yedirir bana.

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım
Seni bir kasap istiyor vereyim mi.

Kız: Yok ana yok ana ben varmam ona
Kasabın eti çoktur kıydırır bana.

Ana: Uy kızım, uykızım kınalı kızım
Seni bir hallaç istiyor vereyim mi.

Kız: Yok ana, yok ana ben varmam ona

Hallacın pamuğu çoktur attırır bana.

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım
Seni bir terzi istiyor vereyim ona.

Kız: Yok ana yok ana ben varmam ona
Terzinin dikişı çoktur diktirir bana.

Ana: Uy kızım uy kızım kınalı kızım
Seni bir çoban istiyor vereyim ona.

Kız: Yok ana, yok ana ben varmam ona
Çobanın nahırđ çoktur otlatır bana.

Ana: Uy kızım uy kızım kınalı kızım
Seni bir kâtip istiyor vereyim ona.

Kız: Yok ana yok ana ben varmam ona
Kâtibin yazısı çoktur yazdırır bana.

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım
Seni bir doktor istiyor vereyim ona.

Kız: Yok ana yok ana ben varmam ona
Doktorun ilacı çoktur içirir bana.

Ana: Uy kızım, uy kızım kınalı kızım
Seni bir sarhoş istiyor vereyim ona.

Kız: He ana he ana varırım ona
Sarhoş içer içer sarılır bana. (Kazmaz, 1976, s. 17).

2. ANA-GIZ

Ana: Getme bulağ başına, ğızım,
 Çeşm-i çırağ başına, ğızım.
 Bir gara ğaş-göz oğlan,
 Desmalın alar ğaçar, ğızım.

Gız: Getdim bulağ başına, nene,
 Çeşm-i çırağ başına, nene,
 O ğara ğaş-göz oğlanın,
 Goy bahım göz ğaşına, nene.

Ana: Getme bulağ başına ğızım,
 Çeşm-i çırağ başına, ğızım,
 Desmal ğaçıran oğlan,
 Ğaçırıb seni yaşınar, ğızım.

Gız: Getdim bulağ başına, nene,
 Çeşm-i çırağ başına nene,
 Ğız öz isteklisinden
 Nece gaçıb yaşına, nene? (Ahundov, 1978, ss. 36-37).

3. BOŞGINAM OGRİYDİ

— Onajon, onajon,

Boşginam ogriydi.

— Boşginangdan onang aylansin,

Nimalarga ogriydi?

— Bozorlarda bolar ekan,

Zargarlarda turar ekan,

Uning oti tillaqoş,

Oşanga ogriydi.

— Onajon, onajon,

Boyinginam ogriydi.

— Boyinginangdan onang aylansin,

Nimalarga og'riydi?

— Bozorlarda bolar ekan,

Zargarlarda turar ekan,

Uning oti boyintumor,

Oşangga og'riydi.

— Onajon, onajon,

Kozginam ogriydi.

— Kozginangdan onang aylansin,

Nimalarga ogriydi?

— Bozorlarda bolar ekan,

Attorlarda turar ekan,

Uning oti surmaça,

Oşangga ogriydi.

— Onajon, onajon,

Quloqqinam ogriydi.

— Quloqqinangdan onang aylansin,

Nimalarga ogriydi?

— Bozorlarda bolar ekan,

Zargarlarda turar ekan,

Uning oti oltin sirga,

Oşanga ogriydi. (Mirzayev vd., 2008, s. 79-80).

4. ENEJAN

Gyzy: Ýalynym ak dile, eje jan-eý,

Gyrasy gök dile, eje jan-eý.

Akar çeşmäniň boýunda, jan-eý,

Bir ýigit durdymy, ene jan-eý.

Ejesi: Bagtyň açylaýsyn, balam jan-eý,

Bukjaň biçiläýsin, balam jan-eý.

Toý üstüne toýlar, bolsun jan-eý,

Toýuň tutulaýsyn, balam jan-eý. (Gapurov, 2016, s. 172)

5. ERDEMLÎ- İNANÎ

Erdemlî: Ümit dünyasının, renkli perdesin,
Gider ağır ağır açarsın baba.
Bazan yüksek uçar, bazen yerdesin,
Bazen bahtı kara naçarsın baba.

İnanî: Talihin yar ise ümidin tamdır,
Gençlik elde iken uçarsın oğul.
Kocalık mutfakta kokmuş taamdır,
Duyar kokusunu kaçarsın oğul.

Erdemlî: İhtiyar değilsin durursun metin,
Gelen âşıklara yeter heybetin.
İlm-i ferasetin, gücün kuvvetin,
Yıkar engelleri geçersin baba.

İnanî: Ben beni bilirim söz burda kalsın,
Kendine güvenen ummana dalsın.
İlm-i irfan dolu hazinen olsun,
Alıp avuç avuç saçarsın oğul.

Erdemli: Erdemli aşkının gerçek timsali,
Evlatta babanın olmaz emsali.
Nasip sizin ise Hızır misali,
Hayat ırmağından içersin baba.

İnanî: İnanî değıldir kulaktan dolma,
Beyhude çalışıp kendini yorma.
Herřeyi inceden dűřünür olma,
abuk ihtiyaşlar göçersin oğul. (Halıcı, 1992, s. 194).

6. BABA-KIZ

Baba: Gızım seni çobana verirem.

Kız: Yoh dede canım yoh yoh.

Çoban geder goyuna

Başım düşer oyuna.

Yoh dede canım yoh yoh

Baba: Gızım seni âşığa verirem

Kız: Ver dede canım ver ver.

Âşık bilir derdimi

Yahşı taptın fendimi

Ver dede canım ver ver. (Turhan, 2021, s. 98).

7. MANAP KÖKENOV PEN ÄBDİKERİM MANAPOVTIN AYTISI

Manap: Sahnağa şığardın jurtım bizdi
 Orındap tilegindi turmuz izgi.
 Ake, bala ekeui aldında otır
 Karsı alsan ıqılaspen jılı jüzdi.
 Ösip tur märtebemiz bolıp biyik,
 Ösirse äkege baq bala süyip.
 Jolıñdı murat tutsa bir ğanibet,
 Betimen ketse eger közge küyik.
 Rizamın ataq-abıroy, dañqıma da,
 Rizamın baqıt bergen xalqıma da.
 Al endi biz äkeli-balalı bop,
 Aytıstıñ jalğastırdıq artın mına.
 Jürektiñ jıluımen jebeymin men,
 Baqıtıñ üstem bolsın mereyimen.
 Şığardı halqım qalap, sayraşı endi,
 Şırağım, öneriñdi köreyin men.
 Meyirimdi kün közinen tögeyin men,
 Ne deseñ, ulım, sağan köneyin men.
 Jurtşılıq ne oylaydı, biz ne deymiz,
 Qapıda söz kelmey tur kömeyimnen.

Äbdikerim: O, äke, ayaladıñ, asıradıñ,
 Ulıñmın, ayağıña bas uramın.
 Erjettim öziñ bergen önegeñmen,

Jastıqtıñ jalınımın tasınamın.
 Atqanşa aq tañdarım asıǵamın,
 Tüsimde jır düldülin mine şauıp,
 Quyǵıtıp kelem, nesin jasıramın.
 Sizden ülgı ap aytısam kem bolmaspın,
 Jan äke, umıtpañız osı jaǵın.
 Qazirgi bar aqınnıñ aǵasız,
 Deseñ boldı qatarǵa qosıp aldım.

Manap: Alpıstı arǵımaqşa minip turmın,
 Senderdiñ quatıñmen jürıp turmın.
 Jer ortası – Köktöbe osı ma älde,
 Kelse eger qarsılıq joq tınıqtırǵıñ.
 Diqandı kördim eli qurmet etken,
 Alpısta şäkirtine bergen ketpen.
 Ulına aq alǵısın aytıp keybir,
 Şopan da qoştasadı aq tayaqpen.
 Ömirdiñ jiti qarap aynasına,
 Ulına bergen şahter qaylasın da.
 Bereyin men de saǵan dombıramdı,
 Äke men bala aytısқан qay ğasırda?
 Aytıs – öner, qıyın jol uǵınǵanǵa,
 Maqsatı biyik onıñ bugün tañda.
 Oy, minez, parasat pen aqıl kerek,
 Eñ äueli osını bil, qapı qalma.

Äbdikerim: Bilemin, bul önerdi öziñ bastap,
 Talayğa jürsüz, äke, ülgü tastap.
 Kelemin soñında aqın bolmasam da,
 Azamat bolu oyda jürgen maqsat –
 Önerdi salıstırıp özgelermen,
 Bildirip süyinişti elge degen.
 Kenelü alğısına öz ölkemniñ,
 Osını ğana, äke, közdegen em.
 Poeziya bağında jürsem jarıp,
 Jorğasın jır eliniñ minsem barıp.
 När tappay şuağınan sol önerdiñ,
 Qoymasam sırtta qalıp bürseñ qağıp

Manap: O, balam, qurmettiñ bar salmağı da,
 Tolğanu kerek zer sap jan-jağña.
 Jolımdı usta, usındım dombıramdı,
 Jol – murat, jet añsağan armanıña.

Äbdikerim: Äzirge senimge, äke, ene aldım ba?
 Siz tausız ğoy, tömpeşik men aldında.
 Aqındıqtı urpaqqa jalğastıram,
 Perzenttik sertim osı el aldında.

Manap: Aynaldım dariyaday zeyiniñnen,
 Qazaqtıñ dalasınday peyili keñ.

Qaneki, quşagıma enşı ulım,

Süyeyin äkelik şın meyirimmen!

(21.03.2023 tarihinde https://vk.com/wall-61185748_172 adresinden erişildi).

8. OĞLUM-ÂZÂDÎ'M

Azadî: Fâş eyle sırrını, saklama pinhan,
Emma ki, sözünden çıkma sen, oğlum!
Günde yüz hâl gelir geçer bu başa,
İncitme gönlümü, yıkma sen, oğlum!

Mahtumkulu: Utanırdım, sırrım fâş eylemezdim,
Fâş ederim, haber alsan, Âzâdî'm!
Yüz hâl gelir geçer her gün bu başa,
İsteği var, sefer kılsak, Âzâdî'm!

Azadî: Cefa çekme sabret, çağır Mevlayı,
İsteme hanı, beyi ve sultanı,
Yeter bize evvel Tanrının verdiği,
Gönlüne aldırma, gitme sen, oğlum!

Mahtumkulu: Gittiğimiz yok altı ile, beş ile,
Bayram etsek nice dost ile eş ile,
Meğer bunda gamlı gönlüm hoş ile,
Gönül kalkar, karar vermez, Âzâdî'm!

Azadî: Tecrüben yok, gençsin, gidemezsin sen,
Gece yürüyüşüne, dayanamazsın sen,
Her bir işe baş koyup, yapamazsın sen,
Gitme davasını gütme sen, oğlum!

Mahtumkulu: Kişi söylemeden, sırrı fâş olmaz,
 Yahşi yaman anlayanlar boş olmaz,
 Bu kez göndermezsen, gönlüm hoş olmaz.
 Bana mâni olma, bırak, Âzâdî'm!

Azadî: Bizi böyle niçin terk edesin var?
 Bu yol uzaktır niçin gidesin var.
 Gel, gitme sen, oğlum, isteğim var,
 Kaygı, çıkmazlara girme sen, oğlum!

Mahtumkulu: Kalbime girmiştir İslam hevesi,
 Tengedir, dirhemdir halkın tamâ'sı,
 İncitme bu gönlümü, kırma beni,
 Bir sefer işidir, bırak, Âzâdî'm!

Azadî: Kur'an okuyup gez, yüce kelimdir,
 Afgan acımasız, dini islamdır,
 Eşkiya çok, yollar, isyân haramdır,
 Belki de kıyarlar sana, gitme sen, oğlum!

Mahtumkulu: Bakayım, göreyim, bugün ikbalim,
 Yahşi gün, hoş sohbet gelmiş mi yılım,
 Kastedip canıma, gelse, ecelim,
 Burada olsam da, bulur, Âzâdî'm!

Azadî: Bilerek kendini nereye atarsın?
 Ne iştir bu, bunu nasıl yaparsın?
 Haydi söyle, kimin ile gidersin?
 Ah çekip, her yana bakma sen, oğlum!

Mahtumkulu: Dizgindârı olam Yazır Han pîrin,
 Gönül kuşu pervaz vurur fakirin,
 Bu gün yedi gündür, “Elhamd” okurum,
 Şâd eyle gönlümü, bırak, Âzâdî’ m!

Azadî: Azadî der ki, gel sefa sürelim,
 Deneyelim, gönderelim, görelim,
 “Amin!” de, kalk oğlum, dua edelim,
 Hüdamız yâr olsun sana git, oğlum!

Mahtumkulu: Mahtumkulu der ki, kalkmışım çoktan,
 Gönül kuşu pervaz vurur ıraktan,
 Her yerde sağlığım iste o Hakk’tan,
 Dua edip, Hakk’a yalvar, Âzâdî’ m! (Mahtumkulu, 2014, ss. 38-40).

9. BOZOR BORAYMI, QIZIM?

Bozor boraymi, qizim,

Şolpar olaymi, qizim?

— Yoq, yoq, jon dadajon,

Aslo oçilmaydi kozim.

— Bozor boraymi, qizim,

Atlas olaymi, qizim?

— Yoq, yoq, jon dadajon,

Aslo oçilmaydi kozim.

— Bozor boraymi, qizim,

Senga er olaymi qizim?

— Yoq, yoq, jon dadajon,

Aslo oçilmaydi kozim.

— Bozor boraymi, qizim,

Maktabga beraymi, qizim.

— Ha, ha, jon dadajon,

Şunda oçiladi kozim. (Mirzayev vd., 2008, s. 80).

10. AYŞE ÇAĞLAYAN- MUZAFFER ÇAĞLAYAN

Ayşe: Sevdanın yolunda ileri gitme,
Belki de önünü bükerek üstadım.
Vefasız kimseyi arkadaş etme,
Çok çabuk yorulur bıkar üstadım.

Muzaffer: Zaten âşıkların böyle kaderi,
Âşık odu, canını yakar üstadım.
Üstüne almış da gamı kederi,
Kancayı boynuna takar üstadım.

Ayşe: Kimse bulamamış bu aşkta kolay,
Bakır kap aklanmaz; çalmazsan kalay,
Kerem'in ağzından son çıkan alev,
Aslı, Aslı diye yakar üstadım.

Muzaffer: Âsuman almıştı eline sazı,
Bir zaman dolaştı dağları, düzü,
Yüzüğünden bildi hükümdar kızı,
Gizlice gözüne bakar üstadım. (Çağlayan vd, t.y. ss. 163-165).

11. ERİ MENEN HAYALININ AYTISI

Söz aytlar köknarşılar jöninde
 Üş mezgillep tiyirek jedin küninde.
 Köknarşının öz belgisi türinde
 Üş mezigil keypine köşken köknarşı.

Bazar küni köbeyedi şarbaqta
 Uranlasıp otradı her uaqta.
 Şay jetker dep eki közi jan-jaqta
 Şarbaqşığa haz ber deydi köknarşı.

Köknar sığırlasa sestinnen deydi
 Bir ezip ötkersem dastimnen deydi
 Her küni özinin keppesin jeydi
 Üş mesgil keypine köşken köknarşı.

Hayalı: Köknardı körgende ketedi esin
 Haslan tınlamaysan qalsa da isin.
 Atızda normalı islerin qaldı
 Miyasar ma senin büytip jürgenin?

Eri: Anla hayal, tartıpsöyle tilindi
 Köknar işsem qandıradı meyiridi
 Neşemdi uşırdın aqılsız hayal
 Her söz aytıp keltirmegil jınımdı.

Hayalı: Küni-tüni kötermeysen basındı
 Mülgip otırasan işpey asındı.
 Lauabı kesege köknardı ezip
 Sen-aq menin ağarttın ğoy şaşımdı.

Eri: Köknarım mın ese jaqsı asınnan
 Öytkeni dos mağan on dört jasınnan
 Sondıqtan qoymayman neşebentlikti
 Mıñğırlamay joq bola ber qasınnan.

Hayalı: Saratanda ateştañğa ot jağıp
 Otırğanın tum-tusınnan ter ağıp
 Hamme ketti jumısına men qaldım
 Otıraman ba seni ölidey bağıp?

Eri: Palau as küydirip sarı mayındı
 Aşşı etip demle menin şayımdı.
 Hemmesin tayarlap özin kete ber
 Qosıp orınlap qayt menin payımdı.

Hayalı: Qostarım tınlağıl qurısın köknarı
 Miynetti süy turmısınnın gauharı
 Miynet-baht jetkeredi muratqa
 Miynet qılsan taqar keuil qumarı. (KKF, 1983, ss. 344-346).

12. KETE CÜSİP PEN KÜZEN'İN AYTISI

Kete Cüsip: Bir katın kördinder me, salbır erin?

Mültiksiz aytıp berem arbir jerin.

Enkiş bel jazık manday közi alarğan

Biledi kerispektin esik törin.

Bolmaşı sözim bolsa teriske alğan

Ayeldin taba almassın onday örin.

Betine ak şanıltak tüye

Nuranın körip pe ender taqır jerin?

Mısalı bet forması soğan uqşas

Nanbasan osı aytqanğa barıp körin

Uşbını tapsan mağan tapsırındar

Bir küнге şıǵınsınbay attın terin

Caqında köp uzamay jürgen şıǵar

Qarauğa dey almaymın: “Senderdi erin”.

Küzen: Senin de murnın qonqaq, közin ala

Bolsa da basın biyik könilin bala.

Tıšťandap erkek qarğa sekildenip

Adamğa tap etesin tura sala.

A dese aşulanıp jügiresin

Qolına qos uıstap qumındı ala.

Erkeksipbolmaşıǵa egesesin

Baykasam, akıl-zeynin qula-dala.

Közindi mağan qarap alartasın

Tınışsız minezindi aytsam jana.
 Kisige qay jerinnen min tağasın?
 İsinin etip jürgen bari şala
 Bayğız bas, qısqa moyın, laqa murt
 Aq könül jane de emes könülün sara.
 Bul aytqan sınaımın qatesi joq
 Nanbasan qolına ayna alıp qara.

Kete Cüsip: Ölenmen egestin be mağan tiyip?
 Qandayşa minezime jürsin küyip?
 “Balalıq” “şalalıqtın” barın aytıp
 Üstime bar söğisti qoydın üyip.
 “İsimnin şalalığın” qaydan kördin?
 Söz aytpa sen tüyeşe teris. ...
 Qasına qalay-dağı halkqın kelmes
 Otırsan auzına aşu künde jıyıp.
 Kemitip erdin basın aytar ma edin?
 Akimnen aqılın senin bolsa biyik?
 Közinnin aynası könkelenen
 Urının acarı bar colı suyıq
 Degenge: “laqa murt” aymıqpaymın
 Kötergen aır jükti men aqıyıp
 Egespe esin bolsa menimenen
 Qalarsın söz taba almay qur küyiniip.

Küzen: Sınasam, tentektikke türin beyim
 Bılayǵı minezindi men ne deyin?
 “Balalık” “şalalıktın” barin aytıp
 Andanız, pamindi men bilgizeyin?
 Arkimge ayel tügil aşu alma
 Sen bolsan jurıtqa aqsaqal artıq zeyin.
 Şıraysız, kelispegen türimdi aytsan
 Dep pe edi bireu: “Attı mingizeyin!”
 Betime köp işindequmdı şaşıp
 Oylap pa en: meni halıqqa külgizeyin?
 Ekinşi söz seniki – tastap ketsen
 “Arkimnin erligi onın astı” deyin
 Bolmasa, bosandıǵın bilinip tur.
 Sögispen kidire tur, tiri jeyin.
 “Atamnan artıq tudım” desen-daǵı
 Mineki minezin bar küşi keyin
 Aǵanmın aqılındı alap aytsan
 Men nege amirindi tark eteyin.

Kete Cüsip: Munday söz aytpas edin, isinbesen
 “Pami” joq bul sözinnin, tüsinbesen
 Betine mal sekildi jayıların
 Qamşı urıp, aqılındı bilgizbesem.
 Ar uaqıt menen sögis almas edin.
 Serkedey qara moyın bolsan kösem.

Erinnin ar uaqıtta ıtın tauıp
 Amirinen şıǵar edin tark etpesen
 Janının aşıtıǵın jeri bar ma?
 Denemnin narse qoymay barin jesen
 Bolasın hamma elge mıqtı töre
 Er sözın egez qılmay eki etpesen.
 Otırsan senen qorqıp tömen qarap
 Men qayıp qatarımnen azildesem?

Küzen: Bul sözdi tüsinbesem tüsındirem
 Basındı qur cılıpıldaı isındirem.
 “Bas kespek bolǵanımen, til kespek joq”
 Nendey bir sözın bolsa jauap berem.
 “Uratın” qarının bildim jayın
 Men ne ğıpqorıqqannan jerge kirem.
 Qamşımen ayel halqı aqıl tappas
 Sonda men qay isindi taur körem.
 Asıqpay aşu qılmay tura tursan
 Keyinde sögisim bar esittirem.
 Sal jerde balalıǵın bilindi me?
 “Aqılı ozıq şıǵar” dep-aq jürem.

Kete Jüsip: Adasar ayelge aqıl bildirmesek
 Bilimge iye bolamız ildirmesek?
 “Peyişke qatın burın barad” deydi

Ar uaqıt erin kütıp salsa tösek
 Qalmassın qabırğamnan qanjıǵalap
 Ayeldin atın aytıp bildirmesek...

Küzen: Tasqındap sözın ketti eki, üş ret
 Bilimingani deuşı em, qayda jür ed?
 Oqın ozaǵıraq mektep körgen
 Peyişke barmaǵımın jolın üyret.
 İslamnın bes parızın bajay qılmay.
 Sen nege bolıp jürsin tarik sünnet?
 “Qonaǵım özine de qaray otır”
 Degeney nege kerek qur qoşemet
 Orazı namazbenen habarın joq
 Jalǵız-aq berip jürsin maldan zeket.
 Şıqqayın ar uaqıtta aytımınnan
 Saruarǵa auel özin bolsan ümmet.
 Anıqtap haqtın jolın aytsan bildir.
 Degenin dalel emes qur palen ed.
 “Tösekte túske deyin jat” dep pe edi
 Abzalı payǵambarım ol Muhammed.
 Peyışten Adam sapi şıqqannan son
 Jılaqan bayabanda neşe müddet
 Adamdı Hauanadan ayırǵan son
 Qoşuaq bolǵan edi ol paleket
 Üş cüz cıl bir birine qosıla almay

Boldı dep zar aylağan – ne hikmet?

Allanın buyrığimen ayeline

Tenizdin ortasında ke kelip ed.

Ol nege “Qara cerge şıq” demeydi?

Ar isi – ayeline aytsa mindet

Irjandap “qatınım” dep ırbandamay

Er bolsan burınğı erdin etkenin et!(A, 1965, ss. 213-217).

13. ŞAL MEN KEMPİRİ

Şal: Şirkin-ay, dünyeniñ calğanın-ay,
 Ömirdiñ kızığınñ kalğanın-ay.
 Arkama kolım şirkin cetpey otır,
 Arkamdı sıypap ciberşi, alğanım-ay.

Kempiri: Bul kündi oylay berseñ beri uvayım,
 Evre ğıp carattı ğoy bir kудayým.
 Köpten beri kızığınñ körgenim cok,
 Azaptanıp arkañ sıypap ne kılayın?

Şal: Atığay Şal akını men emes pe em,
 Ağıp catkan bulaktan ken emes pe em.
 Seni alğalı eşkimge burılğam cok,
 Sol bulaktı tavıskan sen emes pe eñ?! (KE, 2004, s. 301).

14. ENESİ MENEN ATASININ TİLEĞİ

Enesi: Çırpıktay kezden saktadım,
 Çınarday östüñ appagım.
 Balapan kezden bakkamın,
 Barçınday boldun appagım.
 Ömürdün meykin deñizin,
 Özünçö süzö baştadıñ.
 Eldik işke berilip,
 Estüü kız boldu dedirip,
 Emgegimdi ahtagın.
 Kızıl gül bolduñ señselgen,
 Kız bala bolduñ belsengen.
 Eldik kız boloor beken dep,
 Eçendi kütöt el senden.
 Adis bol balam çaşıñdan,
 Ar işter ötöt başıñdan.
 Öspürümdördün talantı,
 Özöndüü dayra taşıgan.
 Katarıñdan kiyindep,
 Kalbasañ dep aşıgam.
 Parohod aydap kalkıldap,
 Köldö cürör bekensin.
 Çarba östürüp carkıldap,
 Tördö cürör bekensin.
 Acaldın colun torgogon,

Adamdın canın korgogon,
Emgegiñ elge taanılıp,
Erkesindey oynogon,
Doktor bolor bekensin,
Kanat irmep zoolordon,
Aşıp ötöör bekensiñ,
Gagarin ötkön caylardı,
Basıp ötör bekensin,
Sözgö çeber cazuuçu,
Akın boloor bekensiñ.
Ölmöskanday kolhozgo,
Başçı bolor bekensin.
Özün teñdüü kurbuñdan,
Astı bolor bekensin.
Erinçek bolsoñ kuuralıñ,
Eki kelbeyt ubagiñ.
Car-corodon, el-curttan,
Cakşı söz ukpayt kulagiñ.
Cogoru bolsoñ çoñsunbay,
Coldoştoruña karaşkın,
Ata meken eliñdin
Ar-namızın talaşkın,
Kızmatıñ ötsö eline,
Kızı dep bilet Manastın.

Atası: Uul üylöp, kız beriş,
 Kırgızga çoñ saltanat.
 Baktıbizga tuş kelip,
 Bardar cerge kız berip,
 Mamıkta catsak çalkalap,
 Başkaça döölöt abıdan,
 Sööktöşsök kaday dep,
 Söz aytkan el köp cañıdan,
 Oodara karap tekşersem,
 Opsoloñ tüzük baarınan.
 Kıştın künü cegeni,
 Kısır emdi cabagı.
 Kızıl, ağı aralaş,
 Kırka turat aragı.
 Caydın künü cegeni,
 Şirin kara kozular.
 Alıp kelet tuş-tuştan,
 Ar özöndö dosu bar.
 Soldoydun uulu Opsoloñ,
 Sonun bala boluptur.
 Kalamı bar töşündö,
 Kayratı bar sözündö.
 Volgası bar mingenge,
 Kol alıssak bizdi da,
 Kocoyun kılrat bir cerge.

Soldoygo kuda bolsombu,

Boz corgodoy cılcıtıp,

Volgaga tüşüp koysombu. (Alimov, 2010, ss. 636-639).

15. KAYNANA – GELİN

Kaynana: Kayınnayım bakarım
 Kız görmeğe çıkarım
 Eğer kız beğenirsem
 İki beşli takarım.

Gelin kırkın dolmadı
 Böyle hilaf olmadı
 Kaynananla uğraşma
 Daha kınan solmadı.

Seni evden atdurun
 Altunları satdurun
 Akşam oğlum gelince
 Sana dayak atdurun

Seni düzenci seni
 Hani severdin beni
 Dilin tut hanım gelin
 Bu evde komam seni.

Gel enne deyve bana
 Kanım kaynasın sana
 Böyle durgun durulmaz
 Oturalım yan yana

Herşeye karıştı elim
 Benim de durmadı dilim
 Hakkımı helâl ettim
 Kızımdan tatlu gelin.

Gelin: Herşey yaparsın kaynana
 Beşli takarsın kaynana
 Daha kırkım çıkmadan
 Başa kakarsın kaynana

Gelme benim odama
 Karışma benim modama
 Saçlarını yolarım
 Gözükürüm adama

Oğlun bensiz yatamaz
 Altınları satamaz
 Ben oğlunu kandırdım
 Bana dayak atamaz.

Evinin önünde arı
 Entari giymiş sarı
 Sen beni eve koyma
 Paçası boklu karı.

Tatlı söyle sözünü

Sat evdeki kızını

Karışmazsan işime

Öperim gül yüzünü

Canımdan bıktım ana

Canını sıktım ana

Hakkını helâl eyle

Hatırın yıktım ana. (Erdoğan, 1991, ss. 196-197).

16. GAYNANA – GELİN

Gaynana: Gelin geldi han geldi,
Evleri yihan geldi,
Elinde iki ülgüc,
Başımızı ğırhan geldi.

Gelin: Gaynanasan, azı deyilsen.
Sandığ tulası, tazı deyilsen,
Ğuyruğun bula, yat yerinde,
Sen ki gelinden razı deyilsen.

Gaynana: Evime hozan getirmişem,
Perkarı pozan getirmişem,
Gündüz olan işleri
Geceler yazan getirmişem.

Gelin: Dağda direk ğaynana,
Tövlede kürek ğaynana,
Oğlu eve gelende,
Menden zirek ğaynana.

Gaynana: Gül gülüstan üstüne,
Şeh düştü bostan üstüne,
Gedin deyin o tülküye,
Gelmesin aslan üstüne

Gelin: A baldızım, çuvalduzum,
Dem dem yatar, men neyliyim,
Gaynanam demir darağı,
Diğğıldar öter, men neyliyim.

Gelin: Ğaynatam serv ağacı,
Gapıda biter, men neyliyim,
Ğaynım ğızılığül yarpağı,
Hatirim tutar, men neyliyim.

Gaynana: Payız gününde ğızım otursun oğlu ğucağında,
Yaz gününde gelinim otursun ğızı ğucağında.

(Ahundov, 1978, ss. 56-57).

17. ATASI MEN KELİNİ

Atası: Men özüm burınğıday bola almadım
Atam qonğan qonısqa qona almadım.
Ölgen-jetken meniki bola berdi
Usı kelin kelgeli ona almadım.

Kelini: Men atamnın üyinde encar edim
Altı tazğa tiydim dep armanda edim.
Altı balannın altaı da taz bolğanda
Men qasında balalarinnın bar ma edim. (KKF, 1983, s. 228).

18. KELİNİ - KAYINATASI

Kelini: Men özi elde jürgende sök-jarma edim
 Kelüğe altı tazğa armanda edim.
 Tüyendi şöpten ölgen menen körip
 Altaı taz bolğanda men bar ma edim.

Kayınatası: Bası edi ölenimnin alsa kelin
 Qisaymas kimnin auzı ölse, kelin.
 Basımın kelmey jatıp tazın aytıp
 Jazıp al qolınızdan kelse, kelin.

Kelini: Astıma mingen atım şubalan kör
 Jaqsını,jamandıqtı közinmen kör.
 Jazam dep altı tazdı ayta almaymın
 Tazımdı sıbağalı özime ber. (20.03.2023 tarihinde
https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/52004/
 adresinden erişildi).

19. KELİN MENEN SUROO-COOP AYTIMI

Sen maga cūgūnsōn
 Saga taalay cūgūnsūn.
 Ata saltin ardaqtaylı
 Oylonbogon aytat dep qaysını,
 Isteerbiz kelin menen
 Suroo-coop aytımı.
 -Bul emne?
 -Çōmūç.
 Saagan uyuñ bolsun kōdmūn.
 Oogat içken tamşansın
 Ayıl-apaga maqtap,
 Caagı ayrılğança cañşansın
 Tandırınñan nan
 Qazaniñan iş arılbasın
 -Bul emne?
 -İyik
 -Örkönübüz össün
 Sarapatıñ tiyip
 Üyülüp catqan cünübüz
 Türülüü tüydöktölsün.
 Basılıpatqan pahtabız
 Keleptelip iyirilsin.
 -Bul emne?
 -Aldırgı.

-Seni menen cañırsın

Turmuşubuz azırqı.

Dököndö şalpar toqun,

Orüşköörmök qurup

Qalı kilem,

Buqarı taar soqqunuñ.

Bul emne?

-Qayçı.

-Kezibiz keliptir

Seni menen bayıçı.

Eptüü bolsoñ-özüñkü col:

Ayılga tügül aymaqqa

Atıqqan çeber bol.

Ulgüñü qonoqtor üyrönsün

Quvşurup kelip qol.

Baarında halq bar

Baqtıluv kelin bol

Omiyin obloovaqpar! (TDEMA, 2007, ss. 584-585).

20. HOŞ GELDİNİZ HOŞ GELDİNİZ

Kız tarafı: Hoş geldiniz hoş geldiniz
 Bereket getirdiniz
 Varsa bir niyetiniz
 Çekinmeden deyiniz

Görücü: Tellidir süpürge
 Gülle dolu bahçemiz
 Niyetimiz bellidir
 Kızınızı isteriz.

Kızın ailesi kızı vermeye niyetliyse şöyle söyler:

Hoş geldiniz hoş geldiniz
 Aziz misafirimiz
 Bize güzel saadetli
 Bir haberle geldiniz.

Eğer kızın ailesi kızı vermeye niyetli değilse şöyle söyler:

Hoş geldiniz hoş geldiniz
 Aziz misafirimiz
 Başları hep bağlıdır
 Yok verecek kızımız. (Kaya, 1999, s. 24).

21. SARKICI GELDİ DÜNÜR

Sarkıcı geldi dünür

Odeya gonda dünür

Ver gızı gızı gızı da eyleme bizi

Sarkıcı gelse ne var

Odeye gonsa ne var

Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sergende gaşık dünür

Gızınız âşık dünür

Ver gızı gızı gızı da eyleme bizi

Sergende elek dünür

Gızımız melek dünür

Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sergende aşı dünür

Gızınız şaşı dünür

Ver gızı gızı gızı da eyleme bizi

Sergende göze dünür

Gızımız güzel dünür

Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sergende kilot dünür
Oğlumuz pilot dünür
Ver gızı gızı gızı da eylemen bizi

Sergende gaymak dünür
Oğlunuz ahmak dünür
Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sergende mangal dünür
Gızınız hantal dünür
Ver gızı gızı gızı da eylemen bizi

Sergende sandık dünür
Gızımız fındık dünür
Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sarkıcı geldi dünür
Sarkılar aldık dünür
Ver gızı gızı gızı da eylemen bizi

Sarkıcı gelse ne var
Sarkılar alsan ne var
Vermeyiz gızı gızı da eyleriz sizi

Sergende fındık dünür

Gızınıza yandık dünür

Ver gızı gızı gızı da eylemen bizi

Sergen gavanoz dünür

Gızı veriyoz dünür

Al gızı gızı gızı da üzmevin bizi (Uludemir, 1970, ss. 122-123).

22. ÇAYLAR DAŞIR, LİL GELİR

Kızı görmeye gelen oğlan bacısı okur:

Çaylar daşır, lil gelir,
 Deste deste gül gelir.
 Güllerin birin üzeydim,
 Saçlarıma düzeydim,
 Ğardaşımın toyunda
 Oturub durub süzeydim.
 Ay, aya bah, nece gedir,
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Ay yorulub gece gedir.
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Kağızdan ağdı ğolların, a gelin!
 Ay, ğardaşın gül toyuna,
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Ay, başlarda honça geder,
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Kağızdan ağdı ğolların, a gelin!
 Ay, toy ele gelim toya
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Ğurbanam bu şümşad boya,
 Su geldi bürüdü yolların, a gelin!
 Kağızdan ağdı ğolların, a gelin!

Elçilikden sonra ğızlar belvet bir yere çekilib birbirine sataşar ve aşağıdaki mahnıları ohuyarlar:

Su içinde milçeyem, tello,
 El vurma köynekeçeyem, tello,
 Hamıya çirkin olsam, tello,
 Öz yarımaya göyçeyem, tello!
 Aman tello, tello can, tello.
 Yarım tello, tello can, tello!
 Araz üste, buz üste, tello,
 Kabab yanar köz üste, tello,
 Goy meni öldürsünler, tello,
 Bir alagöz ğiz üste, tello!
 Aman tello, tello can, tello,
 Yarım tello,tello can, tello!
 Ay ana, ğizin deyilem,
 Torbada duzun deyilem,
 Ay ana, balan deyilem,
 Gedirem gelen deyilem...

Oğlan evinden nişana gelen arvadlar ohuyurlar:

Çayda balığ tordan keçer, gelmişik,
 Her bulağdan biz su ier, gelmişik,
 Oğlan sevib, ğiz görmeye gelmişik,
 Söz almağa, söz vermeye gelmişik.
 Gelmişik ğız obasına, gelmişik,

Salam verək babasına, gelmişik,
 Kiçik ğızın hevesine gelmişik,
 Yarın camalın görmeye gelmişik.

Oğlanın bacıları ohuyurlar:

Al almağa gelmişik,
 Şal almağa gelmişik,
 Biz oğlanın bacısıyığ,
 Aparmağa gelmişik!

Ğızın bacılarının cavabı:

Al almağa ğoymarığ,
 Şal almağa ğoymarığ,
 Biz ğızın bacısıyığ,
 Aparmağa ğoymarığ.

Gelinin beli bağlananda yenge deyir:

Ğızım, ğızım, ğiz gelin,
 El ayağı diz gelin,
 On iki oğul isterem,
 Birce dene ğiz gelin.

Gelini bezendiren arvad (meşşata) ohuyur:

Ay heyir-dua ğiza verin,
 Ay sürmeni göze verin,

Ay bınanı yahın eline,
 Heber getsin obasna, eline.
 Ay yollayın oğlan evine,
 Ay onu sahlasın yaradan, yaradan,
 Yahşı ıhıbdı bahtına, rastına,
 Heber getsin ğohumuna, dostuna.

Ğızın anası oğlan evinden gelen ğız-geline deyir:

Bu gece hanım baci bize gonağdı,
 Sabahdan gelin gedir yolu irağdı,
 Bu evden o eve menzil uzağdı,
 Heyir-dua verin, aılsın bahtı.
 Yeri yeri, beste boyuna ğurban,
 O yaraşığına, suyuna ğurban,
 Yeri yeri, bahım, ğelbim aılsın,
 Adablına ğurban, toyuna ğurban.

Oğlan evinden ğızı aparmağa gelen arvadlar deyirler:

Ğızıl güller koldadı,
 El çatmayan ğoldadı,
 Ğız reyi dynr,
 Oğlan gz yoldadı.
 Ğızın bahtı ağ olsun,
 Ğohumlari sağ olsun,
 Ğızın getdiyi yollar,

Yansın çil çırağ olsun.

Hanende gelini te'rif etmeye başlayır:

Uzağ yerden geldik senin toyuna,

Anan bacın ğurban olsun boyuna,

Biz de soldış, gelek senin toyuna.

Görüm, ay göyçek ğız, toyun mübarek olsun,

Sağ dişin, sol dişin, elin var olsun.

Seninle olaydım bir yol yoldaşı,

Ayağına deymesin yolların daşı,

Getirsin helet versin ğızın ğardaşı.

Görüm, ay göyçek ğız, toyun mübarek olsun,

Sağ dişin, sol dişin, elin var olsun.

Ağ barmağa ğızıl üzük,

Tahdın berekallah, gelin,

Özün berekallah, gelin,

Ellerine elvan hina,

Yahdın berekallah, gelin!

O gün olsun yar bağına giresen,

El atıban gonça gülün deresen

Getdiyın oğlanın beyrin göresen,

Görüm, ay ğız, toyun mübarek olsun,

Sağ dişin, sol dişin, elin var olsun.

Terifi söyleyen aşığa ve hanendeye helet verirler. Arvadlar ğiztoyunda iki desteye bölünüb ohuyurlar. Oğlanın bacısı:

Al almağa gelmişem,
Şal almağa gelmişem,
Oğlanın bacısıyam;
Aparmağa gelmişem.

Hepsi: Almışığ, aldatmışığ, aldatmışığ,
Anasın ağlatmışığ, ağlatmışığ,

İkinci desteden ğızın bacısı cavabında deyir:

Al almağa gelmisen,
Sal almağa gelmisen,
Aparmağa gelmisen,
Baldızlğa gelmisen.

Hepsi: Vermişik, ağlatmışığ, ağlatmışığ,
Biz sizi aldatmışığ, aldatmışığ,

deyerek oğlan adamlarına cavab verirler. Bundan başğa daha bir çoh mahnılar ohuyurlar. Gelin gelenden sonra yine de oğlan evinde cavan ğız ve gelinlerden yanma gelen yengeni oynatmag igiin bele obuyur:

Sizde de elek, bizde de elek,
Yengeye gelek, dursun oynasın.
Sizde de kürek, bizde de kürek,

Yengeye deyek, dursun oynasın.

Sizde de duah, bizde de duah,

Yengeni döyek, dursun oynasın.

Oğlanın bacısını da oynatmağ için hemin deste obuyur:

Ğayçımı atım tahçaya cingildesin, yar hey..

Çağırın oğlan bacısın dingildesin, yar hey...

Gelini oynatmağ isteyende yine hemin deste obuyur:

El vurun, gelin oynasın,

Topuğun güller bürüsün,

Bu gelinin hoş gedemi

Bizim elleri bürüsün.

Gızı oğlan evine yola salanda anası beyir-dua verib obuyur:

Heber geldi men hos-behte,

Ğızım, seni yola sallam,

Atandan men rehthab allam,

Get, seni sahlasın Tanrim.

Gizim, hos getdin, hos getdin,

Eceb ellere tus getdin!

Cer cehizin vurmuş yüke,

Cilovların çeke çeke,

Karvanın çihacağ dike,

Get, seni sahlasın Tanrim.

Ğizim, hoş getdin, hos getdin.

Eceb ellere tus getdin!

Gelin oğlanın ğapisna çatanda ğaynana onun ayağı altında üzerlik yandırıp deyir:

Üzerlikler çirtdasın,

Yaman gözler pirtdasın!

Sonra oğlanın bacısı mahmı obuya ohuya gelinin ğabağında oynayıp:

Ay yollara gül döşüyün,

Yol açın, gelin gelir,

Gül olsun, gülden geyin,

Yol açın, gelin gelir!

Ğardaşımın gül toyudu,

Yol açın, gelin gelir,

Mübarek olsun deyin,

Yol açın, gelin gelir!

Dağları yaylım yaylım,

Toyun mübarek olsun!

Düzünde nece galım,

Toyun mübarek olsun!

Görün gözüme bir de,

Toyun mübarek olsun!

Ğardaş, ğadanı alım,

Toyun mübarek olsun!

Serem serem söyüdler,

Toyun mübarek olsun!
 Sümek duran atdılar,
 Toyun mübarek olsun!
 Yüz igidin icinde
 Toyun mübarek olsun!
 Bu çaylarn sonasi, ay mübarek,
 Sular üste gonasi, ay mübarek,
 Biz de toya gelmisek, ay mübarek,
 Hani cavan anasi, ay mübarek!

Oğlanın anası deyir:

Ay gül, basbaşdı gelin,
 Ay huşdu başdı gelin,
 Bizim bu ev, bu ocağ,
 Sene peskasdı, gelin!
 Geline hosgeldin deyin,
 Yollara hosgeldin deyin,
 Gelinin ağ üzündeki,
 Hallara hosgeldin deyin.
 Gelin deyer “hanı bacim?”
 Su üzünde ğalıb saçım,
 Baldızındı senin bacın,
 Gelin, hos geldin, hos geldin!
 Gelin deyer “hani atam?”
 Ay, ata evi dar olar, Eylen gelin, eylen gelin!

Ay, ğaynana kar olar, Öyren gelin, öyren gelin!

Ay, ğayğına ğalmasalar,

Eylen gelin, eylen gelin!

Ay, sana bahan yar olar,

Öyren gelin, öyren gelin!

Ay, gelin var işsiz durar,

Eylen gelin,eylen gelin!

Öyren gelin, öyren gelin!

Ğaynana bu zaman aşığıdaki mahnını ohuyar:

Almanı alma, gelin,

Al, yere salma, gelin,

Evlerde çoh söz olar,

Üreyine salma, gelin.

Almanı al, almanı al,

Almanı alma, gelin!

Su geler bende deyer,

Kekilin kemende deyer,

Sendeki-o zabite

Lap bizim bu kende deyer.

Almanı al, almanı al,

Almanı alma,gelin!

Ay gelin, gözüm gelin,

İşlerem özüm, gelin,

Neylesin gaynanasi,

Tezedi bizim gelin.
 Almanı al, almanı al,
 Almanı alma gelin!
 Ay, ata evi dar olar,
 Eyllen gelin, eyllen gelin!
 Ay, ğaynana kar olar,
 Öyren gelin, öyren gelin!
 Ay, ğayğına ğalmasalar,
 Eyllen gelin, eyllen gelin!
 Ay, sana bahan yar olar,
 Öyren gelin, öyren gelin!
 Ay, gelin var işsiz durar,
 Eyllen gelin, eyllen gelin!
 Ay, gelin var evler gurar,
 Öyren gelin, öyren gelin!

Ğız gelinler ğaynananın üstüne düşerler:

-Hala, birini de sen de!

Ğaynana bu zaman aşağıdaki mahnını ohuyar:

Almanı alma, gelin,
 Al, yere salma, gelin,
 Evlerde çoh söz olar,
 Üreyine salma, gelin.
 Almanı al, almanı al,

Almanı alma, gelin!

Su geler bende deyer,

Kekilin kemende deyer,

Sendeki-o zabite

Lap bizim bu kende deyer.

Almanı al, almanı al,

Almanı alma, gelin!

Ay gelin, gözüm gelin,

İşlerem özüm, gelin,

Neylesin gaynanası,

Tezedi bizim gelin.

Almanı al, almanı al,

Almanı alma gelin! (Ahundov, 1978, ss. 46-53).

23. CAMİLER DİREK İSTER

Güvey tarafı: Camiler direk ister
Demeye yürek ister
Sizin çirkin kızınız
Kapıda börek ister

Bahçede gül ağacı
Dibindedir ilacı
Sizin deli kızınız
Kara biberden acı.

Al kapı kara kapı
Yeşil billûrum sapı.
Kızınız vermezseniz
Sürünsün kapı kapı.

Bahçede koca yemiş
Dalları yere değmiş
Sizin çirkin kızınız
Kulağ(1)nı keme yemiş.

Kız tarafı: Karanfil katar katar
Ucu sulara bakar.
Sizin tembel oğlunuz
Baba eline bakar

Deniz dibi tekneli
Üstüne gül ekmeli
Sizin gâvur oğlunuz
Niye zahmet çekmeli

Ateş düstü tavasa
Şavkı vurdu boğaza
Biz kizimiz vermeyiz
Kekik-yağcı kavasa.

Alayı alın düze
Görüselim yüz yüze
Arada sevgi varmış
Kızı verdik biz size. (Kaya, 1999, ss. 54-55).

24. SİZDE DE ELEK

Kız tarafının sözcüsü:

Sizde de elek

Bizde de elek

Yengeler köpek

Kalksın oynasın.

Oğlan tarafının sözcüsü:

Sizde de elek

Bizde de elek

Yengeler melek

Kalksın oynasın (Kanat, 1997, s. 56).

25. ÇAĞIRIN GELSİN ANASINI

Yakımcı söyler: Çağırın gelsin anasını

Vursun ayrılık kinasını

Anne söyler: Ben vuramam ben vuramam

Ben gızımdan ayrılamam

Anan yumağa varmasın

Eline tokaç almasın

Evde gızım var demesin

Gız anam kınan kutlu olsun

Vardığın yer datlı olsun

Baba söyler: Baban pazara varmasın

Eline yumak almasın

Evde gızım var demesin

Evde gızım var demesin

Gız anam kınan kutlu olsun

Vardığın yer datlı olsun

Evlerinin önü kavak

Yağar yağmur ufak ufak

Eli kına yüzü duvak

Vardığın yer datlı olsun

Anne söyler: Bugün oldu akşamlar

Suya indi tavşanlar

O benim nazlı gızım
 Nerelerde akşamlar
 Kabak diktim urg attı
 Dibinde boz yılan yattı
 Yatmaz olaydın yılan
 Hepimizi bir dağa attı
 Evimizin önü arpa
 Gırat gelir gırpa gırpa
 Gelin taze küçük körpe
 Gız anam kınan kutlu olsun
 Gittiğin yer datlı olsun

Gelin söyler: Babam paran yok muydu
 Üç gız sana çok muydu
 Koca köyün içinde
 Hiç isteyenim yok muydu
 Şu dağlar olmasaydı
 Gül benzim solmasaydı
 Ölüm Allahın emri
 Bu ayrılık olmasaydı
 Şu Kenzinin minaresi
 Yıkılsın Hasan Kalesi
 Bir yanım göllere düşmüş
 Bir yanım süngü yarası
 Garşıdan garşıya atılamadım

Terazim gırıldı dartılamadım
 Gahirli gahirsiz söyleme anam
 Köylünün dilinden gurtulamadım
 Ektiğim ekin bitti mi
 Benim hayalim gitti mi
 Ben gurbete gidince
 Olan derdin arttı mı
 Dolapta portakal kalsın
 Bu lâflar burada kalsın
 Bağdattan hurma gelmiş
 Herkes sevdiğini alsın
 Bugün oldu akşamlar
 Suya indi tavşanlar
 O benim nazlı annem
 Nerelerde akşamlar

Anne tekrar söyler:

Evimizin önü kuyu
 Kuyudan alırlar suyu
 Benim kızım topak boylu
 Gız anam kınan kutlu olsun
 Vardığın yer mutlu olsun

Gelin söyler: Şu Kenzinin gedikleri
 Şeker oldu yedikleri

Hiç aklımdan çıkmıyor

Şu babamın dedikleri

Baba söyler: Elimde kiraz değneği
Kana boyanmış gömleği
İki körün bir değneği
Nasıl gitsin gurbet ele
Dayanılmaz kötü dile

Gelin söyler: Mektup yazdım satıra
Ölüm gelmez hatıra
Ben gurbette ölürsem
Resmim kalsın hatıra

Herhangi biri söyler:

Çağırın gelsin bacısını

Vursun ayrılık kınasını

Kardeşi söyler: Ben vuramam ben vuramam

Ben bacımdan ayrılamam

Herhangi biri söyler:

Geldi gelin gınası

Gız anası gınası

Gız anası gelince

Çatlasın kaynanası

Gelin söyler: Adana'dan aldım gıska
Tarsus'tan da gelir posta
Benim anam gayet hasta
Uyan anam sabah oldu
Adana asmasıyım
Bezîrgân basmasıyım
Bana doktor getirme
Ben Osman hastasıyım. (Onuk, 1995, ss. 186-190).

26. YAĞMUR YAĞAR PİSEN PİSEN YERLERE

Kız: Yağmur yağar pisen pisen yerlere
Attın anam beni gurbet ellere
Gurbet ellere gitsin de gelmesin diye
Teklifsiz soframıza sunmasın diye

Anne: Evimiz birde şu yolumuz ayrı
Karanfil yolladım destesi bağlı
Selamlar yollasam almamın
Mektuplar yollasam gelmemin gari

Kız: Evimizin önü gül ile harman
Gelirim geçerim ağlarım gülmem
Gurbete gidene yok mudur derman
Dermanlar deyverin bırda kalayım. (Çine, 2003, 4243).

27. ELİNİN KINASI

Yakımcı kadın: Elinin kınası

Tokat kınası

Başının valası niksar valası

Çağırın da gelsin bunun anası

Anne: Kapımın kilidiydin yavrum

Bacamın dikeniydin yavrum

Uzun örtmenin yakışığydın yavrum

Evimizin önü camiye yakın

Uzat ellerini al kına yakın

Bizden ayrıldığına üzülme sakın

Köyümüz uzaksa yaylamız yakın

Kim yudu kim taradı senin saçını

Yüklen bir kervana bunun göçünü

Anan aramasın emsallerin içini

Döküldü mü kır atının nalları

Olmaz olsun şu gurbetin halleri

Kırıldı ki şu ananın kolları

Kuşlar havalandı döneke istiyor,

Atlar eyerlendi binek istiyor

Senden ayrılmaya yürek istiyor

Yavrum yavrum yavrum yavrum

Evimizin önü çevirme harman

İneğin gelende önüne varmam

Baban demedi ki bu yıllık vermem

Yavrum yavrum yavrum yavrum

Hani benim salınarak gelenim

Merdivensiz yüklerimi yığanım

Buyurmadan işlerimi görenim

Yavrum yavrum yavrum yavrum

Yüce dağ başına çıktım oturdum

Etrafında lale sümbül bitirdim

Yaz gelirken ben yavrumu yitirdim

Yavrum yavrum yavrum yavrum

Has bahçeler çiçeğini açarken

Mor koyunlar kuzusunu seçerken

Herkes gidip yaylasına göçerken

Beni senden ayırdılar yavrum

Gelin:

Ak tahta, kara tahta

Soğuk sular bardakta

Kına yakman elime

Benim anam gurbette

Kınamı yaktılar çamur ettiler

Yollara döktüler demir ettiler

Benim kız adımını da gelin ettiler

Anam anam anam ah benim anam

Gül ağacında gül var mı

Gül dibinde yol var mı
Bu gecelik misafirim
Döşeginde yer var mı
Kazan kazan kavurma
Taşlı diye savurma
Aha ben gidiyom anam
Gelir diye kayırma
Gömleğin yen değil mi
Kolları dar değil mi
Giymişim el elbisesi
Bu bana ar değil mi
Ağ koçum kara koçum
Ne idi benim suçum
Sabahın çisesine
Yüklenmiş benim göçüm
Anam ineğini kazığa bağlasın
İnek meledikçe anam ağlasın
Sabah kalktım da güneş parlıyor
Anam babam yüklerimi taylıyor
Dört bacım var dört yanımda ağlıyor
Bir kardeşim var atımın başını eğliyor
Atladım geçtim eşığımı
Sofradan kaptım kaşığımı
Nettin neyledin evin yakışığını
Havadan uçan kuşlar

Kanadını açan kuşlar
 Varın anama selam edin
 Üstünden geçen kuşlar
 Ak güvercin uçtu mu
 Gün ardına düştü mü
 Ardiç dalına kurban
 Babam burdan geçti mi
 İçeri girerim evimiz değil
 Dışarı çıkarım dağımız değil
 İçeri girerim anam köşenin taşı
 Dışarı çıkarım tepenin başı

Kardeş: Ak gül oldun bahçemizde açıldın
 Buğday oldun tarlamızda saçıldın
 Gelin oldun içimizden seçildin
 Ablam ablam ablam ablam.
 Tomurcuk gül gibi bahçede biter
 Mor menekşe gibi gözümde tüter
 Bu ayrılık bize ölümden beter
 Kardeş kardeş kardeş kardeş

Yenge: Damla damla bir damlacık göl olur
 İç eşikten dış eşiğe yol olur
 Bu gün baban evi yarın el olur
 Kardeş kardeş kardeş kardeş

Sarı çiçek top top olmuş oturur

Eser rüzgârlar (da) koku getirir

Senin ayrılığın bizi bitirir

Kardeş kardeş kardeş kardeş

Elimi yudum da pınarım sandım

Arkamı verdim de duvarım sandım

Ben de senin ile kalırım sandım

Kardeş kardeş kardeş kardeş

Yüce dağdan aşır geldim yol diye

Has bahçede buldum seni gül diye

Ahdım (da) var idi senden ayrılmam diye

Kaderim böyle imiş nedelim kardeş. (Tokat / Reşadiye) (DBR, 1998, ss. 261-264).

28. JAR-JAR

- Kız: Eke menen şeşeniñ
 Meyiri kattı, jar-jar-av!
 Öz balasın kızıǵıp,
 Malǵa sattı, jar-jar-av!
 Ömiriñ kıska jalǵan jar,
 Oybay elim, aman bol!
 Baylap berip jat elge,
 Tanımaǵan, jar-jar-av!
 Jetim balaǵa uksatıp,
 Jaltañdatıp, jar-jar-av!
 Ömiriñ kıska jalǵan jar,
 Oybay elim, aman bol!
- Jigit: Buvıǵanıñ belime,
 Kisen be edi, jar-jar-av!
 Bekem buvsam belimnen
 Tüser me edi, jar-jar-av!
 Ekeñ barıp şeşeñdi
 Ap kelmese, jar-jar-av!
 Munday azap basıña
 Tüser me edi, jar-jar-av
- Kız: Bul dünyede bar ma eken,
 Kızday baygus, jar-jar-av!

Ala böten özgeden,

Tiygen kargıs, jar-jar-av!

Ömiriñ kıska jalğan dos,

Oybay elim aman bol! (KE, 2004. ss. 55-56).

29. JAR-JAR

Jigit: Men bir öleñ aytayın,
 Avjar degen jar-jar-av!
 Karındasım jılaysıñ,
 Köp zarmenen jar-jar-av!
 Öksip-öksip jılama,
 Karındasım, jar-jar-av,
 Tuvğan eldey boladı,
 Barğan jeriñ jar-jar-av!
 Seni jatır, karındas,
 Uzatkalı jar-jar-av!
 Eyeldikke jaramas,
 Uzatkanı jar-jar-av!
 Öksip-öksip jılama,
 Karındasım, jar-jar-av!
 Kelip turmın tusaña,
 Jubatkalı jar-jar-av!

Kız: Ak otavım tikken jer,
 Oydan bolsın jar-jar-av!
 Ak jüzimdi körgendey
 Aynam bolsın jar-jar-av!
 Barğan jeriñ bavırlas
 Dep aytasıñ jar-jar-av!
 Tuvğan eldey bavırlas,

Kaydan bolsın jar-jar-av!

Jigit: Kara nasar, karındas,
 Kara nasar, jar-jar-av!
 Kara makpal sevkeleñ,
 Şaşın basar jar-jar-av!
 Öksip-öksip jılama,
 Karındasım, jar-jar-av,
 Eke ornına kayın atañ,
 Orın basar jar-jar-av!

Kız: Ak otavım tikken jer,
 Oydan bolsın jar-jar-av!
 Ak jüzimdi körüvge
 Aynam bolsın jar-jar-av!
 Kayın atañ bar deysiñ,
 Jan aġatay, jar-jar-av!
 Aynalayım ekemdey
 Kaydan bolsın jar-jar-av!

Jigit: Barġan kelgen jat emes,
 Balkıp konar jar-jar-av!
 Kelgen konak akkuvday,
 Kalkıp konar jar-jar-av!
 Öksip-öksip jılama,

Karındasım jar-jar-av!

Öz şeşeñnen kayın eneñ

Artık bolar jar-jar-av!

Kız:

Ak otavım tikken jer,

Oydan bolsın jar-jar-av!

Ak jüzimdi körüvge

Aynam bolsın jar-jar-av!

Kayın eneñ bar deysiz,

Jan aġatay, jar-jar-av!

Özim tuvġan şešemdey,

Kaydan bolsın jar-jar-av! (KE, 2004, ss. 56-57).

30. HEVCAR

Kız: Tekiymettiñ şet bavını
 Oyatarsın yar-yar-av.
 Toy basına tuv biye
 Soya tursın yar-yar-av.
 Men atama aytayın
 “Ekeme ayt” dep yar-yar-av
 Meni dese bıyışa
 Koya tursın yar-yar-av.

Erkek: Alıp kelgen bazardan
 Ala kaşar yar-yar-av.
 Kara makpal sevkele
 Şaşın basar yar-yar-av.
 Munda ekem kaldı dep
 Ğam jemeñiz yar-yar-av
 Kayın atañız sav bolsa
 Ornın basar yar-yar-av.

Kız: Esik aldı kara suv
 Maydan bolsın yar-yar-av.
 Ak jüzimdi körgendey
 Aynam bolsın yar-yar-av.
 Kayın atamız bar deydi
 Azarlanğan yar-yar-av.

Aynanayın ekemdey

Kurban olduğum babam gibi

Jigit:

Ak koyan kaşar jotalap yar-yar-av

Ak taylak öser botalap yar-yar-av.

Munşa nege jılaysañ yar-yar-av

İziñnen iniñ keler apalap yar-yar-av. (KKE, 2003, ss. 37-38).

31. YIGIT-QIZ

Yigit: Kakang keldi deganda, kakang keldi, yor-yor,
Xorozlaming ichida dakang keldi, yor-yor.
Qiziq-qiziq olandan ayt, oxun qiz, yor-yor,
Tarak bolib aytmoqqa akang keldi, yor-yor.

Qiz: Bulbullaming qongani gui boladi, yor-yor,
Olamdagi bor sozni til biladi, yor-yor.
Tarak bolib aytmoqqa kepsiz, aka, yor-yor,
Oxunliging bu yerda kim biladi, yor-yor.

Yigit: Olan aytsam barçani kuldiraman, yor-yor,
Jiyronçani mehmonga mindiraman, yor-yor.
Qiziq-qiziq olandan ayt, oxun qiz, yor-yor,
Oxunligim şu yerda bildiraman, yor-yor.

Qiz: Takyada nashalami tortibmiding, yor-yor,
Qora norga yukingni ortibmiding, yor-yor.
Tarak bolib aytmoqqa kepsiz, aka, yor-yor,
Birda-ikkida toyda aytibmiding, yor-yor.

Yigit: Bir bismillo deganda, bir bismillo, yor-yor,
Bir bismillo bitilgan etti tilda, yor-yor.
Birda-ikkida toyda aytganim yoq, yor-yor,
Qol bergan xojayin, Xizr, ozing qolla, yor-yor.

Qiz: Kiygan toning yaraşgan boyginangga, yor-yor,
Men bilmadim, ne soz bor oyginangda, yor-yor.
Birda - ikkida toyda aytmasangiz, yor-yor,
Indamasdan borib yot uyginangga, yor-yor.

Yigit: Anov togning bagrida çinori bor, yor-yor,
Suluv qizning boynida tumori bor, yor-yor.
Aytayin deb bir xayol qilib edim, yor-yor,
Nosvoydayin olanning xumori bor, yor-yor. (Mirzayev vd., 2008, ss.
68-69).

32. ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU-ÂŞIK DERYAMI-ÂŞIK ŞEREF TAŞLIOVA

Çobanoğlu: Ne o beni anlar ne de ben onu,
Sevdiğime çok dil verdim, duymadı.
Gönül sofrasını serdim önüne,
Ben yedirdim, yedi yedi doymadı.

Deryami: Yıllarca bağırdım yâre yalvardım,
İmkân yoktur bu sözüme uymadı.
Dedim idam eyle, var beni öldür,
Sevdim dedi seni, bana kıymadı.

Taşlıova: Ferhat öldü, Şirin etti intihar,
Söz vermişti, sevgisinden caymadı.
Aslı Kerem için etmedi karar,
Haçperestti, ona boyun eğmedi.

Çobanoğlu: Gel açma derdini, yüzü gülene,
Bülbül figan eder bağda gülüne.
Canım kurban olsun kadir bilene,
Sırrımızı yâd ellere yaymadı.

Deryami: Dökülüyor yavaş yavaş gazelim,
Demisinler bu dünyada gezelim.
O benim sevdiğim nazlı güzelim,
Gönlümü soydu da beni soymadı.

- Taşlıova: Âşıkı güldürmez bu çark-ı felek,
 İçimde ah vardır, gönlümde dilek.
 Sevdiğime yaptım sırmalı yelek,
 Naz eyledi, doya doya giymedi.
- Çobanoğlu: Çobanoğlu, hava serin olmalı,
 Gönüllerde yârim yerin olmalı.
 Âşık sevdiğine şirin olmalı,
 Söz verdi de kararından caymadı.
- Deryamî: Bakın Deryami'de bu dertli dile,
 Doğduğundan beri çekiyor çile.
 Kadir kismet şansla vermiş elele,
 İsmimizi köye bile yaymadı.
- Taşlıova: Seref der ki başkasını niderim,
 İsteğin can ise borcum öderim.
 Vallahi billahi yemin ederim,
 Senden başka elim ele değmedi. (Halıcı, 1992, ss. 584-585).

33. MIRZECAN-ASIQ PERI

Mirzecan: Men ki öldüm, hesretinden ey Peri
 Canım alıb, o mestane gözlerin.
 Yanında qezmesi, işvesi, nazı,
 Her dem baxıb, afetane gözlerin.

Aşiq Peri: Her ne ki danışsan efsanedendir,
 Batacaqdır mekr-i qane gözlerin.
 Sen mene reqıbsen, hemi namehrem,
 Sataşmasın zenexdane gözlerin.

Mirzecan: İstemenem seyreqebin ülfetin,
 Çox çekirem senin çünki möxnetin,
 Çünkü bilmiş ağlamağın lezzetin,
 Qoy ağlasın, yana yana gözlerin.

Aşiq Peri:
 Tebib olan, yare bağlamaq ile,
 Eşq oduna ciger bağlamaq ile,
 Kim vaye çatıbdır ağlamağ ile,
 Bica yerde doydu cana gözlerin.

Mirzecan: Eqlimi itirib, zayil olmuşam,
 Derdinden başlayıb, sayıl olmuşam,
 Alem bilir sene mayil olmuşam,

Od salıbdır Maralyan'a gözlerin.

Aşiq Peri: Eşqin mestiyinden ayıl değılem,
Her ne ki danışsan, qayıd değılem,
Leyli sifet, sene mayıl değılem,
Mecnun kimi, ne divane gözler (ATE, 1993, s. 406).

34. OMAR-MARJAN

Omar: Jürmisiñ aman – esen, qatarlarım,
 Kezdespey uzap keti saprlarım.
 Jastarğa bul uvaqıtta jeksurınbız,
 Aq – qara aralasıp şaqaldarım.
 Qızı ediñ Düysenbaydıñ atıñ Marjan,
 Kesige ötken ömir boladı arman.
 Öziñmen qosıla almay boldım qaşıq,
 Sen ediñ äriptesim köñilge alğan.
 Jetpiske bul uvaqıtta juvıqtadım,
 Köñildi balalıqpen suvıtqanım.
 Zamandas – qatarlarımkezdeskesin,
 Eske tüsip baradı umıtqanım.

Marjan: Jarasar köşke mingen qunajın kök,
 Qunajın kök qulındar dönejin bop.
 Öziñmen qosılaman dep oylavşı em,
 Qosapay ketti qudayğa lajım joq.
 Jarasar köşke minsem boz dönenim,
 Ayta berse köbeyer söz degeniñ.
 Öziñmen qosılmaymın degenim joq,
 Kimniñ quday qıladı öz degenin.

Omar: Avlıñmen qatar jürdik sıbaylasıp,
 Ketemin – av devşi edim jubaylasıp.

Pendeniň öz aytqanı bolamaydı eken,

Şınımenen qılmasa quday näsip.

Ol kezde uyadağı sen bir uzaq,

Uşqanda kele me dep qurdım tuzaq.

Uyadan qanat baylap uşqannan soň

İlinbey tuzagıma kettiň uzap. (Botabayeva, 2008, ss. 207-208).

35. QURBANQULU – DOSTMƏMMƏD

Qurbanqulu: Bir söz deyim, sənin halını sorum,
 Dinlə sözüm əvvəl başdan, Dostməmməd:
 Belə bivəfaya könlünü vermə,
 Doldurma gözlərin yaşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd: Qulaq verin, xilaf yoxdur sözümdə,
 Mail oldum belə yara mən, ata!
 İxtiyarım olsa indi özümdə,
 Eylordim dərdimə çara mən, ata!

Qurbanqulu: Gəl, atam, haqqımı yetir halala,
 Batildən güzəşt et ləli camala,
 Sonda, oğlum, yetişərsən kamala,
 Çək əlini bu tələşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd: Ata, haqqın məndən əda olunmaz
 Neylək, canım sənə fəda olunmaz,
 Bu eşq adı məndən cüda olunmaz.
 Ta yetməsəm nazlı yara mən, ata! (TMDV, 2011, s. 103).

36. DİLBERİM AY YÜZÜNE

Erkek: Dilberim ay yüzüne
Zeytüne dek halın bolay
Kiçe yanında yıtıp
Kündüz hırıdarıñ bolay.

Kız: Atlanıp sehraga çıksan
Kamçı destin men bolay.
Bar elniñ közi sende
Til tumarıñ men bolay.

Erkek: Taluçi talga tigemdu
Taluçi taldin yirak.
Meylimiz sizge tüşüptü
Öyimiz andin yirak.

Kız: Öy yırakı bolsa bolsun
Köngül yırakı bolmisun.
İkkimiz aşna bolaylı
Öydikiler tuymisun. (Kaya, 1999, ss. 238-239).

37. BİRJAN-SARA

Sara: Ey, Birjan, söz söyleyin anıqtatıp,
 Köñiliñ awırmasın, qabaq qatıp,
 Kökşetaw, Qızıljarda talay Arğın,
 Kün körgen janın jaldap, jataq jatıp,
 Naymannan qay jeriñ bay maqtağanmen,
 Tentirep nan jemeymiz şilik satıp.
 Barmağan soñ jayımdı bilmeydi dep,
 Qur bosqa maqtanasıñ tãñiri atıp.
 Naymanda, Qarakerey, Sıban, Murın,
 Jeti ata Jolımbetke quyğan nurın,
 Şerwbay, Tana mırza, er Tãwke-bay,
 Qay qazaq söz bastağan onan burın.
 Balası Qozıbaydıñ Tilewberdi,
 Alixan onıñ ulın ärkim kördi.
 Qudaydan qorıqqan Arğın osal demes,
 Qaradan xan bop şıqqan Qısıq er-di.
 Jan jetpes Babatayğa Jalbı Janaq,
 Aqqoja bi, Aqtaylaq asqan manap,
 Aqtamberdi, Altıbay, Irayımbet,
 Duşpanın qwalağan qoyday talap.
 Kenjequl, qazaq jetpes babasına,
 Tört arıs bilik aytqan balasına.
 Baytuqa, Keñesbay men Qut Daniyar,
 Tuñğııq sözdıñ söyler şamasına.

Arğın joq maqtanğanmen Toyğılwday,
 Qor quyğan qıdır kelip sabasın-ay,
 Birin-biri añdığan qw Arğınsıñ,
 Maqtanğan minseñ orıs şanasına,
 Eki jıl baq aynalsa birewiñe,
 Qaydağı jawlıq qılğan danasına.
 Arğında kisilik joq men bilmeytin,
 Qarnı aşsa qaramaydı anasına.
 Kim jeter Qabanbayğa dwa qonğan,
 Üzilmey tuqımına qwa qonğan,
 Qojağul, Äli, Jäkeş, er Ädilbek,
 Süleymen onıñ ulı şıqtı soñnan.
 Butabay, Bayjigitte, qut Şiyambay,
 Sasan bi, şaptı Kenje jawğa ayanbay,
 Şınımın qulaş urıp samğay bersem,
 Qalasın, jetpek tügil bir tayanbay.
 Talaspas, Tanekeniñ jan bağına,
 Jeñermin eger tartsa is ağına,
 Şetinen qıdır qonğan öñşeñ qutım,
 Mıñ-mıñnan qut tastağan art jağına.
 Arğınnıñ bolad deydi qızı soyqı,
 Şot mañday, iegi uzın, murnı keyki.
 Buyra şaş, döñ jawrın, qısqa tumsıq,
 Dorbelji dorbiğan küñ oyqı-şoyqı.
 Jigiti Qoqandıqtıñ añlağanday,

Aptıǵar örttiñ şalqıp janǵanınday,
 Asıqqa aq jambını ertip quyǵan,
 Naymannıñ jigit qayda Baǵlanınday.
 Eki awız än bilgeni aqınmın der,
 Qıdırdan tüste bata alǵanınday.
 Uyatsız sizdiñ eldiñ bəri dañqoy,
 Aytpasañ munan basqa qalǵanıñdı-ay.
 Qapıda qaldım deme, aqın Birjan,
 Köñliñnen qoymay söyle armanıñdı-ay.
 Sara aqın ekenine köziñ jetpey,
 Osında qaydan bildiñ qarmanwdı-ay.
 Naymannan jılda toyıp ketseñ-daǵı,
 Qoymaysıñ jılda kelip jalmanwdı-ay.
 Elw kün ğayıp bilgen sustı quspın,
 Bilmeymin, äkeñnen de aldanwdı-ay,
 Öziñdi ata qıldıñ, qus ta qıldıñ,
 Jayımdı adam küymen atayın men.
 Önerge eki jaǵım bəri birdey,
 Qur bosqa bögelemin kelispey nem.
 Sayraǵan bütin Nayman bulbulımın.
 Urǵaşı ğoy demeseñ, qay jerim kem.
 Quday talap bermese süyegine,
 Jabayı tulpar bolmas jegenmen jem.
 Arǵımaq ğiyalıñıñ artıǵımın,
 On kündeý tınbay şapsam bir almas dem.

Öz basım urğaşınıñ qara tili,
 Iranbaq bet bitisim qızıl güli.
 Birjan sal, quday aydap öziñ keldiñ,
 Izdewge oylanıp em ötken jılı.
 Mayısıp nâzik belim burañ qaqqan,
 Qırıq türli, dana kewdem öner tapqan.
 Söylese may tamızğan bulbul tilim,
 Sıqıldı kâwhar saġat naqıs şapqan.
 Ajımsız on sawsaġım bâri de appaq,
 Bolġanda awzım saġat, ernim qaqbaq.
 Mini joq otız tisim merwerttey,
 Erinbey tizdirgendey adamzatqa-aq.
 Moyınım suñġaġınday jüzgen qwdiñ,
 Lebizim şırınınday şarbat swdiñ.
 Qaqqanda töñkerilgen qas bitimim.
 Aşılġan aybatınday jibek twdiñ.
 Qırmızı qızıl jibek mañdayım keñ,
 Arġınıñ quday kâne, qay qızı teñ.
 Tal boyım uzın da emes, qısqa da emes,
 Azar duşpan bolsañ da qay jerim kem.
 Tamaġım jas balanıñ bilegindey,
 Iyıġım naq sandaldıñ tiregindey.
 Bet aldım qoñır qazdıñ kewdesindey,
 Tal boyım jolbarıstıñ jüregindey,
 Arġındı maqtasañ da artıq Nayman,

Jetpek tursın baylıqqa ötti Nayman.
 Buralqı elge siñgen küşik ittey,
 Bay bolsañ munda Birjan, keldiñ qaydan.
 Naymannıñ Arğın jetpes qoğamına,
 Qalasıñ beker maqtap obalına,
 Bazarda qımız satıp kün köresiñ,
 Estimin tayandı dep joğalwğa.
 Maqtanıp joq närseñdi aytpa mağan,
 Ras janım aşıdı Birjan sağan.
 Söz bilseñ köp talaspa menimenen,
 Alısıp qur qw dañmen qalmas bağañ.
 Ey, Birjan, şıdamaymın qılığıña,
 Maqtanba Qusbek, Sartay ulığıña.
 Üstine Jamantaydı somdap qossañ,
 Baraqtıñ par kelmeydi sınığına.
 Ustağan Tobıqtığa düre soğıp,
 Aqqan qan at swarğan tunığına.
 Qapanniñ Bayqaramen qosı qonsa,
 Jetpegen qalıñ toğay qoriğına.
 Qazbek Qunanbaydı nayzalağan,
 Törem tügil Tölengüt, joriğına.
 Sadırbay, Jamanbala, Arqabayım,
 Töl emgen eki eneni marqadayın,
 Esilge, Edireymen qamalğan qw,
 Kökmaysa jeriñ bar ma Arqadayın.

Aq Nayman Qojambetke Arğın jetpes,
 Tört rw Qarataydan qazaq etpes.
 Kökjarlı Sarı, Jomarttay qaysınıñ bar,
 Qızıǵı Mısır, Şamday esten ketpes.
 Esigi irgenekti jatır talay,
 Oylasañ esiñ şıǵar sanay-sanay.
 Bora batır köptigi tolıq dwan,
 Atası äwlie ötken er Qonaqbay,
 Däwletke Bora-daǵı artıq asqan.
 Kim baymın degenmenen jaǵalasqan.
 Jayawbaylar kördi ğoy maldan ıza,
 Qozǵalıp köşip jurtqa jete almastan.
 Qaysı Arğın jetedi Aman, Köşerime,
 Men dayın sözdi qalay deseriñe,
 Keñ qoltıq özim teñdes kez bolmasa,
 Altaydıñ közim tolmas eserine.
 Tüyki men Jolamanday twmas qazaq,
 Duşpanın bettetpegen jündey sabap.
 Menimen aytıswǵa qayda jettiñ,
 Jıl sayın müjwşi ediñ süyek qajap,
 Qoñırǵa jan teñelmes Bäkeşpenen,
 Qur ayǵay tük önbeydi egespenen.
 Tünep qıdır qonbaǵan Ibrayǵa:
 Kün etti toysam degen öñeşpenen.
 El arıtpas Serikbaydıñ jarlıǵınan.

Qut boldı bas qıdırı barlığınan.
 Maqtağan İbrayın däneñe emes,
 Bülindi bar Tobıqtı pandığınan.
 Naymanday, Arğın bolmas qoñır mayda,
 El toqtar bir minez joq İbrayda.
 Qazaqta öneri asqan er bolğanda
 Bağlanı Jigitektiñ ketti qayda.
 Sal Birjan, maqtansañşı tübin oylay,
 Arğınınñ bärin bilem birin qoymay.
 Küninde-aq bolıp turğan el bülindi,
 Tobıqtı bıt-şıt boldı ürikken qoyday.
 Bıt-şıt qıp Tobıqtını tentiretti,
 Tübine ayağında tügel jetti.
 Elge qut, berekeli kisi bolsa,
 Mañğazı Şeketayın qayda ketti.
 Önerdiñ küş körersiñ ökiminen,
 Sezimniñ tüyseñ kerek sekilinen.
 Jarığan jalğız Arğın körinbeydi,
 Jas qızın ustap bergen kekilinen.
 Tüyeşe qur boyıña senesiñ sen.
 Qara kerey Matayğa jaw bolğan joq,
 Baraqtıñ artıq qayrat etwinen.
 Isiñ joq Nayman qwıp jetwinen.
 Toyğulınıñ asında bāyge tikti,
 Toğız qız Arğın bergen jetiminen.

Tölewşi eñ bir tüye urlap eki bala,
Anturğan uyalmaysiñ bitimiñnen.
Qutırmay jayıña jür jındı delbe,
Kelip kisi bolmassıñ bizdiñ elge,
Sır bilmeytin jeriñe maqtana ber,
Bul jaqta qur ayğayıñ keter jelge,
Ey, Birjan, köñiliñdi tındırayın,
Arwaq penen qudayğa urdırayın.
Naymanda tülep uşqan aqıqpın,
Topşıñdı qanatımmen sındırayın.
Qunanbay ne sebepti Ombı barğan,
Er edi öz bası ädil qıldı jarğan.
El toqtap sasqan kezde uyıtqı bolar,
Balası joq aq deydi oñdı bolğan.
Ey, Birjan, bu da jeter bir basıña,
Qul bolıp odandağı tur qasıma.
Sen dağı jas küniñnen ardakersiñ,
Qurbiñ men jetkizbegen qurdasıña.
Äweniñ jez sırnaydıñ kömeyindey,
Äniñniñ qazaq jetpes burmasına.
Aqın emes jigitsiñ äñgimeşil,
Muniñmen şığa almaysıñ qır basına.
On Janaq, on Orınbay joldas alsañ,
Men kepil sen jeñilmey turmasıña.
Esiñ bolsa, osımen toqta Birjan.

Arğındı bos qazdırmay urğaşığa.

Birjan: Qutıma til tıgızbe, er Qunanbay,
 Alaşqa atı şıqqan ker bulanday,
 Eskermes on aqındı esil basım,
 Qadaldıñ mağan Sara sur jılanday.
 Sen tügil jetken emes erkek qwıp,
 Tömen bolğan jerim joq, özim twıp,
 Şınımen jaynañ qağıp samğaganda,
 Tusıma kelgen emes adam jwıq.
 Mensinbey qapı bolıp ökinermin,
 Izğarlı körinedi söziñ swıq.
 Boldırıp tüsten keyin sandırarsıñ.
 Baytalsıñ qapelimşil bir jel qwıq.
 Barınşa öneriñniñ ayanbay sal,
 Köñilimdi kötermey-aq sözben jwıp,
 Meni qalay sen bala kemitesıñ,
 Jorğamın sarınımen samğaytuğın.
 Bägge atı serpilimdi şalmaytuğın.
 Änimdi on eki vzvod jiberemin,
 Esiñnen öle-ölgense qalmaytuğın.
 Ejelden qulaş moyın kök ayılmın,
 Ilawğa jetti künge talmaytuğın.
 Bolatpın eki jüzdi jetem qurış,
 Küysewin şapqan tüye tanbaytuğın.

Gawharmin bozbalağa säwle bergen,
 Dändeme jamanıñnan janbaytuğın.
 Oy jelke, qamis qulaq qara kökpin,
 Tunıqtan jüzip işpey qanbaytuğın.
 Urğasılıq qılmasañ bir basıma,
 Qazaq joq Birjan dese nanbaytuğın.
 Dawsımniñ jaña tüsti kəri jını,
 Däwirlep barğan sayın bolmaytuğın.
 Qarqabat, Qaraqoja ata-babam,
 Osınday eregiste qoldaytuğın.
 Qırımğa qaraytuğın qara kermin,
 Añ almay jerge beker qonbaytuğın.
 Aynımas qandı balaq aqıqpın,
 Tuyağım tigen qasqır oñbaytuğın.
 Asılmın aspandağı qus bolğanda
 Qañtarda qalşıldağan toñbaytuğın.
 Tulparmin «Körüğiliniñ» Pırağınday,
 Aldına jügirse aldına mal salmaytuğın.
 Rüstem-Dastandaymin дәl önerge,
 Meñgerip kisi bilep almaytuğın.
 Bir itke eliñ nege berem deydi!?
 Alaştan layıqsıñ tañdaytuğın.
 On besten urğasığa sayatşımın,
 Kün sayın qanjığamdı qandaytuğın.
 Añdap bas ayağıñdı, bayğus Sara,

Men seniñ kisiñ emes aldaytuğın.
 Jaraydı, janım Sara, osı söziñ,
 Tas tülek turımtayday eki köziñ,
 Söz aytar qanday adam degen kezde,
 Aldımnan quday aydap keldi keziñ.
 Bir asqanğa, bir tosqañ bar-aq degen,
 Talaydıñ qısıq dewşi em qurğan tezin.
 Şirkin-ay munday jüyrık twarmısıñ,
 Söyleysiñ altınday ğıp sözdiñ jezin.
 Qanatın kün şalmağan aq tuyğınñıñ,
 Japalaq iemdener basqañ izin.
 Qor boldıñ bir qortıqqa Sara qalqam,
 Armansız qılar kimniñ üyi-tüzin.
 Deni saw adam emes Tastanbegiñ,
 Jür eken tastay almay o da qızın.
 Bilip em, Sara, seniñ sıñarıñdı,
 Basa almay armandamın qumarımdı,
 Aq üyden ayğay salıp şıqqan kezde-aq,
 Bilgenmin sözge qayrat qılarıñdı.
 Sumdıqpen bit işine qan quyasıñ,
 Bilmeysiñ neden zar bop jılarıñdı
 Mayısqañ segiz qırlı jüyrık-aq sıñ,
 Qay jerden boljamaysıñ tınarıñdı.
 Şaqırtıp küyewiñdi osında aldirt,
 Köreyin tañdap qosqañ sıñarıñdı.

Tez aldirt küyewiñdi Sara sañlaq,
 Köreyin erkegiñdi tigen tañdap,
 Iras janı aşısa Turısbektiñ,
 Belgisi bilinedi kelse sonda-aq.
 Şıbıqtay jigit şıǵar öñi nurlı,
 Öneri öziñ teñdes segiz qırlı,
 Şeberden min alatın miniskermin,
 Er şıǵar totı qustay neşe türli.
 «Jaqsını körmek üşin» degen Sara,
 Öziñ tügil el qamın jegen Sara,
 Mırzañdı it Jienqul şapşañ şaqırt,
 Uyalıp bögelesiñ, nege Sara?

Sara: Hajeke-aw, mınaw qalay aqıradı,
 Jienqul tez kelsin dep şaqıradı.
 Körwge asılıñdı äpkeliñder,
 Awlıñda ol kelgenşe otradı.
 Arǵınǵa jol bermegen esil tilim,
 Kün etpey, qor bop uşqan qızıl gülüm,
 Sizderden uyalǵannan ündemewşi-em,
 Esekke qosaqtawlı ötti künim.
 Özi biler dewşi edim jaqsılardıñ
 Aqırı qayǵı boldı endi munım.
 Altaydıñ sandaǵımen söylesem de
 Joq eken jüyrık ittey ölsem qunım.

Sizderge senetuğın sorlı basım,
Kelgende Jienqulğa şıqpaydı ünim,
Özderiñ Jienquldı körip ediñ,
Qudaydan qorıqpay şıdap berip ediñ
Otırğan «Nayman şaldıñ» arwağına,
Bäriñe qız da bolsam serik edim.
Birjanğa körsetiñder Jienquldı,
Bar jurtaq onıñ sıırı ayan boldı,
Uyattan kisi ölmeydi, sağı sınar,
Qayteyin quday qosıp nem boldı.
Itiñdi kelmese de keltir baylap,
Ölmesin zığırdanım künde qaynap,
Ağalar näsiliñe durıs bolsa,
Qudayğa tapsıramın «Qaptağaylap»,
Hajeke-aw, körip keldiñ xaqtıñ üyin,
Men tügil botaña da zorlıq qım.
Jienqul erim bolıp turar ma eken? (KÖA, 2014, ss.232-238).

38. OMARKUL-TABIYA

Omarqul: Bastaymın toydıñ basın, toy qılğan qız,
 Toyına buqa, tana soyğızğan qız.
 Toyıñız merekali quttı bolsın,
 Küyewgeketeyin dep oy qılğan qız.

Täbiya: Toyıma tana soydı, taylaq soydı,
 Körgenge toqtıday qıp baylap qoydı.
 Jerimnen twıp-ösken ketpek boldım,
 Jaw alsın, Jawken alsın osı toydı.

Omarqul: Toyıñdı tize büktim bastağalı,
 Köñildiñ kirin jwıp tastağalı.
 Jürmek joq öz elinde qız bolğan soñ,
 Qasqırdan qalay toqtı jasqanadı.

Täbiya: Bazarda bağalı zat tiin eken,
 Üptegen üydiñ mülki buyım eken.
 Jazğan soñ jat jurttıqqa amal qanşa,
 Ayrılğan öz jurtıñnan qıın eken.

Omarqul: Ärkimge aqıl menen qayrat qwat,
 Keñ tusaw, uzın arqaw bizdiñ swat.
 Baqıttı barğan elde bola qalsañ,
 Qar ketip qara jerge qonğan murat.

- Täbiya: Ärine, nege jaman jekjat-jurat,
Qız sorlı, twğan elin nege qiyad.
Artımnan izdep barar bawır da joq,
Turamın sonı oylasam sıyrışılap.
- Omarqul: Baq, дәwlet eldi tegis bay qılğan joq,
Eşkimniñ jal-quyrığın say qılğan joq.
Äzelde äyel bolıp jaralğan soñ,
Elinen öziñdey bop ayrılğan köp.
- Täbiya: Ustatıp qazan-oşaq, ayaq-tabaq,
Sorlı qız böten elge kim bop barad.
Keşe qız, bugün qatın, nesi qızıq,
Qoysayşı, jaratqanşa jaratpay-aq.
- Omarqul: Dünie keyde orta, keyde tolı,
Atanıñ aynımaydı salğan jolı.
Aldında äyel degen bir taypı jurat,
Täbiya, arman qılıp aytpa sonı.
- Täbiya: Jılawdı, jıraw qılıp men aytamın,
Öziñdey zamandasqa köp aytamın.
Er bolsam öziñdey bop jürmes pe edim,

Armanğa özimdi aytpay, neni aytamın?

Omarqul: Adamdar zerek bolmaq aqılı mol,
Qajıma, aqıl – qayrat aytqanım sol.
Eliñe barğan jerde elewli bop,
Halqıña kädirmendi, qalawlı bol.

Täbiya: Jaraysıñ, bärekeldi, zamandasım,
Qumanday küzetermiz, ottıñ qasın.
Elewli elge kelgen bir kelin dep,
Ustata qoymas, sirä, eldiñ basın.

Omarqul: Ardaqtap äzir kütseñ ata-ananı,
Bar edi jaqsı-jaqsı bataları.
Uyattı imanınday kütken kelin,
Xalqına qalawlı bop atanadı.

Täbiya: Körgem joq munan burın ata kütip,
Eneme öli jüнди bersem tütüp.
Qolına qolaylı bop jağar ma edim,
Qumanğa däret swın qoysam jılıtıp.

Omarqul: Qoqırsıp üydiñ işi jatsa ıbırsıp,
Bolğanıñ jaman kelin qıbır-qılşıq.
Basqarıp üydi tüzw meñgermeseñ,

Men kepil, tastawına eneñ ursıp.

Täbiya: Qolıma erteñ erte alsam urşıp,
Tıqırşıp bäyge atınday tursam ırşıp.
Basqarıp üyde, tüzde şarwasın,
Oynasam bozbalanıñ sanın şımşıp.

Omarqul: Aytadı aqın öleñ awıstırıp,
Tañdasañ jigitterdi qağıstırıp.
Eneniñ közi şalsa onday isti,
Ulına sabatatın şağıstırıp.

Täbiya: Tayaqqa mağan tigen namıs qılıp,
Bärine bargan eldiñ tanıs qılıp.
Ökpelep erim teris jatqan küni,
Bir qabat ketpeymisiñ tabıstırıp.

Omarqul: Tolğanıp toqtar jılıñ bıyıl deymin,
Üyrengeñ ädet qalmaq qıyın deymin.
Ünemi men qasıñda bola almaspın,
Tilegim endi senen tıyıl deymin. (A, 1964, ss.259-261).

39. AKSULU-KENŞİMBAY

Sıyır jıl Sırdan şığıp, bardım Orğa,
 Hat jazdım temir qalam alıp qolğa.
 Jağalbaylı elinde bar eken dep,
 Esittim aqın qızdñ dañqın sonda.
 Or özenin jağalap, Ray keldim,
 Awılın aqın qızdñ suray keldim.
 Sol qızben aytıspaqa qumar bolıp,
 Awlında tanıs bolıp bir ay jürdim.
 Ädemi mingen at pen kigen kiyim,
 Bilgenşe qızdñ minin boldı qıyın.
 Bir adam qızdñ sırın aytıp berse,
 Bergendey bolıp jürmin türli buyım.
 Qumar bop aytıspaqa bardım izdep,
 Äytpese jumısım joq jalğız tıyın.
 Jinalıp, köp älewmet är taraptan,
 Toy bolıp jatır eken ulı jıyın.
 Jurt mağan: «Mına toydı basta», – dedi,
 «Aytısıp aqın şıqsa saspı», – dedi.
 Bir qız bar atı Aqsulw bizdñ elde,
 On jeti osı biil jasta», – dedi.
 «Aytısıp osı qızdı jeñe almasañ,
 Sen onda aqındıqtı tasta», – dedi.
 – Qoyıp pa eñ aqıñdı mağan saqtap,
 Qaşadı aytıswdan qay aqımaq.

Jaǵalbaylı – jetirw jaman elsiñ,
 Şwıldap bir qızıñdı sonşa maqtap.
 Bir jigiti sonda maǵan keldi şetten,
 Ol qızben eges eken burın köpten.
 Bul da bir aqınsıǵan jigiti eken,
 Eki ret qız aytısıp jeñip ketken.
 «Burın da neşe aqındar kelgen», – dedi,
 «Bärin de qız Aqsulw jeñgen», – dedi.
 «Ol qızben aytısam dep äwre bolma,
 Bolmasañ öneriñe sengen», – dedi.
 «Seniñ de bastan-ayaq oqıǵañdı,
 Esitip qız da burın jürgen», – dedi.
 «Qayımı eser qoja – aday», – dedi,
 «Layıq bergen jeri oǵan», – dedi.
 «Bes jüzdey bir awlınan jılqı öredi,
 Baylıǵın surasañız solay», – dedi.
 «Aqqoja, Balqojadan asqan bala
 Özi de artıq körkem şıraylı edi.
 Sımbatı özge qızdan ozıǵıraq,
 Aq quba, biday öñdi, qınay beldi.
 Ol qızben aytısam dep äwre bolma,
 Aytısıp jeñe almaysıñ oñay», – dedi.
 Ol qızdıñ eş mini joq öz basında,
 Qarasañ xor qızınday tulǵası da.
 On-on bes (qoşemetke sändik üşin),

Eredi barsa toyğa qız qasına.
 Därejesi özimen teñ bolmasa,
 Kerilip söz aytpaydı bolmaşığa.
 Özine sengen adam aytıadı,
 Jetse közi jeñilip qalmasına.
 Körgen jan işpey-jemey boladı mas,
 Aq quba, biday öñdi bir qığaş qas.
 Özi naq osı biıl on jetide,
 Boyında jalğız mini – küyewi jas.
 Bolğanı küyewi jas jalğız mini,
 Jarımjan qızdıñ köñli osı küni.
 Jäne de tüsi qara, erni jırıq,
 Aytıssañ bir tosa gör aytıp munı.
 Al sonda munı esitip qaldım oyğa,
 Min tağıp söyletpeş dep jürdim boyğa.
 Sol jerde köp jamağat ortağa alıp,
 Eriksiz ne qılsam da bardım toyğa.
 Balası Balqojanıñ Tölemis-ti,
 Jigitke öner degen kerek is-ti.
 Aytısın eki aqınnıñ köremiz dep,
 Üş jigit, tört-bes qızben jönelisti.
 Üş jigit, tört-bes qızben barıp keldi,
 Aqındı Aqsulwday alıp keldi.
 Qızığın eki aqınnıñ köremiz dep,
 Jiılıp tamaşağa xalıq keldi.

Qarasam qızdıñ türin endi bayqap,
 Manağı jigit sözi anıq keldi.
 Otırmın jüreksinip aytıswğa,
 Artıqşa qızdıñ özi däripti edi.
 Aqsulw älewmetke söyley keldi,
 Xalqı da qoşemettep köñil böl-di.
 «Sen ediñ, qız da bolsañ, altın daraq,
 Aytısıp, janım, seni jeñemin dep.
 Tilimen birew otır orıp oraq,
 Özi de aqınmın dep maqtanadı.
 Biz äzir kör-gen joqpız söz-in sınap».
 Jaqsı dep älewmetke bir söz aytıp,
 Qız son-da öleñmenen berdi jawap.

Aqsulw: Maqtanşaq jigit bolsa mastan şıǵar,
 Mas bolıp önerine tasqan şıǵar.
 Süyengen til-jaǵına naǵız dilmar,
 Bolmasa jaman jigit qostan şıǵar?
 Bolǵanda: ol – izdegen, men – suraǵan,
 Qudayım ekewmizdi qosqan şıǵar?
 Quyırǵın jatqan jılan özi bassa,
 Aram ter aqınıñdı qısqan şıǵar?
 Kelemin tömen jaqtan joǵarı örlep,
 Öleñmen ärbir jur-tqa salıp örne-k.
 Menmensip talay aqın kelgenimen,

Esektey jwasıtın mingen erlep.
 Buringı  lkenderden qalğan naqıl:
 «Jaqsınıñ jarım ırıs jüzin körmek.
 Didarın mıñ kisiniñ tanığannan,
 Artıq qoy bir jaqsınıñ atın bilmek».
 Atıñız, aqın ağa, kim boladı,
 Suraymın jäne-dağı zatiñ kim dep?

Kenşimbay: Aqsulw, artıq bala söyler sözge,
 Aqınsıñ dara twğan körer közge.
 Müläyim söziñ jatıq jan ekensiñ,
 Jasanıp şığa berme asa jüzge.
 «Aqındı pälen türli jeñwşı em!» – dep,
 Kisige ayt bul söziñdi menen özge.
 Maqtanşaq jigit emen maqtanatın,
 Eşkimnen qorqıp-sasıp saqtanatın.
 Degendi: «Pälen aytqış!» – men de kördim,
 Olar da jawap tappay toqtalatın,
 Bäygiden ozıp jürgen naz bedewmin.
 Köñiline jabıladıñ daq salatın.
 İşinde qaraközdiñ qurmanaymın,
 Bes jappas Sır boyında bar-dı xalqım.
 Jetirw jağalbaylı tañ köredi,
 Jappastıñ körse körki-saltanatın,
 Jaqsısın sizdiñ eldiñ körip jürmin.

Bilmeydi sıpayılıqtıñ eşbir parqın,
 Parıqsız isteriñdi bayan etsem,
 Tartpay ma mälel kelip köñiliñ salqın.
 Teñ qurbım önerime teñ kelmegen,
 Bul jaqqa kelgen joq pa meniñ dañqım.
 Jüyrikpin örge şapqan önerimmen
 Belgili Kenşimbaymın – meniñ atım.

Aqsulw: Kenşeke, aytar sözge ken ekensiñ,
 Eliñnen şığıp jürgen er ekensiñ,
 Aramza, añqaw elge zañqoy bolğan,
 Kenşimbay degen aqın sen ekensiñ,
 «Kendi tökpe, eldi sökpe» degen qayda?
 Bayqadım aqılıñdı, kem ekensiñ.
 Atadıñ Isa menen Qaragözdi,
 Aytasıñ mağan nege jaman sözdi.
 Eliñe sıymay jürüp jalğız basıñ,
 Osınıñ layıq pa körer közge.
 Sen üytip bizdiñ elmen bolma qastı,
 Qas bolsañ, salar jönge sendey mastı.
 Parıqsız dep eşbir adam aytqan emes,
 Aralap, jürgen jigit altı alaştı.
 Jappastan bizdiñ eldiñ baylığı astı,
 Sadaqa qayır-zeket bolmağan soñ,
 Bereke sizdiñ elden qıdır qaştı.

Eş mindi bizdiñ elden taba almassıñ,
Bolmasa sendey jappas jalğız bastı.

Kenşimbay: Aqsulw, munşa sözdi aytpa tasıp,
Men sağan söz taba almay qalman sasıp.
Körgen joq, qanşa aytsañ da, jağalbaylıñ,
Jappastan burın-soñdı baylığı asıp.
Talaspa bizdiñ jappas balasına,
Aytar ma munday sözdi ağasına?
Üyler bar Mırqı salğan öz küşimen
Aqmeşit – Perovski qalasında.
Ol üydiñ är bölmesi bitken dedi,
Otız bes, qırıq miñ teñge şamasına.
Üylerin sizdiñ eldiñ körip jürmin,
Jappastıñ jete almaydı qorasına.
Eline bes jappastıñ asıp aytpa,
Jaratqan Quday artıq o basında.
Jappastıñ sap-sarı altın jiğan mülki
Meymandos keledi oniñ barşa jurtı.
Şığadı qız-bozbala serwenge
Üstine masatı men kiip qulpı.
Nureke, Jüsipbegim jüyrık zañğa,
Bul künde jol bermeydi jürgen janğa.
Tärbie neşe türli дәrejesin,
Körgende saltanatın qılar tañğa.

Meymandos mırzalığı asıp ketken

Bögedi qonaq qonsa jal-jayağa.

Jaqsısın jağalbaylı körip jürmin,

Par keler osılargä kisiñ bar ma?

Aqsulw: Jappasım, maqtay berme Mırqıñızdı,

Aldımen Mırqı buzar şırqıñızdı.

Baylıqpen bar adamın älek qılıp,

Neşe jıl bülindirgen jurtıñızdı.

Etpeydi bir-birine eşbir raqım,

Awdarıp aramdıqqa qulqıñızdı.

Nureke, Jüsipbek pen Älim bolıs,

Bizderge üşewi de mälim bolıs.

Sügir men Batırbaydı ustap bergen,

Arı joq adamdıqtan zälim bolıs.

Maqtama Nurekedey döñ jigitti,

Maqtaysıñ qaydağı bir kem jigitti.

Jappasıñ adasqan jurt aqılınan,

Aqılğa tappadıñ ba mol jigitti.

Jigerli – qatarınan asqan jigit,

Maqtasañ, äne, maqta sol jigitti.

Jarastıñ bolıs qoydıñ Nurekesin,

Äkim ğıp Nurekeni tur ekensiñ.

Qay küni Nureke bolıs bolğannan soñ.

Eliñniñ alğan joq pa berekesin!

Qaşanda jelikkendi adam sanap,

Aqılsız jappas degen el ekensiñ.
 Jappasım, sen maqtama päs adamdı,
 Maqtaysıñ qaydağı bir nas adamdı,
 Isırap qayta malın şaşıp jürgen,
 Maqtama dāwletine mas adamdı.
 Beräli, Derbisäli, Esqojanı,
 Sen jappas, bilmeymisiñ osı adamdı.
 Üyinde kim bolsa da ket demeydi,
 Eşbir jan qayratına bettemeydi.
 Kem emes ädildigi Nawşarwannan,
 Birewden alıp para eptemeydi.
 Jüz kisi mağan dese qonaq kelsin,
 Ulıqqa tapsırma dep öktemeydi.
 Sügirdi, Batırbaymen ustap bergin,
 Nureke, Jüsipbegiñ köktemeydi.
 Surasaq işandar men moldalardan,
 Teginde ol kisini tek demeydi.

Kenşimbay: Aqsulw, aytar sözdi añdamadıñ,
 Awzıña kelgen sözdi talğamadıñ.
 Äkesin, şeşesimen nandıradı
 Köp bolsa ötirigi qız balanıñ,
 Qız bala eldiñ jayın qaydan bilsin,
 Bilmese qız ben jayın biz balanıñ.
 Aqsulw qayıspaytın jas balasıñ,

Täñiri alğır, bolmaşını eske alasıñ.
Patşağa Qaran bolıs ustap bergen,
Kinäsiz Boranquldiñ bes balasın.
Aydatqan qıstıqpen altı adamın,
Eliñniñ bilmeysiñ be masqarasın?
Baltamen şapqanday min basıñda tur,
Minime pışaq jonbas köz salasıñ.
Minime nazar salma pışaq jonbas,
Sizdiñ el bizdiñ eldey sirä bolmas.
Patşağa öz jaqsısın ustap bergen,
Eki birdey düniede Qaran oñbas.
Jazılıp moldalardıñ xatı qalğan,
Özi ölse jaqsılardıñ atı qalğan.
Bilemin Derbisäli, Esqojañdı,
Är şenin er qunına satıp alğan.
Kisi bar sizdiñ elde Mämbet degen,
Ol şendi bedeli elden asıp alğan.
Esepsiz qayratı da asqan adam.
Jılqısın Qazıbektiñ tartıp alğan.
Bularğa eşbir adam talaspaydı,
Bärine orıs, qazaq dañqı barğan.
Embergen, Şildebay men Qalıbay da,
Bul elde ol baylardıñ malı qayda?
Bayların sizdiñ eldiñ körip jürmiz,
Qıs qızıl, jaz qımızğa jarımaydı. (A, 1964, ss.119-125).

40. SEYDELİ MEN ALTIN

Seydeli: Men bir cürük şabilğan,
 Şapsam ozdım tobımnan.
 Merekeli cıyında,
 Asıldan şapan camılğan.
 Kudaydıñ bergen cel sözi,
 Öz canımnan tabılğan.
 Ruvımdı surasañ,
 Men Seydeli akınmın,
 Şıkkın cürük tabınnan.
 Altın kız bar ma bul üyde,
 Orın alsın canımnan.
 Aytısamın dep keldim,
 Aytkan sözden cañılman.

Altın: Colavşı, söyle oñdalıp,
 Kanatıñ kудay komdanıp.
 Armanda kalğan kisidey,
 Davusın kalay şığadı,
 Köp işinde zarlanıp,
 Tikeden tike cönelmey,
 Abaylap söyle barlanıp.
 Bul sözim makul emes pe,
 Karaşı öziñ oylanıp,
 Atınnıñ calı catıñkı,

Kabağıñ caman katıñkı,
 Col bolsın, senen surayın,
 Kelesiñ kaydan saylanıp?

Seydeli: Men söyleyin balalar,
 Akılğa cetik danalar.
 Kulak salıp tıñdanız
 Cıyılğan köp ağalar!
 Cok kızırdırğan men cokşı,
 Bul toyda kanday habar bar,
 Mennen bir baytal coğaldı,
 Tört ayağı ala ayak,
 Tobıgınıñ ağı bar.
 Kalammenen cazğanday,
 Cüzinde suluv meni bar.
 Kulağıñıñ artınan,
 Cana da oyık eni bar.
 Azırak zerlep karasañ,
 Tanavunıñ şegi bar.
 Meniñ sonday coğım bar.
 Toy kızırdırğan toyşılar,
 Cokşının sözün uğıñdar?

Altın: Colavşı söyle söz keldi,
 Avzıñda söziñ bar bolsa.

Söyler ceriñ kez keldi,
 Pirlerin bugün car bolsa.
 Mende bir baytal bar edi,
 Burnağı cılı küz keldi.
 Caz ciberip tepseñge,
 Kıs alamın bağımğa.
 Kaydan aldıñ coğıñdı,
 Koliñda tuvğan maliñ ba?
 Süyinşige ne aytıñ,

Berer ceriñ bariñda.
 Ala almaysın sonda da,
 Cıǵılıs tappay, calınbay!

Seydeli: Meniñ atım Seydeli,
 Malğa carlı tilge bay,
 Keler cerin keñ kılısın,
 Tilekti berdi bir kuday!
 Birevdiñ malı carar ma?
 İzdegen coğım tabıldı-ay!
 Alıp-edim tamırdan
 Denem süygen malımdı.
 Süyinşige cok edi,
 Kalavlı nerse kayımdı.
 Süyinşige bereyin,

Bir cabağı tayımdı.
 Cabağı tay cemine,
 Ber kolıma malımdı!
 Eregessem aların!
 Sireda sağan calınbay!
 Tevekelin say tursa,
 Aytısıp kör tayınbay!

Altın: Menimenen aytıssañ,
 Avızın kalar cabılmay.
 Men arğımak balası,
 Eli kızban şabılmay.
 Aytısıp kör, karağım,
 Tevbenizden canılmay!

Seydeli: Aytısamın degene,
 Kelmesin, şırak, namısıñ.
 Şu degennen baykadım,
 Caksı eken ayak alısın.
 Elgi aytkan söziñde
 “Arğımakpın” dep maktandıñ,
 Arğımak ta bolsa baytalsıñ,
 Kara körinim cer şabısıñ,
 Estip keldim men seni,
 Kulağıma tiygen soñ

Altın degen dabısıñ.

Altın kızdıñ aldında,

Şıǵarayın dep keldim,

Ayaǵımnıñ şalısn!

Altın: Eveden katar uşkan kaz bolmasın,
Kudanıñ kısı cetip, caz bolmasın.
Kazaktıñ tüsi bozǵılt körinedi,
Kuday-av, osı adam taz bolmasın!

Seydeli: Durıs ak, katar uşkan kaz boladı,
Cigittiñ kas mırzası taz boladı.
Tañdanıp tazdıñ nesin ayıptadıñ,
Taz körse kız köñili caz boladı!
Üyiñde ekeñ de taz, şeşeñ de taz,
Bayǵus-av, nemenege bolasın mez.
Küyeviñ atastırǵan keri Ceken,
Otıñnıñ bası tolǵan öreñ de taz. (KE, 2004, ss. 306-310).

41. NEVRUZ

Obalı: Yine bahar geldi toprak uyandı
 Barişa gel diyen güle merhaba
 Tüm tabiat bin bir renge boyandı
 Kardeşliğe giden yola merhaba

Âşık Yavuz: Bahar gelir gelmez yeşerdi dağlar
 Ağaca, yaprağa, dala merhaba
 Türlü türlü renge bezendi bağlar
 Yeşile, maviye, ala merhaba.

Obalı: Neden bu acılar neden bu çile
 Cana kıyılır mı hiç bile bile
 Dünyamız dönmesin, bir kızgın çöle
 Sevgiyi yaşatan dile merhaba

Âşık Yavuz: Merhaba uyanan bayana beye
 Bereket yağıyor şehire, köye
 Çiçekler meyveye dönüşsün diye
 Dalları okşayan yele merhaba

Obalı: Töremizde nevrüz kutlu sayılır.
 Asya'dan Balkan'a uzar yayılır
 Dostluğa bağ olur yola koyulur
 İnsanlıkla dolan göle merhaba

Âşık Yavuz: Güneş karı kışı alsın götürsün
Nevruz Dünyamız'a barış getirsin
İnsanlar sözünü tatlı bitirsin
Dillerden dökülen bala merhaba.

Obalı: Nevruz soluk almak, nevruz can demek
Obalı'ya sevinç heyecan demek
Nevruz rızık veren kutlu an demek
Hak'tan coşup gelen sele merhaba.

Âşık Yavuz: Âşık Yavuz der bu düzen Hakk'ın yapısı
İnsan emanetçi O'nda tapusu
Açılır nevruzda rızık kapısı
Çalışıp kazanan kula merhaba (Arslan, 2018, ss. 143-144).

42. JİGİT – QIZ

Jigit: Bizdin zaman kəmtarşılıq zaman ba?
 Jön bermestey qudaşalar aman ba.
 Bir-birine qiysayısıp qarağan.
 Kempir yanglı garrı qızlar amanba?

Qız: Arba jolda iyretilgen iziniz.
 Quda bala qalay-qalay soziniz.
 Şanqay tuste jas qızları kempir dep.
 Qarautıp kelip pe edi eki koziniz.

Jigit: Kempir degenime arıng kelmesin.
 Sorpa alar degen ettin esesin.
 Kempir demey, men ne deyin qudaşa.
 Surinip alarsang jigit kesesin.

Qız: Arımız kelmeydi kempir degenge
 Kempir ham qadirli parqın bilgenge
 Köp soylemey oz jolına tuse ber
 Söz zaya etpeymiz ay sendey eserge. (20.03.2023 tarihinde
https://vk.com/wall-114930063_35362?offset=330 adresinden
 erişildi).

43. QIZLAR ZÜLFİ KEMELEK

Yiğitler: Qızlar zülfi kemelek,
Belleride cemelek,
Körib közin qamaşar
Ferişte mi ya melek?

Qızlar: Fekekten tüşgen melek
Biz bilen tutış bilek!
Pişireylik sümelek,
Dilimizde yaxmelek...

Birlikte: Uçıb keledi leylek
Köçib keledi leylek.
Eriptimi yerde yax?
Tügeptimi yaxmelek?

Qızlar: Arğımçağ-u arğımçaq
Tartıb keldim yavurçaq.
Nevroz kümi mehmân köp
Nân yapaylık cırcı oçaq.

Yiğitler: Arğımçağ-u arğımçaq
Arğımçağım oyunçaq
Arğımcaqım tebretmes
Yiğitler yalgav, çarçaq!

Birlikte: Arğımçağ-u arğımçaq
Halqa üzilsa çataq.
Safımız buzılmasın
Qolını bergil, ortağ! (TDNŞA, 2004, ss. 39-41).

44. AŞŞADAROZİ MEVARAM

Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazi bevaram
 Ön barmagın öynatıp
 Kızıl dilin sözlatıp
 Bakkan annasiya bir selam

Yiğit-kız: Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazı bevaram
 Başinni gör sat mena
 Ramallar alay sena
 Ben yetaman şahri kökan
 Benden nışan (belgi) kalsin sena
 Assadarazi kiz - kukla
 Başimni görsat görsetmiman
 Römallar almimanam
 Melovnata kalmimanam
 Getsan başım sedagasi.

Yiğit: Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazi bevaram
 Kulagınni görsat mena
 Altın sırğa alay sena.

Aşşadarozi kız: Kulağımni gürsatmam
 Malamata kalmıymak
 Getcan başım sadagasi. (Muratoğlu, 1996, s. 236).

45. ASIK TEMEL TURABÎ-ASIK İHSAN YAVUZER

Turabî: İkimiz de yüklenmişiz bir vebal,
Aşkın kervanını götürmeliyiz.
Dikkat et yarıda kalmasın bu hal,
Arzuhali yara yetirmeliyiz.

Yavuzer: Bizler aldık bu sanatı ecdattan,
Kemliği gönülden yitirmeliyiz.
Örnek aldık Şirin ile Ferhat'tan,
Dağı yarıp suyu getirmeliyiz.

Turabî: Bin kere değişse tarihler, çağlar,
Âşıklar ah çeker dertliler ağlar.
Kucak kucak şehit dolu bu dağlar,
Koruyup huzurlu yatırmalıyız.

Yavuzer: Türk'üz, vatan için feda bu canlar,
Vatan için verdik nice kurbanlar.
Yurdumuza kem bakarsa düşmanlar,
Hemen başlarını batırmalıyız.

Turabî: Temel Turabî'yem vatan anamdır,
Eğitim doğruluk köklü binamdır.
Sırtıyla cepbane çeken nenemdir,
Mezarında çiçek bitirmeliyiz.

Yavuzer: İhsan Yavuzer'im değilim garip,
Bizden olanları bayrağa sarıp.
Hayınları içimizden çıkarıp,
Yurdumuzda rahat oturmalıyız. (Halıcı, 1992, ss. 551-552).

46. SADİ DEĞER – ÂŞIK RUHANÎ

Değer: Bu vatan bu toprak bize emanet,
Bunları severiz gözümüz gibi.
Bilki can yurdumuz cennet misali,
Biricik oğlumuz, kızımız gibi.

Ruhanî: Bizim kitabımız hazreti Kur'an,
İnancımız artar cüzümüz gibi.
Hübbül-vatan minel-iman dilimiz,
Bulunmaz dünyada sözümüz gibi.

Değer: Güçlü, kuvvetli ordumuz imanlı,
Tarihi yazmışız canlı ve şanlı.
Adalet vicdanlı ulu divanlı,
İçimiz dışımız özümüz gibi.

Ruhanî: Biz ecdattan böyle eroğlu eriz,
Dosta hürmet, hasma sitem ederiz.
Dört nal bir hedefe uçar gideriz,
Yıldırımında yoktur hızımız gibi.

Değer: Hasret-i kâmilî özden biliriz,
Gönül erlerini örnek alırız.
Al bayrağın gölgesinde kalırız,
Davullu zurnalı sazımız gibi.

Ruhanî: Ahbap olan elbet gönül eyletir,
Derlerki âsıĝı sevda söyletir.
Huyumu sorarsan ezel böyledir,
Dostları severiz gözümüz gibi. (Halıcı, 1992, ss. 539-540).

47. ÇIRAĞI – İHSANI

- Çırağı: Kulak ver sözüme candan azizim
Seslenirsin bu dağlara İhsani.
Okuyup tarihi alırsın ibret
Yaslanırsın bu çağlara İhsani.
- İhsani: Atamız şehittir, kalanlar gazi
Seslenirim bu sağlara Çırağı.
Atalar arkada bıraktı gitti
Bülbül olduk bu bağlara Çırağı.
- Çırağı: Sohbetimdir vatan, sözümdür vatan
Niyazımdır vatan, nazımdır vatan
Gelinimdir vatan, kızımdır vatan
Kan akıttım topraklara İhsani.
- İhsani: Dört kıta olmuştur hanımız bizim
Akmış topraklara kanımız bizim.
Bütün tarihlerde şanımız bizim
Türk yazılı topraklara Çırağı.
- Çırağı: Türk esir olamaz, Türk de hiç yılmaz
Arslan yatağına çakal da gelmez.
Bunu okumayan vallahi bilmez
Öğretmeli uşaklara İhsani.

İhsani: Dağları aşmıştır aslımız yaya
 Emsalimiz gelmemiştir dünyaya.
 Ne Rus'a ne, ne Rum'a ne Yunanlara
 Yenilmeyiz alçaklara Çırağı.

Çırağı: Aşına da deli gönül aşına
 Gel Çırağı, takıl Hakk'ın peşine
 Sesleneyim Palandöken başına
 Ses katayım şafaklara İhsani.

İhsani: Mevlüt İhsani'nin kesilmez hızı
 Düşmanın kalbine bıraktım sızı.
 Göklerin ziyneti, ayı, yıldızı
 Dikkat eyle bayraklara Çırağı. (Düzgün, 1997, ss. 284-285).

48. ÂSIK İLHAMÎ DEMİR-ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU-ÂŞIK YAŞAR REYHANI

İlhami: Meram bağlarını gezdim dolaştım,
Nice canlar gezen yerdir bu yerler.
Sevgi sebat garibine kol açtım,
Gül nişanlar gezen yerdir bu yerler.

Çobanoğlu: Boş değildir toprak, sahibi vardır,
Pehlivanlar gezen yerdir bu yerler.
Gazi olmuş, şehit olmuş erleri,
Kahramanlar gezen yerdir bu yerler.

Reyhani: Ulu Mevlâna'nın aşk deryasında,
Mesnevi'yle yüzen yerdir bu yerler.
Semalardan gelen neyin sesinde,
Nice sırrı çözen yerdir bu yerler.

İlhami: Nice mimarların emektar eli,
Dağın kucığına kurmuş temeli.
Dertliler diyarı, Şem-î'lerili.
Pir ozanlar gezen-yerdir bu yerler.

Çobanoğlu: Yavuz'ların Fatih'lerin durağı,
Şanlı nice yiğitlerin otağı.
Yurdu seven insanların yatağı,

Hükümranlar gezen yerdir bu yerler.

Reyhani: Şahı Sultan Veled parmaklarında,
Feyiz akan ilham ırmaklarında.
Bunca ürün veren topraklarında,
Bereketler tozan yerdir bu yerler.

İlhami: Ağaçlarda yeşil yapraklar parlar,
Âşık İlhamî'ye sevgi katarlar.
Tebriz'i Mevlâna, veli hünkârlar,
Duahanlar gezen yerdir bu yerler.

Çobanoğlu: Çobanoğlu sözü böyle bağladı,
Kudret haznesinden neler sağladı.
Tahir suya düştü, eller ağladı,
Zühre hanlar gezen yerdir bu yerler.

Reyhani: Reyhanî yâr ister son nefesinde,
Konya'nın aşkı var ten kafesinde.
Mevlâna'nın beyaz tennuresinde,
Şekl-i sema çizen yerdir bu yerler. (Halıcı, 1992, ss. 586-587).

Saq pen Ğun tamırdağı qanı tekti,
Ğalamğa türki qağan ämir yetti.
Jonğar menen qalmaqtan qorğap qalğan
Bir Alla Abılaydı alıp etti.
El bolıp üş jüz jılın toylamadıq,
Handıqtıñ ulı jolın salıp ötti.
Keşegi Alaštağı Alihandar,
Ol da kösem edi ğoy janı tekti.
50 jil el basqargan Dinmuhammed
El başsısı bolatın qabiletti.
Qazaq degen halıqtıñ qamın oylap,
Osınav tulğalardıñ bäre de ötti.
Dimekeñniñ jır toyı quttı bolsın
Jurtına pana bolğan ğadilette.
Biz oñay jetken joqpız azat tañğa,
Talay märte soğılğan qanat jarğa.
Mıñ ölip mıñ tirilgen halıq edik,
Qarasaq tarihtağı paraqtarğa.
Aşıqtan talay qazaq qırılmap pa ed,
Malındı Goloşekin sanatqanda.
Qazaq qayta jılağan Kolbin kelip,
Bozdaqtardı itine talatqanda.
Dinmuhammed atanıñ jaqsılığın
Aytuv kerek azattıq tañ atqanda.
Qazaqtı endi basqa ultqa biyletpe dep,

Mıñ bir tilek aytamın Jaratqanğa.
 Siqqanda tävelsizdik şıñ basına,
 Dimekeñniñ tulğasına.
 Dimaş atam,
 Allanıñ nurı tüsken bir basına.
 Jerebe ekevmizdi tavıp berip,
 Jekpe-jekke şığardı-av savıt berip.
 Özim ösken jelinin qulını ediñ,
 Qasıma qosıldıñ ba şavıp kelip?!
 Ağam ne aytadı dep otırsıñ-av,
 Javtañ-javtañ qaraysıñ qaviptenip.
 Kavkazdıñ biy biyleytin jigitindey
 jağımda otırsıñ jariq berip.
 Al endi tizgin berdim, sen söyleşi,
 Tiliñnen savmal öleñ savıp berip.

Didar: Äujeke, baradı ğoy şırqap üniñ,
 Sizge de bolmadı ma bir qadirim.
 Tav halqınıñ kiyimine uqsaydı dep,
 Şapanımdı tartasız julqa bugün.
 Kavkazdıñ bavırına jiberseñ de,
 Qazaqtıñ topırağında tur tamırım.
 Şeşenniñ kiyimine uqsasa da,
 Qazaq äniñ turadı şırqap ünim.
 “Qazbek” dep atalattın şıñı bar ğoy

Olardıñ Kavkaz deytin dür tavınıñ.
 Al mağan Sاریarqada tuğır bolıp,
 Qasqayıp Buğılı men tur Tağılım.
 Meniñ de ağan, kördiñder, polkovnik,
 Qasqayıp däl janiñda turıp aldı.
 Ävjekeñniñ boyında davıl ma jır,
 Didardaym bavır da jür,
 Şeniñmen maqtanbañız bostan-bosqa,
 Tiyedi köñilime avır qazır.
 Jurttıñ bolsa kökesi kömektesed,
 Onı da biledi ğoy qavım qazır.
 Meniñ ağan polkovnik bolğanmenen,
 küzetşi bop avılda jür.

Amanjol:

Qonaydıñ şöberesi alıp bolğan,
 Mandayı şuğılalı jarıq bolğan,
 Aldına kömek surap barğan adam
 Şapağat, qayırımına qarıq bolğan.
 Köp bastıqtıñ baylığı-aqşa, altın,
 Dimekeñniñ baylığı halıq bolğan.
 Ärkim öz zamanında handıq qurar
 Aqlı jetkeninşe jarlıq qılar.
 Dimekeñ tört bölme üyge sıya bilgen,
 Al qazır tört qabatti üy tarlıq qılar.
 Bağınıştı bolğanmen zamanga adam,

Tuvra joldan taymaydı tabandı adam.
 Diymekeñe bult bolip üyirilgen
 Kolbindi qoqandatqan qaban zaman.
 Jendetter üyin kelip tintigende
 Zañsız alğan artıq jip taba almağan.
 Qudıǵınan su işken keybir jandar
 Tar kezde şiy jügirtip jamandağan.
 Jeke avtoköligi bolmasa da,
 Jetimge kömektesip, alańdağan.
 Tarihta kemşiliksiz tulǵa bolmas
 Asqaq tur, Dimaş ata, baǵañ maǵan.
 Muhiti Dimekeñniñ baytaq aqtı,
 İman Äbilhayatın şayqamaptı.
 Partbüroda ota da imandı oylap,
 İşinen Quran sözün qaytalaptı.
 Qaldı Mişa kelgen soñ qıqar zaman
 Asıl erdi taǵınan tayǵanattı.
 Üyin tintip, alarıp, şüylikkenmen,
 Eşkim oǵan “jemqor” dep ayta almaptı.
 İşinen “Alla” demey “aqşa” deydi,
 Bayqasañ bügingi köp bay, manaptı.
 Ömirdiñ tavsılǵanda qaǵanaǵı,
 Qayıqtar qantaradı jaǵadaǵı
 Dimekeñniñ qasında el basqarǵan,
 Ultımnıñ az bolmaǵan panaları.

Hruşşevke jasqanbay qarsı şıqqan

Qazaqtıñ Täşenovtey qara narı.

İlyas, Özbekälimen ruhaniyattıñ

Eşqaşan ortaymağan sapaları. (Urakova Yanç, 2021, ss. 337-348).

50. AMANJOL ALTAY-MARJAN ESJANOVA

Amanjol: Tumarlı tulparım eñ kemedegi,
 Al, kösil, şabıtımniñ ker döneni.
 Alpıs eki tamırdı iysindirsin
 Bügingi aqındardıñ närli öleñi
 Tüyilip topqa tüsken düldülerge
 Arvaği Mahambettiñ dem beredi.
 Jarqıldap aldarıña qayta şıqtım,
 Halqımniñ aq jüregin terbegeli.
 Qazağım, ult emessiñ qanıñ suvıq,
 Sondıqtan janiñnan da arıñ biyik.
 Azattıqtıñ jolında er Mahambet
 Küresken bodandıqpen janın qıyıp.
 Ult ruhin oyatqan at üstinde,
 Kisinegen küreñniñ jalın tüyip.
 Belimdi bekem buvıp men de keldim,
 Bolsın dep basımdağı bağım biyik
 Öleñniñ quralayın örgizeyin,
 Qırqadan qulağanday qalıñ kiyik
 Aytıspen avız aşqan musılmanğa
 Jırımniñ usınamın balın quyıp
 Jetsem dep azattıqqa dara kütken,
 Patşağa jüre almadıñ qanalıp sen.
 Bul künde İsatayday erler qayda
 İnini soñına erter ağalıqpen?

Altıbaqan ala avız bolmasın dep,
 Kürestin el işinde alalıqpen.
 Äli de talay urpaq sanasına
 Mahambet sävle şaşar danalıqpen.

Er salıp ulı önerdiñ tarlanına,
 “Aqjol” dep qadam bastım armanıma.
 Ömirdiñ men bastağan öner jolı
 Şıǵarar dep senemin zañǵarına.
 Jayǵasqan Fatimaday mañ-mañ basıp,
 Şimkenttiñ sälem berdim Marjanına.
 Adamǵa ğadil jarlıq Haqtan şıǵar,
 Boyımdaǵı tektilik Saqtan şıǵar.
 Urpaǵı eske alǵanda, Mahambettiñ
 Arvaǵı tebirenip jatqan şıǵar.
 Aqtaban, Tarlan bolıp qayta tuvǵan
 Bayböriniñ balası şapqan şubar.
 Haliq degen-kün süygen Han Täñiri,
 Al aqın- basındaǵı japqan şınar.
 Ulitav tilev tilep turadı eken,
 Qanatın kökke qaray qaqqanda ular.
 Marjan-av oñüstiktiñ nar qızı ediñ,
 Öleñmen kevdesine taqqan tumar.
 Narkesken Mahambettey asıl uldı
 Öziñdey alıp ana tapqan şıǵar.

Marjan: Jaqsı öleñ, tünde uyqımdı urlap ediñ,
 Kevdeme aydın köldey tuñğan ediñ.
 Bas iyip Mahambettiñ arvağına,
 Ädeyi attın basın burğan edim.
 Ükili ümitpenen men de keldim,
 Armısıñ, Alatavday tulğalı elim!
 Baqıttıñ basımızğa jetkendigi
 Aspannan bizge nurın sepken küni.
 Mahambet, İsataydıñ barlığı goy
 Dübirlı osı aytıstıñ ötkendigi.
 Tıleymin uzaqtığın saparıñnıñ,
 Bul künde aldı boldıñ qatarıñnıñ.
 Dübirlı osı aytıstı jasap jatqan
 Mıñ jasa, partiyası “Otanımınñ!”
 Aqınnıñ sözın endı tospañızdar,
 Ağayın, aqıqattan qaşpañızdar.
 Sözine Amanjoldıñ erip ketip,
 Bir sağat burın avız aşpañızdar.
 Jañadan bir qız endı otavına,
 Qosılğan aqındardıñ qatarına.
 Sen meni Fatimağa tenep kettiñ,
 Rıza bop Qanşayımınñ atağına
 Marjanday bir şañıraqtıñ báybişesin
 Teñeme Jäñgir hannıñ toqalına.

Amanjol: Jaqsı aqın el senimin aqtay biler,
 Bätege jürik atın bapıtay biler.
 Keşegi Süyinbaylar dästürimen
 “Allalap” alğa qadam attay biler.
 Qurmaday Amanjoldıñ dämdi jırım
 Bir sağat “til asında” saqtay biler.
 Marjan qız, kelbetiñiz nar anaday,
 Sözimdi aytqanım joq şamalamay
 Tört-bes tildi meñgergen Fatimanı,
 Şaması, otırsıñ-av bağalamay
 Tarihta tañdap süygen toqaldardan
 Bağalı uldar tuğan badanaday.
 Atamız altı suluv alsa-dağı,
 Barlığın teñ ustağan alalamay
 Jigit em jırdan müsın soğa bilgen,
 Sondıqtan til qatpaymın olaq ünmen.
 Babalar tañdap süygen top aqqular
 Tizbektelip aydıñğa qona bilgen.
 Ayavlı Domalaqtay asıl qızdıñ
 Bağasın Bätebektey dana bilgen.
 Aqıldı, parasattı, ardaqtı qız
 Ordağa öz ırısın ala kirgen.
 Domalaqtay anamız toqal tügil,
 Elimizdiñ anası bola bilgen.
 Ayday suluv aruqlar marhabattı

Aqılmen bağındırğan şartaraptı.
 Ormanday orta jüzge uran bolğan
 Bilersin asıl ana Qarqabattı.
 Umaydın ülgisindey sol anamız
 Eñseli erdiñ jügin arqalaptı.
 Qazıbek, Alşınbay men Mädilerdey
 Artınan urpaq öngen nar talaptı.
 Osınav dünüyede tüyini öktem,
 Analar bul pänide biyik ötken.
 Qabırğadan jasalğan Hava ananın
 Meniñ Adam atama sıyı jetken.
 Ulı Abay Äygerimin toqal demey,
 Ömirlik ğaşığım dep süyip ötken!
 Qazaqtıñ qızdarınıñ arı mıqtı,
 Tamırında tuvlağan qanl qutti.
 Arıstanday erlerdin oşaq otı
 Tek arudiñ qolımen jağılıptı.
 Eñseli el bastağan Eseney de
 Ulpanniñ aqılına bağınoptı.
 Sondıqtan da toqal dep jiktemeyik,
 Qazaqtıñ qızdarınıñ bəri mıqtı

Marjan: Joq edi kiyıs keter buzıqtığın,
 Şıqtın-av toqaldardı tizip bugün.
 Amanjol bir qurdasım bolğannan soñ,

Ağayın, jasayınşı qızıq bugün.
 Amanjol, el men jurttı nege aldaysıñ,
 Men suraq bersem, javap bere almaysıñ.
 Kerilgen Aqmaralday báybişeñ bar,
 Men qazir aytsam sonı sene almaysıñ.
 Tektiniñ bári toqal bolıp jatsa,
 Amanjol, bir toqaldı nege almaysıñ?

Amanjol: Baqıtı er jigittiñ basta yemes pe,
 Türkiniñ şejiresi tasta yemes pe?!
 Danalıqtıñ belgisi qariyada,
 Qaysarlıqtıñ belgisi jasta yemes pe?!
 Uvaqıt öz biyigin jügizedi,
 Moynıñdı bursan-dağı bosqa eleske.
 “Bir toqal nege almaysıñ?” dep aytasıñ,
 Abaylardıñ zamanı basqa yemes pe?!
 Aruvlar ana bolğanalıptarğa,
 Anadan asqan şuvaq, jarıq bar ma?
 Bavırına baspasa aqquv-ana,
 Kögildir kök aspanda qalıqtar ma?
 Osınav döñgelengen dünyede
 Qazaqtay qız sıylağan halıq bar ma?
 Anasız aspanımız künsiz edi,
 Aruvsız Jer-Ana da gülsiz edi.
 Adamzat, bas iymevge haqımız joq,

Bar adamniñ anası bir qız edi.
 Altın taqqa otırğan Tomiris te
 Biylik qurğan elimniñ dür qızı edi.
 Kerilgen Aqmaralday báybişeñ bar,
 Men qazir aytsam sonı sene almaysıñ.
 Tektiniñ bári toqal bolıp jatsa,
 Amanjol, bir toqaldı nege almaysıñ?

Marjan: Aqınnıñ kezdeskende erenine,
 Ötkenniñ köz salayın dereğine.
 Amanjol, analardı aytıp ötti,
 Tarihtiñ boylağanday tereñine.
 “Toqaldi erteñ alam” demeğesin
 Qurdas-av,suluv sözdiñ keregi ne?
 Aqındar birin-biri şıñdamay ma,
 Suluvlıq közdiñ jasın urlamay ma.
 Zilzala bolıp ötti Jambılımda,
 Bardın ba, al osını bir dep oyla.
 Tañğalmay Jäñgir hannıñ toqalına,
 Aqındar osındaydı jırlamay ma?
 Sen özi kökpar tartıp körıp pe ediñ,
 Şapqılap jigitterdey qırdan oyğa?
 Türiñ bar jel tiymegen, kün tiymegen,
 Suluvlıq, aytşı, käne, tur ma boyda?
 Aq savsaq bop däl bulay otırmas eñ

Qış quyıp, kesek tartsan Lugovoyda.

Amanjol:

Isine Amanjoldıñ üñiliñiz,
 Marjan qız, säl kişkene бүgiliñiz.
 Ömir degen turadı ümitterden
 Sondıqtan aqiqatqa жүginiñiz.
 Buraltıp alıp kelsen men alayın,
 Bar bolsa suluv qayın siñiliñiz.

Qulaq tür perzentiñe, qasqa ğalam,
 Jürekte sırlarım köp bastamağan.
 Şaşubay, Qayıptardıñ jalğası edim
 Artına arzan öleñ tastamağan.
 Qaratav titirkenip teñselgende,
 Amandığın tilegen aspan-anam.
 Zilzala bolğan kezde Lugovoyda
 Mol kömek jöneltkenbiz Astanadan.
 Key kezde aqiqattan alıstadıñ,
 Degenmen biraz jerge qarıştıadıñ.
 Esiñde me jalındı on segizde
 Öziñmen boydaq bolip tanısqanim?
 Ol kezde sılañdağan sen de qızsiñ,
 Esimde sahnada jarısqanim.
 Munar, munar, munar kün, munarda kün,
 Aqınnıñ alıstatqan qulan bağın.

Tağdırlı qazağımniñ qamın oylap,
 Belgili qolğa nayza, tuv alğanıñ.
 Kültegin, Edilderdiñ дәstüri edi
 Qılıştı qızıl qanğa suvarğanıñ.
 İysi türki jurtınıñ aybarı ediñ,
 Ayğa qarap kerilgen quba arlanım!
 Jetimniñ közindegi jastı körip,
 Erevil atqa er salmay tura almadıñ.
 Margavlardıñ namısın oyatsam dep,
 Qazaqqa “Jumır qılış” küy arnadıñ.
 Iqılastay satqındar bugün de bar,
 Batırdın añdıp jürgen qular jağın.
 Alaştıñ kösemderi atılganda,
 Qızğış qustı eske alıp quvarğanmın.
 Odan soñ seksen altı ızğarında
 Şegirdiñ tağı kördim şubar jağın
 Talay märte botañdı öltirse de,
 Bozingen, aruvana ultım, suvalmadıñ.
 Tar noqtanı şeşse dep köp bozdadıñ,
 Erkindikke jetkenşe uvanbadıñ.
 Elbası nurlı jolı uzaq bolsın,
 Babanıñ orındağan ulı armanın.
 Han Kene, Mahambetter arqası ğoy
 Azattıq alıp bugün quvanғанım

Marjan: Äkeldim on segizge elim meni,
 Anamız tappağan-av tegin meni.
 Jigittiñ on bes jılğa şegingeni,
 Ağayın,dep oylaymın jeñilgeni.
 Şıqtı ğoy toqaldıñ da bir keregi,
 Oyıña osını alıp jürseñ edi.
 “Bar bolsa qaysın siñiliñ, ber”,
 Söz salıp jüregime jır sebedi.
 Ataqtı altı alaştıñ Amanjoli
 “Qız tappay qaldı” dese, kim senedi?
 Bizderdey zamandaspen sirlasasiñ,
 Azildep bolaşaqqa bir basasın.
 Kötergen qurdasınıñ köñilin kökke
 Alaştıñ Amanjoli mıñ jasasın!
 Jaqsı ğoy sırlasatın ağañ bolsa,
 Qazağım, biyik edi bağañ sonşa.
 Biz keyde mıqtılardı köre almaymız
 Öz tegin taniy almas jamandarşa.
 Baltani Qulagerge siltey salıp,
 Jüremiz jüregi joq adamdarşa.
 Abaydı sabağaniñ esten ketpes,
 Jıldar menen ötse de zaman qanşa.
 Äz basın Mahambettiñ bizder kestik,
 Ağayın, aqıyqat qoy, amal qanşa?
 Birlik jır, arqav bolsın änimizge,

Munday kün tuva bersin äli bizge.

Tektisin tım alıstan tanituğın

Tileymin qırağılıq bäreñizge.

Amanjol:

Arqamda ulı önerdiñ quttı jügi,

Şıǵıstan aruv künniñ şıqtı nurı.

Betime jel tiymese, kün tiymese,

Üyimdegi jarımnıñ mıqtılıǵı

Köriñ jaqın tursa da töriñnen de,

Ne jetsin şındıqtı aytıp örilgenge?!

Erlirim bezinbesin elimnen de,

Qızǵış qus bezinbesin kölimnen de.

Isatayday er qayda qabaq şıtpas,

Qabırǵası birtindep sögilgende?

Türki ruhı taptaldı han Kene men

Keykiniñ ğaziz bası bölingende.

Mahambettey erlerdiñ altın bası

Olja bola bere me köringenge?

Bolǵanda türki jurtı tegim meniñ,

Qaymıǵıp qarıs jerge şeginbedim.

Patşanıñ köp äskeri kelmegende,

Tarlanım, öz küşiñe senimdi ediñ.

Şen berip, starşın ğıp saylasa da,

Biylikke qumar bolıp semirmediñ.

Bilemin qalın eldiñ qayǵı-muñı

Küyzeltip qabırğaǵı kemirgenin.

Şonjardıñ zäre-qutın alǵan talay

Taqımdap kök bestini tebingeniñ.

Aqın tügil, Alaşqa qayǵı äkeldi

Qıymılı Iqılastay elirmeniñ.

Äz basın ıyıǵınnan bölingende,

“Qazaq” dep qıymıldaptı-av erinderiñ. (Urakova Yanç, 2021, ss. 254-263).

51. GÜL AHMET-HACI KARAKILÇIK

Gül Ahmet: Yurdumuz Türk yurdu bizim,
 Ne mutlu Türküm diyene!
 Atamın aydın izinde,
 Ne mutlu Türküm diyene!

Hacı Karakılçık: Türk doğmuşuz anamızdan,
 Ne mutlu Türküm diyene!
 Bir Türk dünyaya bedeldir,
 Ne mutlu Türküm diyene!

Gül Ahmet: Bülbülün yanık sesinde,
 Can - dostların nefesinde.
 Albayrağın gölgesinde,
 Ne mutlu Türküm diyene!

Hacı Karakılçık: Orta Asya öz vatanım,
 Türkiye şerefim şanım.
 Yurdum için fedâ canım,
 Ne mutlu Türküm diyene!

Gül Ahmet: Gül Ahmet yurt için ölür,
 Türk olanlar bunu bilir.
 Soyu ta Fatih'ten gelir,
 Ne mutlu Türküm diyene!

Hacı Karakılçık: Hacım der gafletten uyan.

Gerçek söyler Türk'ü öven!

Hem çalış, hem öğün, güven,

Ne mutlu Türküm diyene! (Halıcı, 1992, ss. 46-47)

52. MURAT COBANOĞLU-YAŞAR REYHANÎ

Çobanoğlu: Paşam güzel ayak verdi,
Ne mutlu Türküm diyene!
Ay yıldızlı bayrak bizim,
Ne mutlu Türküm diyene!

Reyhani: Söz açar âşık sözüne,
Ne mutlu Türküm diyene!
Adaktır Türk'ün özüne,
Ne mutlu Türküm diyene!

Cobanoğlu: Büyüktür Türklüğün yolu,
Aşkı yüce kendi ulu.
En son Kıbrıs'ta yazılı,
Ne mutlu Türküm diyene!

Reyhani: Kurban olayım Ata'ya,
Hükmeder yıldıza aya.
Altaylardan tâ Tuna'ya,
Ne mutlu Türküm diyene!

Çobanoğlu: Her yerde vardır adımız,
Hak'dır bizim imdadımız.
Şehit düştü ecdâdımız,
Ne mutlu Türküm diyene!

Reyhanî: Türklük emanettir bize,
Düşmanı getirdik bize.
Yol vurduk tâ Akdeniz'e,
Ne mutlu Türküm diyene!

Çobanoğlu: Savaş bize bayram, düğün,
Tükenmez bizdeki bugün.
Dilimizde söz, beş öğün;
Ne mutlu Türküm diyene!

Reyhani: Türklük çare olur derde,
Sevgisi var perde perde.
Reyhanî der ki, her yerde,
Ne mutlu Türküm diyene! (Halıcı, 1992, s. 43).

53. DURSUN DURDAĞI-İMDAT KAPAGAN

- Durdağı: Bin sekiz yüz seksen bire bir yeni yıl dediler,
Doğdu Mustafa anadan, dünyaya gel dediler!
Tarih yazdı Atamızı cihana ünü yetti,
Öğrendi yüksek ilimler, ona Kemal dediler!
- Kapağan: İstiklâle, hürriyete gel hazır ol dediler,
Açılacak düşmanlarla bir kalmakal dediler!
Gaziye, toplandı millet, derdimizin çaresin,
Tek umut sana kalmıştır, ara da bul, dediler!
- Durdağı: Kemal geldi, Kemal oldu, zorluğa karşı durdu,
Türk'ün güç ve kuvvetini bir kez daha duyurdu.
Esaretten, sefaletten o kurtardı bu yurdu,
Atatürk'tür kurtuluşa giden tek yol, dediler.
- Kapağan: Buldu çaremizi Ata kurtardı yurdumuzu,
Şükürler olsun Mevlâ'ya bildi her derdimizi.
Millî Mücadele dedi topladı ordumuzu,
Attı her tarafa bir kök, kırılmaz dal dediler.
- Dursun: Önder oldu Türk milletin etrafına çağırdı,
Birlik beraberlik dedi öz safına çağırdı.
Dursun der ki, kurtuluşun tarafına çağırdı,
Vatan gitmesin hiç elden, tedbirin al dediler!

Kapağan: Kapağan Şükürler olsun sarıldı bütün yara,
Bir önder çıkar mutlaka Türk düşmez asla dara.
Milleti kurtaran odur bağlıyım o serdara,
Atatürk'ün izinden git, hep özgür kal dediler!(Halıcı, 1992, ss. 32-31).

54. BEDİK. III. TÜRİ.

- Jigit: Karatavım gedenge, Karatavım,
Tav basınan soğadı kara davıl.
Sizdiñ üyde bedik bar degenge,
Kaptay köşip keledi bizdiñ avıl.
- Kız: Bedik ketip baradı tavdan asıp,
Tavdan askan bultpenen aralasıp.
Endi ekevmiz bedikti tavıp alıp,
Şın kumardan şığayık sabalasıp.
- Jigit: Temir bedik degende, temir bedik,
Kuv kızdardıñ şekesin kemir, bedik.
Semiz kızdıñ işine kirip ketip,
Bürek mayın je de semir, bedik.
- Kız: Bedik ketip baradı Mekesine,
Eşki arığın bildirmes tekesine.
Onan köşer jayıñdı men aytayın,
Bar da jabıs jigittiñ şekesine.
- Jigit: Karatavdan key bedik asıp ketken,
Jigitterdiñ üreyi kaşıp ketken.
Eteğine bir tabak topırak salıp,
Körgeñ kızdıñ közine şaşıp ketken.

Kız: Bozbalanıñ köş, bedik, sanına köş,
Jatıp işer jalkavdıñ karnına köş.
Onan köşer jeriñdi men aytayın,
Jigitterdiñ kuvşıydan jağına köş.

Jigit: Akın kızdıñ köş, bedik, tiline köş,
Bakta aşılğan sarttardıñ güline köş.
Onan köşer jeriñdi men aytayın,
Buratılğan kızdardıñ beline köş. (KE, 2004, ss. 39-40).

55. BEDİK. IV.TÜRİ.

- Jigit: Bukpa bedik degen soñ, bukpa bedik,
 Küni-tüni jegeni jukpa bedik.
 Tömenginiñ üyine kirip ketip,
 Oybay öldim dese de şıkpa, bedik.
- Kız: Bar eken osı avılda üş kün bedik,
 Şapanımnıñ etegi üp dıldalık.
 Joğarğınıñ üyine söyles kılıp,
 Tömenginiñ üyine tüşkin, bedik.
- Jigit: Burma bedik degen soñ, burma bedik,
 Burılıp bosañada turma bedik.
 Jeti küнге jetkize ayt bedikti,
 Kevline egesiniñ kelmes kedik.
 Kuvalasın kelmestey, kuvalasın,
 Esi ketken maktaydı duvanasın.
 Bedikti jıyıp-terip dorbağa sal,
 Anav kızdar bedikti kuvalasın.
- Kız: Bedik dese biz keldik şaba-şaba,
 Suvğa salsa jibiydi katkan saba.
 Osı avılda bedik bar degenge,
 Köpireyik dep keldik eki bala.
 Dey-dey bökşe degenge dey-dey bökşe,

Jaraskan suluv kızğa biyik ökşe,
Bedigiñdi koy öleñiñdi ayt,
Endi bedik şıksın keşke.
Eşki sırn aytpaydı tekesine,
Tilim tiyip ketpesin kökesine
Meniñ aytkan sözimdi alsañ, bedik,
Bar da jabıs osınıñ şekesine. (KE, 2004, s. 40).

56. BEDİK V.TÜRİ.

Kız: Ton kiygenniň köş, bedik, koynına köş,
 Kişkene balalardıň oynına köş.
 Jayıñdı onan köşer men aytayın,
 Jigittiň judırıǵı zor moynına köş.

Jigit: Kaşkan kızıdñ köş, bedik, soñına köş,
 Tünde jürgen kızıdardñ jolına köş.
 Onan da köşer jayıñdı men aytayın,
 Suluv kızıdñ nezik bel, kolına köş.

Kız: Bozbalanıñ köş, bedik, aǵına köş,
 Abat kılǵan baǵbannıñ baǵına köş.
 Onan köşer jayıñdı men aytayın,
 Jigitterdiñ ker avız jaǵına köş.

Yiǵit: Akın kızıdñ köş bedik tiline köş,
 Bakta aşılǵan aǵaştñ güline köş.
 Onan köşer jayıñdı men aytayın,
 Baratuǵın kızıdardñ eline köş.

Kız: Bedik ketip baradı jer jazıkka,
 Jeti biyday alıptı jol azıkka.
 Kuday kolǵa sol javdı berer bolsa,
 Basın baylap keteyik kuv kazıkka.

- Jigit: Endi, bedik, eñbektiñ bezine köş,
Öleñ kılğan kızdardıñ sözine köş.
Onan köşer jayıñdı men aytayın,
Suluvsığan kızdardıñ közine köş.
- Kız: Bay avıldıñ köş, bedik, kurtına köş,
Köşip ketken er jerde jurtına köş.
Onan köşer jayıñdı men aytayın,
Urıskan balalardıñ murtına köş. (KE, 2004, ss. 40-41).

Qiz: Uzun desang, dokonding boziga koç,
 Sozlaydigan jigitding soziga koç.
 Koçar joying bilmasang, men aytayin,
 Qarçigayday jigitding koziga koç.

Yigit: Mayda desang, Angren toşiga koç,
 Marakada oşpazning oşiga koç.
 Koçar joying bilmasang, men aytayin,
 Qiygoç qora qizlarning qoşiga koç.

Qiz: Eçki sirin aytmaydi ulogina,
 Togoy sirin aytmaydi bulogina.
 Gaplaşolmay dostiman garib bolsin,
 Borib jopiş jigitding qulogina...

Yigit: Endi koçsang, oy badik, şoliga koç,
 Şolining qingir-qiyşiq poliga koç.
 Koçar joying bilmasang, men aytayin,
 Qizlarning betidagi xoliga koç.

Qiz: Badik ketib boratir, ketsin-a,
 Togoy sirin aytmaydi qoqisina.
 Badik bogon bolangdi aytib bersam,
 Nima qilib berasan haqisina? (Mirzayev vd., 2008, ss.32-33).

58. ÂŞIK ÜMMANÎ-ÂŞIK İSMAİL AZERÎ

Ümmanî: Adem halk olundu topraktan, yerden,
Anadan doğmadı, geldi dünyaya.
Şeytan halk olundu ateşten, nardan,
Anadan doğmadı, geldi dünyaya.

Azerî: Ne hoş olur bu dünyanın havası,
Biter mi dünyanın şöhreti, hası.
Salih Peygamber'in yüklü devesi,
Anadan doğmadı, geldi dünyaya.

Ümmanî: Âşıklar aşk ile eyliyor firak,
Giden ömürlerdir, bizlerden irak.
Resül'ü miraca götüren Burak,
Anadan doğmadı, geldi dünyaya.

Azerî: İnsanlar gelişir, gönül alçalır,
İyilik yaparsan dünyada kalır.
Dört kardeşin biri daim can alır,
Anadan doğmadı, geldi dünyaya.

Ümmanî: Ümmanî söyledi böyle bir sözü,
Silinmez alınına yazılan yazı.
Şit peygamber, aldı bir huri kızı.
Anadan doğmadı, geldi dünyaya. (Halıcı, 1992, ss. 587-588).

59. KIZ BOLIQ-ELENTAY

- Bolıq: Aqın jigıt atanğan Elentayım,
 Önerpazdıñ önerpaz biler jayın.
 Javap ber, birazıraq söz surayın,
 Äveli ne jarattı bir qudayım?
- Elentay: Bolıq, mağan belgili seniñ sırıñ,
 Bizderden artıq emes aytqan jırıñ.
 Burıñğı danalardan estigenmin,
 Jer men kök jaraldı elden burın.
- Bolıq: Elentay, suray bersem sözim köp - ti
 Ol künde bolatuğın adam joq – tı.
 Öneriñ bar jigitsiñ öziñ epti,
 Ne närseden bar etti jer men kökti?
- Elentay: Qudayım ävelinde jer jarattı,
 Düniyeni el sıyğanday keñ jarattı.
 Balqıtıp metuvertti ämirimen,
 Köbikten jeti qabat kök jarattı.
- Bolıq: Enentay, jaqsı javap beredi eken,
 Suravğa tağı bir söz keledi eken.
 Düniyeniñ ävelinde jer jaratsa,
 Qara jerdi kötergen nemene eken?

- Elentay: Qız Bolıq, öleñ ayt dep qıldıñ tilek,
 Şoşımas surağanda bizdiñ jürek.
 Jaralğan alıp bolıp bir kök ögiz,
 Turadı müyizimen jerdi tirep.
- Bolıq: Elentay söyler sözge kemel eken,
 Surasa jaqsı javap beredi eken.
 Qara jerdi kötergen ögiz bolsa,
 Kök ögizdi kötergen nemene eken?
- Elentay: Jaratqan özi jarlıq qılğan deydi,
 Ekşim kümän qalmaydı buğan deydi
 Qara jerdi kötergen ol ögiz,
 Tabanımen tas basıp turğan deydi.
- Bolıq: Bulardı aqılmenen oñday ma eken,
 Elentay müyizi ol ögizdiñ talmay ma eken?
 Kök ögizdi köterip turğan bolsa,
 Qara tastiñ şaması qanday eken?
- Elentay: Qazaqtıñ onı biler balası joq,
 İşinde köp oqığan danası joq.
 Düniyeniñ aynalası teñiz deydi,
 Aytılğan qara tastiñ şaması joq.

- Balıq: Elentay söyler sözge şeber eken,
 Bu sözime ne javap berer eken.
 Aynalası, şaması alıs bolsa,
 Qara tastı kötergen nemene eken?
- Elentay: Är närsede öziniñ sıyımında,
 Jaramastay närsede joq qıyın munda.
 Kök ögizdi kötergen ol qara tas,
 Bir balıqtıñ turadı ıyığında.
- Balıq: Suralmay menen qaldı Kün menen Ay
 Olar da köleminde keñ ülken jay.
 Balıqtıñ bası menen quyrığına
 Üş jıl uşıp jetpegen bir turımtay?
- Elentay: Ol balıqtı turadı suv köterip,
 Suvdı munar turadı buv köterip.
 Burıngı qariyalar aytqan sözi,
 Bolmasa körgeni joq ekşim körip.
- Balıq: Sen öziñ munıñ bärin bildiñ qaydan?
 Tamam jurttıñ bärin de qıldıñ qayran.
 Ötirik is bolsa da javap berdiñ,
 Endi bir söz suraymın Elentaydan:

Bir ağaştıñ on eki bar butağı,
Är butaqta otızdan bar japırağı,
Japıraqtıñ bir beti qara küñgirt,
Appaq bolıp turadı tağ bir jağı.

Elentay: Jalğız ağaş degeniñ jıl emes pe?
On eki ayda otızdan kün emes pe?
Japıraqtıñ aq beti kün emes pe?
Qara küñgirt degeniñ tüne emes pe? (A, 1964, ss. 241-243).

60. AYKIN KIZ – JARILĜASIN

Qızdın aytqanı: Bolıptı Sizge dayın barlıq sıırım,
 Siz ayttıñ biz bilmegen sözdiñ jayın.
 Şıĝardıñ qırawlangan türli qayaw,
 Siz aytıñ biz suradıq sawal türin.
 Suraymın Sizden taqsır bilmek üşin,
 Qudayım ne jarattı jannan burın.

Qojanıñ aytqanı: Jarqınım söz suradıñ qıın qattı,
 Jel sözben kötereyik köñil şattı.
 Swrasañ sulw Ayqın biz aytayıq,
 Äweli Xaq taĝala Taw jarattı.
 Qızıl köl, taw işinde baq jarattı,
 Jabbar egem özderi raxım etip,
 Haq taĝala ol tawĝa nazar etti.
 Taw erip qorĝasınday balqıĝan soñ,
 Mawjırap köbikteri aspanĝa attı.
 Qudayım sol köbikten jer jarattı,
 Erimey tübindegi qalĝan tastan,
 Bayt al-maswd attı bir nur jarattı.
 Qudaydan özge jannıñ bări de joq,
 Bir ülken tüsi jasıl qus jarattı.
 Keñdigi bul düniedey on mıñ şaxar,
 Barşasın qudireti men Haq jarattı.
 Toltırıp sol şahardıñ bärin dänge,

Haq tağala ol qusqa ämir etti.
 Sol dän ata ösken soñ ölesiñ dep,
 Är küni sol dänniñ nurın juttı.
 Aqırında sol dana tawsılıptı,
 Birewi sol dananıñ qalğan eken,
 Onıda 60-jıl saqtap tağı juttı.
 Sol dananı jutqan soñ janın aldı.
 Sol qustıñ denesinen adam şıqtı,
 Haq özi qudireti men jaratıptı.
 Alğaraz barşaları imansız bop,
 Onan soñ Haq tağala Halak etti.
 Munan burın bul dünieniñ jaralğanın,
 Surasañ Jarılqasın tamam etti.

Qızdıñ sawalı: Qojeke, kötereyik köñil şattı,
 Jaratqan jadıma alıp Jabbar Xaqtı.
 Jel sözdi Täñrim bergen söylesin dep,
 Jaratqan miasar qıp til men jaqtı.
 Tirilikti öteyik bazar etip,
 Bolsada özge jalğan ölim Xaqtı.
 Düniege näzil bolğan jannıñ bärin,
 Bir küni jumıradı topıraqqa.
 Suraymın, Sizden taqsır bilmek üşin,
 Täñirim burın jarattı qay äripti.

Qojanıñ jawabı: Oylaydı aqıldı adam sabırlıqtı,
 Oylaydı jaman adam jäbirlikti.
 Surasañ sulw Ayqın biz aytayıq,
 Täñirim burın jarattı nun men kaptı.
 Täñirim burın jaratqan soñ nun men kaptı,
 Jarattı kaptan jerdi, nwnnan kökti.
 Kaptan jerdi, nwnnan kökti jaratqan soñ,
 On segiz miñ älemdi tamam etti.

Qızdıñ sawalı: Muhammad qılğan eken dinin jarıy,
 Dozaqqa qarsı qoyğan kitaptarı.
 Qojeke qulaq salıp tñlasañız,
 Aldıñda äzir bolsın sözdiñ bäri.
 Bir aq qoy, bir qara qoy kezek ottap,
 Tınbaydı bir saġatqa awızdarı.
 Qara qoy otqa şıqsa xalıq awırıp,
 Qalmaydı otırğan jan eş mänzili.
 Al aq qoy kezekpenen otqa şıqsa,
 Boladı şat-şadıman jannıñ bäri.
 Qojeke, sol eki qoy ne degen qoy,
 Bayan qıl biz suradıq taqsır anı.

Qojanıñ jawabı: Tileymın äwel tilek qudayımnan,
 Payda joq er jigitke wayımnan.
 Bolsa da saġan qın bizge ansan,

Jarqınım söz suradıñ oñayınan.
 Biri kün, ekewiniñ birewi tün,
 Dep ayttıñ munı sawal qalayınan.
 Tün bolsa xalıq uyqıdan tura almaydı,
 Jorıdıq bul söziñdi solayınan.
 Halıq jadırıp, kün bolsa sırın aytar,
 Men seniñ toqtalmaymın mundayıñnan.
 Söz sura munan göri qıñıraq,
 Jel sözde ozıp jürmin talayınan.

Qızdıñ sawalı: Kimnen ötpey qaladı dünüe jalğan,
 Pasıq antqa, musılman dinge nanğan.
 Armansız bir surayın sawalımdı,
 Bilimiñ artıq bolsa jumla jannan.
 Qudayğa qul bolğan soñ, raswlğa ümbet,
 Biledi payğambardı din musılman.
 Jawap ber bul suraqqa aqlıñ kemel,
 Neşe jıl Abw Bäkir padşa bolğan.

Qojanıñ jawabı: Qız torı qırlı sözge keldiñ jaña,
 Tilime medet bergin Haq tağala.
 Dünieden qaza jetip solarda ötti,
 Allanıñ ämirine barma şara.
 Aytayın bilgenimşe hikayat qıp,
 Surasañ bilmek üşin Ayqın bala.

Hazreti Haq payğambar ötkenen soñ,
 Meke men padşa bolğan Madinağa,
 Surasañ sulw Ayqın biz aytayıq,
 Eki jıl, altı ay padşa boldı Abw Bakir razı Anha.

Qızdıñ sawalı: Qojeke, bizge aytasñ aqlıñdı-ay,
 Kim biler kimniñ jaman, maqulın-ay.
 Är kimder bul sözime toqtawşı edi,
 Otırmin toqtata almay yapırım-ay.
 Ejelden jan joq edi joldas bolğan,
 Qalıspay bir toqtawdıñ qarqımında-ay.
 Bir eldiñ Ayım torı tulparı edim,
 Ozwşı em aybatım men aqırıp-ay.
 Qalwşı em quyın soqqan üydey bolıp,
 Ekpindi qoñır swdıñ salqımında.
 Surağan sawalıma jawap berdiñ,
 Är kimnen jaña bildim artıǵıñdı-ay.
 Ötken soñ sol äzizder bul dünieden,
 Qaysısı taqqa minip padşa boldı.

Qojanıñ jawabı: Bul sözdi söyley, söyley boldıq ası,
 Kemşilik körmegen soñ adam bası.
 Qudayım özi berip, özi aladı,
 Bolmaydı qudiretine kim razı.
 Ötken soñ sol äzizder bul dünieden,

Altı aylıq padşa bolğan Hasan äziz.

Qızdın sawalı: Biledi söz mänisin Sizdey erler,
Sözge söz qayıradı kemeñgerler.
Allanıñ aq didarın köre almaydı,
Bul jalğanda men-mendik täkkäbirler.
Jawap ber bul sözime aqılın kemel,
Mısalın bul dünieniñ nege meñzer.

Qojanıñ jawabı: Altın dep ustağanın tasqa meñzer,
Jaqın dep dos tutqanın qasqa meñzer.
Injw-marjan jaqut dep ustağanın,
Ötpese bir purıştı tasqa meñzer.
Mıñ-mıñdap malın bolsa eş payda joq,
Toqpın dep jürgenderdi aşqa meñzar.
Dünieden ötpesten jan eş qalmaydı,
Şoqı dep anıq körgen tusqa meñzer.

Qızdın sawalı: Köp deydi tarixta nâzik jerler,
Tamamdap ustar onı qanday erler.
Pasıq pen ölgeninşe dos bolmağan,
Ol Siddıq, Wmar, Wsman, Äli şerler.
Jawap ber bul sözime aqılın kâmil,
Peyili adam zattın nege mezger.

Qojanıñ jawabı: Qız torı suraysıñ-aw bilmegen soñ,
Luqman mıñ jasağan ölmegen soñ.
Erdiñ peyilin solay dep aytıp bolmas,
Köziñ men qıyanatın körmegen soñ. (A, 1964, ss.244-251).

61. TUTULDU-BİTİLDİ

Mağrubi: Bizdən salam olsun, molla Qayıbi,

Dünyanın binası haçan tutuldu?

Küntü-kənzil-məhfiyəndən xəbər ver,

Kəlmeyi-şəhadət harda bitildi?

Qayıbi: Bizdən salam olsun molla Məğruba,

Haq «kün» dedi, ol gün bina edildi,

Tuba ağacının yarpaqlarında

Kəlmeyi-şəhadət sonda bitildi.

Məğrubi: Haq əvvəl naməni kimə oxutdu,

Ol kim idi, oxub özün unutdu,

Adəmdən irəli neçə qövm ötdü,

Dərgahda hansının sözü tutuldu ?

Qayıbi: Haq əvvəl naməni Adəmə oxutdu,

Oxudu, Əzrayıl özün unutdu,

Adəmdən irəli Bənicən ötdü,

Dərgahda rəsulun sözü tutuldu.

Məğrubi: Hansı gündo bina etdi o quşu,

Necədir qanadı, quyruğı, başı,

Yediyi nəmədir, neçədir yaşı,

Noço min ildən son başı ütöldü?

Qayibi: Çərşənbədə bina etdi o quşu,
 Dörd olar qanadı, quyruğı, başı,
 Yeməyi darıdır, əlli min yaşı,
 Olli min ildən son başı ütöldü.

Məğrubi: Sudakı balığın puştı neçədir,
 Üstündəki əti, quştı neçədir,
 Ol ərşi-əzəmin hıştı neçədir,
 Neçə mələk hesabında bitildi?

Qayibi: Sudakı balığın uludur puştı,
 Yeddi min yeddi yüz batmandır quştı,
 Qüdrətlə salındı əzəmin hıştı,
 Dört mələk hesabında bitildi.

Məğrubi: Bilirsonmi xali nədir, boş nədir,
 Cəsəd nədir, mənzil nədir, quş nədir,
 Ol nə bazar, qiymətbaha daş nədir,
 Kimin daşı kəmbahaya satıldı?

Qayibi: Əgər bilsəm xali budur, boş budur,
 Cəsəd mənzil, ordan uçan quş budur,
 Ol imandır, qiymətbaha daş budur,
 Şeytan daşı kəmbahaya satıldı.

Məğrubi: Məğrubi der, qismətdə nə yazıldı,

Nə zəncirdir, bir-birinə düzüldü,

Neçə ildə vaxtı yetib üzüldü,

Ay ilə gün hansı vaxtda tutuldu?

Qayibi: Qayibi der, qürbət ilə yazıldı.

Gecə-gündiz bir-birinə düzüldü,

Sansız ildə vaxtı yetib üzüldü,

Ay ilə gün ərəsatda tutuldu. (TMDV, 2011, ss. 83-85).

62. ÂŞIK ŞENLİK-ÂŞIK KASIM

- Şenlik: Al suvalım budur ey bala Kasım
 O nedir ki kiyemete kalıptır.
 En iptida Âdem ata yediği
 O nedir ki ne diyardan gelipti.
- Kasım: Al cevabım budur ey baba Şenlik
 Günah sevap giyamete galıptı.
 Eh iptida Âdem ata yediği
 Ağ üzümdü o Cennet'ten gelipti.
- Şenlik: Birinci âşüksan mana ver haber
 Kimiydi cengine kastetti sefer.
 Habil vuruf Kabil ölmezden evvel
 O kimiydi ölüm yokken ölüptü.
- Kasım: Birinci âşıkam al menden haber
 Azazil cengine kastetti sefer.
 Habil vuruf Kabil ölmezden evvel
 Can kavmidir ölüm yokken ölüptü.
- Şenlik: Birinci âşık ta seni sınadı
 Dinleyene bu sözlerin mânadı.
 Arstaki horozun kaçtır kanadı
 Her pervazı kaç yelkene dalıftı.

Kasım: Birinci âşık ta meni sınadı
Dinleşmişem her sözlerin mânadı
Arştaki horozun beş yüz kanadı
Her perpazı bir yelkene dalıftı. (Aslan, 1992, s. 88).

63. ÂŞIK SÜMMANİ-ÂŞIK ZÜLALİ-ÂŞIK ŞENLİK

Summani: Ademi Seyfullah makamı peder
Cennetten iğvaya bir kerre düştü.
Sürün dedi Mevlam takdiri kader
Cennet'ten dünyaya bir kere düştü

Şenlik: Hışmı nar içinde gülistan közü
İbrahim safaya bir kerre düştü
İsmail'e inen koç kurban kuzu
Cennet'ten Minayabir kere düştü

Zülali: Turabtan bir avuç hâk aldı Kaddes
Bu zeminlerzeye bir kerre düştü
Beytullah yerine beytulmukaddes
Kuruldu Kabe'ye bir kerre düştü.

Sümmani: Emri Hak'kın birliğine çok şükür
Hikmeti sırrına etmeli fikir.
Semeğin karnında eyledi zikir
Yunus'ta deryaya bir kere düştü.

Şenlik: Hitamet celali sahabel zaman
Sırrı hikmetine yerişmez güman
Nuh'un Tufanında mevc oldu umman
Dünya zelzeleye bir kerre düştü.

Zülali: Âdem ki cennetten çıktı cihana
Herbir yere olmuştur on nişane
İdris düzen ile girdi cinana
Cennet ül Meva'ya bir kerre düştü. (Aslan, 1992, ss. 133-136).

64. MOLLA CÜME - AŞIQ KÖNÜL

Molla Cüme: O kimdir ki, bezemişti qemeri
 O kidir ki mum eyledi demiri.
 O kimdir ki uzun sürdü ömürü
 Bildir görüm neçe yaşda dayandı?

Aşiq Könül: Yusuf Nebi bezemişdi qemeri
 Davud Nebi mum eyledi demiri.
 Nuh peygamber uzun sürdü ömürü
 O doqquz yüz elli yaşda dayandı.

Molla Cüme: Molla Cüme çok gözleyir aburi
 O kimdir ki, çekdi saddi-sabiri.
 O kimdir ki ohuyanda Zaburi
 Avazma öten quş da dayandı.

Aşiq Könül: Aşiq Könül heç gözlemez aburi
 İskenderdir çekdi saddi-saburi.
 Davud Nabi ohuyanda Zaburi
 Avazına öten quş da dayandı. (Molla Cüme, 2006, s. 22).

65. ŞÖCE MEN KEMPİRBAY

Kempirbay: Ar jağı Ayırkezeñ, Ülken borlı,
 Babamniñ arwağı mağan qondı.
 Şildeniñ on besinde sawın aytıp,
 Janıstıñ Sätbayınıñ ası boldı.
 Täwekel dariyasınan betim jwdım,
 Äzelde munan qorıqsam, nege twdım?!
 Sol asqa jurttı jinalğan barayım dep,
 Jaratıp, jalğız köktiñ tilin bwdım.
 Talaydı salıp edim omırawğa,
 Qudaya, bergeniñe sansız täwbe!
 Sırtında qaralı üydiñ jetektetip,
 Jolıqtım bara jatqan Şöje jawğa!
 Bes namaz, on eki iman – janğa payda,
 Qalayın biraz söylesip osındayda:
 «Birewge – mal, birewge – jan qayğı», – dep,
 Barasıñ, soqır azban, jayaw qayda?

Şöje: Jüzindey ustaramıñ awğan dünie,
 Qaqsadıñ meni körüp munşa nege?
 Ay men Kün, jer men kökti körgenim joq,
 Kempirbay, aqlıñ bolsa, mağan time!
 Balası Janıs mırza – Sätbay marqum,
 Baramın Quran oqı qaralı üyge.

Kempirbay: Asıma şaqırmağan keldiñ jetip,
 Alataw böksesinen köktey ötip.
 «Arqada qoja, molda joq qoy!» – dep pe eñ?
 Qw soqır, kim şaqırdı jetektetip?!

Şöje: Salmağı bir közimniñ bir közimde,
 Allanıñ ne qılsa da, erik özinde.
 Bar bolsa keremetiñ, közimdi jaz,
 Urayın, jaza almasañ, däl söziñdi!

Kempirbay: Işinde Boşan, Şanşar degdarı edim,
 Işinde, awğan qırğız, sen jarlı ediñ.
 Köziñdi köringenge töle deysiñ,
 Jerinde köziñ şıqqan men bar ma edim?!

Şöje: Men din islam, qazaqtıñ jedim qamın,
 Söyleyin moynıma alıp neşe tayın?!
 Balta, Orınbay, Şortanbay tük qılğan joq,
 Sen alamın deymisiñ meniñ janım?!
 Muqtasar, sözim mayda, taqtasınday,
 Buxardıñ omırawım qaqpasınday.
 Eski arwaq ornağan jer qur qalmaydı,
 Qırğızdıñ altınımın at basınday.
 Balta, Orınbay, Şortanbay tük qılğan joq,
 Sen qıların atañniñ qaq basıñdı-ay!

Kempirbay: Bul elge aqın bolğan Şöje qaydan?
 Qalıptı Şöje dändep Orınbay, Şortanbaydan.
 Jarlı bayıp, jas ösken zaman boldı,
 Jürmesin janıñ şığıp Kempirbaydan?!
 Jolıqpay şın aqınğa jür ekensiñ,
 Bereyin sıbağañdı, soqır xaywan!

Şöje: Kempirbay, köñiliñdi tındırarmin!
 Ozsa – Quday, qalsa, arwaq, urdırarmin!
 Oraldan tülep uşqan men – aqııq,
 Topşıñdı qanatımmen sındırarmin!

Kempirbay: Qoy, soqır, senimenen söylespen,
 Körgem joq sendey arsız jannan keşken.
 Bolğanda sen aqııq, men – bidayıq,
 Bir jağın qanatuñmıñ qımay, tüспен!

Şöje: Qap-qara Qarakesek küñnen twğan,
 Bi bolıp, Qazbegiñ belin bwğan.
 Ejelden ağa sıylap, körmegen it,
 Söyleydi qalay-qalay mına anturğan?!

Kempirbay: Ay, Şöje, jalğan söziñ min emes pe!
 Boyıña küpir maqtan sın emes pe?!

Äkeñ – Qarjaw, Jayıqtıñ qulı emes pe,
 Şeşeñ – Şama, töreniñ küñi emes pe?!
 Jaralğan ekewinen, jazğan soqır,
 Degeniñ seniñ «küñdiz» tün emes pe?!

Şöje: Kempirbay, meniñ sözim şın emes pe?!
 Qulaq sal, men söyleyin bul keñeske!
 Äkem – Qarjaw, Jayıqtıñ ulı emes pe?!
 Şeşem – Şama, töreniñ qızı emes pe?!
 Jaralğan ekewinen şın aqsüyek
 Jieni Qazıbektiñ men emes pe?!
 Sen birdey kisi me ediñ menimenen,
 Men qaşan teñdes edim senimenen?
 Awzıma ä degende kirmeymisiñ,
 Bir tartqan tamağımniñ lebimenen?!
 Qoy, bayğus, salındığa oralarsıñ,
 Bir aqqan taqımımniñ terimenen.
 Qazanday burq-sarq etip, men qaynasam,
 Sorpanıñ sen ketersiñ sölimeren.
 Özenniñ şığanağınıñ şalşıq swı
 Muxittiñ teñ bola ma kölimenen?!
 Osı söz öleñ tügil maqalda bar,
 Qoy birge jayıla ma börimenen?
 Böğembaydan twğannıñ bäri jındı,
 Bolğan ba şeşeñ oynas perimeren?!

Kempirbay: Jamandar söziñ bar ma munan da arman?

Tiedi söziñ swıq jawğan qardan.

Tübiñ – qırğız, turağın – Alatawda,

Qw soqır, twğan jeriñ onan da arman.

Keşe Kenesarı qırğızdı ürkitkende,

Äkeñ Qarjaw Qaroyda aştan qalğan.

Qañğırıp Qaraötkelge şeşeñ barğan,

Paqırlıq neşe türli küyge salğan.

Şejirov degen orısqa şoşqa bağıp,

Mujıqtıñ swxarınan qorek alğan.

Men bilmeytin kisidey montanısp,

Söyleysiñ endi maqtan, soqır xaywan!

Şöje: Ant atqan, Täñiri atqan, keri ketken,

Moynına kök şolaqtıñ eri ketken.

Aqtaban şubırındı, Alqakölde

Qırıq kisiñ tamaq izdep, jayaw ketken.

Işinde Keñtübektiñ qayıñ şawıp,

Men be edim sol itterdi tentiretken?!

Qatının orta jolda nanğa satıp,

Kedeylik senen mağan qaşan jetken?!

Kempirbay: Baradı ötip ketip jaz benen küz,

Qulaqqa aytqanmenen, enbeydi söz.

Zatında bir tazalıq bolmap edi,
 Jaralğan qızıl itten, soqır qırğız!
 Qırğızdan kelip, qazaqtı sayqaldaysıñ,
 Awzıña kelgen sözdi qaytarmaysıñ.
 Berwge sağan qayır durıs emes,
 Maxşarda alğanıñdı qaytarmaysıñ!
 Mısıqtay köziñ jumıp, jep-jep alıp,
 Barğanda Täñiri aldına ayta almaysıñ!
 Kisisin el buzğalı kelip jürgen,
 Azğırğan Qarınbaydı şaytandaysıñ.

Şöje: Bir Quday közimdi aldı, körmesin dep,
 Tiline jalğanşınıñ ermesin dep.
 Eki közim birdey joq, men – bir kârip,
 Kim aytar: «Mağan qayır bermesin!» – dep.
 Kempirbay, bilmeymisiñ öterimdi,
 Artıñnan, şapsam, qwıp jeterimdi!
 Qarakempir-Namanay az ğana awıl,
 Yapırmaw, osı qaydan köterildi?!
 Äkeñ tawıp şeşpestey jumbaq aytıp,
 Qol boyı tüsireyin köteniñdi!
 Jumbaq: Kempirbay, kökte ne bar, jerde ne bar?
 Jaratqan neşe juptı Qadir jabbar?!
 Qay küni ğarasatta maydan bolsa,
 Qay küni ölim qoşqar buğazlanar?!

Asılı – tar ziyarattıñ munan şığıp,
 Bir jağın kim, bir jağın kim tutıp turar?
 «Ey, lağnet, künãñdi moynıña al!»— dep,
 Şaytanğa qay adamzat bögew bolar?!
 «Künäsin pendelerdiñ jarılqa!» – dep,
 Pendege qay adamzat jârdem qılar?!
 «Şapağattan meni târk qılmañız!» – dep,
 Kim erse, ottan tonın kiip turar?!
 Qolına qandı ton men keseni alıp,
 Kimnen-kim maxşar küni qunın dawlar!
 Allanıñ ämirimen pärmen bolıp,
 Kimmen kim qiyamet kün neqaxlanar?
 Olardıñ toylarınıñ qızığına
 Kimmen kim bel ustasıp, küres salar.
 Artılıp baq, дәreje, arwaq qonıp,
 Kim jığıp, maxşar küni, mirsap alar?!
 Bul sözge asıl bolsañ, zeyin jeter,
 Oylanıp, bile almasañ, esiñ keter!
 Birin qate şığarsañ, kâpir boldıñ,
 Bilmesen eger tügel, şeşpe beker!

Kempirbay: Bolğanda jerde – Mädi, kökte – Ğaysa,
 Jaralğan altı künde eki dünie.
 Juptılıqtı şığarğan Tablit, Jablit,
 Münzilde körüp edim osılayşa.

Jetti qat jer astında kök ögiz bar,
 Dünie buzılğanşa ölmey turar.
 Qay küni ğarasatta maydan bolsa,
 Sol tüni ölim qoşqar buğazlanar!
 Asılı tar Sirattıñ munan şığıp,
 Qurayış degen jıllanıñ basın alar.
 – Ey, lağnet, künäñdi moynıña al! – dep,
 Şaytanğa imam Ağzam bögew bolar!
 – Künäsin pendelerdiñ jarılqa!– dep,
 Pendege Nur Muxammed järdem qılar!
 – Şapağattan meni tärk qılmañız! – dep,
 Abwjahil ottan tonın kiip turar.
 Qolına qandı ton men keseni alıp,
 Fatima Xasen, Xusain qunın surar!
 Allanıñ ämirimen pärmän bolıp,
 An xazireti Mariyamğa nekaxlanar.
 Olardıñ toylarınıñ qızıǵına
 Qaharman Ğalımenen küres salar!
 Artılıp baq, дәreje, arwaq qonıp,
 Arıstan bir sürintip, mansap alar.
 Egesi qayta taǵı tilense de,
 Olarǵa erik bermes perişteler!
 Äkeñ – Qarjaw, Jayıqtıñ bası bar ma,
 Qw soqır, qumarlanıp, munşa neñ bar?!

Şöje: Ne daraq tur butağı – bes,
 Oğı – on tört, qılışı – altı, qını – üş.
 Bir zatında eki söz bar,
 Qisabı – altı mıñ altı jüz alpıs altı.
 Jetpis üş basta – bir köz,
 Qarası – дәl qırıq, ağı omıñ – bes,
 Aqılı – dana, Kempirbay, aqın bolsañ, munı şeş!

Kempirbay: Äweli parız boldı din islamğa,
 «Butağı bes» degen – bes namaz – musulmanğa!
 «Oğı on tört» degeniñ – Bamdat – besin,
 Moyının oqımın dep usınğanğa!
 Köñilime adastırmay Alla jazğan,
 Eki söz – ğılım: ğarıšta eki ayrılğan.
 «Altı mıñ altı jüz alpıs altı» degeniñ
 –Otız para oqıtın Quran bolğan.
 Jetpis üş basta bir köz bar bolsa,
 Sirattıñ periştesi xisab alğan.
 Qını üş degeniñ – ütir, wäjib,
 An xaziret alıp kelgen miğrajdan.
 «Ağı – bes» degeniñ – islamnıñ bes parızı,
 Ayrılıp qırıq parızdan şıqqan joldan.
 Äweli pälesine sabır qılmaq,
 Ekinşi qazasına riza bolmaq.
 Allanıñ özi de bir, sözi de bir,

Izgilik, jawızdıqtı Alla qılmaq!

Şöje: Bul sözim Orta jüzdi ağalasin,
Munı sen aqın bolsañ, taba alasıñ.
Ot twrı, minal báyini, ilal läyli,
Tawıp ber osı sözdiñ mağınasın!

Kempirbay şeşe almadı, şeşe almasa da, bılay dep ayttı:

Sen, soqır, mına sözden paqır boldıñ,
Ayrılıp, xalal maldan taqır boldıñ!
Öleñge Quday sözün qosamın dep,
Qatınıñ – talaq, öziñ hām kápir boldıñ!

Şöje: Kempirbay, jay jür desem, jay jürmeysiñ,
Tüzw ğana it bolıp, nege ürmeysiñ?
Aqın dep seni, tipti, oylamaymın,
Allanıñ tört sözinen tük bilmeysiñ!
Ot twrı – Tor tawına Musa bargan,
Alladan tört-aq awız jawap alğan.
«Jalğanda jamalımdı körsetpe!» – dep,
Bir Quday Musanı ayap, tasqa salğan.
Musanıñ özi erip qorğasınday,
Tağanı erip qalğan jerde sonday.
Osınday jaqsı sözden tük bilmeysiñ,
Aldımnan tur, ket arman, bılıldamay!

Turmısıñ Arğın bolıp köpteyin dep,
Men turmın aqılı nadan, sökpeyin dep.
Sen itpen bağası joq aytısqaşa,
–Jöneldi: «Qaralı üyden et jeyin!» –dep,
Şöje osını aytıp, jönele berdi.

Sonda Kempirbay artınan qalıp, aytqanı:

Toqtadım az ğana köpten kelip,
Tur edim özim-dağı seziktenip.
Soqırğa jan jeñbegen soqtıǵam dep,
Jıǵıldım tört ayağım kökten kelip!
Jazamdı, söytip, soqır bergen jeri,
Söziniñ retine kelgen jeri.
Arqama jwan eli sözi batıp,
Soqırdıñ meni osılay jeñgen jeri. (KÖA, 2014, ss.60-67).

66. CENİCOK-BARPI

Cenicok: Şıbaktuu cerdi caylagan,
 Şınaarlap köktö sayragan.
 Darakka barıp konbogon,
 Dayınduu işi bolbogon.
 Kış tüşsö taştap ketpegen,
 Kuş çeçeni kaysı eken?

Barpı: Şıbaktuu cerdi caylagan,
 Şınaarlap köktö sayragan.
 Darakka barıp konbogon,
 Dayınduu işi bolbogon.
 Kış tüşsö taştap ketpegen
 Kuş çeçeni torgoydur.

Cenicok: Kara toonun töböşün,
 Kar baskanı ne bolot?
 Kaynar bulak kaşatın,
 Suu baskanı ne bolot?
 Kırka turgan katar taş,
 Uraganı ne bolot?
 Tübü menen çınardın,
 Sulaganı ne bolot?
 Kara toonun başıman,
 Künün battı ne bolot?

Ala-toonun başınan
Aydın battı ne bolot?.

Barpı: Kara toonun töböşün,
Karbaskanın surasañ,
Kara bolgon çaçıñdın,
Ak bolgonu emespi.
Kaynar bulak kaşatın,
Suu basknın surasañ,
Akkan köz çaş emespi.
Kırka tizgen karataş,
Urağanın surasañ,
Tiş tüşkönü emespi.
Tübü menen çınardın
Sulaganın surasañ,
Arka bolgon atañdın,
O düynö közdöy col tartıp,
Cönögönü emespi!
Kara toonun başınan,
Künün battı degeñiñ,
Kadırlap bakkan atañdın,
Attanganı emespi.
Ala toonun başınan,
Aydın battı degeñiñ,
Ak sütün bergen eneniñ,

Attanganı emespi!

Cenicok:

Barakelde, Barpı ırçım,

Baa cetpegen sart ırçım.

Uzatayın arılap,

Azır köñül burgunuñ,

Ayar bolup turgun.

İliminde kaçça parz?

Gusulda kaçça parız?

Daaratında kaçça parz?

Tayamumda kaçça parz?

Tamırın taap aytıp ber?

Tuş-tuşunan körüp ber?

Tura bolsun bölüp ber?

Alın cetse aytıp ber?

Azır coobun kayıtp ber?

Anıktap baarın körüp ber?

Akılga salıp bölüp ber. (Anash Uulu, 2018, ss. 31-37).

67. ÂZÂDÎ-MAHTUMKULU

Âzâdî: Şeytan'ın hangi oğludur,
Adem babayla görüştü?
Hakk'ın resulü peygamber,
Hayber'de nice vuruştı?

Mahtumkulu: Hannas, şeytanın oğludur,
Adem babayla görüştü.
Hayber dağında peygamber,
Tam yedi defa vuruştı.

Âzâdî: Şimdi sahibi Düldül'ün
Bilir misin, kimdir, bilin!
Hangi gün Kâbil Hâbil'in,
Öldürüp, kanını içti?!

Mahtumkulu: Şimdi sahibi Düldül'ün
Melek feriştahtır bilin!
Şenbe gün, Kâbil Hâbil'in,
Öldürüp, kanını içti.

Âzâdî: Nedir, kalkıp, göğe uçtu,
Nesinden zemine düştü?
Kaç günde Nuh'un gemisi,
Cûdi dağına yerleşti?

Mahtumkulu: Derya kalkıp, göğe uçtu,
Köpüğünden yere düştü,
Yetmiş günde Nuh gemisi,
Cûdi dağına yerleşti.

Âzâdî: Rum şehrinin serdarı,
Nerde kurdurmuş gülzarı?
Hangi kalenin duvarı,
Muhammet'le miraç açtı!

Mahtumkulu: Şeddat, Rum'un serdarı,
Şam'da kurdurmuş gülzarı,
Mukaddes şehrin duvarı,
Muhammet'le miraç açtı.

Âzâdî: Âzâdî söyler o yetmiş,
Nedir bu dünyayı tutmuş,
Hangi peygamberdir yitmiş,
Nerede kardeşine düştü?

Mahtumkulu: Mahtumkulu söyler yetmiş,
İklmdir dünyayı tutmuş,
Yusuf peygamberdir yitmiş,
Mısır'da ona kavuştu. (Mahtumkulu, 2014, ss. 40-42).

68. ÂŞIK KOCA MAKSUT-ÂŞIK ALİ RIZA EZGİ

Koca Maksut: Baksan duman duman şu yüce dağlar,
Tabiatın nakışında bir hal var.
Çiçekle süslenmişbahçelerbağlar,
Elvan elvankokuşunda bir halvar.

Ali Rıza Ezgi: Tabiat dediğin bir manzaradır,
İnişinde yokuşunda bir hal var.
Su dediğin daim akar inişe,
Ta kudretten çıkışında bir hal var.

Koca Maksut: Bir baksan ağacın budaklarına,
Nardan küpe takmış kulaklarına.
Yeşil yaylaların yanaklarına,
Kırmızı gül takışında bir hal var.

Ali Rıza Ezgi: Düşünsen bu hesap derindir derin,
Bir yanı sıcaktır bir yanı serin.
Mavi gök yüzüyle şu kara yerin,
Bir birine bakışında bir hal var.

Koca Maksut: Maksut'um sözünü kâmile satar,
Çoşar yüreğinde söz katar katar.
Emir alsa patlar atomdan beter,
Şimşeklerin çakışında bir hal var.

Ali Rıza Ezgi: Ali Rıza Ezgi, senin hayranın,
Hakikatle çevrilsin dört bir yanın.
İnsan ki fatihi koca dünyanın,
Gönülleri yıkışında bir hal var (Halıcı, 1992, ss. 544-545).

69. BEY ÇOBAN İLE DEYİŞME

Asıq Hüseyin: Menden salam olsun duran Çoban'a,
Gel ikimiz bu cahandan danışaq.
Hans günde dünya berqerar oldu,
Yerden, göyden, aşımandan danışaq.

Bey Çoban: Menden salam olsun Aşiq Söyün'e,
Gel ikimiz bu qoyundan danışaq,
Beşyüz qoyun bir yatağa sığışar,
Soraketden, bîyabandan danışaq.

Asıq Hüseyin: Haqq'ın dergahından ki qaçax oldu,
Kimi hündür oldu, kim alçax oldu,
Kemer bestelerden kim qoçax oldu?
Rüstem Zal'dan, qehram andan danışaq.

Bey Coban: Menim pehlivanım qoçdu, qoyundu,
Qara qoyun südü yaxşı öyündü,
Axsanın dermanı dağdı, düyündü,
Sağaltmasa o qetrandan danışaq.

Asıq Hüseyin: Kim idi dünyanı beş elli tutdu?
Kim kimi cennetden atıb qovlatdı?
Kim idi dinini, dindara satdı?
Merifetden gövher kandan danışaq.

Bey Çoban: Çox bed olar ağ qoyunun küresi,
Ovsar vermez ter qomralın memesi,
Olmaz qaçax qoyun çoban göresi.
Quzusunu almayandan danışaq.

Asıq Hüseyn: Asıq Söyün adı dile gelmedi,
Getdi gözel sonam göle gelmedi,
Çox çalışdım, Çoban ele gelmedi,
Dedim belke yol, erkandan danışaq.

Bey Çoban: Ecel quşu, geldi keçdi qarşımdan,
Ab-i Neysan, car oldu göz yaşımdan,
Bey Coban, de, gel açıl sen başımdan,
Ne istersen verim, ondan danışaq. (ATE, 1993, s. 403).

70. AQTAN-KÖLMAĞAMBET

Aqtan: Altaydın aqıyığı Aqtan edim,
 Halqımniñ qolğanatı, maqtanı edim.
 Tasqındap taw swınday tawsılmaytın,
 Jırlawğa darıyaday aqqan edim.
 Elimniñ sözün söylep, jırın jırlap,
 Jurtımniñ törge töser maqpalı edim.
 Eşkimge eges sözden ese bermey,
 Qarwlı qarsılasqan qaqqan edim.
 Sen-dağı körset ayaq alısıñdı,
 Kezekti endi sizdiñ jaqqa berdim.

Kölmağambet: Aytqanda jerim jaylı, halqım jaylı,
 İniñiz irkilmeydi, alqınbaydı.
 Baylıqtıñ közin tawıp ğalımdarım,
 Balqaş pen Qoñıratıñ dañqın jaydı.
 Jerimde miñ ğasırdıñ näri de bar,
 Tasımda taptırmaytın däri de bar.
 Aqşataw, Jambılım men Aqtastıda,
 Kosmostıq metaldardıñ bäri de bar.
 Nesine, aqın ağa, bästesemin,
 Surasañ bar metaldan septesemin.
 Jezqazğan özi jalğız bir qurılıq,
 Jerimen jeti oblıs şektesemin.
 Bar bizde elimizdiñ eñ keregi,

Bir şahtım oblısıñday ken beredi.
Odaqta tüsti metall twın tikken,
Jäyremim eki Altaydı öñgeredi.
Aqınım, qıındaydı halıñ äli,
Bizderde jezden de altın alınadı.
Mırış pen molibdenniñ qazınası,
Köktiñköl kombinatı salınadı.
Sözimdi mına meniñ ört pe deysiñ,
Ağajan, nege atıñdı erttemeysiñ?
Baylığı tügesilgen Altayıñniñ,
Jer astın durıstap bir zerttemeysiñ.
Awzıma bugün jurttı qaratayın,
Jüyriktey dombıramdı jaratayın.
Qanıştay ğulamadan bastap turıp,
Men bärin bilgirlerdi taratayın.
Şıǵadı Jezqazǵanıñ ataǵı äli,
Älemge tarap onıñ jatadı äni.
«Jezqazǵan kombinatı» degen alıp,
Sätbaev esimimen ataladı.
Eteyin bilgenimdi men jariya,
Bilmeseñ qulaǵıñ sal, sen qariya.
Qanıştıñ basıp ketken izderinen,
Aǵadı sarı tüsti ken dariya.
Tasıtın dariyanıñ kezi keldi,
Tepkilep, jügiredi jezi jerdi.

Danişpan ağam meniñ san kenşini,
 Oqıtıp, bilim närin özi berdi.
 Jayım joq senen ğalım surap alar,
 Qazaqtıñ maqtanışı bul ağalar.
 Maşanov, Eşpanov pen Bayqoñırov,
 Jezqazğan därpin jayğan ğulamalar.
 Aqınım, qarsılastıñ pendelikpen,
 Tosılar tosqawıldı men de kütkem.
 Öskemen atı darday bolsa-dağı,
 Ğılımnan qalıp qoydıñ sen nelikten?
 Men senen, aqın ağa, qaldım ba bir,
 Kümis köl, tawım da öleñ, şalgın da jır.
 Qos sınşı Qarataev, Qirabaev,
 Ädebiet maydanınıñ aldında jür.
 Altaydıñ qoynı tolı jemis-jidek,
 Wızday awızğa alsañ, ülbiregen.
 Jawdırıp qırqa belden qızğaldaqtar,
 Bileydi mıñ taqiya, jüz baldaqtar.
 Kök torğın, jasıl manat körpe astınan,
 Ağadı sıldır-sıldır muz bulaqtar.
 Sıñsığan jasıl orman, nu qarağay,
 Tikkendey jasıl ala tw jağalay.
 Samırsın, balqarağay, qayıñ, terek,
 Teñseledi balağın sw sabalay.
 Köñline tañğı şıqtan köl tundurıp,

Aşıp sap omırawın jelpindirip.
Jatadı kök maysada kelgen qonaq,
Moyıldıñ butağına börkin ilip.
Täkappar muztaw seri ör qarağan,
Şıñına şıqqan jannan şer tarağan.
Öñiri özendermen örnektelip,
Aq erke Aqbulaqpen bel orağan.
Jañğırğan añmen, quspen dalaları,
Közge äsem taw men tastiñ salaları.
Qoynında är jotaniñ tup-tunıq köl,
Sinaptay terbetilgen şaradağı.
Tawteke, elik, eşki, arqar, qulan,
Oynaqtap top-tobımen tartar qırdan.
Ormanda ayu, barıs, borsıq, tülki
Arqanıñ qay beynesi artar budan?
Körgende tabiğatı tamsandırğan,
Jer-ana ör Altaydı darqan qılğan.
Däleldi twra sözge toqtalasıñ,
Öziñ de körip qayttiñ şet jağasın.
Jeter me Arqa Altayğa, arı barsañ,
Selew men seksewilge maqtanasıñ. (KÖA, 2014, ss.241-243).

71. ÇUPON YIĞIT BILAN KIZ AYTİŞUVI

Kız: Sarala qoplon sen bulib

Çayır mergan men bulib

Otib olsam kaytasan?

Çupon: Çayır mergan sen bulsang

Kapça ilon men bulib

Çaqib olsam qaytasan? (Murodova, 2006, s. 56).

72. KUL MUSTAFA-ŞEREF TAŞLIOVA

Kul Mustafa: Ta ezelden beri böyle,
Gez dünyayı gör Konya'yı.
Gönül coşsun âşık söyle,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Şeref Taşlıova: Dilden dile değişmeyen,
Gez dünyayı gör Konya'yı.
Her tarafta aynı söz var,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Kul Mustafa:
Gönül çayı güldür güldür,
Bos ise destini doldur.
Selçuklu'dan ilmihaldir,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Şeref Taşlıova: Nasıl edeyim ifade,
Hiç eşi yoktur dünyada.
Mevlâna yatar burada,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Kul Mustafa: Mevlâna ses vermiş Ney'e,
İmkân tanımış her şeye.
Şemseddin en büyük ziya,

Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Burada çöz her sırları,

Gez müzeyi, gör pirleri.

Burda Horasan erleri,

Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Şeref Taşlıova: Haydi devsir denesini,
Erenlerin sinisini.
Selçuklunun çinisini,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Kul Mustafa: Kul Mustafa ilmi oba,
Yunus'ta, Taptuk'ta çaba.
Oğlu gelmiş, kalkmış baba,
Gez dünyayı, gör Konya'yı.

Şeref Taşlıova: Şeref der ki yaradan yar,
Gönül Hak ilmini duyar.
Karamanlı Mehmet Bey var,
Gez dünyayı, gör Konya'yı (Halıcı, 1992, ss. 579-580).

73. NAURIZ AKIN MEN QIZDIN JER ATIN ATAP AYTISUI

Kız: Qoybağar, Timtur men Jasilbağar
 Bağanatı, Şuda men Esilge ağar.
 At qoyıp Şabanayğa şığa keldim
 Alatay, Akşığanaq keyin qalar.
 Qoybağar Timtur men Balaulılı
 Qopalı Qoytassulı Jalaulılı
 Şalbarküygen, Şanqaqtı Şalsüyregen
 Toğızkölden arğı jer sanaulı-dı.
 Toğızayğır, Şoşqalı Qıldıqamıs
 Sultan degen bir taypaq qalın qamıs.
 Taymasqonğan, Taysoyğan desem dağı
 Törtqara körinedi tım-aq alıs.
 Toğızayğır Şoşqalı Uzınköldi
 Şüydekak, Kölmengil men Narölgende.
 Mezglı, Jarğın, Börliköl, Besqarağay
 Qopağaş, Mırzağaş, Urışıq, Saurikkesken
 Aydarbek bari bir jer.
 Janılıp tastap ketpe Jekeköldi
 Arğı jer Qaroy menen Oytündigi
 Jürsen jol Qılşaqtınnın bir üzdigı.
 Toranğul Qamısaqtımen odan bergi
 Borlı degen bir jer bar jer kindigi. —

Naurız: Budan bılay köringen Belqarağay

Qazanbastın Amanğa el bara ma-ay?

Toğzaqtın köp kölin basa jaylap

Tize küngə qonarmın jer qaramay.

Budan bılay köringen Üşeçiyiq

Qambarğa qarağan tau tım-aq biyik.

Şabanay, Sadaqsalğan, Dombıralı

Qazanbastın Qaraüngiri ketti küyip.

Budan bılay köringen Arğınşelek

Kökekölge quyadı Qobdı, Delek.

Qatınsu, Örecarğa Qabatağıp

Jaqsıyayaq köl, Jamanaq köl, eki-aq köl bar. (Jarmuhamedov, 1976, ss. 132-133).

74.CELAL-KIZ

Celal: Arkası demir dağı
Cimil üç para köydür.

Kız: Giyemedim çuhanı
Herhalde kolu dardır.

Celal: Sen biçersin inek yer
Sana ne karı vardır?

Kız: Herhalde ki sana da
Yürek efkarı vardır

Celal: Gel götüreyim seni
İki de evde vardır.

Kız: Sen misin kocaları
Yoksa ortağın var mıdır? (Sever, 2013, ss. 67-68).

75. KAZANKAP PEN NARTAY

Kazankap: En men küy akýn seni şırkap tartkan,
 Tındağan şabıttanıp, cigeri artkan.
 Sayrağan akın elge erke bülbül,
 Söz kalmas tize berse adamzattan.
 Taskının öleñ - cırdıñ ağıytayın,
 Suvınday Sırdariyanıñ avnap akkan.
 Elibek, dombırañdı sabalama,
 Cortaktap oza almadiñ bizdiñ karttan.
 Sondıktan demiñdi bas, söz tındağan.
 İlisi Orınbaydıñ Kazankaptan.
 Elibek tiyistisiñ söz tındavğa,
 Nesine Bavırcandı saldıñ davğa,
 Öñtüstik terbiyelep onı ösirgen,
 Kolınan attandırğan bar dep cavğa.
 Avlımnan askan batır ul tuvğasın,
 Bola ma onı aytıp maktanbavğa.
 Ol batır бүkil elim kuvanarlık,
 Bergende Ulı Otanı oğan carlık.
 Moskvanıñ tübinen cavdı kuvıp,
 İsine süysindirdi eldi barlık.
 Kazırşe erlik cayın koya turıp,
 Tıldağı öndiristen söz kılalık.
 Ataktı Sır sanlağı Nartay kayda,
 Nağıp tur, toptı carmay aykay salıp!

Tıñdasın Öntüstiktin o da cayın,
 Cürmesin abaysızda kapı kalıp.
 Söleyin biraz cır tögip
 Kazınalı kenimnen.
 Lengirimni aytayın,
 Süvrettep evel erinen.
 Casımda calğız tam edi,
 Aynalabı şan edi.
 Küñşilik kazır kala bop,
 Kara altın onan önedi,
 Onda bar sansız batınlar,
 Medalı cene ordendi
 Deputatım Kulışov –
 Osılardıñ biri edi.
 Erlerim kayda sokkanda,
 Kulatar tavdı koparıp,
 Mol baylıktı küredi.

Nartay:

Carmaspa Kazankabım, Elibekke,
 Deymisiñ meni munda keldi tekke.
 Alayın tozaniñdi kağıp - kağıp,
 Şığa ğoy mıktı bolsañ cekpe - cekke.
 Atama evre bolıp lengiriñdi,
 Usaytın is bitirmes salpı etekke.
 Cıl sayın öndire almay bar kömirin,

Uyalmay arkalap cür elden ökpe.
 Közinde kızuv maydan kertartatın,
 Şıgın ğıp söziñdi oğan eñgime etpe
 Minderiñ arıladı tergen sayın,
 Baradı canım aşıp körgen sayın.
 Burkırap zıñğırdanım kaynay tüsed,
 Töbeñe cay tasınday töngen sayın.
 Aytpasañ öz basıñniñ amandığın,
 Kem emes tasbakadan şabandığın.
 Cibektey ak maktañdı cıyıp almay,
 Soyılım tiygeli tur sağan mığım.
 Bos sözdi boratkanda alkınbaysın,
 Cüyrik bop calğız şapsan añkıldaysın
 Kar basıp, canbır canşıp catır maktañ
 Batır - av, nene mez bop sampıldaysıñ?

Kazankap: Soktırdıñ, Nartay, sözdiñ davılın da,
 Coktay - ak eþ kemþilik avılında.
 Bos sözdi celdey esip kete berdiñ,
 Cumıstiñ karamastan avırına.
 Kolhoziñ "Cana turmýs" cakın Sırğa,
 Salmadıñ onıñ isin nege syñğa.
 Otız gektar küriþi carımı uşkan,
 Añğarmapsın salınıp caydak cırğa.
 Seksen gektar tarısı kurğap ketken,

Sır kasında tursa da, zar bop suğa.
 Cer cüzi tan kaladı Maktaralğa,
 Til cetse, ol turadı maktanarğa.
 Lengirdiñ sel kemisin ayttı eken dep,
 Men seniñ aykayıñnan caskanam ba?
 Kün rayı köktemde avır bolıp,
 Kaluvı ras bolmaşı makta solıp.
 Birak oğan eselep eñbek etip,
 Eldekaşan orını ketken tolıp.
 Maktaraldıñ sovhozı - Mısır şeri,
 Onda ösedı ösimdik tegis beri.
 Cüziminen şığarğan şaraptı işseñ
 Deneden dert kuvatın bolar deri.
 Ondağı eñbek eri Ötebayev
 Degende kulak türep cas pen keri.
 Öntüstiktin bir halkı tegis turıp,
 Noktalap Sırdıñ suvın şelge burıp,
 Mırza şölge ornatkan ülken kala,
 Canadan Kirov attı kanal kurıp.
 Oğan şektes Maktaral avdanım bar,
 Maktanıñ muhittarı catkan bolar.
 Sariağaş, Keles, Arıs,
 Turkistan men Frunze –
 Ak altınmıñ keni bular.
 Kos ordendi munda bar Caylıbayev,

Erleri tolıp catır köñil tolar.
 Asırıp Atımtaydan comarttıktı,
 Maktaraldan kak carıp Kalpe şıktı.
 Miylliyon otız altı miñ somdı berip,
 Bir özi tank kolannasın kurdı mıktı.
 Ol tankter cavdıñ buzıp kamaldarın
 San miylliyon düşpandı körge tıktı.
 Nartay - av, nak osınday is körsetken
 Adam cok izdegenmen sende tipti.
 Bir cýlda bir mýñ puttay makta tergen
 Ayagöz üzdik şıktı barlık cerden.
 Sağındık Frunzede üzdik şığıp,
 Gekterğa altı cüz put makta bergen.
 Mundaylar tolıp catır bizdiñ elde,
 Asanday bolsa erleriñ aytşı sen de,
 Sırıñnan avlap balığıñdı ayt,
 Uksamay uytkıp sokkan sarı celge.

Nartay: Kazankap, nege şonşa şıtırlaysıñ,
 Kalbandap karsı umtılip tıpırlaysıñ,
 Maktan men Lengirinniñ minin aytsam,
 Cavırdı caba tokıp sıpıldaysın.
 Kemise, kemşiligiñ payda emes pe?
 Nesine bolmaşı dep şukımdaysıñ.
 Men sağan cok dedim be caksı kisiñ?

Körgenmin köbisiniñ özim tüsin.

Kuybışev kolhozında mıñ adamıñ,

Bir ayda bir balanıñ istedi isin.

Cabılıp tört - ak gektar egin orsa,

Beyge alıp solarğa da beremisiñ!

Cumısı Cuvalnıñ catır cuvsap,

Canım - av közin bar ğoy köre misiñ? (KE, 2004, ss. 264-267).

76. OSMONKUL İLE ISMAYIL'IN YOL İNŞAASINDA ÇALIŞANLARLA SELAMLAŞMASI

Bolot burgu algandar,
 Bolottoy bek col salgandar.
 Kayratı toonu kozgogon
 Kaarmandar, balbandar,
 Kalkıma aytam salamdı.
 Karındaştar, ayaştar,
 Calpıña aytam salamdı.
 Eldi körüp kelsin dep,
 Ermek bolup bersin dep,
 Eerçitip keldim silerge,
 Ismayılday balamdı.
 Agasın tartkan eken dep
 Aman cürsö ceter dep,
 Aytıp kalsın özüñdü,
 Arbitıp süylö sözüñdü.
 Tay, kunanı eken dep,
 Tarbiyalap Osmonkul
 Taptap cürgön eken dep,
 Taanıp kalsın özüñdü
 İnim taasındap süylö sözüñdü.

Ismayıl: Közünön otu caynagan,
 Köödönü taştay baatırlar.

Azamattan kalbagan
 Alp uruşkan, çamdagan,
 Ay çırayluu çarkındar,
 Amandaşıp alayın.
 Zamandaştar, kurbaldar,
 Sagınışkan tuugandar.
 Salamatpı, agayın,
 Kerek bolso silerge
 Kebimdi kantip ayayın.
 Ustatım tursa canımda,
 Unçukbaganım bolboyt go.
 Uluu-kiçüü colçular,
 Uyatsız dep oyloyt go.
 Teñtuşunday teminbey
 Eerçitip kelgen balası,
 Esi cok eken dedirbey
 Artında çukul turayın,
 Altınday sözüñ ugayın,
 Taasın külük turganda
 Elim, tay çapkaniñ bolobu.
 Tañdayın açsa Osomdun,
 Taruudan köp comogu.
 Corgo tursa tokuluu,
 Cortoktu kişi minebi.
 Colçulardın, Osoke,

Özündö turat tilegi
 Kapçıgaydın coldorun,
 Kaltırbay koşo ayta ket,
 İlgeri kanday bolgonun.
 Kaalap inim suradıñ,
 Kapçıgaydın coldorun.
 Kişiden murda bütkön cer
 Kim bilsin kanday bolgomun.
 Taştarına til bütsö,
 Tabar elek bolcolun.
 Eki keldim çaşımda,
 Een col ele başında.
 Kapçıgaydın tarınan,
 Kalk kısılıp abıdan
 Aydap malın ötü albay,
 Arı-beri köçö albay,
 Abdan şoru katkan cer.
 Cügü menen töö kulap,
 Cürgünçü cüdöp catkan cer
 Cüktörü suuga akkan cer,
 Tarpına coru üyülüp,
 Tamtıgı kalbay süyünüp,
 Tamaşaga batkan cer.
 Kızıl zoonun astınan,
 Kıdırıp dalay el ötü,

Kilt etip kün caaganda,
 Kıyan cürüp sel ötçü.
 Kıynalğan el ekinçi
 Kılçaybasmın dep ötçü,
 Kıdırıp bara catkanda,
 Kırsık bolup kaptalda
 Kız-küyöönü köçkü alğan,
 Kılımdar boyu al cerge,
 Kız-küyöö degen söz kalğan.
 Körçü bugün kapçıgay,
 Köp ele kıştak batçuday.

Ismayıl: Körgöndörün surasam,
 Köñöldün otun kozgodun.
 Köz çaptırıp düynögö,
 Köp alıs kettiñ okşoduñ.
 Kara zooluu kapçıgay,
 Kay, kimderden kalbagan.
 Eçen kılım katmarlap,
 El öttü bizdey sandagan.
 Sotsializm doorunda,
 Zañkaygan üylör boorunda,
 Sar cıldız toldu caynagan.
 Kötörülüp asmanga
 Kök-Moynokton çañ çıgat,

Ekskavator uturu,
 İlgerilep alkınat.
 Turguzbayt bizdi degensip,
 Tuura toolor kaltırap.
 Başında ak kar oynogon,
 Badalın tülkü coylogon.
 Ay çaşınğan askanı,
 Ala-Toonun çaştarı,
 Alıp oygo taştadı
 Kün körünböy boz tüşüp,
 Kürküröp uçtu taştarı.
 Tuman çalgan askada,
 Tütünün bürküp asmanga,
 Tulparı keldi zamandın,
 Cıl ötkön sayın arıştap
 Cırgalın süyöt adamdın.
 Betinde kızıl cıldız bar,
 Tınçtıgın süyöt aalamdın.
 Karçıga uçkan condogu,
 Kommunistdin coldoru,
 Taalayluu çaştar minişsin,
 Takası çoyun corgonu.

Osmonkul: Bayırkı door cönödü,
 Batkan kündöy kararıp

Körgön korduk ötkön kn,
 Knld kaldı sanalıp.
 Ensegen tilek tabıldı,
 El-ceribiz caırdı.
 Okeandar, asmandar,
 nrbzge bagındı.
 agılğanday tez ösüp,
 akırdı zaman baarıdı,
 Tuugan eldin kolunan,
 Zalkar iter caraldı.
 Kuttuu bolsun caı col
 Kubanıp aytım salamdı
 Temir colgo kelgen dep,
 Terdep ırdap bergen dep,
 Teetigi tatın betine,
 Cazıp ket, baldar, agaı.
 Kzn akan adamdın,
 Ksm bar zamandın.
 Krsn catar dalaydı,
 Tagdırga ayla tabılıp,
 Tabiygat elge bagınıp,
 Colun tabar lbstn.
 Knrp ketip baratam,
 Kplgn krbsmn.
 Tartınbay, inim, ırdagan,

Tatıktuu ıktı ırlarıñ.
 Tayınan bakkan kunanıñ,
 Taasın bolçu ubağıñ.
 Kök-Moynokto atayı,
 Kplk menen sınıadıñ.
 ılbırınñdan oydurup,
 ım eter emes kulagıñ.
 Kapıgaydı srttp,
 Kalgan szd ulagın,
 Kalıñ cıyın el turat
 Kandırıp ketkin kulagın.

Ismayıl: Kalkın uktu miñdegen,
 Kimder bar sizdi bilbegen.
 Kapıgaydı ırdadıñ
 Kaltırbay ayttıñ sırların,
 Srttyn bir azga,
 Eldin ktkn cırgalın.
 Batış-ıgış bardık el
 Baylanışat dep saldıq,
 Baaluu kımbat ck tartıp,
 Aylanışat dep saldıq.
 Iraazı bolup kelgeni
 Isık-Kld ceektep,
 Boylop ötsün dep saldıq.

Iraatın körüp kırgızdın,
 Oynop ötsün dep saldıq.
 Irakmatın içinen
 Oylop ötsün dep saldıq.
 Batıştın sansız elderi,
 Bali desin kelgeni.
 Kızıl zoonun booruna,
 Kınap catıp bek saldıq,
 Kız-kelinder ırdaşıp,
 Kıykırışıp cırğaşıp,
 Kışta da ötsün dep saldıq.
 Cetkinçekterge, baldarga,
 Belek bolot dep saldıq
 Cer şarında elderge,
 Kerek bolot dep saldıq.
 Aytıp catkan sözdörüñ,
 Altından bekem saktalat,
 Adabiyat özüñdöy,
 Akını menen maktanat
 Osmonkul kelip kongon dep,
 Oyun-külkü bolgon dep,
 Cazalık aytkan taşıña.
 Caştar ösüp ırıñdı,
 Cazdanıp okuyt başına.

Osmonkul: ırğa süyröp kıykırıp,
Çıktım ele cañıdan
Carabay kalsañ carınıp,
Ölöt elem arıman.
Kuşum kuunu alganday,
Kubanıp kaldım abıdan.
Uyada bala bürküttü,
Uçursañ eesin alçu ele,
Taş tülöktün kıyını,
Taybaska kol salçu ele.
Taştülöktöy taptadım,
Kaadasın bilsen kıraandın.
Kargaga kanat kakpagın.
Önörüñ kıyın bolso da,
Özüñdü tömön karmagın.
Özüñdü biyik karmasañ,
Öpködöy kalkıp kalganiñ.
Uluunu uyat kılbagın,
Uluudan kata ketse da,
Unçukpay koyup sıylagın.
Al bilbese el bilet,
Alıs ketpeyt sıylarıñ.
Uruksayt berdim işendim,
İnim, uşunday ösüp ırdagın. (Alimov, 2010, ss. 776-783).

77. OSMONKUL İLE ISMAYIL'IN KAVUNCU İLE KARŞILAŞMASI

- Ismayıl: Assaloomu aleykim,
Amansızbı Turdalı?
Ak buudayı caynasa,
Dıykandardın cırgalı...
- Osmonkul: Aşıra maktap ciberbe,
Bul adamdın kuday urganı.
- Ismayıl: Esendeşip alayın,
Emi kördüm Turdalı.
Koondoru kozuday
Koonçunun cırgalı.
Kök caşıl bolup catkandır,
Tukemdin kolunan bütkön nurları
- Osmonkul: Köp ele maktay berbegin,
Bu kişinin kuday urganı.
- Ismayıl: Tukem ubara bolgon turbaybı
Uçuraşıp ırdaylı.
- Osmonkul: Car, koodon suusun baylatpay,
Cılañaç cürgön turbaybı
Körünön kaçkan arbaktay.

Ismayıl: Çın dıykandın özü eken,
Özünün kara közü eken.

Osmonkul: Çınıday eken piyazı,
Bir tüp piyaz bergençe,
Bul kundaydın alğanına ıraazı.

Ismayıl: Körçü, Osoke, bulardı,
Körgön köönüm kubandı.

Osmonkul: Döbödöy eken aşkabak,
Ölgöndö uşul Turdalı,
Aşkabagın cazdanat.

Ismayıl: Karap körçü tiyagın,
Kantip aytpay turamın,
Kazanday bolgon darbızın.

Osmonkul: Maktagan menen büt berbeyt,
Bölüp beret carmısın.

Ismayıl: Caşıl talaa calbırak,
Cakın kelse cıt urat.
Tolup catkan koondor
Tordomo deyt şirinin.

Osmonkul: Kökçö degen biröö bar
İçine tartan tiliñi.

Ismayıl: Kara-Balta ilgerten,
Berekelüü cer bolçu.
Karıya aga Turdalı
Peyli kenen er bolçu.

Osmonkul: Başkasın aytsañ talaş cok,
Bul katını bilgen kem bolçu. (Alimov, 2010, ss. 750-753).

78. GÜLZADA-ACİNİYAZ

Gülzada: Ketermen degeli boldı birtalay
 Sonnan berli aqtarıldı sır talay.
 Aqır bugün jolğa şıqtın bul qalay?
 Sapar etken sauar yarım bar endi.

Aciniyaz: Qıylanba qostarım, endi ketermen
 Basqa tüsse ketpeslikke netermen.
 Güzde ketsem keler jazda jetermen
 Jılay bermey-aq juptım qal endi.

Gülzada: Ketsen de qostarım keuil suutpa.
 Jazğa jetpey aylana gör juuıqta.
 Nağmetulla Hürzadanı umıtpa,
 Alla yarın bolsın janım bar endi.

Aciniyaz: Mekan etip jatqan adam dalanı
 Umıtar ma üyde qalğan balanı.
 Umıtar dep bizge qoyma günanı
 Aytqan sözlerime qulaq sal endi.

Gülzada: Janım sağan nege güna qoyayın
 Naqaq güna qoysam haqtan tabayın.
 Ketkeninnen baslap kündi sanayın
 Jolğa jaltanlatkan janım bar endi.

- Ajiniyaz: Jılama da jolıma da qarama
 Duşpanğa sır berip meni sorama.
 Köz qulaq bol qızım menen balama
 Ul-qızdın anası yarım qal endi.
- Gülzada: Qolda qalğan ulın menen qızın bar
 Ul-qızına hoş mülakat sözün bar.
 Qostarına qaramağan gezin bar.
 Hoş aşulı arıslanım bar endi.
- Aciniyaz: Er jetpey-aq es aqıldan bos qaldı
 Ulım-qızım ekevi de jas qaldı.
 Quatsız avqatsız qarnı aş qaldı
 Üyümnin iyesi yarım qal endi.
- Gülzade: Menindey munlını jılatıp izde
 Ketip baratırsın qaldırıp izge.
 Jazında kele gör aylanbay güzge
 Jolına qılayın pide jan endi.
- Aciniyaz: Güzden burın bir kelermen aylanıp
 Qalmasa oyaqta qolım baylanıp
 Menin ketkenime jürme qıynalıp
 Qapa bolma kauenderim qal endi.

Gülzada: Ketkenine nege bolayın qapa
 Elde köp ağayın qarındas apa.
 Eglenip özindi qılma biyuapa
 Sapar etken sauar yarım bar endi.

Aciniyaz: Sal jerde basımdı saldım saparğa
 Ketti dep aytarsan molla Japarğa.
 Hürzadamı jat jerlerge aparma
 Menin bergen nasiyatım al endi.

Gülzada: Bar maşqala qarap tursa hayalğa
 Hayalın dönbeı me türli qıyalğa.
 Aytıp ket könlindi mennen uyalma
 Quday qosqan qarıydarım bar endi.

Ajiniyaz: Güzde ketip jaz ayında kelmesem
 Tapqan-tergenimdi akep bermesem.
 Altı ayda aq jüzindi körmesem
 Dünya bizge alaqqannan tar endi. (20.03.2023 tarihinde
<http://kitapxana.com/kitap/ziywar/110> adresinden erişildi).

79. AYDOS-KARAŞAŞ

Aydos: Öleñ aytıp otırğan kay kız edi,
 Aydos-tağı birevdiñ calğızı edi.
 Alğan carı burınğı ölip kalıp,
 Bul alğanı Karaşaş-baldızı edi.
 Karaşaş, nege sonşa muñayasıñ,
 “Tüs kördim” dep colımdi kiyalaysıñ.
 Bügin ölip kalsam da, av, Karaşaş,
 Dos-duspanıñ közinşe nege aytasıñ?

Men keldim, Karaşaş-av, tüneyin dep,
 Kudaydan tünde catıp tileyin dep,
 Üyde catıp Karaşaş tüs köripti-av,
 Kurıbı-kurdas keldi ğoy küleyindep.

Karaşaş: Mağan külgen bozbala talavlatsın,
 Taldan kılıp ak nayza calavlatsın!
 Özi cürrip ketkeninde tolğak kısıp,
 Üyde otırıp katını bebev kaksın!

Aydos: Cügirmeydi kerı torıñ, keriledi,
 Köp olcanı aluvğa erinedi.
 Baksiday-ak bal aşıp, tüs köripsıñ,
 Tüsünde ne sävleler körinedi?

Karaşaş: Dayra degen suviña sılap cürmin,
 Kara kan on barmakka kınap cürmin.
 Bügin tünde tüs kördim, corıp berşi,
 Men tüsimde “mırzam” dep cılap cürmin.

Aydos: Aydosekeñ mingeni Bulakanı,
 Atıp salsa, cavlardıñ sulağanı.
 Aydosekeñ kiykulap cavğa tiyse,
 Cer bavırlap cebirdiñ cılağanı.

Karaşaş: Taldan kılıp ak nayza şoktap cürmin,
 Naza bolıp kudaydı dattap cürmin.
 Caksılıkka tüsimdi corıp berşi,
 Men tüsimde “mirzam” dep cıktap cürmin.

Aydos: Alıs bolsa teñizdiñ tuzı-dağı,
 Cakın bolsa eliniñmuzı-dağı,
 Aydos ekeñ kiykulap cavğa tiyse,
 Oybaylağan duşpanıñ kızı-dağı.

Karaşaş: Calğızım-av, kiygenim casılıñkı.
 Ker töbelge sadağlñ asılıñkı.
 Bügin tünde tüs kördim corıp berşi!
 Akşa bet topırakka casırınıñkı.

Aydos: Ayta ber, barsaň, sälem atamızğa,
 Oksatıp ok tiydi de botaňızğa!
 Kirevkege sıymaňan kayran cota,
 Kara cerdiň astında catadı da.
 Barsaň sälem ayta ber Karaşaşka,
 Özi ölmey, tösegin bastırmasın! (A, 1965, ss.51-55).

80. TOKTOGUL – KALIK

Toktogul: Cerdep turduñ maanektep,
 Cergelüü Arım boluşta.
 Köçüp bara catasıñ,
 Tuuganıñ Cumgal konuşka.
 Koş aytışıp kalsam dep,
 Balam, obon koştum komuzga,
 Can coldoşuñ Irıscan,
 Canıñda birge baratat,
 Caktırıp aldıñ kırıgızdan.
 Ar kim süyüp koşulsa,
 Ana, oşol suluu nur kızdan.
 Balam Kalık, baykagın,
 Barkıñdı bilip aytamın.
 Arımdan köp el oturat,
 Agalar köönün caykagın.
 Emi çındap baykaldı,
 Balam, eliñdi közdöp kaytarıñ.
 Tuugan bolup tuz tatıp
 Toguz cıl turduñ Arımda.
 Eliñdi tapsañ eñ cakşı,
 Balam, deniñdin taza çağında.
 Bir tuz tatkan ceriñe,
 Miñ künü salam ber degen.
 Kayda cürsöñ unutpa,

Kanatıñ bolot el degen.
 Dasıgan corgo atandıñ,
 Balam, cañılbagan, celbegen.
 Cardanıp karap turgan el,
 Catındaştan cakındar.
 Kayrılıp kelseñ körgönü,
 Mında, kadırlap alar kalkıñ bar.
 Bayım, Teltay, Camake,
 Barkıñdı biler kariñ bar.
 Burulup kelip körüşsöñ,
 Bulbul Kalık şaıñ bar.
 Ösüp öngön uşerde,
 Ömür koşkon cariñ bar.
 Bizdin elge koşulup,
 Balam, bir şirelgen kaniñ bar.
 Albuuttanıp çurkagan,
 Ali balam, caş çagıñ.
 Ata bolup caşıñdan,
 Azdır-köptür maştadım.
 Köönüñö tüşüp el ceriñ,
 Köçö turgan baştıñ.
 Alaman şaşma bala eleñ,
 Al adetti taştagin.
 Öödösüp biröö nıgırsa,
 Ölöm go dep kaçpagın.

Aldıñda dalay col catat,
 Balam, akılıñdan şaşpagın.
 Ak tam salıp, bak tiktiñ,
 Cerge-Tal, Tıttı ceriñde.
 Cetilgiçe bir turduñ,
 Sarttar, sayak eliñde.
 Cazdım cürüp tuuganga,
 Caman eken dedirbe.
 Kee biröö ırdap ber dese
 Kıyıktanıp tartınba.
 Oşol öñdüü adamdın,
 Uşagı bar artında.
 Bukaraga, karıpka,
 Boy kötörüp kerilbe.
 Ayta cürör elge dep
 Ayanbay berdim demilge.
 Elin taştap Irıscan,
 Er dep ketip baratat,
 Balam, caman aytpa kelingel!
 Balapan keldiñ cetildiñ,
 Ketmen-Töbö kalkıñda.
 Kadırım biler el menen,
 Balam, kayda cürsöñ carkılda!
 Boluş, biyler eken dep,
 Boorloş bolbo manapka.

Coon bel bolot tb dep,
 Colobo eki tarapka.
 Irılıktı unutup,
 Irıskidı taratpa.
 Cakşı crp, top carıp,
 Balam, caş knd şarakta!
 Koşo crs manaptar,
 Kozgoltpoy bilet sırıdı.
 Andan-mıندان bir surap,
 Ayttırıp alat ınıdı.
 Akılıa cedirip,
 Ala koyot ıgıdı.
 Al-cayıdı bilgen so,
 Ayabay salat ıgımdı.
 Basalbay başı ma bolot,
 Bay-manaptan ırıdı.
 Turgan cerden kkd,
 Tuulgan cerge bararsı.
 Tokodun aytkan szdrn,
 Tblk eske alarsı.
 Tuurudan tayıp baratsa,
 Balam, tuz tatkan eldi tabarsı?
 Sınaakı elge koştoşup,
 Sirtına kp bararsı.
 Sınap aytkan szmd,

Sındarbay eske alarsıñ.
 Singa tolso bul kekim,
 Sırdaştıkka caraarsıñ!
 Sındırar bolso tuuganıñ
 Sımaptay agıp oturup,
 Sır alğan eldi tabarsıñ?
 “Eliñdi tap”- dep col berdi,
 Bazake, Sarı kaynagañ.
 Bulbul bolduñ caşıñda.
 Buralgan bakta sayragan.
 Irıscan, Kalık, caşsıñar,
 Irgalıp gülü caynagan.
 Irıstuu bolot ölgönçö,
 Intımaktan taybagan.
 Ötkön işke ökünbö,
 Orduna kelbeyt kayradan.
 Sandalatıp Sarım,
 Saltı buzuk manaptar
 Maa koşup Sibir aydagan.
 Adamgerçilik emespi,
 Acıraş ayak bergeniñ.
 Amandaşıp, kaytsam dep,
 Balam, at bastırıp kelgemin.
 Ak peylinen batasın,
 Berişip catat elderiñ.

Oylogon oyuñ tuş kelip,
 Orundalsın tilegiñ.
 Keyitip bara catasıñ,
 Olturgan eldin bir erin.
 Usta Sarı, Toktogul,
 Unutpay estey cürörüñ.
 Ot küygöndöy calbırttap,
 Oynor kezi cürögüñ! Oyn
 Sen caş cigit, men karı,
 Sen eleñ Tokoñ cardamı!
 Sen eköobüz ırdasak,
 Tañ kalçu kırgız baldarı.
 Tompoyup calgız topko ırdap,
 Balam, Tokoñdun uşul kalganı.
 Bağıñ açık, başıñ caş,
 Esiñe alsañ kele cür.
 Kele albasañ kat cazıp,
 Kabarıñdı bere cür.
 Balam, dep koygon şertim bar,
 Başıñ boştı Tokoñdu,
 Balam, bastırıp kelip körö cür.

Kalık: Arzıp kelip caşımda,
 Altı cıl turdum Arımda.
 Torgoydoy sayrap bir cürdüm,

Toktogul ata canıñda.
 Özöktöş elge baratam,
 Özümdün esen çağımda.
 Bölöktuk kıldı Kalık dep,
 Boorloş elim taarınba.
 Ceti cıl turdum birgeleş,
 Cerge-Tal, Tıttı, Arımda.
 Aşta-toydo bir cürdüm,
 Cez tañday Tokom canımda.
 Arzıgan eldi tabayın,
 Aman-esen çağımda.
 Başka eken turbay ketti dep,
 Baarıñar maga taarınba.
 Caşımdan süröp telçitken,
 Aralatıp dubandı,
 Atagımdı çıgargan,
 Aman bol, Toko cetegim!
 Öböktöp ıylap, özüñdöy,
 Ölgöngö birge ökürdüm.
 Öz balañdan kem bolboy,
 Öküñsöñ birge ökündüm.
 Kalkım senden suranam,
 Katalık ötsö keçirgin.
 Katuu tilim tiydibi,
 Karı-caşıñ çeçilgin.

Kadırlaş elim silerden
 Kaytışka coop surayın.
 Kerekteşpiz, ölbösök,
 Kelip, ketip turayın.
 Öz kanıñdan caralğan,
 Irıscan alğan cubayım.
 Tüyšölsö ene kubangan
 Külüp berse kucurap
 Köñülübüz cubangan.
 Ortobuzda bir kızım,
 Eköobüzgö teñ ermek,
 Çarkırağan cıldızım.
 Urugu öskön el menen,
 Üçöö boldu bir başım.
 Abdıgul, Kasım, Öktömbek,
 Aman bol kurbu sırdaşım.
 Acıraşıp köçördö,
 Akınıñ Kalık ırdasın.
 Aman bol, Sake, körgönçö,
 Siz bolso bizge kadirlaş.
 Bir catından törölgön,
 Irıscan sizge karındaş.
 Ötkön ömür, çıkkın can,
 Öküngön menen tabılbas.
 Ömürçü menen İsmayıl

Eköo teñ bizdin kayından.
 Öñüp-ösüp baratam,
 Özüñördün ayıldan.
 Kelipsiñ körüp kalışka,
 Köñüldöş elim kuralıp.
 Cüzüñördu körgöngö,
 Cürögüm turat kubanıp.
 Teltay ake, Teltay ake,
 Ömürçü, Karıñ menen esen bol.
 Ak nikelüü ömürlük,
 Cariñ menen esen bol!
 Mañdayıñdan cay alğan,
 Bagiñ menen esen bol.
 Azdır-köptür bar kütkön,
 Maliñ meneı esen bol.
 Uzun-Akmat, Ceti-Suu
 Ceriñ menen esen bol!
 Bağış, sarttar, köp sayak,
 Eliñ menen aman bol!
 Buzulbas birdik ıntımak,
 Demiñ menen aman bol!
 Nurkul, Seyitbek, Dalımbay,
 Balbandarım esen bol!
 El namısın ketirbey,
 Algandarım, esen bol.

Aldın toroy artıta,
Çalgandarım, esen bol.
Iylap turat dalayı,
Közünön caşı tögülüp.
Köönümdü açtıñ, Toktogul,
Akılman ata körünüp.
Köbünörgö koştoşup,
Köçmökün bugün bölünüp. (Alimov, 2010, ss. 792-780).

81. VEYSEL-BUDAK

Hamit Budak: Duydum ki Yaylanın Şir'i hasta
 Hasta yatağında görmeye geldim.
 Kader ağınormuş efkârlı başa
 Onunhatırını sormaya geldim.

Âşık Veysel: Beni mutlu ettin kıymetli hocam
 Bu ömür böyledir tez gelir geçer.
 Kimi zaman mutlu bazen efkârlı
 Bakarsın yaz biter güz gelir geçer.

Hamit Budak: Fanilik böyledir gelenler gider
 Hayat çağlayandır yerin terk eder.
 İnsanın yazgısı gam ile keder
 Azıcık yanında durmaya geldim.

Âşık Veysel: O bazen ağlatır bazen güldürür
 Sağlık sıhhat verir sonra öldürür
 Gün gelir ki doğmamışa döndürür
 Her şey emanettir düz gelir gecir. (Kaya, 2011, ss. 355-356).

82. QARQABAT-TÜBEK

- Qarqabat: Qulpırıp, serilikten keldiñ maqat,
 Öleñdi soqtırwşı eñ jündeý sabap.
 Köñliñdi suray keldim, estigen soñ,
 Aqını Ulı jüzdiñ men – Qarqabat.
 Aylıq jol, Ulı jüzdeý elden keldim,
 Alataw alabınday elden keldim.
 Tigen soñ swıq xabar qulağıma,
 Öziñdi ölmey turıp keldi körgim.
- Tübek: Belgili Altı Alaşqa salğan anim...
 Ketip tur osı künde meniñ sanım.
 Köñlimdi surap kelseñ, rahmet,
 Jamandıq, jağıñ túspey, körme, janım!
- Qarqabat: Uşwşı eñ aq tuyğındaý qattı tülep,
 Ömiriñe kim qas qıldı, seni bilep?
 Awrwdıñ türi jaman körinedi.
 Qalayşa jüdep qaldıñ, oybay, Tübek?!
 Bul jerge, on jıl boldı, kelgenim joq,
 Bas qosıp, sizge sәlem bergenim joq.
 Şoşıdım, haliñ qaşıp, jüdep qapsıñ,
 Ömirimde munday awrw körgenim joq.
- Tübek: Atım joq at deytuğın, atım – Tübek,

Uşwşı em qıran qustay qattı tülep.
 Allanıñ, bul da bolsa, qudireti,
 Jatırmin jadı awrwdan qattı jüdep.

Qarqabat: Ötti ğoy talay kari, talay bala,
 Sıylasıp jürmek edik, kelse şama.
 Qatınıñ ekew desem, birew eken,
 Bul pale aldekimnen boldı jala.
 Jöniñdi ayt, qayran Tübek, adal dosım,
 Qosıldı janiñ barda bugün basım.
 Sizbenen amandaspay qalğan bolsam,
 Qan bolmaq edi közden aqqan jasım.

Tübek: Qarqajan, balalıqtay zaman bar ma?
 Zamandı arkim qumar amaldarğa.
 Qasımda joldasımnan ziyan tarttım,
 Köñlin şaytan buzsa, amal bar ma?

Qarqabat: Qiyadan sözbenen jol qazıp saldıñ,
 Alaştan qızıl tilmen azıqtandıñ.
 Halıqqa altın nurlı, qayran Tübek,
 Şirkinge qay jeriñnen jazıp qaldıñ?
 Osınıñ anıq mağan şının aytşı,
 Joldasıñ ne sebepten qayǵı saldı?
 Sınşı ediñ bir kisidey köpti körgen,

Qay jerden bul pəleni tawıp aldıñ?

Tübek: Sözbenen buzwşı edim tawdıñ tasın,
Ötti ğoy tamaşamen talay jasım.
Bilmeymin qay jerimnen tapqanımdı,
Küninde at pen şapan tapqan basım.

Qarqabat: Tübegim, sen bolmasañ, keler me edim?
Ajalsız oq atqanmen, öler me edim?
O, şirkin, Tübek ölip, bayğa tiseñ,
Men kepil, sonda seni körer me edim.
Tübegim, dos bolıp eñ arwaqtığa,
Bir zalım kezdesipsiñ kün qaqtığa.
A, Tübek, osı awrwdan janiñ qalsa,
Şirkindi satıp jiber bir toqtığa.

Tübek: Aq qoşqar, ay müyizdi qoyım da bar,
Jazılsam osı awrwdan, toyım da bar.
Janıma bir şıbınday sebep bolsa,
«Şirkindi söytsem», – degen oyımda bar.
Qar jawsa, teris jaqtan soğadı jel,
Aldımda körinwşi eñ, asqar taw, bel.
Alısqa talap qılğan men – jolawşı,
Er dostım, köñliñmen ruqsat ber.
Qudayğa mal da – amanat, jan da – amanat,

Ajaldan kim aladı araşalap?
 Tübegim, osı awrwdan janıñ qalsın,
 Eger de ölip ketseñ, sol – jaman at!
 Jasıñnan ülgı boldıñ bozbalağa,
 Şın jüyrik özi şappay, olja ala ma?
 Tübegim, aman-esen jazılarsıñ,
 Awırğan öle berse, jan qala ma?

Tübek: Qarqajan, oñaladı seniñ qosıñ!
 Jan dostım dal öziñdey qaydan bolsın?
 Mıñ rahmet basıp kelgen qadamıña!
 Ruksat, qayda barsañ, joliñ bolsın!
 Jılannan jıldam oyla jürisiñdi,
 Eşkimge bildirmegin sıbısıñdı.
 Bir oydan şerim de joq, şemen de joq,
 Baradı öleñ jarıp qw işimdi. (Ibrayım, 2014, ss. 214-217).

83. BAQTIBAY-TÜBEK

Baqtıbay: Kelip em jüziñizdi köreyin dep,
 Sälemin Jalayırdıñ bereyin dep.
 Baqtıbay balañız – men, surasañız,
 Sırtıñnan atıñızdı estwşı em köp.
 Kelgende, bas köterip, qaramadıñ,
 Alwğa sälemimdi jaramadıñ.
 «Bala» dep, olqısınba, jas ta bolsam,
 Üş jüzdi tügel kezip, araladım.
 Kewdeñdi Quday üşin bir köterşi,
 Kele me qozğalwğa şama-äliñ?
 Qasıñda aynalaqtap äli otırmın,
 Bata almay oyatwğa, jağaladım.
 Basıñdı bir köterşi, kelse äliñ,
 Tıñdañız balañ aytqan sözdıñ mänin.
 Aldıña sälem berip kelip turmın,
 Jürmisiñ küyli-jaylı, aqsaqalım?
 Qozğalmay jatırmısıñ, käri tarlan?
 Jas jetip, küşiñ ketip, tolıp arman.
 Jinalsa qızıl-jasıl jas keziñde,
 Kez kelse, kelistirip qolqa salğan.
 Üyrektey qorağıtqan qonıp qapsıñ,
 Käri ayğır, amanbısıñ, qartañ şalım?
 Bul sözim qısıq emes, elge twra,
 Qayıqtay batpawşı edim, salsa swğa.

Ädeyi köreyin dep izdep keldim,
Hal qalay, küyiñ qalay, aq bas bwra?

Baqtıbay: Mina şal bäle şal ğoy kürkildegen,
Astında körpesiniñ bülkildegen.
Eki közi körmeydi, iriñ tolıp,
Bayġustiñ nesin aldı «Bul kim?», – degen?

Baqtıbay: Mina şal bäle şal ğoy balpañdağan,
Qolı men bası birdey qaltañdağan.
Köktemniñ buldırağan sağımınday,
Kökemdi qor qıldıñ ğoy jawtañdağan, – deydi.

Tübek: Söylesin jası jetken käri tarlan,
Şapqanda qustay uşqan tereñ jardan.
Qıranday jeldi küngi aspandasam,
Topşımda tozıwşı edi talay qarġañ.
Jas jetti, janım tozdı, qayran dünüe-ay!
Osı – bir kökirekte ülken arman.
Alqınbas, örge salsa, jüyrik edim,
Samsağan şarşı toptan şıġa salġan.
Janımda, qır astında körmewşi edim,
Kelgende jarısqalı talay baġlan.
Jigitsiñ sarı altınday jürgen balqıp,
Jastıqtıñ mañdayıñda şamı şalqıp.

Bätşağar, ülken sıylap körmep pe ediñ?
 Tiliñdi söyleseñşi bayqap, tartıp.
 Körinse kök qunajın, möñiregen,
 Jol bolsın, qañğıp jürgen tana şartıq,
 Sayrağan qaydan keldiñ sarı taylaq?
 Ustap em san tülkini qolmen baylap.
 Degendi atım Tübek bilemisiñ,
 Sen tügil, talayğa da atım ayğaq.
 Baqşada esek kezip kele jatsa,
 Eşteme uqtırmağan bulbul sayrap.
 San jerde san bwırşın kezdeskende,
 Örkeşin jutıp edim, talay şaynap.
 Kez keldiñ qartayğanda mağan bugün,
 Eş adam taba almaydı dünie tübin.
 Türlentip taw nurınday sağım tüsken,
 Jarqırap jaynap jürgen jastıq künim.
 Jıbırlap jüregimnen jötel tise,
 Oñdalıp bayağıday şıqqaydı ünim.
 Körinse qoñır baytal, oqıranğan,
 Jol bolsın, köşke ilesken säwrigim.
 Qartaydım, endi aqıl taba almaymın,
 Kün sayın keyin ketip, şabandaymın.
 Qaljası tölenbegen qoyandarğa
 Süliktey swdan şıqqan qadalmaymın.
 Awzımnan ne şıqqanın bilmey qaldım,

Quday-aw, ne bälege arandaymın?
 Şaldardan men siyaqtı tük qalğan joq,
 Bir üyge öz betimmen bara almaymın.
 Bätşağar, sälem berip kelseñ edi,
 Men seniñ atañ tügil, babañdaymın.

Baqtıbay: Sarıarqa – jeti atadan turağıñız,
 Arğında artıq twğan muratıñız.
 Sälemdi almaq tügil, bas kötermey,
 Bul qay bir mağan qoyğan surağıñız?
 Sälemdi bir körgennen-aq berip edim,
 Ne şara, estimese qulağıñız?
 Jüyrikpin şapqan sayın qarqındağan,
 Sizdeyler adımınnan artılmağan.
 Kem bolsa aqındığım, ata, sizden,
 Dombıra berdi nege xalqım mağan?
 Töbeñnen burq etkizip bir-aq tüser,
 Jasilmın, jay oğımın şartıladağan.
 Aldıma, jas ta bolsam, jan tüsken joq,
 Egeste talay jerde tartınbağam.
 Kün sayın miñ-milliondı swğaramın,
 Dariyamın uşan-teñiz sarqılmağan.
 Dombıram bar ma eken jer tartılmağan?
 Şolayın qır şetten, men – jas qıran,
 Qarama, «bala eken», – dep, salqın mağan.

Qılışpın qınabında qılışılđan,
Bolatpın, miñ qayırta, bir sınbağan.
Alqınıp, alqımı isip kelgenderdiñ,
Jorđamın, talayları ırsılđan.
Jaratıp aqın qılıp bir Qudayım,
Atağım, jas ta bolsa, jurtaq payım.
Şın qızsam, köre almassıñ tozañımdı,
Aytısıp qartañ şalmen ne qılayın? (Ibrayım, 2014, ss. 266-270).

84. ÂŞIK ŞEREF TAŞLIOVA-ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU

Taşlıova: Gördüğün insanı dertsiz zannetme,
Herkesiniçinde yarası vardır.
Yüz yaşasan ölüm vardırunutma,
Gelenin dünyada sırası vardır.

Çobanoğlu: Düşünme kardeşim dünya malını,
Daha bundansonra neresi vardır.
Umut kesilir mi KadirMevlâ'dan?
Elbet bu yaranın çaresi vardır.

Taşlıova: Bir gün olur iyi kötü seçilir,
Dünya tarla, insanekin, biçilir.
İman olsa sırat kolay geçilir,
Derlerki üç yıllık arası vardır.

Çobanoğlu: Kendisi yaratmış çok büyük plân,
Gezmekle, görmekle bitmez bu alan.
Dünya malı için söyleme yalan,
Bir de buâlemin orası vardır.

Taşlıova: Şeref der ki kendin atma yüceden,
Ömürgelir geçer gündüz, geceden.
Akıl birterazi, tartar inceden,
Herkesin ayrı birdarası vardır.

Çobanoğlu: Çobanoğlu der ki bu nasıl zardır?
Geniştir bu dünya sanmaki dardır.
Altın köşkün olsa sonun mezardır,
İmanlı olanın çırası vardır. (Halıcı, 1992, s. 554).

85. ÂŞIK ŞEREF TAŞLIOVA-ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU

Taşlıova: İnsanoğlu hazinedir.
Aramakla bulunur mu?
Her gönül bin bir mânâdır,
Onun içi bilinir mi?

Çobanoğlu: Ora öyle gizli yoldur,
Gidip geri gelinir mi?
İman bir elmaya benzer.
O ikiye bölünür mü?

Taşlıova: Müddetin dolduğu zaman,
Hesaplar olduğu zaman.
Azrail geldiği zaman,
Bu dünyada kalınır mı?

Çobanoğlu: Çalışana Mevlâm yârdır,
Hazinesinde herşey vardır.
Sevda polattan da zordur,
Her çiviyle delinir mi?

Taşlıova: Şeref der gönül sızısı,
Bunu anlamaz bazısı.
Kudretin alın yazısı,
Çalışmayla silinir mi?

Çobanoğlu: Çobanoğlu'nun aşkıdır,
İçinde kudret meşkidir.
Cennet Mevlâ'nın köşküdür,
Parayınan alınır mı? (Halıcı, 1992, ss. 554-555).

86. ÄSET – KEMPİRBAY

Aset: Assalamağalaykum, ey Kempirbay!
 Destiñe şipa bersin, patşa Kuday!
 Sırtıñnan “avru” dep esitken soñ
 Men keldim ädeyi izdep köñil suray.

Kempirbay: Köñildi Äset keldi kötergeli,
 Bolmaydı kevde şirkin cötelgeli.
 Alıp ber! Dombıramdı ana turğan,
 Basımdı Castikpenen köter beri!
 Artıma bir-eki avız söz tastayın,
 Konğaniñ şınıñmenen beker me edi?
 Boz şapsa, boz ozbay ma buvrıldan?
 Men şapsam cer şarası kuvirilğan?
 Cay tastap ayağımdı alıp cıldam,
 Cabınıñ künde ozuvşı em tuğırınan.
 Alaşka altın cüzdi cakın bolmak,
 Adamniñ är ne kılsa piyğılınan.
 “Er Dävit” eki casta iyektegen,
 Kırdıñ suvın iştım kudiğınan.
 Keşegi zamanıñniñ amanında,
 Mendeğe asıp cürdim Bugılınan.
 Uşsa da kanat baylap aspanmeyen
 Ölimniñ kim kutılar kuriğınan.
 Surasañ kal cayımdı, Äset canım!

Catırmın uşayın dep tuğırımnan.
Äset can, osi avruvdan ölem bilem!
Aldanıñ amanatın berem bilem!
Kevdemnen kök ala üyrek “koş” dep uştı,
Sol şirkin kâri coldas öleñ bilem.
Basımda kıymay otır biraz toktap,
Ketpey tur böten cakka aynal soktap.
“Serigim koş! Aman bol, Kempirbay!” dep
Cılaydı burıñğı ötken kündi coktap.
Äset can, osi avruv koymas bilem,
Soni aytıp kayrılmastan uşıp ketti
Osi öleñ Serkebayğa konbas bilem.
Sälem ayt, Arkadağı han karağa
Han Bertis, Karavıl men ördegi Üysin,
Karaötkel tanııs edim eki arağa
Semeyde topırağım bolar bilem,
Kempirbay duğa kılısın biyşarağa. (A, 1964, ss.155-156).

87. YUSİF İLE ZÜLEYHA

Yusif: Hoş qal, Züleyhacan, fani dünyadan
Daha dayanmayıb köçmeli oldum.
Kim gelirse, yine geder bu yerden,
Hoş, aman ol, canım, getmeli oldum.

Züleyha: Yusifcan, vurma sen hicran dağını,
Dayan, bir neçe gün sirdaş olalım.
Seyr eyleyek fani dünya bağını,
Sonra sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif: Bugün bize haqdan ferman yetibdir,
Bağıma, bağçama hezan yetibdir,
Ömrüme, günüme tufan gedibdir,
Hoş, aman ol, canım, getmeli oldum.

Züleyha: Sen olmasan aziz canı nedirem,
Men de ahiretin yolun tutaram,
Sabr ellesen senin ilegederem,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif: Bu derde yetişmez heç kimin dadı,
Gedibdir, qalmayıb könlümün şadı,
Bize bugün deymeş ecelin badı,
Hoş, aman ol, canım, getmeli oldum.

Züleyha: Özü kömek etsin, yaradan cabbar,
Menim senden özge qeyri kimim var?
Gen dünya başıma sensiz olar dar,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif: Yusif haqq emrine belin bağladı,
Züleyhacan Yusif üçün ağladı,
Ölüm bütün adamlarda ağladı
Hoş, aman ol, canım, getmeli oldum.

Züleyha: Züleyha der: yahşı-yaman görmüşem,
Dünyada amansız dövran sürmüşem,
Geder olsan, men izinde yürmüşem,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım. (TMDV, 2011, ss. 23-24).

88. KURT KUZİYİ YER CİBİ

Erkek: Kurt kuziyi yer cibi
Seni çeyniyeceğüm

Kadın: Sen beni yiyemesun
Dişun yoktur çiçeğüm

Erkek: Benum dişum yoğisa
Dişli getüreceğüm

Kadın: Ceturduğun dişlilan
Ahırı sökeceğüm

Erkek: O nasıl dişli olur
O benum bileceğüm

Kadın: Ben sana demedum mi
Seni alt edeceğüm (Gazimihal, 1997, ss. 231-232).

89. AKIYNEK

1. kız: AkıyneK ırın ırdaşuu,
Abaltan Kırgız saltı eken,
AkıyneK ırın ulantuu
Atabız Kırgız narkı eken!
2. kız: Ir ırdaşıp, sırdaşuu,
Ir canduu Kırgız saltı eken,
Singa sınday coop aytsak,
Atabız Kırgız narkı eken!
1. kız: Seni atan ertelep,
Bel kuda bolgon belendep,
Caşın keldi on üçkö
Seni kelin kılıp aluuga
Kaynatan toy kılamın dep cüröt.
2. kız: Seni bolso bel kuda,
Bolgon eken beşikte,
On törtkö caşın tolo elek,
Üy kürtöp kezin bolo elek,
Cakında senin da toyun kelet dep.
1. kız: Seni bolso top kızdar,
Kiyimin caktap kiye albas,

Kiyse da tıkan cürö albas
 Bee saaganda etegin,
 Çarpıy basa oturgan,
 Çalma etek kız dep cüröt.

2. kız: Seni bolso top kızdar,
 Kiyimin taza kiye albas,
 Kiyse da taza cürö albas,
 Köynögünün kökürögünö süt tamgan,
 Dak bolso da köynöğü,
 Tazalap, cuup albagan,
 Tazalıkka saran dep cüröt.

1. kız: Seni bolso tentuştar,
 İyri kolgo iş albas,
 Calkoo kız eken dep cüröt.
 Keleçek colun baykabas,
 Ankoo kız eken dep cüröt.

2. kız: Seni bolso ceneler,
 Cenil kız eken dep cüröt,
 Cenenin sırnın bile albas,
 Cenedi sıylap cürö albas,
 Közünçö matkap biykeç dep,
 Cenelerin artından,

Bizdin kızı cenil oylu dep külöt.

1.kız: Seni bolso köp kızdar,
 Uykuçu kız dep cüröt,
 Uy saaganda ürgölöp,
 Sütün tögöt dep külöt.

2. kız: Seni bolso ayılda,
 Koy kelgende koroogo
 Çaçın cuuyt dep cüröt.
 Üy ookatka koş konül,
 Calkoo kız eken dep külöt. (Alimov, 2010, ss. 30-32).

90. BĪLAKUZUK

— Soy boyida turgan yigit

Qoşu kozin suzgan yigit.

Bilakuzuk olgan yigit,

Endi bering bilakuzugimni.

— Soy boyida turganim yoq,

Qoşu kozim suzganim yoq.

Bilakuzugingni olganim yoq,

Olganlar bersin bilakuzugingni.

— Maydon aro yurgan yigit,

Saman, yorga mingan yigit.

Bilakuzuk olgan yigit,

Endi bering bilakuzugimni.

— Maydon aro yurganim yoq,

Saman, yorga minganim yoq.

Bilakuzugingni olganim yoq,

Olganlar bersin bilakuzugingni.

— Havo havoga duç kelur,

Qizlar yigitga xuş kelur.

Sevinçisi opiş bolur,

Endi bering bilakuzugimni.

— Havo havoga duç kelmas,

Qizlar yigitga xuş kelmas.

Sevinçisi opiş boimas,

Olganlar bersin bilakuzugingni.

— Oq otingga yol bolayin,

Ong betingga xol bolayin.

Yoring yoqtur, yor bolayin,

Endi bergin bilakuzugimni.

— Oq otimga yol kerakmas,

Ong betimga xol kerakmas.

Yorim bordir, yor kerakmas,

Olğanlar bersin bilakuzugingni.

-Nariroq turgin, men borayin,

Korpani qalin men solayin.

Bir keça kongling men olayin,

Endi bergin bilakuzugimni.

—Nariroq tursam, borar bolsang,

Korpani qalin solar bolsang.

Bir keça konglim olar bolsang,

Çonçakginamda bilakuzuging. (Mirzayev vd., 2008, ss. 78-79).

91. GYZ-OĞLAN

Gyz:

Ýap boýunda duran oglan,
Okuň ýaýyn guran oglan.
Bilezigmi alan oglan-
Alan bolsaň beräý oglan!

Oglan:

Ýap boýunda duranym ýok,
Okuň ýaýyn guranym ýok,
Bilezigňi alanym ýok-
Alan bersin bilezigňi!

Gyz:

Biziň oba gelen oglan.
Gyzyl alma ýolan oglan.
Bilezigmi alan oglan,
Alan bolsaň beräý oglan!

Oglan:

Siziň oba gelenim hak,
Gyzyl alma ýolanym hak,
Bilezigňi alanym ýok,
Alan bersin bilezigňi.

Gyz:

Baglaryňda gül bolaysam,
Saýraýan bilbilim bolaýsaň!
Özüm saňa ýar bolaysam,
Beräý oglan bilezigmi!

Oglan:

Baglarymda gül bolaýsaň!
Saýraýan bilbiliň bolaysam.
Özüň mäňä taý bolaýsaň-
Alaý aý gyz bilezigňi! (20.03.2023 tarhinde
https://vk.com/wall225968677_338 adresinden erişildi).

92. SİRLİK SANDUK SİRİ SİZ

Erkek: Sirlik sanduk siri siz
 Perilernin biri siz.
 Oynay deydu könlünüz
 Emma korkup turisiz.

Kız: Sirlik sanduk siri biz
 Barçe kıznın piri siz.
 Heçnersidin korkmaymiz
 Yaman iştin neri biz.

Erkek: Yağlikniz renmu-ren
 Sel selikrak gepni den
 Levliri süzük canan
 Alma berey yerip yen.

Kız: Alminizni yemeymen
 Yesem meydem ağridu.
 Yar üstige yar tutsam
 Yarnin köli ağridu. (Öger, 2006, s. 405).

93. ŞENLİK - FERYADİ

Şenlik: Şöhretin vezir payında
Rütbesiyle şana layık.
Oturuşun o duruşun
Hem sultana hana layık.

Feryadi: Sefa geldin gözüm üzre
Olasan mihmana layık.
Seyhülislam sadriazam
Doğru Alosmana layık.

Şenlik: Seninle oldum taaşşuk
Gözlerime geldi ışık.
Duymadım sen kime âşık
Dillerin Kuran'a layık.

Feryadi: Bu düşkün gönlüm açarsın
Selim Sirat'ı geçersin.
Kevser İrmaktan içersin
Olasın cihana layık.

Şenlik: Kul Şenliği eder hürmet
Rıkabın kıldım ziyaret.
Sana nasib olsun cennet
Hurtye gılmana layık.

Feryadi: Sefil feryadıgöresen
Meram maksuda eresin
Sancak altında dursan
Habibi Rahman'a layık (Aslan, 1992, ss. 128-129).

94. ÜMÖTAALI-EŞMAMBET

Ümötaalı: Assaloom aleykum,
 Kelipsiñ Ketmen-Töbö cerinen,
 Kelişken sayak elinen,
 Atabız akın tuulgan,
 Kuşçu, saruu içinde.
 Çoñ akındın balası,
 Öyüz-büyüz Talaska,
 Çabılıp cürgön balası,
 Kurç cügürüp bayge algan,
 Anık tulpar danası.

Eşmambet: Açuulanıp kep aytpas,
 Başınan berki adatım.
 Irdaşam dep culunup,
 Söz baştaçu men emes.
 Ümötaalı tuuganım,
 Irdaşañ ırdın cönü bar.
 Cönü cok eme sırdaşa,
 Anın topto nesi bar.
 Sayakta cürüp sagındım,
 Tuulup öskön cerimdi,
 Uçuraşıp ketüügö,
 Kuşçu-saruu elimdi.
 Esiñ bolso oylongun,

Aytıp turgan kebidimdi.
 Men oylodum ele cerimdi,
 Eski ırçının balası,
 El üçün kalgan daanası.
 Irdaşam dep culunup
 Caman cakşısı kep ııgat,
 Bar beken ırdaşkandın paydası
 Ümötaalı inibiz
 Kabarıñ ugup alıstan,
 Cayıñdı cakşısı bilebiz.
 Kırıcılardıñ kıyını,
 Ormoşton ıçıkan oyronu,
 Kuşçulardıñ kurçu dep,
 Kaymazardıñ kattuuusu.
 Saruulardıñ salmagı,
 Baykabayt tura Talastık,
 Çoñ atası Manastın,
 Tiyet eken cardamı.
 Alıstan keldim eliñe,
 Aşıp keldim davandı,
 Eliñde bar eken,
 Kudaybergen Kızılbaş,
 Capayı öskön kamandı.
 Kaman çalsa oñdurbayt,
 Ümötaalı inibiz,

Etiyat kılıp cürüñüz.
 Oñu kelse kamandı,
 Balçıktı karay sürüñüz,
 Uşul cerde törölgön,
 Ümötaalı el üçün,
 Bulbulday bolup köp sayrayt,
 Ataktuu akın til bilet,
 Aytpay koyso kim bilet.
 Estüü akın til bilet,
 Estebey koyso kim bilet.
 Caman manap cay bilbeyt,
 Tıñçı cok bolso manabıñ,
 Bey-beçara kün körböyt.
 Irçılardı kordoşot
 Carçısı deyt şaytandın,
 Manap moldo kocolor,
 Caşoo üçün kün berbeyt
 Kedey-dıykan cerden ceyt.
 Capayı sokur manaptar,
 Canın sabap elden ceyt.
 Ookat kıyın manapka,
 Obu cok cerden biylik ceyt.
 Ümötaalı inibiz,
 İnilikti biliñiz,
 El akını Eşmambet,

Aylıña keldi körüñüz.
 Eşmambetten ır ugup,
 Eliñe ırdap cürüñüz.
 Esekemdin balası,
 Kuşçu-saruu el bilet,
 Köp ırçımın daanası.
 Esenaman eski ırçı,
 El içinde ırdasa,
 Katıla albayt köp ırçı.
 Kattagan elden kep uktum,
 Katuu ırçı dep uktum.
 Kazaktan çıkan Mayköttü,
 Cer süzdürdü dep uktum.
 Atasının balası,
 Ümötaalı ırdasa
 Cıyılıp kelgen kalıñ el,
 Kulak salıp tıñdasa
 Körkömdüü Talas sayında,
 Kök kaşka akkan suu içip
 Köñüldüü ösüp çoñoygon,
 Körkömdüü Kırgız ayıldan,
 Eç cerine çañ cukpayt,
 Kelip ketken kırgızdar,
 Aytıp cürgön dayıma
 Caydın künü may agat,

Kzdn kn et baylayt,
 on Talastn boyunda,
 Baktluu Krgz el caylayt.
 Oluya ata bazarin,
 On menen soldun elinde,
 Okulup turat kazalin.
 Aytkanda ele bilinet,
 Akndardn naarı.
 Okuysun kp kazaldı,
 Tgnbyt ar knn canlık.
 Alıp turat bazarin,
 Alıp tursa baktnz,
 Aman-esen elinde,
 Gldy turgan anz
 Kuttu bolsun baktnz,
 Esen bolson elinde
 Crgay turgan anz.
 Kuttuu bolsun baktnz,
 Esen bolson elinde
 Crgay turgan anz.
 El menen ayta beresin,
 Sz gat başı menen tilinde,
 Ar ubakta tabılat,
 Kerek bolgon cerinde.
 Ar duvanda ırdadım,

Akındardı sındadım,
 Ak kalpak Kırgız elinin,
 Ketirbedim namısın.
 İrdadım ar turlüü uruk elderde,
 Kubat kılıp cürçümün,
 Ak kalpak kırgız cergeni.
 Cerdegen cerim Talastır,
 Baş cagında Üç Koşoy,
 Kezeginde ır menen,
 Koşup koyom Manastı.
 Kıyınmın degen ırçılar,
 Söz tabalbay adaştı.
 Toktogul menen Ceñicok
 Alım-sabak ırdaşkan,
 Aytkan sözün tıñdaşkan,
 Anık ırçı Eşmambet,
 Talas menen Manastı
 Ayta berse sözgö bay
 Elin cerin taştabayt,
 Eşmambettin akındığı bir dalay.

Ümötaalı:

Keziktim ele bir kezde,
 Ketmen-Töbö cerinde,
 Cerdegen sayak elinde
 Kuştar boldum köröm dep,
 Eşmambet ırçı tuugandı.

Ancıyan cakka ketiptir,
 Köralbadım tuugandı.
 Toktogul keldi barkıldap,
 Ak şumkarday carkıldap.
 Aytıp kaldı söz baştap,
 Tabışmakka okşotup
 Irçılarga kep taştap.
 Irçılar coop berbedi,
 El çetinen kaytıştı,
 Ümötaalı baştadı.
 Öyüz-büyüz elinin,
 Çoñ dayranın boyunda,
 Cırgalın aytıp taştadı.
 Koñur, Ögüz, Sargata,
 Eli cerin oodarıp,
 Kozgop aytsa bir başka.

Eşmambet: Tuulgan cerim Talastan,
 Urugum Kırgız Manastan.
 Çoñ atam Ardan baldarı.
 Kedeyликтin sarpınan,
 Adaşıp ketkem Talastan.
 Opo acı bizdin bay bolgon,
 Kol cetpegen car bolgon.
 Cardın tübü şıldırıp,

Kıpkızıl akkan şor bolgon.

Kantip kaçpay koyosuñ,

Tuulup öskön ceriñden,

Kuşçu-saruu eliñden,

Kudaybergen Kızılbaş,

Başta karız bergensip,

Alıp turat künügö. (Alimov, 2010, ss. 205-211).

95. ÂŞIK MUSA MERDANOĞLU-ÂŞIK MUHLİS DENİZER

Merdanoğlu: Âşık benim sana nasihatım var,
Dinle sözlerimi, gülme aman ha!
İnsan haklarını çiğneme sakın,
Haksızdan zalimden olma aman ha!

Denizer: Dinledim sözünü Âşık arkadaş;
Beni adaletsiz bilme aman ha!
Bu meydan başına dar olur sonra.
Fazla da üstüme gelme aman ha!

Merdanoğlu: Yürümek bilmezsin izden bilmezsin,
Muhabbet bilmezsin sözden bilmezsin.
Sana yol gösterdim bizden bilmezsin,
Bildiğinden geri kalma aman ha!

Denizer: Anlamaz derdimden bilmeyen doktor,
Senin gibi âşık her yerde çoktur.
Benim nasihata gereğim yoktur.
Fazlaca derine dalma aman ha!

Merdanoğlu: Ormanlar içinde çama benzersin,
Üstümüze binen zama benzersin.
Yavrum bu meydanda hama benzersin,
Sen belânı benden bulma aman ha!

Denizer: Yanıp ates gibi tutuşmak gerek,
Kaçanın peşinden yetişmek gerek.
Bu gün hiç durmadan atışmak gerek,
Kaçıp meydanımdan yılma aman ha!

Merdanoğlu: Merdanoğlu yollarımı bağlama,
Hançer vurup şu sinemi dağlama.
Bu bir muhabbettir sakın ağlama,
Kötü söz ağzına alma amanha!

Denizer: Muhlis Denizer'im toprak başına,
Zehir katma ekmeğime aşım.
Hürmetim var ihtiyarlık yaşına
Düşüp bu meydanda ölme aman ha!(Halıcı, 1992, ss. 601-602).

96. ŞÖCE-BALTA

Söce: Colsora, öziñ kacı, äkeñ Anay,
 Paranı burın berip, cediñ talay.
 Aldıñda ceti tamık, segiz ucmak,
 Kaysısına kirüviñ eki talay!
 Kazılıkpen dünyäde cediñ pora,
 Bul sözdı sen aytasıñ kalay-kalay?

Balta: Şöce akın, sen de şeşen, men de şeşen.
 Salğanda kara aldıña men bir kösem.
 Ekevmiz eki caktıñ cüyrigimiz,
 Küyli-cäyli cürmisiñ aman-esen?

Söce: Altı ulı Kuvandıktıñ Kutpanbaydı,
 Şöce akın eki ortada bulañdaydı:
 Amandık, esendigiñ bäri bitsin,
 Öziñ-dağı cürmisiñ küyli-cäyli.

Balta: Sart egindi saladı bul bolsın dep!
 Töre curtın ciyadı kul bolsın dep.
 Amandık, esendiktiñ bäri bitsin,
 Sokır senen suraymın col bolsın dep?

Söce: Artınan Camantaydıñ erip edim,
 İsiñe kudirettiñ könip edim.

Közim çok, tuva sokır bişşaramın,
Ceyin dep elden tarı kelip edim.

Balta: Sokır-av, aytkanıña ere almaymın,
Mezgilsiz aldağanğa köne almaymın.
Boşannıñ bes balası özimdiki,
Özim ölmey kisige bere almaymın.

Şöce: Balta, sen el kıldırğan soykanbısıñ?
Bolmasa munı söz dep aytarmısıñ?
Nesipti curtkı şaşkan men teremın,
Täñiri malın korğağan şaytanbısıñ?

Balta: Alsañ da Karaötkeldi sen koymaysıñ,
Balta bar dep aldıñda oylamaysıñ.
Karaötkel, Kökşetavdı cegen sokır,
Söziñdi men kelgende koymaymısıñ.

Söce: Urı Balta, bildirgesiñ urı atıñdı,
Kötergen Karakesek uyatıñdı.
Köl korığan kızğıştı köp körgemin,
Köp tiyme, sındırasıñ kanatıñdı.

Balta: Öz cöniñdi sen öziñ cönde sokır.
El kemitip cürüviñ cön be, sokır?

Karaötkel, Kökşetavdı cegen sokır.

El tüzevşi, tergevşi sen be, sokır.

Söce:

Sokır degeñ, men aytamın, urı-Balta,

Urı kılıp tukımıñ kurır, Balta

Ertis ötip, iş ketip kaşıp cürgen,

Urlıkpen kün köretin sen bir Balta. (A,1964, ss.96-98).

97. NAZAR-SOLTOBAY

Nazar: Soltobay kelet soltoñdop,
 Sakalı cok moltoñdop,
 Soltobayın kösöödür,
 Kösoönü üygö kirgizbe,
 Köçügün cerge tiygizbe.
 Sakalı cok Soltobay,
 Baçım aytı ontoboy,
 Kiyiz kurdu Soltobay,
 Kiyin turçu ontoboy.

Soltobay: Özüñ buzduñ batañdı,
 Baysarı cazgan atıñdı.
 İt urganday demitpe,
 Sakalımdan kemitpe.
 Sakal ittin kuyrugu,
 Kösoö Kuday buyrugu.
 Karakız Nazar ne deysiñ,
 Kalk kıdırgan kedeysiñ.
 Tomayak Nazar ne deysiñ,
 Top kıdırgan kedeysiñ.
 Katınıñ cüröt may surap,
 Özüñ cürsüñ ar kaysı,
 Cıyılğan topton tay surap.
 Baltırkanduu kolottu,

Körgömün atañ senin Bolottu,
Buka mingen bultuldap,
Mayлуу şorpo körünsö,
Taygan ittey cıltıldap. (KGE, 2005, ss. 292-293).

98. ÂŞIK İLHAMÎ-ÂŞIK DERYAMÎ

Deryamî: Dosta karşı dostum, gül olam dersen,
Bülbülü görünce saklanmalısın.
Haddeden çekilmiş kul olam dersen,
Manevî ıtırta koklanmalısın.

İlhamî: Bulut çoşsa, tabiata can gelir,
Sen de pençe açıp köklenmelisin.
Aklı olan ilim sever, pay alır,
İlim deryasıyla yüklenmelisin.

Deryamî: Ne isen ol, neyim diye övünme,
Lâmekânda beyim diye övünme.
Elden üstün huyum, diye övünme,
Sükût halkasına eklenmelisin.

İlhamî: Yakma ciğerini, bin pare olma,
Aşka aman deyip biçare olma.
Âlimler yanında yüz kare olma,
Haksızlar yanında haklanmalısın.

Deryamî: Deryamî, derdine kim var dokuna,
İnsan olan her beladan sakına.
Bu kahpe feleğin kahpe okuna,
Göğüs gerip, bazı yoklanmalısın.

İlhamî: Ey Âşık İlhamî, aşkı seversen,
Bil Firdevs-i âlâ köşkü seversen.
Gönül kadehinde meşki seversen,
Pirin kapısında beklenmelisin. (Halıcı, 1992, s. 565).

99. VAKIF –VİDÂDÎ

Vakıf: Ey Vidâdî, senin bu boş dünyada ne derdin var ki,
Ağlayıp inliyorsun.
Ağlama günü ahirettedir.
Şimdi sende ne var da ağlıyorsun?

Vidâdî: Ey Vakıf, ne çok konuşup haddini aşıyorsun.
Bana “Neden bu kadar ağlıyorsun?” diyorsun.
Eğer senin de başında sevgi dolu beyin olsa,
Sana tesir eder ve sen de ağlarsın.

Vakıf: Cesedin ruhundan ayrılmadan
Kendinin sultandan, handan büyük olduğunu bil.
Ayrılık, gurbet nedir ki,
Sen bu kadar incinip ağlıyorsun?

Vidâdî: Ağlamak, sevgidendir.
Alçakgönüllü olmak merhamettendir.
Bunların hepsi aslında iyilikseverliktendir.
Eğer senin de yüreğinde bunlar olsa benden beter ağlardın.

Vakıf: Sen canlılığın nefesini ganimet bil.
Giden, ölen dostlarının üzüntüsünü çekme.
Aklın varsa gözünün yaşını sil.
Onlar senin ağlamanla bir daha geri gelmez.

- Vidâdî: Ağlamak, müminin işaretidir.
Peygamberin dininin hoş bir adetidir.
Eğer ağlamanın Allah'ın bir kerameti olduğunu bilsen
Gözlerinin nuru sönünceye kadar ağlarsın.
- Vakıf: Senin elinden köyünü aldırın, ineklere
Buzağıyı saldırtan, dost ve yoldaşını öldüren felek,
seni öyle bir hale koymuş ki, ağlıyorsun.
- Vidâdî: Buzağıyı ineği ne diye söylersin?
Bizimle böylece eğleniyorsun.
Hazretkulu Bey'in ak değneğini eline
alırsan sen de ağlarsın.
- Vakıf: Bu devirde o insan kimdir ki, perisi yanından hiç eksik
olmaz. Zaman zaman bulut gibi kararırın ve yağmur
gibi gözyaşın yağar, ağlarsın.
- Vidâdî: Çok küçüksün ve yüreğinin tok olduğunu biliyorum.
Oyuna, eğlenceye hevesin de çoktur.
Gönlünde ihtiyarlığın izi yoktur.
Daha sonra bunları aklın alınca sen de ağlarsın.
- Vakıf: Bu dünyanın sıkıntısı düğün bayramdır. Akli olan ona

meyleder. Senin gibi, oğlanlarla hesabı yoktur.

Sen herşeyden dertlenip ağlıyorsun.

Vidâdî: Ey oğlan, sen daha çocuksun, gençsin;
vücuduna daha yeni yeni heyecan düşmüştür.
Eline daha yeni yeni değnek almışsın, sağlam
tut ki, ansızın düşüp ağlarsın.

Vakıf: Akılsız olmaktan ele ne geçer?
Allah'a şükür edip güle güle gez.
Çocuk da değilsin, ama sık sık gönlünün camı kırılır, ağlarsın.

Vidâdî: Gizleyene uzaktan bak ve iyi anla.
Bu iş hiç gönüle, hatıra bakmaz.
İstersen bu yollara yüz yıl zire kat,
bir gün canın, ciğerin yanar, sen de ağlarsın.

Vakıf: Olan işten mert yiğitler etkilenmez.
Atalar "Dökülen dolmaz" demişler.
Kış mevsiminde katık için ağlamak olmaz.
İnşallah bahar gelince ağlarsın.

Vidâdî: Ekmek ve tuza senin devletinde (mutluluğunda) erdik.
Şimdi mısır ekmeği ile katık yemeye düştük.

O kadar söz vardır ki, onu söyleyecek yer ve zaman yoktur.

Ey bundan habersiz olan, eğer bilsen, sen de ağlarsın.

Vakıf: Nasıl ki, sen ölü değil, sağsın.
Yaşlanıp yay gibi eğilmişsin.
Eğer kendini bilsen, padişahsın.
Niçin canından şikayetçi olup ağlarsın.

Vidâdi: Öyle ki, burnuna gözlük takıldı.
İhtiyarlık gelmiş, daha ne diye kendine güvenirsin.
Gülüşmek çocuklara uygundur.
Senin de acıman tutar, ağlarsın.

Vakıf: Çok ihtiyarlayan kişi, bayatı şeyleri sever.
Bazen öğünerek sık sık kendinden söz eder.
Sen de bu hale gelmişsin ki, aklına bayatı uyar ve ağlarsın.

Vidâdi: Bütün Karabağ'ın hayat suyu, nazik ve latif olan
bayatıdır. Onun hoş sözleri toplantılarda okununca
ok gibi bağırını deler, sen de ağlarsın.

Vakıf: Ona “mühemmes” demeyin pek bilmez.
Ancak “bayatı”da zihnin açıktır.
İhtiyarlamışsın, kalbin incelmıştır.
İşsiz güçsüz kalıp ağlarsın.

- Vidâdî: Gel; muhammesten, gazelden, hakiki şiiirden,
güzelleri övmekten bahsetme. Ben eskiden beri
senin halini bilirim. Öyle deyip de sevgili ve güzel
uğruna ağlarsın.
- Vakıf: Yetmiş yaşında gözlerine böyle yaş dolan kişi,
söze bakmayıp devam etmelidir. Yaşın ne zaman
yüz olursa, gör o zaman ne kadar çok ağlarsın.
- Vidâdî: Sarı Çobanoğlu, senin yanına gelip hoca diye
canını canına katsın. Padişahın heybetine,
senin sanına o güzel muhammes yazar, sende ağlarsın. (ATE, 1993,
ss. 302-304).

100. TURMAĞAMBET – JÜRSİN

- Turmağambet: Jaraydı jazğan xatıñ, inim Jürsin,
 Qiğaş qas, quralay köz nağız hürsiñ!
 Balası Altınaydıñ bolğannan soñ,
 Aybınba, bilimge bay, anıq dürsiñ!
- Jürsin: Qoşemet söz ğoy, Töke, “dür” degeniñ!
 “Qiğaş qas, quralay köz hür” degeniñ.
 Bul aytqan söziñizden bayqalıp tür:
 “Jazudı jöndey almay jür”, – degeniñ.
- Turmağambet: Qoşemet emes munım, anıq edi,
 Zeyilim süyegiñdi tanıp edi.
 Sözime senbeytuğın siyağıñ bar,
 Nelikten kewliñ mağan qalıp edi?
- Jürsin: Söziñe sendim, Töke, deseñ onday,
 Iniñ em maқтағанmen jürgen oñbay.
 Söziñe “dua dariğan” adam ediñ,
 Basıma ketpes onda baqıt qonbay.
- Turmağambet: Basıña ıqpal ornap, baqıt qonsa,
 Qayırsız qatarıña bolma oñşa.
 Qazanıñ halıq bitkenge qaynap tursın!
 Jaz salqın bolsın üyiñ, qıs kün monşa.

Jürsin: Osı aytqan ügitindi eskerermin,
 Dür sözün öziñizdey es körermin.
 Betime öz oyimmen kete bersem,
 Halıq bolıp qalayınşa köşke erermin.

Turmağambet: “Köp jasa!” olay deseñ, deymın, inim,
 Ağanıñ ini azbaydı alğan tilin.
 “Şığadı asıl — tastan, aqın — jastan”,
 Qalay da qayrat qıl da, xalıqqa bilin!

Jürsin: Özim de unatamın “bilıngendi”,
 Aların arqaşanda tilindi endi.
 Oyınnan şıqsam, jaqsı bolar edi,
 Boldıñ ğoy sınytuğın iniñdi endi.

Turmağambet: Men sağan duşpan ba edim “sınytuğın?”
 Aytpaysıñ, sirä, sözdi unaytuğın.
 Ağañnıñ aq köñiline “it qosasıñ”,
 Ärqaşan saulığındı suraytuğın. (A, 1964, ss.401-402).

101. KORGOOL-CENİCOK

Korgool: Amanbı, aba Ceñicok?

Ak kalpaktuu kırgızdan

Aytışaarga teñi cok

Anık bulbul ekensiñ

Aydap tökkön çeni cok!

Esenbi, aba Ceñicok?

Eki caaktuu pendeden

Eregişer teñi cok.

Eldin anık bulbulu

Elep tökkön çeni cok!..

Cergebiz Ketmen-Töbödü

Cetik akın Ötögö

Cetine albay cönögöm.

Ayılıbız Ketmen-Töbödon

Sizge uçuraşıp kayttı ele,

Anda men el közünö akınday

Körünö elek bolçumun.

Alabarman ırçıdan

Bölünö elek bolçumun.

Eñsegenim ır bolgon

Kaalaganım siz bolgon.

Irdın kenin ayaba,

Kaalap kelgen Korgooldon!

Cenicok: Ketmen-Töbö keñ cerden,
 Telegeyi teñ cerden
 Estep kelgen ekensiñ.
 Irga bölüp sanaañdı,
 Ceñicoktoy abañdı
 Balam, izdep kelgen ekensiñ!
 Col corgoñdu cañılбай,
 Müdürülböy, kagılбай
 Salıp kalgan ekensiñ.
 Toktoguldun töp ırın,
 Eşmanbettin ep ırın
 Alıp kalgan ekensiñ.
 Emi, balam, aytarım:
 Esiñ bolso baykagın,
 İrdı “cer bayınan” baştagın!
 Bilgeniñdi tak aytıp,
 Aytıştardan sak aytıp
 Karmaşkandan kaçpagın!..
 Bizden murun tarihtan
 İrin tögüp carıtkan
 Toktorbay ötkön ırçıdan.
 Aybanattın barına,
 Aytılıp cüröt dagı da

Tolubay ötkön sınçıdan!..

On segiz miñ aalamdı,
 Cer üstündö adamdı,
 Koşup aytsañ bir kızık
 Butaktatıp köböytüp,
 Eldi şańga bölöntüp
 Sozup aytsa bir kızık!
 Adam-Ata, Umaydan
 Tögüp aytsa-bir kızık.
 Cer üstündö naadandı,
 Emgek kılbas adamdı,
 Sögüp aytsañ-bul kızık!
 Aksı menen Talastın,
 Kökçö menen Manastın,
 Cönün aytsa bir kızık.
 “Canış-Bayış”, “Kurmanbek”,
 Erdikteri mında dep
 Köbün aytsañ-bul Kızık!
 Caman, cakşı adatan,
 Terme menen sanattan,
 Kalpıp aytsa-bir Kızık!
 Düynönün pinaa bolgonu
 Cıldız kökkö tolgonun
 Kamtıp aytsañ-bul Kızık!

Ay, cıldızı çarkırap,
 Nurun tökkön barkırap,
 Aytar bolsoñ cıldızdı ayt!
 Tüpkülügün oylogon,
 Tuugan cerin korgogon,
 Tüpkü atabız kırıgzdı ayt!
 Beçeldin işi kurulbayt,
 Çeçendin sözü buzulbayt,
 Baykagam, balam, turmuşta
 Ceñilse tüşüp atınan,
 Tüşürböy kurun moynunan,
 Baalaşkan sözdü kırıgzda!..

Cıgılsañ turup ketersiñ,
 Baylagan bolso çeçersiñ.
 Çıgarsıñ orgo malınsañ!...
 Baylanganday kete albay,
 Söz tüyünün çeçe albay,
 Balam, ölgönüñ sözdön çalınsañ!...

Camandardın karınan,
 Zamananın tarınan
 Turup kaldım Aksıga,
 Ölmöyünçö kor bolboyt,
 Mañdayında şor bolboyt,

Kanattaş cürsöñ cakşıga!

Alması çirip döñ bolgon,

Cañgagı çirip köñ bolgon.

“Sarı altın Aksı” cer uşul

Külügün küngö taptagan,

Tayganın uuga maştagan

Ötö abañdın eli uşul!...

Kelipsiñ izdep alıstan

Kubandım ırdap taanıssañ.

Uçuraşkan kez uşul.

Balam, aytkanıma köñül bur:

Kol tiygende kelip tur,

Saga ayta turgan söz uşul!... (Alimov, 2010, ss. 517-522).

102. CEYLAN'IN AĞITI

Ceylan'ın Teyzesi:

Özden midir şu bulutun ağışı
Dayazanın ana gibi yanışı.
Ceylan ölüp sümüklünün kalışı
Gurbanlar olurum Ceylan oğluma.

Havva Gelin: Ceylan hasta oldu ben de hademe
Niye yatırdınız gelin odama.
Ellerin adamı cömert oluyo
Birdenbire “Öldü” diyo adama.

Almalı Hanım: N'ettiler de Havva Bacı'm n'ettiler
Topal gızı Halitlere sattılar.
Gırk olmadan tel helvası çektiler
Gurbanlar olurum Ceylan oğluma.

Ceylan'ın teyzesi:

On seneden kerî geldim evine
Oğlan büyötmüşsün Ceylan neyine.
Bir selâm salıyım Ceylan Bey'ine
Saldığım selâmı anlar mı ola.

Havva Gelin: Daha neler gelir sağ olan başa
Doktorlar vermiş de ilaçlı şişe.
Ceylan müte(e)ssir m'oldun dudduğum işe

Ben bu işi gönlümüne tutmadım

Ceylansız yatağa girip yatmadım.

Almalı Hanım: Gızırtılar badılcını yediler

Gırk olmadan kefenleri yudular.

Düğün dernek yurdu arsız şadılar

Gurbanlar olurum Ceylan oğlana (Kaya, 2020, ss. 236-237).

103. AKBALA-BOZDAK

- Bozdaq: Ävede ızıñdaydı jasıl sona,
 Qalıptı jaylavında jalğız mola.
 Jaylaviñ men ketkende taza – aq edi
 Bolmasın, Aqbala qız, Alla Tağala.
- Salamın qorjınımına tarımdı aqtap,
 Atımdı qamşılaymın eki jaqtap.
 Jasırğan altın, kumis, tul taqıyañ,
 Qalıptı aydalada beyit saqtap.
- Aqbala: Jaylavı elimizdiñ qum edi ğoy,
 Bazarğa qoy aydasa pul edi ğoy.
 Basıma kelmey jatıp oleñ aytıp,
 Qayğırğan qaysı baydıñ ulı edi ğoy
- Bozdaq: Arqanıñ aq qayıñnan erimdi tozdap keldim,
 Öligin kimniñ qoyğan dep oylap keldim.
 Bir bata kim de bolsa qılayın dep,
 Jalğızı men Börteniñ – Bozdaq keldim.
- Aqbala: Aytamın ayt degende, Aqbalamın,
 Nemdi aytıp ölgenneñ soñ maqtanamın.
 Jalğızı sen Börteniñ Bozdaq bolsañ,
 Jalğızı men Qırğıdıñ Aqbalamın.

- Bozdaq: Aqbala qız ekeniñ tanıp turmın,
Lapıldap tal otınday janıp turmın.
Tartısqañ tar tösekke tatuv edik,
Oyıma tura ma dep aşıp turmın.
- Aqbala: Aytamın ayt degennen qızıl tilim,
Üy qıldım qazğannan soñ jerdiñ tübin.
Qızıl til keyi keler, keyi kelmes,
Beyitten mına tırğañ şıqpay denem.
- Bozdaq: Qayda eken, Aqbala qız, seniñ murnıñ,
Men edim tirşilikte seniñ qubıñ.
Äliñ kelse, başıñdı köter kunim.
Üyine aparayın seni bugün.
- Aqbala: Murnımnıñ qum quyuldı tesigine,
Allanıñ men jolıqtım kesirine.
“Al, turayın” desem de tura almaymın,
Qoyıptı Allam bölep besigine.
- Bozdaq: Qayda eken, Aqbala qız qolañ şaşıñ
Köringen jabılıñqı, qiğaş kasıñ.
Aqbala, äliñ kelse köter başıñ,
Tiride eske tüsti bergen asıñ.
- Aqbala: Ornınan jıydıgen – di kolañ şaşım,

Köringen jabılıñqı qığaş qasım.
 Basımdı älim kelip kötere alman,
 Teñgergen qanşamağa qayran basım.

Bozdaq: Qayda eken, Akbala qız, aq etiñiz,
 Ağarmas bayağıday tağı etiñiz.
 Bolğanda astın bözden, üstiñ tastan,
 Jattı eken qaytıp şıdap jaq etiñiz.

Aqbala: Aytamın ayt degende aq etimiz,
 Ağarmas bayağıday tağı etimiz.
 Bolğanda astım bözden, üstim tastan,
 Şiridi jaq et tügil san etimiz.

Bozdaq: Qayda eken, Aqbala qız, eki köziñ,
 Ayan - dı bir Qudayğa etken sözim.
 Aqbala, äliñ kelse köter basıñ,
 Üyine aparayın seni bugün.

Aqbala: Ornına olqı tüsti eki közim,
 Ayan -dı bir Qudayğa aytqan sözim.
 Basımdı alim kelip kötere alman,
 Beyitten mına tuğran şıqpaydı ünim

Bozdaq: Jağıñda savsağanda otız tisiñ,
 Ayan -dı bir Qudayğa aytqan sözim.

Đşinde tuvar aydıñ kelemin dep,
Üyinde zar jılaydı alğan kisiñ.

Aqbala: Jağımda saysağanda otız tisim,
Ayan -dı bir Qudayğa aytqan sözim.
Qayteyin zar jılasa alğan kisim,
Qudaydıñ men qayteyin salğan isin

Bozdaq: Qayda eken, Aqbala qız, işi bavırıñ,
Tiride osılay ma ed aytqan köniliñ?
Bekitip töniregin tas qılıptı,
Jür eken qaytip şıdap seniñ avlıñ?

Aqbala: İşimde eljiregende işi bavırım,
Tiride osılay edi aytqan könilim.
Bekitip töniregim tas qılsa da,
Jürgen de qoyday şuvlap meniñ avılım.

Bozdaq: Qayda eken, Aqbala qız, eki qoliñ,
Men edim tirşilikte seniñ qurbiñ.
Körine qolım salıp ala almadım,
Qudaydıñ men qayteyin salğan jolın

Aqbala: Savsağıñnan ilgende eki qolım,
Sen ediñ tirşilikte meniñ qurbım.

Körimnen qolım salıp bir tartpadıñ,
Nemene, oybay, Bozdañ, seniñ oyñ

Bozdaq: Arqada attan tüye qımbat eken,
Allağa tört perişte tilhat eken.
Rayısın eki düniye kördiñ qımbat,
Aqbala, bul jalğanda ne tätti eken?

Aqbala: Arqada attan tüye qımbat eken,
Allağa tört perişte tilhat eken.
Rayısın eki düniye kördim qımbat,
Ket Quday, äkem qosqan jar tätti eken.

Bozdaq: Bizder ketip baramız üyge qaytıp,
Dätiñ qaytip şıdaydı jalğız jatıp.
Meni sen äliñkelse jebegeysiñ,
Basıña bata qıldım öleñaytıp.

Aqbala: Keldiñ jigit, e, Bozdaq, kettiñ tastap,
Şıdaydı dätiñ qaytip jalğız tastap?
Bizderdi jalğız tastap jele berseñ,
Tartarsıñ jol azabın atıñ aqsap.

Bozdaq: Olay degen alğısıñba, qarğısıñba

Aytısqan tiridegi bayğusıña.

Bizdi sen älin kelse jebegeysiñ,

Jöneldim öleñ aytıp qaq tusıña.

Aqbala: Oynavşısı em ortekemdi kiyik qılıp,

Şanıştım qarqaramdı biyik qılıp.

Artıñda apañ, aldıñda siñlim joq,

Közime ne qıladı küyik qılıp.

Bozdaq: Oynavşısı em ortekendi kiyik qılıp,

Şanıştıñqarqarañdı biyik qılıp.

Artıñda apañ, adlıñda siñlim joqta,

Qarqarañdı basıña qoyğızayın küyik qılıp.

Atqa salıp minerge eri bolsa,

Basıña qarqarañdı qoyğızayın,

Paydası qıyamette tiyer bolsa.

Aqbala: Oralbek ortasın oymay ketti,

Basıma qos qarqaram qoymay ketti.

Äke – şeşem buyırıp qoyam deydi,

Jıyılıp elim – jurtım bolmay ketti.

Bozdaq: Ordası Oralbegiñ oydırayın,

Basıña qos qarqarañ qoydırayın,

Paydası qıyamette tiyer bolsa.

Basıña qarqarañ qoydırayın.

Aqbala: Sälem, şeşekeme dep aytqaysıñ,
 Qulağı esitpeytuğın äjekeme bek aytqaysıñ,
 İşinde tuvar aydıñ kelse jarım,
 Boldım ba jaña kerek dep aytqaysıñ. (A, 1964, ss. 72-75).

104. AYMAÑDAY MEN BABAS

- Aymañday: Jigitter jiyırma beste attay jeldi,
 Basıñnan atqara gör taypa eldi.
 Alğanım, aş qoyınıñdı, köter basiñ,
 Qasıña Aymañdayday dosıñ keldi.
 Alastan tañdap alğan, asıl Babas,
 Jatırsıñ neğip şıdap men kelgende?
- Babas: Jigitter jiyırma beste attay jeldi,
 Basımnan atqara gör taypa eldi.
 Daladay iyesiz tuğran qu molağa
 Aymañday muñdik bolğan nege keldi?
 Alaştan tañdap alğan qız Aymañday,
 Say bolsam jatar ma edim sen kelgende?!
- Aymañday: Baradı köşip avılım Almalığa – ay,
 Allanıñkim könbeydi salğanına-ay,
 Bir avız alğanımnan söz surayın,
 Artıñnan jalğız özim qalğanım – ay.
- Babas: Avılım bıyıl avar qonısınan,
 Atanar jaman dolısınan.
 Ajalım meniñ dağı bir Alladan
- Aymañday: Mingenim astımdağı ker me ediñ-ay

Şubırğan kekilinen ter me ediñ – ay.

Bäygeden kelip jürgen jıǵılǵırın

Duşpannıñ mısı basıp jürmedi me – ay?

Babas: Köriner sadaq sulıv oǵımenen,
Qıs küni at şappaydı toǵımenen.
Men minip şubar atqa jönelgende,
Artımnan jeti duşpan şoǵımenen

Aymañday: Tizginin şubar attıñ bursañ etti,
Sayırǵa jıǵılǵırdı ursañ etti.
Jetkenin qas duşpannıñ bilgennen soñ,
Öziñe baǵındım dep tursañ etti.

Babas: Qolımdı köteremin sermeyin dep,
Duşpanǵa kele jatqan qarsı şaptım,
Qorlıǵın tiri turıp körmeyin dep.

Aymañday: Qoyadı ölgenderdi qırıq qadamǵa,
Tıñdaysız aytqan sözim eş adamǵa.
Alaştan tañdap alǵan, asıl Babas,
Timeymin, time deseñ, eş adamǵa.

Babas: Aymañday, endi seni ala almaymın,
Moynıña aq bilegim sala almaymın.

Ataňniň oň jağında qaldıň jastay,
 Time dep obalıňa qala almaymın.
 Qarağay qamşı sabıň taldan bolsa,
 Şubar at täyip edi maldan bolsa.
 Keşegi qayniň Qojas tiri eken,
 Kem qılmas teň qurbıñnan älde bolsa.

Aymañday: Bazardan men de barıp mata alarmin,
 Matanı almay tegin, sata alarmin.
 Kesegi qaynım Qojas kelse – dağı
 Jeñge alğan jesir qatın atalarmin.

Babas: Talaydı qulaşqa algan sum qara jer
 Maňgazdar jadır eken munda neler.
 Keşegi qayniň Qojas tiri ketken,
 Tilegin qattı tilep otıra ber.

Aymañday: A, Babas, sözimdi aytqan qostaymın,
 Sözimdi aytqan meniň tastaymısıň.
 Janıñdı jer ayırtıp jadır eken,
 Bereyin qızıl tonım, jastaymısın?

Babas: Aymañday, taya körme sertiñizden,
 Ketipti işiň tolıp dertiñizden.
 Qi – dağı qızıl tonıň, toy toylay ber,
 Süyegim basqalanğan etimizden (A, 1964, ss. 76-78).

105. ALIM - SABAK KOŞOK

- Selki: Kara cılga cer bolgon,
 Atamdın közü ötkön soñ:
 Kaysalap duşman el bolgon.
 Tegerek saz cer bolgon,
 Atamdın közü ötkön soñ,
 Temselep duşman el bolgon
- Şurutay : Bukardan aşıp töldöttüñ,
 Buurul kaşka koyondu,
 Muñkanıp kalkıñ tababı,
 Atakemdey sendi.
 Kaşkardan alıp töldöttüñ,
 Kara kaşka koyondu.
 Kaygırıp kalkıñ tababı,
 Atakemdey oyundu.
- Selki: Aldına mingen Sartoru at,
 Ak arpa cep duulagan.
 Artındagı aga - iniñ,
 Arkası menen duulagan.
- Şurutay: Aldındagı kök buudan,
 Kök arpa cep duulagan.
 Aytıluu kuşçu sabatar,
 Atakemdin arkası menen duulagan.
- Selki: Kerilip turup süylögön,
 Atamdın közü barýnda,

- Keñ - Koldun elin biylegen.
- Şurutay: Kayrılıp turup süylögön,
Atamdın közü barında,
Karatal elin biylegen.
- Selki: Oñ közün süzö irmegen,
Oñdu surap biylegen.
- Şurutay: Sol közün süzö irmegen,
Coldu surap biylegen.
- Selki: Kuruluu dükön çarbagıñ,
Kuşçu tursun soltogo,
Ketken atam arbagıñ.
- Şurutay: Arbagıñ ötkön Alayga,
Atam söytkön boluçu,
Eşkoyon menen Kanayga.
- Selki: Kıdır babam cısolop,
Kelip turgan er eleñ.
Berip catsa tügönbös,
Ak şamşıkal ken eleñ.
- Şurutay: Sandığıñda tukaba,
Sanap ıylar biz tursun,
Sanatkor begim öttü dep,
Sargayıp ıylayt bukara.
- Selki: Üyüñdün içi tukaba,
Küyüp ıylaar biz tursun,
Külüstön begim ötü dep,

- Küyüp bir ıylayt bukara.
- Şurutay: Ingege artkan ilegen,
Ileni közdöy cönögön.
A ilege barganda,
Iymenbey turup süylögön.
Al ün degen kim degen?
Akılman atam men degen.
- Selki: Taylakka artkan ilegen,
Taşkendi karay cönögön.
A Taşkenge barganda,
Tartınbay turup süylögön.
Bul ün degen kim degen?
Bulbul atam men degen.
- Şurutay: Cay kiygeniñ sulpu ele,
Kış kiygeniñ tülkü ele.
Cürüşüñdün baarısı,
Şatıra - şatman külkü ele.
- Selki: Ak şayı köynök bulası,
Çoñ soltonun içinde,
Nusul degen kudası,
Al kudasına ıraazı.
- Şurutay: Kök şayı köynök bulası,
Ak koyluunun içinde,
Azat degen kudası,

- Al kudasına ıraazı.
- Selki: Kök cibek tondun bulası,
Kagazdının içinde,
Toktonoy degen kudası,
Al kudasına ıraazı.
- Şurutay : Atamdýn közü ötkön soñ,
Karaygandın baarı ıylap,
Kaliñ kuşçu el ıylap,
Kazak, Kırgız teñ ıylap.
- Selki: Til bilbegen suu ıylap,
Dini katuu el ıylap,
Sıdıra bütkön tal ıylap,
Sızıp akkan suu ıylap. (KGE, 2005, ss. 160-163).

106. ARGUMAK İDİ BİNDİĞİ

Hatını: Arğumaq edi mingeni
 Kirevke edi kiygeni.
 Mahsı kiydi savurdan,
 Öte berdi devürden.
 Çayqalıb yengin teşledi.
 Beşgine kün devriğe,
 Oltırmay külgi başladı.
 Aq buğdaynifi nanını,
 Yapmas edim erinib,
 Bul künimnifi devride,
 İşşek qoynin goştını
 Yemes edim cerikib.
 Havlımda bazar yürgüzdi,
 Dest parçası yaman deb.
 Buhara parçası kiygizdi,
 Törimden ayna karatdı.
 Tal tarağı yaman deb,
 Şemşâd tarağ taratdı.
 Mingen atıfi kökmidi,
 Kökbedesi yoqmıdı.
 Balaların munğay tırıb
 Heç armanifi yoqmıdı.

Anası: Bileğim sındı seriden,

Çınarımdan aynlıb.
 Yüreğim çıqdı qapıdan,
 Şunqarımdan ayrılıb.
 Bulturği yılı şu künde,
 İpek edi örmeğim,
 Çınarımdan aynlıb
 Yığı boldı ermeğim.
 Ten-ten çınar tefi çıxar,
 Tepsingen atdan ter çıxar.
 Tenqurlarin kelgende,
 Ten salıb üyden kim çıxar.
 Qara bir neyze uşatdim,
 Kelbetin yerge töşetdim.
 Sırlı bir neyze uşatdim
 Sümbetin yerge töşetdim.

Apasi: Qapqağın tapsen aç a kör,
 Hayran qalgur qattıq yer,
 Qara yerde halqa yoq.
 Apasi küysin otıge.
 Kara yerin bağrında,
 Tenesi yatar, canı yoq.
 Bedeni yatar, canı yok.
 Çaraynanin közide
 Apasi küysin otıge.

Çarh urgen mirza zidir
 Gl aynanın kzidir.
 lgenge maqtab aytmayın,
 Aytuvli mirza zidir.
 Atlarge minse aynadey,
 Yerlerde yrse neyzedey,
 Manlayda tuqqan hlkerdey,
 Apasi küysin, aynamnin,
 Qantarıb qoygen tulpardey.

Sifilisi: Qamısını qay urdi,
 Elden haqın ay irdi.
 Qazıqdan atnı qaırdik,
 Ellerden atini irdik.
 arşı belbağ belide,
 Krinmeydi elide.
 Mingen atın alma kz
 Alma kzni mingende,
 Tegdimiken yaman kz.
 Suqsur edi, suq tegdi,
 Suna idi nazar değdi.
 Ygrik edi, oq tegdi.
 Qamaklar saldım kllerge
 Haber saldım ellere,
 Deregim elge tmedi.

Eşikler aldı gülheyir,
 Mevesi yoqdır beheyir,
 Sifilisi ölsin aynamnin.
 Balalarını munğaytırıb,
 Bu işinge kim qâyil.
 Eşikler aldı zığırdir,
 Zığırni dulge cübirdi.
 Toy qılamen değeni
 Yamamge buyurdi.
 Sandığmın sim idi,
 Aq yüzimnin nurı edi.
 Bolar-bolmas derd üçün
 Botadey özin söndirdi,
 Sifilisi ölsin, aynamnin.
 Asılgende âsmânım,
 Uçar bolsam qanatım,
 Çarh urgende çerbağım,
 Aylangende hayatım,
 Qonar bolsa revatım,
 Tartınmay kirer mekânım,
 Sifilisi ölsin, aynamnin.
 Qızğaldaqdey açılıb,
 Yerlerge ziya bolgenim.
 Bayçeçekdey açılıb,
 Gülide hazan urgenim.

Navdade savuq algenim,

Bergide savuq urgenim.

Ekin cayde egilib,

Bir kâse suvdey tkilib,

Sifilisi lsin, aynamnin. (E, 2000, ss. 127-129).

107. HACI BEY'İN AĞITI

Büyük odama da yazın yerimi

Geldi Azrail büktü belimi.

Çağırın emmimi versin elini

Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Anam kanlı yaşlar döker gözünden

Ederdim ışmar da bilmez sözümnden.

İsmaille Serdar çıkmaz gönlümden

Allah ısmarladık ben gidiyorum.

İhtiyar dedem de kapandı yere

Azrail almaya geldi bir kere.

Nasıl gideyim ben göz göre göre

Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Ebeciğim yaptırmış büyük evi.

Çıkarın hatırdan siz Hacı Bey'i

İşte ben gidiyom gelmem bir dahi

Allah ısmarladık ben gidiyom.

Ebeciğim yaptırmış büyük evi

Çıkarın hatırdan siz Hacı Bey'i

İşte ben gidiyom gelmem bir dahi

Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Şirin kardeşim de koyun suyumu
Çağırın babalığım ölçsün boyumu.
Akşama kalmadan koyun ölümü
Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Menevşe kardeşim ağlama boşa
Yazılmış kalem de bu garip başa
Hasiretlik kaldım kavim kardaşa
Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Emmimin veli de sordu halimi
Attırdı Ayşeye benim falımı.
Kardaşım Bıyıklı tutsun salımı
Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Yengem sultanca ağırdan ağlar
Kapandı gözlerim görünmez dağlar.
Küçücük çocuklar kalbimi dağlar
Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Büyük küçük hep başıma geldiler
Beni kaldırmaya karar verdiler.
Dostlar ağlar düşmanlarım güldüler
Allah ısmarladık ben gidiyorum

Boşaldı evlerde kalmadı kimse
 Çırpınar anam da bir dahi görse.
 Kabul olsa o da canını verse
 Allah ısmarladık ben gidiyorum.

Yakınlarının ağızlarından söylemelerle ağıt devam ediyor:

Babası: Oğlum düşte bile unutmam seni
 Boynu buruk burda koyuyon beni.
 Hasretlik ataşın sarıyor beni
 Hüküm büyük yerden kime ne deyim.

Oğlum böyle şeyler geldi başıma
 Yandı büyük küçük bu genç yaşına.
 Gücüm yetmez şu feleğin işine
 Hüküm büyük yerden kime ne deyim.
 Söyler İbrahim de yandı bir kere
 Ah dedikçe garip bağrım tükene.
 Kıymetli bayramlar döndü dikene
 Kader böyle imiş kime ne deyim.

Kahbe felek böyle olur mu acı
 Yıkılsın dünyanın sarayı tacı.
 Boşaldı evler de ben yalnız Hacı
 Hüküm büyük yerden kime ne deyim.

- Anası: Kahbe felek doyamadım tadına
Ağlayıp sızlarken kaldım ardına.
Uğrattı beni de çıkmaz derdine
Hüküm büyük yerden kime ne deyim.
- Dedesi: Oğlum yazdırayım sana bir ferman
Yaşım yüz oldu da kalmadı derman
İstemem dünyayı burada kalmam
Hüküm büyük yerden kuldun çare ne?
- Ebesi (Ninesi): Hasret ile öpe idim gözünü
Kadir mevlam kabul etmez sözümü.
Şah Abdal Musa'ya sürdüm yüzümü
Kabulsüz duayı kılsan çare ne?
- Amcası: Bindirdim paytona getirdim doktor
Eceli tamamdır çaresi yoktur.
Kadir mevlam da ettiği çoktur
Bir şey gelmez elden bunda çare ne?
- Yengesi: Ah çeker yengesi yandı yürekten
Benim umudum da geçti felekten.
Gece gündüz kurtulmadım dilekten
Yandı benim kalbim bundan çare ne?

Babası: Kahbe felek nice verdin zulumu
 Kırdın benim kanadımı kolumu.
 Düzelerden de sarpa koydun yolumu
 Yandık biz yürekten elden çare ne?

Anası: Kahbe falek bir oğlumu vermedin
 Bu dünyada ölüm varmış bilmedim.
 Everip te muradına ermedim
 Yansam tutuşsam da bundan çare ne?

Dedesi: Hey erenler buna garim erişti
 Ecel geldi dil damağa yapıştı.
 Yüklendi barhana kervanı göçtü
 Bozulmuş evleri yapsan çare ne.

Ebesi: Ufacıktan beşiğini salladım
 Geceleri ninni çekip ağladım.
 Alıp kucağıma gönül eğledim.
 Yandım kül oldum da elden çare ne?

Amcası: Oğlum müddetin de kalmadı tamam
 Doktor sözlerine bir daha kanmam.
 Yaktı hastaları yanına varmam
 Kader böyle imiş bundan çare ne?

- Yengesi: Kokulu sular dan koydum ocağa
 Çırpındıkça sığmıyordu kucağa.
 Büyük karyolayı yazdık bucağa
 Kader böyle imiş bundan çare ne?
- Babası: Kahbe felek beni güldürdüm sandın
 Verdiğin emaneti elimden aldın
 Büyük evlerde ben yalnız kaldım
 Yandım yürekten de elden çare ne?
- Anası: Kahbe felek bir beşiğe belerken
 Ninni çekip garip gönlüm eğlerken
 Gece gündüz bir keramet beklerken
 Yansan ağlasan da dilden çare ne?
- Dedesı: Ağlayı ağlayı görmüyor gözüm
 Büyüğe küçüğe geçmiyor sözüm
 Ağrıyor kollarım tutmuyor dizim
 Ağlasan tutuşsan gözden çare ne?
- Ebesi: Vardimeczaneden ilacın aldım
 Mevlam gençliğini boşuna saldın.
 Kimsesiz parklarda yalnız kaldım
 Yansan ağlasan da bundan çare ne?

Amcası: Yengesi der ki de kurumaz yaşım
Dünyada gülmedi şu garip başım.
Eğildi belimde döküldü dişim
Kansan ağlasan da bundan çare ne?

Yengesi: Söyler İbrahim de boş idi dünya
Ana takdirinde yazılmış böyle.
Kullar kabahatsız Allaha söyle
Hüküm büyük yerden kuldan çare ne? (Asan, 2009, ss. 79-83).

108. JAMBIL-QULMAMBET

Qulmambet: Qulmambet meniñ atım qulan ayan,
 Meniñ qulan ekenim täñirge ayan,
 Alban, Dulat jıyılıp bata berse,
 Keñes aytıp jırlayın etip bayan.
 Qara küñniñ balası Istı baqır,
 Kim ölse soğan tüser zaman aqır,
 Jambıl degen bar deydi bir nemesi
 Aqın bolsa ol neme qayda jatır?
 Bügingi kün elevsiz qalğanmenen,
 Erteñgi kün şavjaydan alar aqır.
 Seyitbattal, Er-Äliniñ soğısında,
 Ne bolsa da bolıp qalsın, jıldam şaqır!
 Birevdi Jambıl degen el maqtaydı,
 Erkek qoyday quyrıgın salmaqtaydı,
 Aqın bolsa qayda otır ol nemesi,
 Körelik onı nege ardaqtaydı.
 Qudeke kisi jiber Jambılıña,
 Jambıldı bolar ma eken aldıruvğa?
 Alban, Dulat tobında men bir jorğa,
 Menimen jarar ma eken saldıruvğa?
 Toptan ozğan o dağı jüyrik bolsa,
 Keşikpey şapşañıraq şaqır munda!
 Jambıldı Qudaybergen alıp keldi,

Jıyılğan hálayıqtıñ bári kördi,
 Jambıldı ol Qulmambet körgennen soñ,
 Jambılğa sonda turıp bılay dedi,
 Basqası bolmağan soñ ayaq ılav.
 - Bolğanda jol ağadan, ton jağadan,
 Arlan böri soğadı tav sağadan,
 Bas qosıp baǵlandarmen qalmaq üşin
 İzdenip kelip turmın Qarqaradan.
 Avzında sälemiñ men amanıñ joq,
 Ülğisiz körgenim joq sendey nadan.
 Jürmegen omaqasıp orğa tüsip,
 Ömiri kişilikke baspay qadam.
 Öleñşi örşelengen tolıp otır,
 Biri köşip, birevi qonıp otır.
 Mısalı dünyeniñ sol sekildi,
 Bári de körmegendey bolıp otır.
 Öleñşi tolıp otır köbelektey,
 Toğız aqın tolğanıp tönirektey,
 Nemene báriñdi de basıp ötpey.
 Qamalıp qam terige bürmelenbe.
 Alban, Dulat bári kep atqa minse,
 Degeniñ Üştanbalı keregi joq.
 Alban ağa bolğanda Dulat ini,
 Sözinde Qulmambettiñ bar ma mini;

Alban, Dulat bəri kep ayğay salsa,
 Şapıraştınıñ ne bolar körgen küni.
 Domalaqtıñ tört ulı esen bolsa,
 Sirä jeñbey qoymaspın bugün seni.
 Jöndelip jüytkuvşem jönsiz jerden,
 Men javğa aldırmavşem älsiz jerden.
 Mıltıqqa tütep turğan qarsı şavıp,
 Asıqşan ajalıña kelşi bermen!
 Bolğanda men aqsunqar sen bir tavıq,
 Sen ateş ayğaylağış avıq-avıq,
 Bolmasa atı şıqqan Süyimbayıñ,
 Basqasın qoyu kerek jılı javıp.
 Ajal türtip jürmesin añdamastan
 Oqtavlı aq pernege qarsı şavıp.
 Jambıl-au, Alban da ağan, Dulat ta ağan,
 Ne qılsa da artıq dür senen bağam.
 Qasqarav Nurqanniñ jılqısın men qaptatsam,
 Qırılar Şapıraştı buzav, tanañ.
 Bulbul qabaq bastanğan Ekeyim-ay,
 Julıp alıp basiñdı keteyin be-ay,
 Ne dep aytqalı otırsıñ bul öleñdi,
 Tübine taza taqır jeteyin be-ay.
 O, Jambıl bugün bolar urın toyıñ,
 Erteñgi kün boladı däl şın toyıñ,

Tobıqtay tüzuv jerden jol tappaysıñ,
 Babanıñ men qaptatsam qalıñ qoyın.
 Añlaşı, Alban bay ma, Dulat bay ma?
 Seniñ bayıñ Şolaqbay, Dulattay ma?
 Qalıñ jatqan keleyin Maylı bayğa,
 Munan soñ men baramın Bektembayğa,
 Tarpañ men Toqseyittey begiñ qayda?
 Jüz miñ teñge sandıqta şirip jatır
 Balası Niyazbektiñ Särsembayda.
 Däme etken sarı maydan kevden qayda,
 Jambılım, endi keldiñ urar sayğa.
 Oyiñ bar aytıspaqqa menimenen,
 Tübinde kimge zıyan, kimge payda.
 Balası Ötegeniñ Nuraqan bay,
 Han Şöybek qaraviñ körde jatır bılay.
 Köbikbay, Qarabaymen alıs jatır,
 Satıbaldı, Qanaydı qaytesıñ-ay.
 Jäne bar Tilevqabil, Üsembayım,
 Söyleydi şarşı topta bulbuldayın.
 Alma tartqan kisige at beredi,
 A Jambıl, biluvşi meñ muniñ jayın?
 Tağı bar Jayılmısta molla Sätim,
 Baq pen qıdır izdep kep jalğasatın.
 Dävleti Segizbektiñ serke boldı

Salmağı qorğasında y qol basatın.
 Bay bolğan Ormaqayğa qızır darıp,
 Smayıl kelgen edi qajı barıp.
 Solardıñ ülgı körgen urpağı edi,
 Soğayın er Mäñkeni avızğa alıp.
 Alpıspay Mälikpenen tağı da bar,
 Qalay aytsam sıyğanday şağı da bar.
 İdrıs qos totım men er Şumanaq,
 Keñ beyil, ketpes dävlet bağı da bar.
 Amanjol Qasqaravda, bek Noğaybay,
 Tüp-tügel mal men bastıñ bäri de say.
 Erte jatıp, keş turğan öñşeñ sarbaz,
 İşkeni şay bulardıñ, jegeni may.
 Atası qızır şalğan Maldıbaydan,
 Pirim mädet tiledim Äjibaydan;
 Küyki tuğır sekildi bir nemeni alıp keldiñ
 Äytevir birevimizden tögildi ayran.
 Şapıraştı söyleseñ jamanım joq,
 Şüvu deseñ bäriñ jüyrık şabanıñ joq,
 Kirip kelip esikten ündemeysiñ,
 Ülkenge sälemiñ joq, amanıñ joq.
 Ündemey kirip keldiñ taypaq qara,
 Öziñ qanday, men qanday bayqap qara,
 Ülkenge sälemiñ joq, amanıñ joq,

Ne basiña kün tuvdi düzi qara.
 Ey Jambıl, ündemeysiñ dertiñ bar ma?
 Ündemeske qılğan bir sertiñ bar ma?
 Şapqanmen sıriñ mälim Şapıraştı,
 Ustasar menimenen kertiñ bar ma?
 Men aytsam aytam qalıñ baylığımdı,
 Dulattan jıyıp jürsiñ şaylığıñdı;
 Alban, Dulat jıyılıp bata berdi,
 Buzbaydı jandaral da jarlığımdı;
 Aşuvlansañ aspandı tastap jiber,
 Sen de ayanbay qıymılda barlığıñdı!..

Jambıl: Qızğanşa ayğay şıǵıp, edim salğır,
 Söyleseñ är nemeni tiliñ şalgır;
 Kelgen jerden söyleysin tuvra tistep,
 Qalayşa şayqaqtaysıñ täñiri alğır?
 Söylesem öleñimdi tüpten bermen
 Quyılar söz nöseri kökten, jerden;
 Mıltıqta tütep turğan men bir peston
 Asıqsañ ajalıña kelşi bermen.
 Şüvu dese jüyrik ozar mınav qoldan
 Demey kör, eski aruvak, alıp qoldan,
 Qarasay dem bere gör, meniñ babam,
 Söyleyin buvdaqtatıp oñ men soldan.

Qulmambet sen jaqsı da men jaman ba?
 Aqında sen jüyrik te, men şaban ba?
 Qarasaylap qosılsam bir büyirden,
 Aqırında ketersiñ bas amanğa!
 Uşalmas qara bürkit qalıqtamay,
 Qulmambet söz söyleysiñ anıqtamay;
 Aytatuğın kisiniñ özine aytqın,
 Delbe kezek kisidey şalıqtamay!
 Erligim erligiñe döp keledi,
 Baylığıña baylıgım ep keledi.
 Kisini dım bilmeytin tapqanday-aq,
 Esirip körgen jerden entelediñ.
 A Qulmambet, Qulmambet,
 Ağıp jatqan suvmen ket!
 Suvmen ketsen el işer,
 Suvdan şıqqan buvmen ket!
 Onda da kesiriñ tiyedi,
 Qızarıp batqan künmen ket!
 Kün de qayıp şığadı,
 Ottan şıqqan külmen ket!
 Külden avruv juğadı,
 Qarañğı tuman tünmen ket!
 Tün de qayıp keledi,
 Asqaralı tavmen ket!

Tavdı da halıq mekender,
 Kesiriñ juğar, Qulmambet,
 Quv päleket arman ket!
 Taz Qulmambet sen bolsañ,
 Men de aldıña tartayın
 Maqtan qılar jayımdı,
 Arqalarsıñ uvayımdı,
 El baylığın qaptatsam,
 Bolatın äli-aq toyıñ bar.
 Jılqısıñ bir şeti,
 Almatıñ özeninde,
 Bir şeti Qara qıstaq
 Kästekiñ kemerinde,
 Nesi bolmas qudanıñ bererinde.
 Buğan qayıp jetesin,
 Jalğan söylep ne kerek,
 Aytayın sözdiñ tötesin.
 Jılqısıñ şetine
 Jaramdı atpen sabavlap,
 On künde ären ötesin.

Qulmambet: Osını tülen türtti ğoy, quday tala,
 Japanda jalğız quray bolmas pana!
 Beglik penen baylıqtan söz qozğasam,

Kötkenşektep qaşarsın bayğus bala.
 Qalayşa bolıp otırsıñ irğay moyın,
 Az kidirseñ boladı seniñ toyıñ –
 Jalpı Dulat bul jaqta jata tursın,
 Babanıñ men qaptatsam qalıñ qoyın.
 Tura tur, tağı aytayın köptigimdi,
 Köptikten aytsam üzemin şettigiñdi,
 Şapıraştı küyiñmen baylıq aytıp,
 Örlikpenen körsetpe öttigiñdi!

Jambıl: Men barayın tömengi
 Asıl menen Şıbilğa,
 Mıqtı bolsañ Qulmambet,
 Küreskennen jıǵılma!
 Bu jaqtağı Dulattı
 Tastay bere asıǵıp,
 Babağa barıp tıǵılma!..
 Babañ qoyın buv qılıp Aruvaqqa urınba!..
 İsnärse qanşa aytqanmen ete almaysıñ,
 Bultırap men turǵanda kete almaysıñ.
 Adamdıqtı ayt, erlikti ayt, batırılıqtı ayt,
 El birliğin saқтаған tatuvlıqtı ayt.
 Qarınbayday sarañdar tolıp jatır,
 Onı maqtap ävre bolmay jöniñe qayt!

Qulmambet: O, jazğan, Alban bay ma, Dulat bay ma?

Babanı aytım tursın dep, Dulat jayğa,

Seniñ eliñ adamı bayğus eken:

Qazınalı oylağan Dulattay ma?

Jeti miñ qoy qorada şuvlap jatır,

Bes miñ qulın jelide tuvlap jatır,

On tüyege köşkende jambı artadı:

Abekemniñ tikenı jibek şatır.

Bul jerden seni jeñbey ketemin be?

Aqşağa toltırarmın etegiñdi.

Alban jağı toqtasın munımenen,

Qasqaravdan salayın Öteğendi.

Balası Öteğenniñ Naraqan bay,

Bilemisiñ miñ jılqılı jatır qanday,

Satıbaldı, Estimes, Almaq-Salmaq,

Bärin birdey aytamın birjolata-ay.

Şenet qaldı tağı da buv jağında

Jaratqan onı da artıq patşa quday

Jambıl: Kerek bolsa aqşanı

Köp qapqa salıp aldırğan,

El köşkende qazınasın

Alpıs narğa arttırğan.

Asıl kilem japtırğan,
Jibekten arqan tarttırğan,
Älemdi alıp baylığı,
Äsemdigin arttırğan.
Olay bolsa öktendep,
Alatavdı bökterlep,
Budan da sırğıp öteyin;
Qalay aytsañ olay ayt,
Qulmambet sağan töteyin.
Budan şırğıp ayañdap,
Kästekke barıp jeteyin.
Ol Kästekti jerlegen,
Eresi suvday örlegen,
Suranşı, Savrıq batırım,
Şenine duşpan kelmegen.
Aq kirevke jamılıp,
At ketpegen kemerden.
Sadağın belge baylanıp,
Javğa qılış sermegen,
Qamın oylap halqınıñ
Tar kezeñdi bermegen.
Tayatın tilep alıstan,
Tuğırda turıp jem jegen.
Barayın endi ayañdap Sıpatayğa,

Aytpay onı ketpeymın tegi jayğa;
 Ulı jüzdiñ tiregi batırım ğoy,
 Bir bolmağan ıǵay men sıǵayıña.
 Qayıru qaraşıǵa sonday jaqsı,
 Qandırar suvsındatıp qant pen şayǵa.
 Baylıq, bańıt tek onıñ erliginde:
 Erlikpen el namısın berdi kimge?
 Öñkey sasıq baylarıñ sen maqtaǵan
 Qoldarınan boq kelmey jür ömirde.
 Kimiñ bar Sıpatayday tönerekte,
 Arǵımaq miñgizedi al kerekke.
 Tügendep bir jumada bola almaydı,
 Kösilтип qamşı basıp kökserekke.
 Erligi men jomarttıǵı jannan asqan,
 Paydası tiyip jatır künde köpke.
 Kim maqtamas qayırımdı er Sıpataydı,
 Dävletimen oraǵan Alatavdı,
 Qanşa halıq aralap jürsem daǵı
 Jalǵanda körgenim joq onday jandı.
 Bul sözdi munda tastayın,
 Sabır qılıp saspayın,
 Teriskey tursın jayına,
 Küngey jaqtan bastayın.
 Ol küngeydi jerlegen,
 Jelmaya minip jelmenen,

Öрге salsañ örlegen,
 Jer jännätin jerlegen,
 Bayteli, Kamen, Dävletti,
 Japek penen törtevi
 Bäri erler ävletti.
 Öneri asıp är jannan,
 Tüzegen köşin sävletti.
 Asıqpay tıñda, Qulmambet,
 Beremin kezek nävbetti.
 Onan beri asayın,
 Teriskeyge qadam basayın,
 Joğarğı şeti Mırzabek,
 Bäri de öñşeñ qarakök,
 Arğı atası Qaşke – qaradan han bolğan,
 Qılğan isi Äbilpeyiske tañ bolğan.
 Aruvaqtı er bolıp,
 Alqabımen el bolıp,
 Sonday-sonday jan bolğan.
 Tömengi şetten aytayın:
 Äli menen Nurabay-
 Er Qaşkeniñ tuqımı,
 Atası javğa attanıp,
 Javdı körse şattanıp,
 At quyırığın buladı,

Eliniñ basın quradı.
Onan bılay öteyin,
Köziñdi seniñ kör qılıp,
Köldeneñdep keteyin.
Erterek jürip entelep
Serek tasqa jeteyin.
Serek tastı jerlegen,
Baylıǵı tasıp köl degen,
Qıylıbay ulı Qojambet,
Kök boranday tütegen,
Kökregine qudayım,
Toqımay nurdı bitegen.
Ayǵa bilep azuvın
Aspanǵa qolın siltegen.
Köterilse talayım,
Tüstik jerge toqtamay,
Orınsız mıltıq oqtamay,
Ötegen, Qazbekke barayın.
Sol jerde jatqan otan dep,
Atamız qılǵan meken dep,
Ibrayımniñ altı ulı,
Altavı da arıstan.
Duşpanın tabanına janısqan
Qazaqtıñ qamqor erleri,

Qaruvlïmen qađısqañ,

Azuvlïmen alısqañ.

Uva Qulmambet, söz tıñda,

Baylarım dep salmaqtañ,

Ne qılasın qur maqtañ

Öñkey aqmaq esekti.

Eldin sıyqın ketirgen

Kesip qıp ötirik-ösekti. (KÖA, 2014, ss.53-63).

109. REYHANÎ

Dedim: “Bülbül ne ötersin?”

“Ötmek benim vadam.” dedi.

Dedim: “Çölde ne yatarsın?”

“Eşim var aradım.” dedi.

Dedim: “Sevda ile savaş.”

Dedi: “Evme yavaş yavaş.”

Dedim: “Gurbet elde dolaş.”

“Gezdim adım adım.” dedi.

Dedim: “Erken ne ötersin?”

Dedi: “Ermektir hevesim.”

Dedim: “Leyla sever misin?”

“Mecnun benim adım.” dedi.

Dedim: “Deryaya daldın mı?”

Dedi: “Sen murat aldın mı?”

Dedim: “Hiç ayrı kaldın mı?”

“Ben o yardan yadım.” dedi.

Dedim: “Gurbeti sezdin mi?”

Dedi: “Bir şerbet ezdin mi?”

Dedim: “Dünyayı gezdin mi?”

“Ben benden çıkmadım.” dedi.

Dedim: “REYHAN düştü zare.”

Dedi: “Ne bekler avare?”

Dedim: “Gel gidelim yare.”

“Kırılmış kanadım.” dedi. (Düzgün, 1997, s. 50)

110. ZABİT

Dedim, ey nazenin qaşların yaydı,

Dedi, qövsü qüzel kamanıdı bu.

Dedim, dost camalın te'n eder aya,

Dedi, gözelliyin nişanıdı bu.

Dedim dilber, men sevmişem ha seni,

Dedi, nesib etse yaradan qeni,

Dedim, sine üste algilen meni,

Dedi, merd iyidler meydanıdı bu.

Dedim, sallanışın min cana deyer,

Dedi, belke huri qılmana deyer,

Dedim, qoynun içi rizvana deyer,

Dedi, aşıkların mekanıdı bu.

Dedim, zülfün mat eyledi sünbülü,

Dedim, sen ne bildin ağılsız deli,

Dedim, açılıbdı camalın gülü,

Dedi, fesi-i bahar zamanı bu.

Dedim, sen Zabit'e etgilen vefa,

Dedi, men aşiqe vermenem cefa,

Dedim lebin emen, bulur mu şefa,

Dedi, xestelelerin dermanıdı bu. (ATE, 1993, s. 83).

111. AMAN METCAN

Işqdän hal sordim, ul:

“Işq, hal ermäs!” dedi.

“Işq, äytil qismätim?!”

“Işq, fal ermäs!” dedi.

“Işq, suvrät hädyä et!”

“Işq, bu mä’na!” dedi.

“Işq, derdiñ öldirür!”

“Işq, bu däva” dedi.

“Işq, hämrah ol!” dedim.

“Işq, sarban! dedi ul.

“Işq, kel sağındım äy!”

“Işq, ärman!” dedi ul.

“Işq, sen qalbimdäsän!

“Xatiriñ cämmü?!” dedi.

“Işq! Diydar istädim!”

“Işq özi kämmü?!” dedi. (Özbay, 1994, s. 121)

112. MOLLA NEPES. GÜLGE ROWAN

İstedim baglarga girdim

Bakmışam gülge rowan

Gol uzadıp gunça tirdim

Özüm edip onda seýran.

Görüp roýum ol gülüstan

Özün kıldı bizden pınhan.

Ýörüp men ýeter diýp aman

Kılıp ımaratım weýran

Bararam Hakiñ özüne

Ýüzüm düşse gül ýüzüne

Bilmedim ildim gözüne

Böküp çıkdı totı-reýhan

Gol uzadıp ol gülşene

Ýapraga saldim peşene

Ol çıkmaz bizden üýşene

Gorkdum görer diýip bagban

Gatışmışdır gızlar bilen

Bagı-bossan uzlar bilen

Girip kölge gazlar bilen

Eýledi özüne watan

Diýdim: “Ýarga tutup ýüzüm”

Diýdi: “Git görmesin gözüm”

“Diňle” diýdim “Bardır sözüň”

Diýdi: “Arz jaýıdır diwan”

Diýdim: “Gül dek roýuň üçin”

Görkezmeýin ýaýdı saçın

Gol uzadıp tutsam ujın

“Günä kıldıň” diýdi “Perman”

Permanga gızlar ýetişdi

Gızıl-al alma atışdı

Ýüregim oda tutaşdı

Diýdim: “Jana goýduň arman”

NEPES diýer men kapasda

Gözüm ýaşı galıp ýasda

Ýar bizni kowdı terhosda

Bergil Huda bizge iman. (Kaya, 2008, ss. 6-8).

113. ÂŞIK HASAN

Bilmem sarhoş mudur uykudan kalkmış

Taramış zülfünü gerdana dökmüş.

Beyaz ellerine al kına yakmış

Dedim öpüşelim dedi ki yok yok.

Dedim selvi nedir dedi boyumdur

Dedimbu güzellik dedi soyumdur.

Dedim bu cilveler dedi huyumdur

Dedim kocuşalım dedi ki yok yok.

Dedim ölüm yok mu dedi aynımda

Dedim öz vebâlim dedi boynumda.

Dedim turunçların dedi koynumda.

Dedim koklaşalım dedi ki yok.

Dedim yanakların dedi gülümdür

Dedim kâkülün dedi sünbülümdür

Dedim garip Hasan dedi kulumdur

Dedim sarmaşalım dedi ki yok. (Kaya, 2008, s.156).

114. ERZURUMLU EMRAH

Sabahtan uğradım ben bir fidana

Dedim mahmurmusun dedi ki yok yok.

Ak elleri boğum boğum kınalı

Dedim bayram mıdır söyledi yok yok.

Dedim inci nedir dedi dişimdir

Dedim kalem nedir dedi kaşımdır.

Dedim on beş nedir dedi yaşımdır

Dedim daha var mı söyledi yok yok.

Dedim ölüm vardır dedi aynımda

Dedim zulüm vardır dedi boynumda

Dedim ak memeler dedi koynumda

Dedim ver ağzıma söyledi yok yok

Dedim Erzurum nen dedi ilimdir

Dedim gider misin dedi yolumdur.

Dedim Emrah nendir dedi kulumdur

Dedim satar mısın söyledi yok yok. (THŞA, 2008, ss. 218).

115. MAHTUMKULU. KÖŇÜLDİR WEÝRAN

Diýdim: «Ýüzi tabana». Diýdi: «Meñzär!» Meňli han.

Diýdim: «Goýduň armana». Diýdi: «Köňüldir weýran».

Diýdim: «Ölerem imdi». Diýdi: «Galar sen aman».

Diýdim: «Ok kirpikleriň». Diýdi: «Gaşlarym keman».

Diýdim ki: «Puşeş geýmiş». Diýdi: «Dony-zerefşan».

Diýdim: «Ýüzde hallar bar». Diýdi: Roýda güller, heý».

Diýdim: «Gumry zybandyr». Diýdi: «Şähdi-diller, heý».

Diýdim: «Gel, sen habarlaş». Diýdi: «Biler iller, heý».

Diýdim: «Ol ne serwidir?» Diýdi: «Inçe biller, heý».

Diýdim: «Tawus ne kaýdan?» Diýdi: «Jaýy-Hindistan».

Diýdim: «Gijäň garaňky». Diýdi: «Ukuda Aýym».

Diýdim: «Kimler ýasawul?» Diýdi: «Kirpigim – ýaýym».

Diýdim: «Kaýda mesgeniň?» Diýdi: «Lämekan jaýym».

Diýdim: «Zerefşan erer». Diýdi: «Köwserdir çaýym».

Diýdim: «Ondan ber maňa!» Diýdi: «Istärmiş bijan».

Diýdim: «Bu ne tütündir?» Diýdi ki: «Gara marlar».

Diýdim: «Gorkaram ondan». Diýdi: «Il-u gün zarlar».

Diýdim: «Sözüň aslyny». Diýdi: «Sorar, duýarlar».

Diýdim: «Syry paş etdiň». Diýdi: «Aýtmyş aýýarlar».

Diýdim: «Ölüm bar saňa». Diýdi: «Saňa hem perman».

Diýdim: «Éý, Magtymguly!» Diýdi: «Gözler ýaş bolar!»

Diýdim: «Ol ne oglandyr?» Diýdi: «Size baş bolar».

Diýdim: «Ýakyndyr Käbe». Diýdi: «Köne daş bolar».

Diýdim: «Ýagşy zamandyr». Diýdi: «Bu hem düýş bolar».

Diýdim: «Imdi gider men». Diýdi: «Gitseň, bar aman!». (Mahtumkulu, 2014, s. 174).

116. ABDUREHİM ÖTKÜR. UÇRAŞQANDA (Bir şairğa teqlit)

Seher körgeñ çéğim közüm sultanini
 Didim sultan musen? U didi yaq yaq.
 Közliri yalqunluq, qolliri xéniliq
 Didim çolpan musen? U didi yaq yaq.
 Didim isming nime? Didi Ayxandur,
 Didim yurtung qeyer? Didi Turpandur.
 Didim başingdiki? Didi hicrandur,
 Didim heyran musen? U didi yaq yaq.
 Didim ayğa oxşar, didi yüzüm mu?
 Didim yultuz kebi, didi közüm mu?
 Didim yalqun saçar, didi sözüm mu?
 Didim volqan musen? U didi yaq yaq.
 Didim qıyaq nedir? Didi qaşimdur,
 Didim qunduz nedir? Didi saçimdur,
 Didim on beş nedir? Didi yaşimdur,
 Didim canan musen? U didi yaq yaq.
 Didim déngiz nedir? Didi qelbimdur,
 Didim rena nedir? Didi lévimdur,
 Didim şéker nedir? Didi tilimdur,
 Didim bir ağızime? U didi yaq yaq.
 Didim zencir turar, didi boynumda,
 Didim ölüm bardur, didi yolumda,
 Didim bileyzükçu? Didi qolumda,
 Didim qorqar musen? U didi yaq yaq.

Didim niçün qorkmassen? Didi Tengrim bar,

Didim yeniçu? Didi xelqim bar.

Didim yene yoq mu? Didi rohim bar,

Didim şükran musen? U didi yaq yaq.

Didim istek nedur? Didi gülümdur,

Didim çélişmaqqa? Didi yolumdur,

Didim Ötkür nimengdur? Didi qulumdur,

Didim satar musen? U didi yaq yaq. (Öztürk, 2021, s. 40)

117. EMİNÎ

Yol gardaşım bugün sual eyledi:

Dedi: “Dosta gider misin?” “Giderim.”

Dedi: “Zavallısın garip dünyada.”

Dedim: “Ben Mecnun’dan daha beterim.”

Dedi: “Mermer misin?” dedim: “Çamurum.”

Dedi: “Pişmemişsin.” dedim: “Hamurum.”

Dedi: “Dolu musun?” dedim: “Yağmurum.”

Dedi: “Karga mısın?” dedim: “Öterim.”

Dedim: “Lav eyleyip yandırma beni.”

Dedi: “Bu deyip de kandırma beni.”

Dedim: “Artık anıp andırma beni.”

Dedi: “Kızgın mısın?” dedim: “Çatarım.”

Dedi: “Senin aklın kalmamış, niye?”

Dedim: “Onu dosta ettim hediye.”

Dedi: “Şu âlemde gezdin ne diye?”

Dedim: “Divaneyim, aşktır katarım.”

EMİNÎ’yim artık dertleştik bitti,

Dünya handır, yolcu çok geldi gitti,

Dedi: “Seni böyle kimler eytti?”

Dedim: “Pirin eşiğinde yatarım.” (Kaya, 2008, s.156).

118. HAMİD MAKŪ. NEYLERSEN

Dedim, canım alışsı, ey gönül, cananı neylersen?

Dedi, cananesiz ey bimürvet, canı neylersen?

Dedim, düşcek hevayı-eşqe el çekdim heyatımdan,

Dedi, divanelikden el götür dünyanı neylirsen.

Dedim, bimarî-eşqem derdime sidq ile derman et,

Dedi ehinde sadıqsen eger dermanı neynirsen.

Dedim görcek seni tutdum teriqi-Şeyx Senani,

Dedi, düz yol budur ger istesen, imanı neynirsen.

Dedim, ahım odu eflake ovc etmiş nedir çarem?

Dedi, sebr ixtiyar et, nalevo efğanı neynersen.

Dedim, cemiyeti dil cemidir her tari-zülfünde,

Dedi, bir özge behs aç, qisseyi-pünhanı neynirsen.

Dedim, Mecnun kimi sehraye düşdüm şövqi-veslinde,

Dedi, eşq ehli olsan eger sero samanı neynersen.

Dedim, ferman nedir can vermeye rahında müştâqam,

Dedi, HAMİD, bu işde sey qıl, fermanı neylersen. (AIKTE, 1997, s. 47).

119. BİR NIÇE MYSAL

Ugradym Ylýasa, duşdum Hydyra,

Köňlüm içre geldi birniçe mysal.

Gol göterdim, durdum nyýaza, nezre,

Diýdim: “Rugsat bolsa, aýdaýyn sowal”.

Diýdim: “Nedir bu dünýäniň dirligi?”

Diýdi: “Ýatsañ düýşdür, turaňda – hyýal”.

Diýdim: “Ýa, Rep, dünýä näge meñzeýdir?”

Diýdi: “Garry zendir, ýüzünde ýüz hal”.

Diýdim: “Nedir mülki-jahan söýgüsi?”

Diýdi: “Derdeserdir, ýa boýna webal”.

Diýdim: “Dünýä üçin nedir bahsy-jeň?”

“Bihuda bogaz ýyrtmak, ýersiz galmagal”.

Diýdim: “Ähli-zaman näge bent olmuş?”

“Ogul, gyz söýgüsi, jem etmäge mal”.

Diýdim: “Bu söýgüden, maldan ne hasyl?”

“Ýygmagy gaýgydyr, gitmegi melal”.

Diýdim: “Ähli-zalym ne taýpa durur?”

Diýdi: “Gurtdur, itdir, pişikdir, şagal”.

Diýdim: “Ondan nefsim niçe ram olur?”

Diýdi ki: “Pir olan ile güwşmal”.

Diýdim: “Bende jähdi başa bararmy?”

Diýdi: “Barmaz, istemese Züljelal”.

Diýdim: “Ýa, Rep, kethudalyk niçedir?”

Diýdi: “Hepde – eşret, gaýgy – galan sal”.

Magtymguly, sözi dürdir bilene,

Başda huşuň bolsa, söze gulak sal. (Mahtumkulu, 2014, ss. 470-471).

120. VOHID LUQMON

Kunlar kunnadilar, lek kulmadilar,
Tunlar tunadilar, lek tinmailar,
G‘ullar siladilar, lek sinmadilar,
Jadiyim, yo, Haq! — de.

Tegramga til bilmas devorlar qurdim,
Darvoza solmabman, tentirab yurdim.
O‘zimni to‘rt tomon qibla deb urdim,
Jadiyim, yo, Haq! — de.

Yog‘langan tilimni yog‘iylar tildi,
Sabrni savadim, shaytonlar kuldi,
Ilonlar avradi, makrlar qildi,
Jadiyim, yo Haq! — de.

“Men kimman!?” suradim. “Qul”, dedi Tangrim,
“Ne qilay?” yig‘ladim. “Kul”, dedi Tangrim,
“Yupanch bormi?”, dedim. “GUL!”, dedi Tangrim,
Jadiyim, Yo, HAQ! — de. (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/vohid-luqmon/> adresinden erishildi).

121. ÂŞIK İHSANÎ

Odun kırıcıydı adı İlyas'tı.

Yanaştım yanına yüzünü astı.

“İşin nasıl?” dedim, bir küfür bastı,

Arkasından baltasını biledi.

“Bana bak arkadaş!” dedim, dedi: “Ne?”

Dedim: “Sen bir vatandaşsın.” dedi: “He.”

Dedim: “Kanunun var.” dedi: “Çekil be!”

Arkasından baltasını biledi.

Dedim: “İlin nere senin?” dedi: “Van.”

Dedim: “Çoluk çocuk.” dedi: “Sekiz can.”

Dedim: “Düzelecek.” dedi: “Ne zaman?”

Arkasından baltasını biledi.

Dedim: “Şu feleğin ocağı söne.”

Açıldı gözleri atıldı öne.

Dedim: “Dur bakalım.” dedi: “Ne güne?”

Arkasından baltasını biledi. (Âşık İhsanî, 1967, s. 24).

122. ÂŞIK İSLAMÎ

Dedim: “Pahalılık?” dedi: “Modadır.”

Dedim: “Artış varmış.” dedi: “Havadır.”

Dedim: “Nefes almak?” “O bedavadır.”

Dedim: “Ucuz bir şey..” dedi ki: “Yok yok.”

Dedim: “Puanların durumu nedir?”

Dedi: “En değerli yer Poli’dedir.”

Dedim “Ya Mutallo! O da öyle mi?”

Dedi: “Olmasa da öyledir e mi?”

Dedim: “Larnaka’nın denizi vardı.”

Dedi: “Türk kesimi oldukça dardı.”

Dedim: “Ya Limasol, o nasıl yerdı?”

Dedi: “Komisyonca tam bir mezbele.

En değerli semti etmez on TL.”

Dedim: “Nasıl olur, yasalar varmış.”

Dedi: “Yasa değil, tasalar varmış.”

Dedim: “Utanana bu büyük armış.”

Güldü, dedi: “Artık utanan yok yok.” (İslamoğlu, 1994, s. 43)

123. AMIR HUDOYBERDI. AYURMASIN O‘ZBEKISTONDIN

1

Dedilar: “Eng go‘zal ma‘vo qaysidur?”

Dedim: “Ona yurtim – baxt firdavsidadur!”.

Dedilar: “Nechun u muqaddas, ulug‘?”

Dedim: “Bobolarim bermish unga ruh!”

Dedilar: “Kecharsan ondin yo jondin?”

Dedim: “Ayurmasin O‘zbekistondin!”

2

Ey, Vatan, sen ila hayotim, borim.

Sen mening iymonim, nomusim, orim.

Necha azizlarim yotgan mozorim

Va erka dilbandlar erkin kezgan bog‘.

Ta‘rifing beqiyos – ojizdir kalom,

Sen menga qo‘shiqsan, qalbimga ilhom.

To abad bor ekan o‘zbek degan nom

Men uchun sen doim muqaddas tuproq.

Asrlarkim kelur Furqat fig‘oni,

Hinddan shoh Boburning sog‘inch, armoni.

Oh, qiyin uzmoqlik hijratda jonni,

Lolalar ko‘ksida qayg‘ulardan dog‘.

Dedilar: “Kecharsan ondin yo jondin?”

Dedim: “Ayurmasin O‘zbekistondin!” (20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/amir-xudoyberdi/> adresinden erishildi).

124. DAİMÎ

Birgün biri beni çekti sigaya,

Dedi: “Ozan mısın?” dedim: “Eyvallah.”

Dedi: “Sen mi kıydın, Hamza Ağa’ya?”

“Biz cana kıymayız, estağfurullah.”

Dedi: “Kışkırtmışsın solcu uçları,

Fırınlara saldırtmışsın açları.”

Dedi: “Bunlar anayasa suçları,

Şahidimiz beş vakitçi Nurullah.”

Çiftçi, işçi hamalların yekunu,

Atacakmış sırtındaki yükünü,

Devrimciyim diyenlerin kökünü,

Dedi: “Kazacağız.” dedim: “Maşallah!”

Dedim: “Yırtılırsın ham kaput bezi,

Sen gibi döne mi sanırsın bizi?

Yapabileceksen, yok bundan tezi.”

Dedi: “Görüürüz.” dedim: “İnşallah!”

DAİMÎ’yim toplum hakkı yiyenin,

Kanun diye kanunlara siyenin,

“Ben işçiden şerefliyim.” diyenin,

Birgün anasını beller Abdullah. (Orhan, 1999, s. 302).

125. SADIK AKINCI

Rastladım dün sabah bir demokrata,

Dedim: “Sarhoş musun?” dedi ki: “Yok Yok.”

Göbeği Hüt Dağı, ensesi katmer,

Dedim: “Semirmişsin.” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Kuyruk nedir?” dedi: “Refahtır.”

Dedim: “Menderes ne?” dedi: “İlâhtır.”

Dedim: “Mevlit nedir?” dedi: “Silahtır.”

Dedim: “Nişangâhı?” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Yıkıntı ne?” dedi: “İmardır.”

Dedim: “Ustası kim?” dedi: “Mimardır.”

Dedim: “Para nerden?” dedi: “Timardır.”

Dedim: “Mülk bedeli?” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Beş bin lire?” dedi: “Maaştır.”

Dedim: “Bütçe denk mi?” dedi: “Faraştır.”

Dedim: “Vaatler ne?” dedi: “Tıraştır.”

Dedim: “Sabunlu mu?” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Ya devrimler?” dedi: “Sakındık.”

Dedim: “Kına yok mu?” dedi: “Yakındık.”

Dedim: “Netice ne?” dedi: “Kalkındık.”

Dedim: “Atma bre!” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Vatan nedir?” dedi: “Arsamdır.”

Dedim: “Dalkavukluk?” dedi: “Yasamdır.”

Dedim: “Ya bankalar?” dedi: “Kasamdır.”

Dedim: “Altın n’oldu?” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Beyaz tren?” dedi: “Günahtır.”

Dedim: “Filo, uçak?” dedi: “Mübahtır.”

Dedim: “Giydiğimiz?” dedi: “Külahtır.”

Dedim: “Değişiriz.” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Gazeteci?” dedi: “Kodese...”

Dedim: “Muhlifler?” dedi: “Polise...”

Dedim: “Oğul, damat?” dedi: “Paris’e...”

Dedim: “İnsaf yok mu?” dedi ki: “Yok Yok.”

Dedim: “Devlet nedir?” dedi: “İmaret.”

Dedim: “İç siyaset?” dedi: “Ticaret.”

Dedim: “Dış siyaset?” dedi: “Ziyaret.”

Dedim: “Döviz var mı?” dedi ki: “Yok Yok.” (Kaya, 2008, s.303).

126. FEDAYÎ

Cihana Süleyman hüküm edince,

Her eşya emrine musahhar oldu.

Ona da üç sual sordu karınca,

Cevap veremedi, fikire daldı.

Dedi: “Sana Süleyman dediler, niçin?”

Dedi ki: “Bilmezem, bu sözün niçin?”

Dedi: “Kalbin selim olduğu için.”

Süleyman anlayıp hayrette kaldı.

Dedi: “Sana muti oldu, neden, bil.”

Dedi ki: “Bilemem, bu katı müşkil.”

“Dünyaya aldanma sakın fikir kıl.”

Süleyman başını sağa salladı.

Dedi: “Neden verildi, sana saltanat?”

Dedi: “Nedir bunun aslı, ne hikmet?”

Dedi: “Şükürünü bil ahretin gözet.”

Süleyman mikdar-ı haddini bildi.

Süleyman ağladı, ebsem oturdu.

Karınca bir çekirge budu getirdi.

Süleyman askerine tamam yetirdi.

Şahın huzurunda çok şeref buldu.

Ey FEDAYÎ, Halik'ı gör neyledi,
Mihr-i Süleyman'a mürşid eyledi,
Fasih lisan ile cevap söyledi,
İbret ile hicap perdesin sildi. (Çelebi, 1991, s. 351).

127. ÂŞIK HALİL. ÇİFTÇİLER İBRET ALSIN

Bu yıl benim tarlam mahsul vermedi

Ağzını havaya aç dedi bana.

Dedim tarlam niçin aklım ermedi

Bende değil, sende suç dedi bana.

Dedim tarlam, nedir kızdığın husus

Yoksa aramızı bozdu mu casus.

Karşılıksız vermek Allah'a mahsus

Söyle sen, ne verdin, hiç dedi bana.

Dedim tarlam; şaşım hayret getirdim

Elimi koynumda koydun oturdum.

Artık ben de vere vere bitirdim

Kalmadı özümde güç dedi bana.

Dedim tarlam; kulun kölen olayım

İstedğin nedir benden bileyim.

Biraz dinleneyim, kuvvet bulayım

Bir yıl nadas bırak, geç dedi bana.

Dedim tarlam; işte şimdi bilirim

Her ne dersen ona razı olurum.

Ben de cömertleşir memnun kalırım

Bolca su ver, gübre saç, dedi bana.

Dedim tarlam; daha var mı bu mudur

Istedigin gübre ile su mudur.

Gerekli hizmetin biri de budur

Çapa var, otumu seç dedi bana.

Dedim tarlam; peki, asi çıkmazsan

Bir gün yine başımıza kakmazsan.

Âşık Halil, sen de bana bakmazsan

Bırakırım seni aç, dedi bana. (Arı, 2009, s. 330).

128. DAİY

Men ul dildare uçresgen zemande,

Dedim: sendek gözel yoqdur cehande.

Dedi: köpdür gözel alemde, lekin

Meniñdek mehriban yoq heç mekande.

Dedim: bir bose etqıl mehribanlık,

Dedi: zer, bose sizge asmande.

Bilib ketti meniñ pulsizliğimni,

Qoyub bezm ehlini otluğ fiğande.

Oşul ra'na gözeldür, pultelebdur,

Barur körsetseler zer her qayande.

Cehan ra'naleridin tut kenare,

Bolur ne isteseñ emnu emande.

Evür yüz, Daiya, yahşi yemandin,

Tevekkül qil heme yahşi, yamande. (ÖE, 2000, s. 215).

129. ÂŞIK ŞENLİK

Gelinle gız vasfı imtihan oldu,
 Gız der ki mende var mücevher dürrü.
 Üğbe üğ var azam benzer billura,
 Yanar cemalimde çamçırak nuru.

Gelin der ki men getmişem yoluma,
 Gudretinden bülbül gonuf gülüme,
 İstedğim matlub keçif elime,
 Galmıyıf gönlümün bir intizarı.
 Kız der ki ne güzel neveste canam,
 Nakşı münakkaşta bezaslan sinem,
 Öz keyfime hem sultanam, hem hanam,
 Tanımam veziri, şahı, hünkârı.

Gelin der ki nahak söyleme haşa,
 Senden evvel men tüşmüşem o işe,
 Bir günde edersen beşyüz endişe,
 Hep artar fikrinin gamı, efkârı.

Kız der ki mende var bu hilâl gaşlar,
 Humar göz, bedir yüz, ibrişim saçlar,
 Hasretimi çeker havada guşlar,
 Esen rüzgâr ile durmam ruberi.
 Gelin der müştagam söhbete, söze,

El ele değende titrer var aza,
 Ganimet tafşırram şeftali, meze,
 Buse-i enfesten armağanları.
 Kız der ki, goncayam, faslı nevbahar,
 Elma yanah billur buhah mende var.
 Ağ gerdandan ahar abu zülâl ter.
 Derc eder gülaba, müşkü anberi.

Gelin der zevkimde sonalar öter,
 Her bir türlü cilvem nezaket satar,
 Ahşamlar olanda tâ subha kadar,
 Sararım sinemde sevgili yâri.

Kız da der ki, menem sürmeli maya,
 Sürahi gerdanın benzer minaya,
 Göyde bulutlardan ederim haya,
 Göstermem güneşe şûh-i didarı.

Gelin der, her işe olmuşam usta,
 Can feda eylerem vefali dosta,
 Kulaç gol boynumda, yüzün yüz üste,
 Teklifsiz emdirrem ağ memeleri.

Kız der ki elçiler tüşüp dalıma,
 Rica eyler ulusuma elime,

Çohlar emlâkini goyup yoluma,
Görünmez gözüne devleti, mah.

Gelin der, insana fiyetmi olu,
Meydanda satarlar hayvanı, mal
Eğer götürmezsen aldığın pulu,
İrusvay eylerler o iftihan.

Kız der ki, selviden sürahi dalam,
Bağı gülistanda açılıb lâlâm,
Yüz min hemgameyle alınmaz galam,
İlaçsız mümkündür mihnet güzarı.

Gelin der ki, kurma manasız cengi,
Atlas gumaşının satılır dengi,
Ağibet çekerler topu tufendi,
Yıharlar kalanı, burcu, hisarı.

Kız der ki, sonalar yüzer gölümde,
Sürmeli mayayam aşgın çölünde,
Bir gül goncam vardır hicap dalında.
Pünhan likap altda saklaram sırnı.

Gelin der ki, gadir gıymet yolu var.
Her bülbülün bir goncada gülü var,

El oğlunun yüzmin fitne feli var,
Gizli likap altdan alırlar sırrı.

Kız da der ki, emsalsızam birinci,
Çohlar hasretimnen olup zarıncı,
Möhreli sinemde mermer turuncu,
Emanet sahlaram goşa narları.

Gelin der ki, ahlı nohsan beybafa,
Hemdemsiz dünyada sürölmez safa,
Emanet sahibi durar mürafa,
Bir bir sennen hesap sorar defteri.

Sefil Şenlik içip aşkın gölünü,
Deli gönöl her hayalda bulunu,
Gelin ile kızın galmagalını,
Böyle ceng eyleyif gurdum bazarı. (Aslan, 1992, ss. 223-226).

130. KARACAOĞLAN

Bir kız ile bir gelinin ahdi var.

Gelin der ki giydiğimiz al olur.

Ala göze siyah sürme çekince,

Gören âşık dîvân' olur, lâl olur.

Kız der ki ben sözümü tuttururum,

Bağ u bahçama timar ettiririm;

Ergenlere mal, menâl sattırırım;

Beni gören başka başka hal olur.

Gelin der ki benim yüce başım var,

Yüce baş altında hilal kaşım var;

Ey kız, senin bir gececik işin var,

İkincisi kervan aşar, yol olur.

Kız der ki Sarı yıldız doğma mı?

Doğup doğup orta yere gelme mi?

Bir gecem de bin gecene değme mi?

Bozulmuş bahçada nasıl gül olur?

Karac' oğlan der ki dağlar meşesi,

İki güzel birbirine düşesi,

Biri güldür, biri gül menevşesi,

Karac' oğlan ikinize kul olur. (Karacaoğlan, 1985, s. 66).

131. KARACAOĞLAN

Bir kız ile bir gelinin bahsi var.

İkisinin cüdâ düşmüş arası.

Kadir Mevlam hûb yaratmış onları,

Hilâl hilâl kaşlarının arası.

Kız der ki al çiçeğin moruyum,

Yiğitlerin bedestende nuruyum,

El değmedik bir danecik arıyım,

Peteklerim mühürlüdür bal ile.

Gelin der ki yaylaları yaylarsın,

Çıkar yükseklerle seyran eylersin.

Kuzum gelin, niçin yalan söylersin?

El değmemiş arıda bal olur mu?

Almanın eyisi yüke tutarlar.

Çürük çarığın yabana atarlar.

Kız ile gelini bir mi tutarlar?

Yorma gelin, yorma, oğlan benimdir.

Gelin der ki kalk, gidelim pazara.

Uğradalım usul boyu nazara.

Beş, on türlü meyva gelir pazara.

Yetkini m'alırlar, yoksa hamı mı?

Kız der ki Sarı yıldız doğma mı?
Doğup doğup orta yere gelme mi?
Bir gecem de bin gecene değme mi?
Yorma gelin, yorma, oğlan benimdir.

Gelin der ki allı, pullu başım var.
Ak alın altında hilâl kaşım var.
Hey kız, senin bir gececik işin var.
İkincisi, sen de bana dönersin.

Karac' oğlan ben bu düşü yoramam,
Amel defterimi tutup düremem.
Gelin eyi, kıza kötü diyemem,
İkiniz de benimsiniz sevdiğim. (Karacaoğlan, 1985, ss. 66-68).

132. MOLLA CUMA. KIZ-GELİN

- Gelin: Bir qız ile bir gelinin cengi var,
Gelin deyer, ince belim var benim.
Her kesile birce kelme danışsam,
Derde derman şirin dilim var benim.
- Qız: Qız deyer, sen çok öyünme özüne,
Logman teki xud gamalım var benim,
Her bezegim, her düzegim düz perqar,
Gözelligde Cem selalım var benim.
- Gelin: Gelin deyer, birce baxsan o yana,
Yatan quşlar seda çeke oyana,
Aç gözün bax o yana, bu yana,
Şö'le veren şux camalım var benim.
- Qız: Qız deyer, hey deli könlüm huylanır,
Neçe aşiq dört yanımda toplanır,
Yel esdigçe etir tegin iylenir
Süsen sünbül reyhan telim var benim.
- Gelin: Gelin deyer, şamamayam bağlarda,
Yüzüm gören sinesini dağlarda,
Qönçe gülem yeni yetme bağlarda,
An içinde çox bülbülüm var benim.

- Qız: Kız deyer, ay gelin bir bax sözüme,
Çoxları aşığıdı süzgün gözüme,
Tuti, kumru, müştəq olub yüzüme,
Zenahdanda qoşa xalım var benim.
- Gelin: Gelin deyer, mennem girme gel cenge,
Toyda, şanda oynayaram her henge,
Şeki'ye, Şirvan'a Hind'e, Fireng'e,
Seda salan her elimim var benim.
- Qız: Qız deyer, bu sinem bağıdır, hem bostan,
Meni gören kesler çıxmaz heç yastan,
Tebriz'den, Tahran'dan, Xoy'dan, Salmas'tan,
Harac alan bir kamalım var benim.
- Gelin: Gelin deyer, gel söyleme çox diller,
Sesime ses verer şeyda bülbüller,
Tellerime tay olamaz sünbüller,
Qolu bağılı şimşad kolum var benim.
- Qız: Qız deyer ki, menem xubların şahı,
Çox aşığılar çeker her zaman ahı,
Mühteser sözümün budur kütahı,

Her gözümde yüz min fe'limvar benim.

Gelin: Gelin deyer, qız çox sen etme güman,
Ağ sinemdi her xesteye min derman,
Her baxışım cellad tegin alar can,
Gerdenimde eşqharım var benim.

Qız: Qız deyer, sen bilemezsin işlerim,
Köynekten baş verib yumru döşlerim,
Yer-be-yerden bir bir gelir müşterim,
Obalarda qalmagalım var benim.

Gelin: Gelin deyer, uçar erşe xiyalım,
Deryadan götürüb derin kamalım,
Molla, seyyid, axund, arif hem alim,
Arzum çeker bu minvalım var benim.

Molla Cüme: Men Cüme'ni sizensiz salan bu derde,
Derdleriniz kaldı qemli sinemde,
Seyyad olub dolanırsam her kende,
Sizin tegin cüt maralım var benim. (ATE, 1993, ss. 43-44).

133. MOLLANPES. GYZ-GELNIŇ AÝDYŞYGY

Bir gyz bilen bäs eýleýirbir gelin,

Gelin aýdar: «Husnum erem bagydyr;

Aşyk ähli tirsem diýer tergülüm,

Aşyk bolan bir-birine ýagydyr».

Gyz hem aýdar: «Ýüzüm hurşydy-hawer,

Husnum mähtäjidir mahy-münewwer,

Uzyndyr boýlarym serwi-senuber,

Ýaşym on dört, hup mestana çagydyr».

Gelin aýdar: «Meniň söhbedim süýji,

Ança ýigitleriň başynyň täji,

Gyýa-gyýa baksam, gözümiň ujy

Gören aşyklaryň aklyn dagydyr.»

Gyz hem aýdar: «Älem ýakar nüzlerim,

Beklegli gunça dek bolsam özlerim.

Indi ger açylsa bahar ýazlarym,

Baglaryň sünbüli zülpüm dagydyr».

Gelin diýr: «Bezensem müň dürli elwan,

Görmäge ajyzdyr hurşydy-taban,

Aşyk synasynda ýaradyr çendan,

Nerkes gözlerimiň goýan dagydyr».

Gyz hem aýdar: «Gelin maň ataý degil,
Goýnum bir jennetdir, özge jaý degil,
Deň görüngen täze dogan aý degil,
Ýakamdan görünen göwsüm agydyr».

«Gel, gyz, bäs eýlemesen meniň bilen,
Jahyllar janyna men otlar salan,
Kamatym barabar tubylar bilen,
Leblerim açylan gül ýapragydyr».

Gyz hem aýdar: «Husnum elem peýwendi,
Alynmyş geliniň galasy, kendi.
Abatdyr şährimiň müftahy-bendi,
Synam köp arzyly şa otagydyr».

Gelin aýdar: «İndi haýran olup men,
Seniň bu sözüňe teslim kylyp men.
Özüm satyp, ýüzläp tümen alypmen,
Goç ýigitnin seýran eden çagydyr».

Nepes diýer bizge barabar bary,
Serden çykmaz gyz-geliniň humary,
Ikiňiz hem täze bagyň gülzary,
Baglaryň açylgan gül pudagydyr. (Mollanepes, 1991, ss. 22-23).

134. JUMISŖI MEN JALKAU

Jalkau: Birge istesken adamdı
 Qiynamau menin talabım.
 İsteytin jerge barğanda
 Angimege salamın.
 Bastıqtın biri kep qalsa
 Kürekti qolğa alamın.
 Eki közim bastıqta
 Qiynalmaq jağın tabamın.
 Manday teri sıqan joq
 Birge istesken adamnın
 Menimenen bir jürip
 Tilimdi alsan jandı küt
 Osılay etip bol-boldın
 Tarttırmaysın tabağın.

Enbekşi: Halıq üşin iste dep
 Şaqırmaymın kömekke
 Biteu emes şığarsın
 Sağan turmıs kerek pe
 Basqanı qoy özine
 Aşiy ma janın erekşe
 Jalqaularda jaru joq
 Qatarğa taman baru joq.
 İşi dal-dal, sırtı su
 Tübi tüsken şekekşe. (A, 1966, ss. 605-606).

135. TARLA SAHİBİ İLE TARLA FARESİ

Tarla sahibi: Nöbet tutup başucunda yatmadım
 Geberesin diye zehir atmadım
 İsmet Bey istedi yine satmadım
 Ayın aydınına yedin tarlayı.

Tarla faresi: Ne hamamın temiz ne de harmanın
 Gitmiş senin dizlerinde dermanın.
 Bana karşı ölüm olsa fermanın
 Ayın aydınına yerim tarlayı.

Tarla sahibi: Ben şarap içerim benden de kessin
 O murdar yuvanı kargalar deşsin.
 Sen kurnaz tilkiden daha kalleşsin
 Ayın aydınına yedin tarlayı.

Tarla faresi: Sen bana karışma yerim içerim
 Başakları tırpan gibi biçerim.
 Kızdırırsan ortasına s. .. rım
 Ayın aydınına yerim tarlayı.

Tarla sahibi: Buğdayınan çavdar arpaynan darı
 Tarlada oynadın Erzurum bari.
 Ciğerime soktun ateşi narı
 Ayın aydınına yedin tarlayı.

- Tarla faresi: Mahkemeye versen kararı alsan
 Bir alay askeri üstüme salsan.
 Gece mavzerinen nöbette kalsan
 Ayın aydınına yerim tarlayı.
- Tarla sahibi: Her delikten gösterirsin boyunu
 Hamamcıya oynamışsın oyunu.
 Sana kurban keseceğim koyunu
 Ayın aydınına yedin tarlayı.
- Tarla faresi: Son ihtarım olsun kalleş bu sana
 Sen hamamda çalış karışma bana
 Ben senden çekinmem ulan pis dana
 Ayın aydınına yerim tarlayı.
- Tarla sahibi: Bu kaba sözlere karnım tok benim
 Zaten cemiyette yerim yok benim.
 Sana karşı artan kinim çok benim
 Ayın aydınına yedin tarlayı.
- Tarla faresi: Hiç kimsede yoktur sendeki çene
 Meret çene değil sanki mengene
 İstersen şansını bir daha dene
 Ayın aydınına yerim tarlayı.

- Tarla sahibi: Duman çöke toprağına taşına
Uyuz ine kirpiğıne kaşına.
Yıldırımlar düşe senin başına
Ayın aydınına yedin tarlayı.
- Tarla faresi: İnsan olsam taşşığı bükürdim
Yiğıt olsam gırtlağına çökerdim.
Pulluğunan toprağına sökerdim
Ayın aydınına yedim tarlayı.
- Tarla sahibi: Darbeyinen parçaladın özümü
Merak ile görmez ettin gözümü.
Çok yalvardım hiçe saydın sözümü
Ayın aydınına yedin tarlayı.
- Tarla faresi: Ulan at hırsızı kızdın mı bana
Senin gücün yetmez hanım sultana.
Benim sanatım bu darılma bana
Ayın aydınına yerim tarlayı.
- Tarla sahibi: Düşmanımız belli davamız bitmez
Borazan da olsa bu düdük ötmez.
Seni caydırmaya gücümüz yetmez
Ayın aydınına yedin tarlayı.

Tarla faresi: Bilmezsens bilene danışayıdın

Hacı avdar ile konuşayıdın.

Sonra benim ile yarışayıdın.

Ayın aydınına yedim tarlayı. (Kaya, 2020, ss. 286-287).

Öküz: Tənbələm, hər nəyəm, günahımdan keç.
Yenə də yaxşını yamanından seç.
Payız əkdiyimi gedib yayda biç,
İndən belə şuma qan-tər lökərəm. (ATE, 1993, ss. 67-68).

137. İYESİ MEN ALATANA

İyesi: Alatanam arık boldı
Cüregimdi carıp boldı.
Cüz bau pişendi nukırdı.
Ölüm bergir alatana!

Alatana: Bıyıl cazday köklep ketsem
Murat-maksatıma cetsem.
Semirip mayına pitsem
Beş tilla bolarman ağa. (KKF, 1983, s. 348).

138. BABAS PEN KASKIR

Babas: Al, Babas halıkka cay bilgeniñdi,
 Cel sözben körset halıkka türleriñdi.
 Mal baktım elüvinşi cıl işinde
 Bir suvık küz ayınıñ künderinde.
 Sıyırdı eşkimenen kosa baktım,
 Köligim buvaz tüye mingenimde.
 Bir kaskır belegirden şığa keldi,
 Kayırıp eşkilerdi cürgenimde.
 Aykaylap körisimen cürdim celip,
 Ol-dağı tura kaldı meni körip.
 Oktavlı mılığım bar moyınımda,
 Tevekel kele almas karap tura kaldı,
 Dıbıstap oylağanday bir kıyaldı.
 Evelde ulıp tur ğoy dep oylap em,
 Baykasam öleñ sözge dayarlandı.
 Mazmunın aytkan sözdin baykap körsem,
 Menimen aytısuvğa köñili bardı.

Kaskır: Ketkem cok koyşı seniñ koyıñdı alıp,
 Kelip em bir kızmetti moynıma alıp.
 Ağa dep selem bere kele catsam,
 Aldımnan şığa keldiñ soyıldı alıp.
 Arazdık aramızda cok edi ğoy,
 Sebepsiz şatasuvğa boy urmalık.

Ağa ini kızmet etpek miras,
Siz dem al, men keleyin koyın bağıp.

Babas: Kaskırım, koy bağuvğa kelip pe ediñ,
Sol ma edi cügire basıp demikkeniñ.
Senimdi malşılarga söz söyleysiñ,
Mal bağıp munan burın körüp pe ediñ.
Adammen dos bolam dep söz söyleysiñ,
Özine caguvşı ma ed celikkeniñ.
Körgen soñ eşki seni ottay almay,
Sonýmnan tınıp bermes örip meniñ?

Kaskır: Men caysam eşki toyıp örmeytuvğın,
Men emes bakkan malı şöldeytuvğın.
Tenkiyip toyğan eşki catıp alıp,
Oralıp tünde üyine kelmeytuvğın.
Körgendey burın menen bir camandık,
Kurısın edetteriñ senbeytuvğın.

Babas: Ün-tün cok sen kelesiñ koyğa karay,
Ötse de ne senimsiz isiñ talay.
Carmadan eki künde eki buzav,
Cep kettiñ sağan adam sener kalay.
Tal tüste osınday is kılasiñ da,
Tün bolsa kelesinder avıl kamay.

İt ürip miltık atıp koyşy aykaylap,
 Uykı cok tan atkanşa malğa abay.
 Osınday cavızdığñ köringen soñ,
 Senbeydi bir men emes bükil Matay
 Basına selde salıp kol berseñ de,
 Sözüne sene koymas adam onay.

Kaskır: Caraydı bu sözdñ ne keregi bar,
 Kaskırğa munday sözdñ kömegi bar.
 Calkavlar malın bakpay koya berip,
 Cok bolsa kaskır cedi demegi bar.
 Cemese esiz catkan bos maldardı,
 Kaskırdñ baska kanday koregi bar.
 Ötirer kolğa tüşsem cemesem de,
 Cavımnñ osınday bir kömegi bar.

Babas: Kaskırım, cılmandama sözdi İngaylap,
 Mal körseñ umtılasñ közin caynap.
 Carmada ötken cılı küzdi küni,
 Tal tüste cetpis eşki kettiñ aydap.
 Osıñ teñ cartısın kırıp aldıñ,
 Kara kus olcalandı mayın şaynap.
 İşinen birevin cep toyıp alıp,
 Tiymesen baskasına artın oylap.
 Atındı tavıp koyğan kastan kır dep,

Maksatı toyu emes kirip coymak.
 Sözüniñ keregi çok aytkan mağan,
 Dedim de selem berþi kelip sağan,
 Kaskırdan koyşu salıp koy bakkızğan,
 Tarihtan estidiñ be bar ma adam.
 Tüye men eşki bağıp cürgennen soñ,
 Akımak degenin ğoy meni nadan.
 Caralğan makulıktıñ arasında.
 Zalımsıñ niyet-pıyğılıñ sonday caman,
 Davısıñ alıs cerden talıp kep tur,
 Kaskırım, cakındap ayt bermen taman.

Kaskır: Koyşeke, sol cerden ak tura kalşı,
 Meniñ aytkan sözime kulak salşı.
 Eriyne cakındasam atpakşın ğoy,
 Degeniñ estimedim calğan palşı.
 Bıbıltırğı ötken isti bastavıma,
 Canağı aytkan söziñ boldı kamşı.
 Öziñde bıltırğını bastadıñ ba,
 Bolmasa kıyinnattı kostadıñ ba.
 Kalayba avdarasıñ mağan kine,
 Tavday bop miniñ turıp bastarına.
 Bıltır da sender tiydiñ evelinde,
 Küşigim berin kırıp tastadıñ da.
 Demediñ obal bolar anasına,

Bizdey bop canı aşır dep balasına.
 Almak bop ekevine üş eşkiden,
 Ötkizdiñ Karsakpaydıñ kalasına.
 Turlıbay Aksakaldıñ küşikti alıp,
 Şuvlatıp kamap koydıñ korasına,
 Köl boldı közdi cası sorasına.
 Aramız sonan keyin salkın tarttı,
 Carmamen tatuv edik o basında.
 Oylanıp kek aluvdı, eşki kırdık,
 Kalğan soñ dos-duşpanıñ tabasına.
 Sen bolsañ kastan kılmas momın makulık,
 Kalmay ma birer küşik anasına.
 Adamzat edildikke dize bükpes,
 Üstem bop caralğan soñ o basında.
 Bizge öş bul halıktıñ töniregi,
 İt kosıp kinesizdiñ cok keregi.
 Dalada malı kalsa kaskır ceydi dep,
 Kün burın kıynalaytın bar esegi.
 Kalmadı sonımızdan esirse,
 Curtşıda Akımbettiñ Turısbegi.
 Cıl sayın küşigimiz sol kıradı,
 Kurtatın tukımımızdı ol bir cegi.
 Anmenen künin körgeñ bir kuv eken,
 Batkanday arkasına erdiñ kögi.
 Küşigin alğan cerdiñ malın kırsa,

Kaskırdıñ sol emes pe alğan kegi.

Babas: Bir aytkış kuv ekensiñ sözge inğaylı,
 Ciliktiñ tartpay söyle basiñ maylı.
 Sözime cavap berdiñ irkilmey-ay,
 Kuvsıñ ğoy talay körgen eki daydı.
 Turısbek tukımıñdı bıyıl kurtar,
 İyti bar kaskır alar atı saylı.
 Eş vakta sağan tiygen ziyanı cok,
 Sen bıyıl kankaksattıñ Alşımbaydı.
 Cılaydı kaskırdı aytsa Nurmağambet,
 Kisi edi vayımşıl Asankayğı.
 Eşki, lak, kulin, buzav cetpedi me,
 Tal tüste aram cediñ eki taydı.
 Adarğa endi kelsen atılasıñ,
 Deytuvğın Ospan, Seyit mergenim bar.
 Korağa kelgen kaskırdı it alğansıñ,
 San ret kolhozdarda körgenim bar.

Kaskır: Tük kılmas kolhoz, sovhoz bul elderdiñ,
 Cayımdı aytpasañ da biler meniñ.
 Sarısuv Konırağa asa köşken,
 Kolhozdiñ kırdım talay üdergenin.
 Kolına adamzattıñ kaskır tüsse,
 Körgem cok ayap tiri cibergenin.

Bul koyşy ayap turğan ustap alsa,
Iris etip ezüvimdi tiler meniñ.
Eşkiñdi toktatıp cay aydağanşa,
Malıñ bak mağan karap sayrağanşa.
Endigi kalğan küzge seni andıymın,
Malıñdı korağa alıp baylağanşa.
Kaskırdıñ cüyriktigi ören edi,
Eşkimge cetkizbespin degen edi.
Osını aytıp bolıp toktamastan,
Caltaktap kaskır kaşıp cöneledi. (KE, 2004 ss. 348-351).

139. KARAŞEKPEN MEN KASKIR

Ötipti ilgeride Karaşekpen,
 Kem edi, kedeylikten erni kepken.
 Kolaylı korek kılar nersesi cok,
 Ormanda dakılı bar as-maz sepken.
 Tavşıldı bir künderi kaptağı astık,
 Basına balalardıñ tüsti aşık.
 Dönbekşip tünimenen cata almaydı,
 Köñiline beyşaranın kelip pestik.
 -Eginnen pışken bolsa, birer deste,
 Balalarğa korek bolar keler kepkе:
 Barıp kel otağası orman cakka
 Degendi zağıypası tüsirdi eske.
 İynine erten turıp, saldı kabın,
 Kolğa aldı biyday sabar kol tokpağın.
 Taba almay egininen pışken dakıl,
 Aralap kayttı keşke egin çağın.
 Colıktı bir kaskırğa kutı kaşkan.
 Calınıp çağday aytıp cılay berdi,
 Basına ketkendeı bop kulap

Kaskır: Av, canım meniñ özim kaskır edim,
 Ormanda neşe kündeı aş cür edim.
 Sol caktan cedim baspakebin tavıp,
 Kaşannan camanatka meşhur edim.

Seskenbey önirine meni oraşı,
 Col şekken bop kaşkın edim.
 Kördi de bir top attı kuvdı meni,
 At-ebzel karuv carak çok bir kemi,
 Cügirip silem kurıp cettim munda,
 Basıma bele bolıp buzav cemi.
 Kasına karayladım, ey, karıandas,
 Kolınnan keler-av dep derttin emi.
 Karağım kelip turmın munday halge,
 Elkissa sizden bolar canğa dalğa.
 Sizbenen kuvğınşınıñ isi bolmas,
 Artına tasta meni kapka sal da.

Karaşekpen: Kaskırğa Karaşekpenniñ keldi rayı,
 “Özime tiyer, -demedi, -paruvayı”.
 Tınşıtıp tilegine köñil bölđi.
 “Bolsın, - dep, -beyşaranın menen cayı”,
 Kaskırdı casırmak bop saldı kapka,
 Tastadı avzın buvıp artkı cakka,
 İşinen kuğınşınıñ keldi birev,
 “Ketti, -dep, -kaskır kayda?” -suramakka.
 Ay, canım kaskır degen azuvlı andı
 Kaytıñdar attarıñdı evre kılmay,
 Köp bolsa cegen şığar bir tanañdı.
 Ol kaskır ötip ketti kaşuvmennen

Avzınan ak köbigın şaşuvmenen.
 Bastağan malın şığar şığasığa,
 Mert kılar bireviñdi aşuvmenen,
 Degen soñ kuvğınşılar kayttı nalıp,
 Ökinip: “Kap-kap” desip, kayran kalıp,
 Bet alıp keyin karay cüre berdi,
 Koyğanın kaydan bilsin kapka salıp
 Kuvğınşı kayttı keyin közden tasa,
 Kaseken, kapta catır etip naşa.
 Bosatıp kaptıñ avzın cibergende,
 Dosına berdi “dosi” zor tamaşa.
 Kaseken, karap aldı tönirekke,
 Colavşısı col üstinde kemirek pe?
 Elerip beyşarağa dedi bulay:
 Kozğaltıp kol-ayaktı kıbır etpe
 Cemekke seni derev tüzettim oy,
 Köp bılşıl kıysandağan söziñdi koy
 Tübi bir tuvıskanıñ elgi-seniñ,
 Basıma sala cazdadı bir ülken toy,
 Köñiline şübe kirip etti kastık,
 Akımaqtık, evel basta, etken bostık,
 Saskannan kara şekpen cılay berdi:
 -Ey, böri, etseyşi, -dep- dostıkka dos,
 Bul sözdi kaskır tındap kenespedi,
 “Ceymin dep cedeğabı” öneştedi,

Kaskır:

Camandık coldasına etetuvğın,
Böri de annıñ biri emes pe edi?

Karaşekpen: Kel, kaskır söyleseyik cürip colmen,
Acaldı kim toktatar ustap kolmen?
Bul sözdi, kim de bolsa, sınıatayık,
Kaysı bir makulıkka tura kelgen.
Bul sözdi kaseken de kabıl etti,
Akevi osılay dep cürip ketti.
Köñili Karaşekpen bite tursın,
Men cemey kayda kaşıp keter? depti.
Aldıman cortkan tülki o kez keledi,
Osılay kele catıp tüzep betti.
Tülkige Karaşekpen aytadı arız:
-Tındavğa karıp sözün sizge parız.
Aşıp ayt bilgeniñdi edildikpen,
Cumıs bar aramızda osı teriz.
Cumısın söyley berdi evel akır,
Kayıtsın tüsindirmey kedey pakır.
İstegen caksılığı camandık bop,
Beşsara küyip -camıp bara catır.

Tülki: Söziñ seniñ aytkan turmın nanbay,
Meni de köñilin bar ma aldağanday?
Adamnıñ arkan esken evletisiñ,

Ötiriktiñ üzik cibin calğağanday.
 Bul kaskır, ayu, arıstan, pilden songı,
 Erlikte azuvlı an cok munan ondı.
 Kaysar küş kaharlansa kaytpaytuvğın.
 Ekpini eritkendey katkan tondı,
 “Kabıma saktap, alıp kaldım” deysin,
 Nandırğıl nadanğa aytpay munday haldı.
 Sözinniñ şübesi bar kıylı-kıylı,
 Kaşırğan sen bir kapıl bastan mıydı.
 Kabına osı türli kelbetiñmen
 Kaseken men senbeymin kalay sıydı?

Karaşekpen: Korıktı onan sayın bul beyşara,
 Kasında ca ayğağı cok calğız dara,
 -Nanbasañ bul sözime, tülki taksır,
 Közbe-köz kaskırdan da surap kara.

Kaskır: Ey, tülki can kısılsa eken kıyın,
 Bolmasın ötirik söz işte tüyin.
 Kuvğanda bir top attı kıykuv salıp,
 Bilmedim ne bolğanım, kañıp mıyım.
 Calındım: Kapka salıp, alıp kal" dep,
 Tuvğanda can kısılıp, tayıp küyim.
 Aşkanda Karaşekpen kaptıñ avzın,
 İşine bolmay ketti ağanı buyım.

Tülki: Aprır-ay, adam sözi boldı ras,
Ezelden ata duşpan bizge miras?
Aşpasak edildikpen eküviñdi,
Köriner, sırt sınavğa közge koraş.
Ey, kaskır, siz benen biz bir cınısta,
Osınday kavışarmız er cumısta
Er istiñ retimen is etpesek,
Cayılar camanat söz erbir tuska.
“Tertipsiz tartıptı dep bavırına.”
Opasız adamizat akılı kıska.
Cemiñdi ceriñ keñis ceysiñ dağı,
Alkımğa avız salıp ezir kısqa. (KE, 2004, ss. 339-342).

140. BAGLAR ONDAN SORADI

- Nire baryan yaş yigit

- Cennet bagına baryan.

Daglar ondan soradı:

- Nire baryan yaş yigit?

- Yıldız dagına baryan.

Bagul deydi basleşip:

- Nire baryan,yaş yigit?

Bahar bagına bakan.

Bilbil deydi ses goşup:

- Nire baryan yaş yigit?

Sahar çağına bakan...

Gitdi öne goç yigit,

Geçdi gaylı gollardan.

Dag-dereden, depeden

Hem hatarlı yollardan.

Görenler diydi ona:

- Daşdır gatı yaş yigit

- Menzilde manı bolmaz.

Jerenler diydi ona:

- Daşdır gatı yaş yigit.

Daşlığın janı bolmaz.

Alanlar övüt berdi:

- Uzakdır yolun yigit.
- Yaydanan yolda galar.

Pelenler övüt verdi:

- Duzakdır yolun yigit
- Yaydanan yolda galar.

Gitdi öne ar yigit

Gorka gulak salmadı.

Bu babatda hiç kisin

Töbellasın almadı.

Agaç ona: - Yadama

Saya salayın – deydi.

Şemal ona: - Vepalı

Hemra bolayın – deydi.

Derya diydi: - Yol boyı

Yanın bilen akayın.

Tesdirip teşneligi

Seni suva yakayın.

Gökden geçen durnalar:

- Ganat bereyin – diydi.

Yaşıl maysa: - Yoluna

Mahmal sereyin deydi.

Gitdi çne gin yigit

Çapdı arzuu atını

Sökdi bardı gadımı

Garagumın gatını...

Keyik diydi keerip:

Nire baryan yaş yigit?

- Abı-kövser suvuna.

Beyik diydi eerip:

- Nire baryan yaş yigit?

- Adıl öy arzuuına.

Torgay telim soradı:

- Nire uçup baryasın?

- Garsaklı guya uçyan.

Bulut gündən soradı:

- Nire geçip baryasın?

- Garsaklı guya göçyan. (Atajanov, 1978, ss. 603-605)

141. KANLI PELİT-MURAT ÇOŞKUN

M.Coşkun: Gövden gayet kalınlaşmış
Söyle pelit yaşın bana
Kanlı ismin nam almış
Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Aksaray çok oldu virân
Canavarlar etti seyrân
O günlere kaldım hayrân
Belli değil yaşım benim.

M.Coşkun: Bu gün geldim eşiğine
Belendim aşk beşiğine.
Göster bakayım dişine
Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Yaşadığım Evrah Dağı
Bura evliya yatağı.
Onlar derdimin ortağı
Belli değil yaşım benim.

M.Coşkun: Anladım çok günler gördün
Yaradana gönül verdin.
Gizli sırlarına erdin
Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Çok âşıklar geldi geçti.
 Aşkın şarabından içti.
 Tarihini bilmek güçtü.
 Belli değil yaşım benim

M.Coşkun: Gel şu latifeyi kaldır.
 Sözlerin şekerle baldır.
 Bir yudumda bize doldur.
 Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Konuk eyledim ben seni,
 İhtiyarım yorma beni,
 Unutmuşum yılı gönü,
 Belli değil yaşım benim.

M.Coşkun: Yaprakların perde perde,
 Sen uğrattın beni derde,
 Kesin kararını ver de,
 Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Karacaoğlan, Yunus musun?
 Ahtı mı var duruyorsun?
 Dönüp dönüp soruyorsun
 Belli değil yaşım benim.

M.Coşkun: Ne Mecnun'um ne Gamber'im

Seninle sohbet ederim.

Haber verirsen giderim

Söyle pelit yaşın bana.

Kanlı Pelit: Ben bir pelit ağacıyım
Hem tatlıyım, hem acıyım.
Türlü dertler ilacıyım
Belli değil yaşım benim.

M.Coşkun: Binlerce yıl burda kaldın
Kanlı ismin nerden aldın.
Cihana ününü saldın.
Söyle pelit yaşın bana. (Avan, 1995, ss. 123-124).

142. KOLUNA BAĞLADIM TELİ

Garip: Koluna bağladım teli
 Konuşurdun yetmiş dili
 Unuttun mu sazım beni
 Konuş sazım benim ile

Saz: Vâsf-ı hâlimden bilmedin
 Sen gideli ben gülmedim
 Yedi yıl haber almadım
 Konuşamam senin ile.

Garip: Koluna bağladım perde
 Sen uğrattın beni derde
 Yedi yıldır Garip nerde
 Konuş sazım benim ile

Saz: Sinem duvara yaslandı
 Kolumda teller paslandı.
 “Garip ölmüştür” seslendi
 Konuşamam senin ile.

Garip: Garip kurbandır soyuna
 Sanem’in selvi boyuna.
 Gidek Sanem’in toyuna

Konuş sazım benim ile.

Saz: Kavkuşandı gönül dağı

Çürüdü sinemin bağı.

Sanem'in destinde ağı

Konuşamam senin ile (Çelik, 2008, ss. 70-71).

143. JİYEN JIRAVDIN QOBIZIMEN AYTISI

Or tekenin müyizin

Ustadan usta sayladım

Esengeldi qırmanğa şaptırdım.

Tautaylaqtın terisin

Qapşığına qapladım.

Or tekenin müyizin

Tiyegine qondırdım.

Qu ağaştan sen munlı

Aytısayıq qobızım. (KKF, 1983, s. 191).

144. CUMANAZAR MEN DOMBIRASI

Cumanazar: Söziñe kulagiñ sal önerpazdñ,
 Dombıra şıkpağan soñ hatka cazdım!
 Dombıra sonda mağan cavap berdi:
 “Sabalap ertendi-keş men ne cazdım?”
 Dombıra, söz söylediñ men-cey bilmey,
 Tartsam da kaşa tevir küyge kelmey.
 Betimdi sabalap dep küne taktñ,
 Küneni mağan koydñ, öziñ bilmey”.

Dombıra: Mensiz sen barıp pa ediñ ulı toyğa?
 Söylevim meniñ sağan unamay ma?
 Kolına ustasimen kıykıldatıp
 Salasıñ ölgende eren “Aytcan-ayta”
 Şek tağıp, berim tüze, edemilep
 Tartsañız onan keyin bolmaydı ma?

Cumanazar: Bazardan alıp kelgen temir şelek,
 Tağarmın endi sağan köp kemşilik!
 Tilimdi al, cöniñe cür, sen dombıra,
 Buzarmın aşuvlansam bölek-bölek!

Dombıra: Bolğanda moynım kayın, betim taktay,
 Cumeke, cön ayılğan sözge tokta-ay.
 “Akıl-dos, aşuv-pışak” degen söz bar,

Aşuvşan can körmedim sen sıyaktı-ay!
 Nersege arzymaytyn şırt etesiñ,
 Akılıñ katarınnan kem sıyaktı-ay!
 Alcığan kara ayğırday tarpan basıp,
 Sırdağı şıtırlaysıñ sen sıyaktı-ay!
 Söyleviñ zorlık kılıp layık pa,
 Katınıñ koynındağı men sıyaktı-ay!

Cumanazar: Kuv taktay dombırasıñ işiñ kuvıs,
 Basına tüsip kaptı-av seniñ cumıs.
 Elpeştep men kütpeşem, ak dombıra
 Dermeniñ bolar edi bir-ak uvıs.
 Dalada bir kün catsañ belgilisiñ,
 İye, tokpak bola almaysıñ, iye bir ıdııs.
 Sözime osı ayılğan kulak koy da,
 Basıp bak, öz cöniñdi bilip tınış? (KE, 2004, ss. 351-352).

145. CENİCOK İLE YALNIZ AĞACIN KONUŞMASI

Cenicok: Bakayırda calgız tal,
 Balası çok baykuş tal!
 Col boyunda calgız tal,
 Coldoşu çok baykuş tal.
 Bulaktağı calgız tal,
 Munayıpsın, calgız tal!
 Tukabaday cayılğan
 Bürün kana calgız tal?
 Eköo elen başında,
 Birin kana, calgız tal?

 Kayrılıp kelip kongondoy
 Kargaga tünök bolgondoy!
 Kanatı çok calgız tal,
 Kaygısı köp baykuş tal!
 Burulup kelip kongondoy
 Bulbulga tünök bolgondoy
 Butağı çok calgız tal,
 Munga tolgon baykuş tal!

 Şukşurup kelip kongondoy
 Şumkarga tünök bolgondoy
 Açası çok calgız tal,
 Armanga tolgon calgız tal!

Aymaktuu oguu caşagan

Elin kana, caşagan?

Alabakan bolgondoy,

Aan kana calgız tal?

Arkalap cürüp onoytkon

Atan kana, calgız tal?

Nike tartıp ketipsin,

Denen kana, calgız tal?

Kötörüp cürüp onoytkon

Enen kana, calgız tal?

Özün calgız turusun,

Birin kana, calgız tal?

Özün menen bir tuugan

İnin kana, calgız tal?

Körünböysün ıraakta,

Karan kana, calgız tal?

Tegerenip oynogon

Balan kana, calgız tal?

Özün menen bir tuugan

Agan kana, calgız tal?

Apan menen tuuşkan

Tagan kana, calgız tal?

Ce kerilip ıkkın butak cök,

Keyiştesin baykuş tal!...

Karaygan taldın birisin,
 Kalın topton acırap
 Kaday calgız cürüsün?
 Eki taldın birisin,
 El-curtundan acırap
 Emne calgız cürüsün?

Ağaç:

Beş-altı ooz söz kılıp
 Angeme dükön kuradın.
 Acırap turgan calgızdın
 Al-abalın suradın.

Ten tuşuna ee kılıp
 Terip-tepçip suradın.
 Telmerip turgan calgızdın
 Tegi-cayın suradın.
 Kara cerdin boorunda
 Kalganın bar şöküldüü.
 Kaygırasın calgızga
 Armanın bar şöküldüü.

Kızıl-Küngöy kıştoobuz,
 Duşmanın bar şöküldüü.
 Kızıl önün ker sarı,

Büşmanın bar şöküldü.
 Bulaktağı calgızın,
 Munduu bolgon baykuştun.
 Başattağı calgızın
 Balası çok baykuşmun.

Tukbaday cayılğan
 Şamal aldı büründü.
 Özün menen ten öskön
 Adam kesken inimdi.
 Özüm menen bir tuğan
 Agamdı kesti bu adam.
 Apam menen bir tuğan,
 Tagamdı kesti bul adam.
 Açayıp çıktı butağın
 Ala bakan kılam dep,
 Aşkanaga kuram dep
 Ar kim kelip kesti ele,
 Al sebepten tügöndüm!

Uzun çıkkan butağın
 Uukçu kelip kesti ele,
 Ubayım tartam al için.
 Burulup çıkkan butağın
 Buursun için kesti ele,

Munayganım al için.
Tüzölüp çıkkan butağın
Tündükçü kelip kesti ele,
Tügöngönüm al için.

Bul cerde calgız turganım
Pendege bolsun ubalım.
Angırap calgız turganın,
Adamga bolsun ubalım!

Cenicok: Tal da bolson dalaydan
Tegin emes ekensin!
Bereşelüü adamdan
Begine emes ekensin.

Tonogon senin şağındı,
Ayırgan baştan bağındı,
Tentip ketken Cenicok
Zamanaga taarındı! (Alimov, 2010, ss. 430-451).

146. BUGDAY BİLEN ADAM

Iğşıldaşyan bugdaylıgın

İçi bilen baryadım men.

Ulı ilin soltanına

Durup-durup garyadım men.

Tılla Gunun tıglarından murt edipen

Dolı başlar

Tolkun atyan Hazardaki

Enil elken yalı başlar

Egilişip-egilişip

Ere salam beryadiler.

Torgaylaram jüypüldeşip

Gökde ganat geryadiler.

- Bugday hanımanımız sen

Mele mıssık nanımız sen

Sn bolmasan seda-da ek

Mıdarımız janımız sen.

Birden bugday başın egdi.

Birden bugday geldi dile

“Menin görküm diriligim

Bar mıdarım adam bile.

Eger adam esdürmese

Eyyem iyter giderdim men

Adamdadır erkim menin”

Adam elin unutma sen. (Atajanov, 1978, s. 171).

147. DADALOĞLU. ATLAR KONUŞUYOR

Kula at da der ki yavuz kaçarım
 Kepir tusbasının uğrun geçerim.
 Üstümde yiğitin kanın içerim
 Yalımlar arkamdan sündüğü zaman.

Yağız at da der ki bağlan koruya
 Varırsam ileri dönmem geriye.
 Üstümdeki yiğiti Mevlam koruya
 Kılıçlar başıma döndüğü zaman.

Al at der ki güzel olur donumuz
 Cinsimizden çatal olur dilimiz.
 Kavga görünce sağalır ölümüz
 Üzengi üzengiye değdiği zaman.

Kır at der ki ben atların başıyım
 Yiğitler elinde serdar kuşuyum.
 Der yerde de can kurtaran kişiyim
 Üzengi böğrümü yirdiği zaman.

Doru at der ben donumu satarım
 Kaçtığımdan kurtulur da yeterim.
 Sıkışırsam Azrail'i tutarım

Çeke dizgininem vardığım zaman. (Özdemir, 1985, s.285).

148. HEYVANLARIN BƏHSİ

- Qoyun deyər: Mən heç otdan doymaram,
 Payız oldu çörün-çöpün qoymaram,
 Hər evi mən yunum ilə bəzərəm,
 Allı-güllü xalçalarım var mənim!
- Keçi deyər: Adım Əbdülkərimdi.
 Qavala çəkilən mənim derimdi.
 Uç ay qışt ölməm Allah kərimdi.
 Şeytan-şeytan balalarım var mənim,
 Qalbi-qəlbi qayalarım var mənim!
- Camış deyər: Payız olcaq samanlığı doldurun,
 Yaz olanda boyunduruğu yondurun,
 Cüta getməsəm, vurun məni öldürün.
 Dolu-dolu mərəklərim var mənim
 Buz qatığım, ağ-ağ kərəm var mənim!
- Öküz deyər: Mən yiyəmə nökerəm.
 Üç ay qışı tövləsində bikaram.
 Yaz olanda çayar-çəmən sökərəm.
 Ağlı-qırmızılı buğda əkərəm.
 Dolu-dolu xırmanlarım var mənim
 Uca-uca tayalanm var mənim!

- İnek deyər: Mən doğanda mələrəm,
Ahum ilə dağı-daşı dələrəm,
Qurudumu kündə-kündo sərərəm.
Dadlı-dadlı kərələrım var mənım,
Gözəl-gözəl balalarım var mənım!
- At deyər: Yel kimi göydə uçaram.
Yollar keçib dağdan-dağa aşaram,
İgidlərlə bir məqamda yaşaram.
Pehləvanlar kimi yiyəm var mənım,
Saraylara oxşar dəyəm var mənım!
- Eşşək deyər: Mən hamıdan fağıram,
Palçığa düşəndə dağdan ağıram,
Çöldə qalsam mən yiyəmi çağıraram.
Kəranaydan yoğun sesim var mənım,
Atlarınan böyük bəhsim var mənım!
- Dəvə deyər: Heç heyvan götürməz mənım yükmü,
İgid oğlan gərək çəkə ipimi.
Ərabistan içər mənım südümü.
Uzaq-uzaq mənzillərim var mənım,
Dizləri bərk nəsillərim var mənım
- Qoyun deyər: Qarnımı doydur, qara quyla mənı.
- Keçi deyər: Qarnımı doydur, qora quyla mənı. (AF, 2005, ss. 65-67).

149. EŐKI MEN KOYDIN AYTISI

EŞki: Senin de cegenin cantak
 Menin de cegenim cantak.
 Senin nege kuyriğın calpak?

Koy: Senin de cegenin oŐađan
 Menin de cegenim oŐađan
 Senin nege kuyriğın ŐoŐayđan?

EŞki: Menin de cegenim tal
 Senin de cegenim tal.
 Talđa asılıp cey almaytuğın
 Koy degen bir sal.

Koy: Senin cegenin akbas
 Menin cegenim akbas
 Şek degende kaytpaytuğın
 EŞki degen qaqpas! (KKF, 1983, ss. 191-192).

150. TÖRT TÜLİK

Kolhozdn qorasında bir ken üyde
 Bas qostı qoy men sıyır, jılqı tüye
 Aytalıq qaysısımız paydalımız
 Adamğa bizdi ösirgen bolıp iye.
 Dep olar özderinşe jabırlasıp
 Sarı atan kete jazdım qoydı basıp.
 Söz alıp kezek-kezek aytıadı
 Salqınmen keşke jaqın kenes aşıp .
 Söz aldı aldımnen Sarı atan.

Tüye: Adamnın men alısqa jügin tartam
 Tartamın jazda arba, qısta şana.
 Al jükti jol joq jerde üstime artam.
 Qanşama artsa-dağı terlemeymin
 Baribir jazıq-ıldıy ör demeymin.
 Istıqqa barinnen de şıdamdımın.
 Qırıq kün su işpesem şöldemeymin.
 Toyamın kele jatıp şöpti şalıp
 Jılqıday künde üş mezigil jem jemeymin.
 Adımım ken tağı da boyım biyik
 Sondıqtan senderdi men ten demeymin
 Bağanalı terim ülken şudam mayda.
 Jılqıdan et pen terim eki ese artıq
 Sondıqtan adamğa köp menen payda.

- Jılcı: Söz tiydi qundız tükti qula kerge
 Qulağın tikireytip kisineydi de.
 Jarıssam ozıp ketem, qusam jetem
 Jaunger meni kütip mingen erge.
 Keşegi Amankeldi, Er Çapayev
 Jaulardı meni minip jürgen joq pa
 Qaraşı Voroşilov, Budennige.
- Sarı atan beker meni jamandadı.
 Maydanda atağımdı adaldadım.
 Qızıl er meni minip jauğa şauıp
 Jaulardı talqandağan qamaldarın.
 Elerdin tarihina qarap tursan
 Kördin be tüyemenen jau alğanın?
 Bağalı teri menen quyırq, jalım
 Qımızım kirgizedi eldin alin.
 Jal-jaya qazı-qarta menen şığadı
 Sondıqtan ten kelmeysin mağan barın.
- Sıyr: Mö dedi qonır sıyr sözge jetik
 Qur bosqa daurıqpalıq teris ketip.
 Şığadı sütimnen may, qurt, irimşik
 Bağalı etim maylı, terim etik.
 Kolhozdn jumısına qolaylımın
 Senderdey ızbasam da quıp jetip.

Bazarğa basekemen etim tüsse
 Ketedi jılqı etinen burın ötip.
 Adamğa bizdi ösirgen köp rahmet
 Mal qılıp qolğa ustağan bizdi üyretip.

Qoşqar: Söyleydi kök müyizdi, qonır qoşqar
 Qur bosqa daurıqpalıq, dedi dostar.
 Turğanda jaqsı jerde daulaspalıq
 Birge ösip bite qaynap bolıp dos-jar.
 Senderdey mıqtı emespin jarıspaymın.
 Alasa boyım mınau qarıstaymın.
 Adamğa beretuğın paydamdı aytam
 Men artta senderden tük qalıspaymın.
 Adamğa bilsenizder artıq qunım
 Kiyimnin körinizder neşe türin.
 Qasımın üstindegi sur şineli
 Bayqasan ürtis qana menin jünim.
 Terimdi adam menin ton qıladı.
 Demeydi qattı ayazğa tondıradı.
 Sütüm bal, etim tatti, sütüm ayran
 Bir kese işse adamdı toydıradı.
 Terisi jılqı, sıyır boladı etik,
 Ketedi qattı ayazda ızğar ötip.
 Jünimnen menin basıp pima kisen
 Jüresin maydandarda ölendetip.

Adamnın üstindegi bar kiyimi
 Üyine jinap qoyğan bar buyımı.
 Adamnın jamlğanı, töselgeni
 Bayqasan ürtis qana qoydın jüni .
 Jünimnen üsterine jabu japsa
 Apır-au der edinder netken jılı!
 Adamğa menen qundı bola almaysın
 On ese menen göri bolsan da iri.

Serke:

Aytısıp birin biri maquldadı
 Degende söz bitüge jaqındadı.
 Adamğa qanday mende paydalımın
 Dep serke tura qalıp baqıldadı.
 Aytısıp törtevi de ketti dauğa
 Barimiz paydalımız dedi adamğa.
 Qaqtırmay qanattı men tumsıqtığa
 Sizderdey men de razı malşılarga. (A, 1966, ss. 569-571).

151. NISHOTIY. QUSHLAR MUNOZARASI

Do‘stlar, tab‘im imtihon qilayin,
 Qushlarning bahsini bayon qilayin.
 Qish chiqib, hut etti chun tahvil,
 Bo‘ldi Laklak tamom qushg‘a dalil.
 Qat‘ etib yo‘lni shahri Qesh keldi,
 Sevunub xalq dedi: “Xush keldi!”
 Qilibon g‘usl ila tahoratni,
 Tavf qildi yurub mazoratni.
 Didbon bo‘lubon minora chiqib,
 O‘z boshi uzra shodiyona qoqib.
 Dedi: “Inak yetishti fasli bahor,
 Mu‘tadildur havoyi laylu nahor”.
 Tikdi chodar shukufa bo‘stonda,
 Bitdi yuz nav‘gul gulistonda.
 Bo‘ldi tongning yeli Masih nafas,
 Uyqudin ochdi ko‘zlarin narkas.
 Chunki Laklak bu nav‘ qildi nido,
 Tushti yuz guftugo‘y qushlar aro.
 Ul kun erdim faqir gulshanda,
 Ko‘zlarim erdi sarvu savsanda.
 Bir yig‘och tubida turub erdim,
 Go‘shaye olib, o‘lturub erdim.
 Bahs etar erdilar Akkayu Zog‘,
 Zog‘ dediki:— Sen kimu bu bog‘?!
 Man chekarman malomatin bog‘ning,
 Bog‘ ichinda tamomi meva saning.
 Dog‘uli behayoyi lo‘lisan,
 Tutu zardoluning chug‘ulisan.
 Akka dediki:— Ey qaro yuzluk,
 Sho‘r tumshuqligu achiq so‘zluk.
 Sandayin zog‘din farog‘atman,

Bog' boshiga ahli xidmatman.
 Bir makondin bu bog' mulkiga
 Kirgali yo'l yo'q shag'ol, tulkiga.
 Ul sababdin mani chug'ul dersen,
 Behuda muhmalekim oytursen.
 Sen kimu bu bog' ichinda sayr etmak?!
 Bor buzuqliqni saqla chun cho'g'zak.
 Qumri keldi bular qoshig'a ravon,
 Qoldi bu ikkisiga ul hayron,
 Dedi:— Nevchun urushasiz, qullar?
 Qushlar ichra bahosi bir pullar!
 Sonmangiz o'zungizni odam siz,
 Barcha qushlar arosida kamsiz.
 Bog'u masjidlaring muqrisiman,
 Hazrati zuljalol qumrisiman.
 Tengri soldi azalda o'z shavqin,
 Hamchu bo'ynimg'a bandalik tavqin.
 So'fidek bo'ynuma rido soldim,
 Bog'u masjid ichinda joy oldim,
 Bog'u bo'ston ichinda bir xushxon,
 Bo'lmag'ay man kabi fasih zabon.
 Foxtak eshitib bu loflarni,
 Muncha behuda u gazoflarni,
 Dedikim:— Ey g'alatnamo Qumri,
 Yuzunga kelmadi hayo, Qumri.
 O'zungni toni, haddin oshmog'il,
 Hadingni bil, dag'i taloshmog'il.
 Sandin ortuqdurur paru bolim,
 Sarvu shamshod — bori poymolim.
 Aylasam chun duo mani miskin,
 Qo'l chiqorib chinor der omin.
 Bu duo birla bog' barpodur,

Rashki firdavsu huldi a'lodur.
 Shoxi sarv uzra gar desam ku-ku,
 Oyturam "Lo iloha illohu".
 Tengri qildi mani azalda aziz,
 Hech qayungiz manga yetushmassiz.
 Bulbul ul damda qon yutub gulsiz,
 Zor yig'lab, bo'lub tahammulsiz.
 Dedi:— Ko'p lof urma behuda,
 Ayta ko'rma dimog'ing oluda.
 Man borinda sanga ne son bo'lg'ay,
 Ushbu ish barchag'a ayon bo'lg'ay.
 Subhidamlarki, boshlasam nola,
 Soluram shavq ahlini bir hola.
 Kecha-kunduz haqqa sano derman,
 O'zimi bandai xudo derman.
 Boshlag'ach bu nido mani g'amnok,
 Eshitib gul qilur yaqosin chok.
 Bulbul erdi bu so'zdekim nogoh,
 Bo'ldi To'ti bu qissadin ogoh.
 Xil'atin sabz etib zumurraddin,
 Tavq edi bo'ynida zabarjaddin.
 Xizr yanglig' yetishdi manzilga.
 Dedi:— Ko'p so'zlama, anodilga.
 Bo'lma mag'rur gulga, ey Bulbul,
 Bo'ston ichra necha kundur gul?!
 Lolavu gulda bo'lmag'ay bunyod,
 Berur oni xazon yeli barbod.
 Muttasil Hinddur manga manzil,
 Xizrdek kiyganim erur yoshil.
 Ichganimdur mudom obi hayot,
 Eganimdur mudom qandu nabot.
 El ichida g'izom shahdu shakar,

Qaysi bir qushda bor muncha hunar?!

Erdn bu soʻzda Toʻtnyu Bulbul,

Ki yetishdi aroga Qirgovul,

Dedi:— Ey Toʻti, xudilmo boʻlma,

Akkadek shoʻxu behayo boʻlma.

Odam ersang, oʻzuiga ber insof,

Eganim qanddur deb urmyagʻil lof.

Muncha deding bu qand ila asale,

Nafsidin demadi nabiyu vali.

Yuzuming qizilin koʻrub ibrat,

Balki yozdi muni yadi qudrat.

Qani bir qushki, boʻlgʻay ul mancha,

Ursoq oning bila necha panja.

Tushgach oʻrtogʻa zoʻru panja soʻzi,

Qah-qah urub yetishti Kaklik oʻzi.

Koʻzlari qip-qizil erdi qondek,

Togʻ ichidin yetishdi qaflondek,

Dedi Qirgʻovulakim:—Ey nodon,

Barchagʻa mokiyon urushi ayon.

Koʻch bila oʻz-oʻzipgni oʻlturma,

Goʻshaye olu emdi lof urma.

Koʻhu homunda aylaram qah-qah,

Laʼl koniga onda topdim rah.

Eganimdur hamisha donai laʼl,

Tumshuqimda,erur nishonai laʼl.

Kaklik ul lahza lofi duru daroz —

Boshlab erdi, yetishti nogah boz.

Qoʻrqub ul yerda kakliki avbosh,

Rozi boʻldi yorilsa ul dam tosh.

Kirsa ul toshning arosigʻa,

Qolmasa Qarchigʻay balosigʻa.

Qarchigʻay achchigʻi bila turdi,

Barcha qushdin yuqori o'lturdi,
 Dedi:— Ey qushlar, o'lturung absamt,
 Urmag'ayman baringizi barham.
 Goh tog' ustida qilib javlon,
 Gah ko'tarib qo'lig'a hazrati xon.
 Solg'ochin ul yagonai ofoq,
 Oluram O'rdak ila qashqaldoq.
 Qarchig'ay so'zni muxtasar qildi,
 Anda qushlar bari hazar qildi.
 Qildi Tovus anda jilva magar,
 Ko'rsatib noz ila hazor hunar.
 Chatr qildi boshig'a quyruqini,
 Ko'rungiz emdi tengri buyruqini!
 Chatrining ostida turub chun hur,
 Bo'ldi o'z husniga base mag'rur,
 Dedi:—Man-man baringizga sulton,
 Manzilimdur diyori Hinduston.
 Ko'rmak uchun parimni savdogar
 Shahrdin shahrlarga elturlar.
 Erdi o'rnum bihishti jovidon,
 Ozg'urib soldi dunyog'a shayton.
 Dahrda qoldim ushbu holatg'a,
 Uchradim yuz tuman malomatg'a.
 Qilmay erdi bu so'zni Tovus ado
 Ki, yetishti bu holat ichra Humo.
 Anda qushlar barisi qo'pdilar,
 Kelibon ayoqini o'pdilar.
 Qo'pmadi o'rnidan magar Tovus,
 Anda qildi humo base nomus.
 Dedi:— Ey beadab, ne xo'dur bu?
 Yaxshidur yaxshilarg'a xo'yi naku.
 Surating xo'bu siyrating nochoq,

O'zungga boqma — bu ayoqinga boq.
 Anda iblisa rahnamun bo'ldung,
 Ul sababdurki sarnigun bo'ldung.
 Bor sanda hanuz istig'no,
 Tengri amrin keturmading barjo.
 Har kishiping boshig'a man soya —
 Solg'achin ul topar ulu poya.
 Oti xalq ichra podshoh bo'lur,
 Podshohi jahonpanoh bo'lur.
 Yururam nafsdin amon birla,
 Sabr etib quruq ustuxon birla.
 O'zima luqmani halol etdim,
 Nafsi zoling'a go'shmol etdim.
 Dahr aro budur koru borim,
 Hech joivarg'a yetmas ozorim.
 Bo'ldi Tovuski snda sharmanda,
 Dedi:— Sensen amiru man banda.
 O'rnidin ko'ptiyu dedi:—Taqsir!—
 Bo'ldi anda humoy uzrpaznr.
 Yod qildi xato tabohidin,
 Osha kechdi aning gunohidin.
 Erdi guftu shunid qushlar aro,
 Tortdi bir oh Bulbuli xono:
 — Qaydasen, Hudxudi fasih zabon,
 Toki qilsang bu mushkili oson!
 Achchig'idin Humoyi farrux fol
 Dedi:— Ollimda Hudhuda ne majol?
 Haddi yo'qturki munda dam urg'ay,
 Poyadin yuqori qadam urg'ay.
 Dema Hudhudki, haddin o'zi bilur,
 Kelgachin ayoqing'a sajda qilur.
 Tutdim oniki beku mehtardur,

Shoh ila posbon barobardur.
 Munfail bo‘ldi bulbuli miskin,
 Qildi Humoy so‘zi opi g‘amgin.
 Yana dediki:— Qaydasan, rahbar,
 Toki qilsang bu mojarog‘a. nazar!
 Barchag‘a saru peshvosan san,
 Murshidi qutbu muqtadosan san.
 Ko‘ngli tasbeh ila topib taskin,
 Erdi Hudhud uyida chillanishin;
 Ki quloqig‘a yetdi Bulbul uni,
 Dedi:— Bo‘ldi magar bahor kuni!
 Chunki Hudhudga yetti bu payg‘om,
 Qolmadi anda sabr ila orom.
 «Hu» dedi, chiqdi chilladin filhol,
 Gasht etib bog‘ sori urdi bol.
 Ko‘rdi bir majmaiki, jam‘i tuyur,
 Etibon bir-biriga yuz sharu sho‘r.
 Keldi Hudhud taqi bu holatda,
 Andalib erdi yuz malomatda.
 Oldi Hudhud bila bu kallai dast,
 Sevunub dsdi onda Bulbuli mast:
 — Yaxshi kelding, farishtaxo‘, Hudhud,
 Barcha qushlarg‘a obro‘ Hudhud.
 Haq yo‘lida yurub talab birla,
 Keldiyu turdi yuz adab birla,
 Dedi:— Ne bahsdur, muni bilsam,
 Rohi tadbirini oning qilsam.
 Ochchng‘din Humo dedi:— Tak tur,
 Haddinga yarasha bugun lof ur.
 Sonmakim bo‘lubon sapga tobe’,
 Aylagaybiz bu umrpi zse’.
 Tortdi Hudhud bir oh ul damda,

Bo'lmag'ay andoq oh olamda,
 Dedikim:— Ey Humo, dsma zinhor,
 Moumanlikni sevmagay jabbor.
 Erdi shayton muqarrabi dargoh,
 Bo'ldi manmanlikda ul gumroh.
 Ul Sulaymonki dunyoni tutdi,
 Rif'ati yetti charxdin o'tdi.
 Erdi tengrig'a ul nabsho rasul,
 Qilur erdi so'zim hamisha qabul.
 Eshiting, sizga bor bir tamsil,
 Kelturay sizga bir naziru dalil:
 Bir kuni tushti ko'kdin boron,
 Ko'rsakim yer, muhit bepoyon.
 Munda tushtiyu munfail bo'ldi,
 Tushkaniga base xijil bo'ldi.
 Dedi:— Man munda kimki jo qilsam,
 Bahr ila bahs, mojaro qilsam.
 Ko'rgach o'zini kam o'shul yomg'ur,
 Sadaf ichiga tushtiyu b.o'ldi dur.
 Hudhud ul dam so'z^on ado qildi.
 Barcha qushlar apga duo qildi.
 Ul zamonda humou g'ayri humo
 Qo'ptiyu qildi barcha sa'yat ango.
 Kirdigoro, rahimu rahmonsan,
 Bilguchi borcha rozi pinhon san.
 Gar Nishotiy erur parishone,
 Boshidin ayoqig'a isyone.
 Lutf etib sen kechur gunohin aning,
 Boqmag'il nomai siyohin aning.
 O'tdi umri tamom g'aflat ila,
 Yurudi subhu shom g'aflat ila.
 Jonu dil birla qilmadim toat,

Bo‘lmadim begunoh bir soat.

Sidq ila qilmadim ibodatni,

Ro‘zi qilg‘in manga saodatni.(20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/nishotiy/> adresinden erişildi).

151. ÂŞIK GEVHERÎ

Gök der ki ben şimşeklerim çıkarım

Vaktine hazır ol kaddin bükerim.

Yüzünde olan benlerin sökerim

Bakmaz mısın üstümdeki duhâne.

Yer der ki benden soğuk su akar

Yaz olunca dürlü çiçekler kokar

Yetmiş iki millet seyrâna çıkar

Nazar kıl üstümde olan çimene.

Gök der ki sen kabâhatin bilsene

Yağan yağmurlardan ibret alsana.

Şu iblîs-i laîne haber salsana

Varup küfür söyletmesün insana.

Yer der ki ben râha doğru giderim

Şimdiki halde garazımı güderim

Derûnumdan sana bir ah iderim

Bakmaz mısın sen şu âhır zamana.

Bu Gevherî der ki geç mâcerâdan

Hak'tır bizim cümlemizi yaradan.

Yetmiş iki millet geçti aradan

Bir gün olur onlar da gelir divâna. (Elçin, 1998, s. 64).

152. ZİLELİ ÂŞIK TALİBİ

Yerin göğün birbiriyle bahsi var
 Gök der ki âlemi seyran bendedir
 Yer der ki gör bende ne var âşikâr
 Yedi iklim köşe meydan bendedir.

Gök der ki dembedem Leyâl-ü enhar
 Enharlar içinde evkât-ı ezhâr
 Haftalarla aylar seneler her bar
 Benimle bilünür devam bendedir.

Yer der ki sahralar dağlarla beller
 Çağlayıp akmakta ırmaklar seller
 Ötüşür bülbüller açışır güller
 Bütün olmuş bâğ u bostân bendedir.

Gök der ki bulutlar olurlar çâk çâk
 Ra'dın na'rasından iniler eflâk
 Çakar havalarda bin türlü şimşek
 Fırtınalar berf-ü bârân bendedir.

Yer der ki muhtelif ins-ile nânım
 Yenüp içilmekte ab-ile nânım
 Yeşil zebercetten kaktur dört yanım
 Keş-i Nuh yedi umman bendedir

Gök der ki on iki makam meratip
 Deryalar durur öylece acaip
 Bî-hicâb doğmakta bunca kevakip
 Seb'(a)-i seyyare-i tâbân bendedir.

Yer der ki bilâdlar Mekke-i vefa
 Meylim var ahzerim mürüvvet safâ
 Babüsselâm mügan-i zemzem şifa
 Bunca ziyaret beyt-i yezdan bendedir.

Gök der ki kat be kat meleklerimle
 Hep beta arşda beytü'l ma'mûr müheyyâ.
 Kürsü kalem mağripleri müntehâ
 Levh-i mahfuz arş-ı rahmân bendedir.

Yer der ki Ademle Havva mükerrem
 Anlardan havasla geldi müsellemler
 Her müminin kalbi arş-ı muazzam
 Bu denlü maarif insan bendedir.

Gök der ki açıktır dergâh-ı izzet
 Bî-hadd-i payândır derya-yı rahmet
 Bür-ü şehri kevseri hem sekiz cennet
 Rıdvan-ı kasr huri gılman bendedir.

Yer der ki camiler hazır âmâde
 Hafızlar okurlar Kur'an âzâde
 Temekkün ederler âhir me'vade
 Ehl-i cennet ehl-i iman bendedir.
 Gök der ki lâ yuhsâ dü cennetleri
 On sekiz bin âlem bereketleri
 İdris ile İsa Hazretleri
 Ali makamları elân bendedir.

Yer der ki kurulur yarın yevmüddin
 Yine icra olur ahkâm-ı metin
 Enbiya-yı mürselde kıldır mekin
 Hususa Ahmed-i Zişan bendedir.

Gök der ki eyvallah bu kavlin tamam
 Anunçün halk oldu dü cihan enam
 Koymadın söz bende hasılı kelâm
 İstırab-ı aşk anbean bendedir.

Tâlibî arif ol seyret her yana
 Hakk'a zikret fikrin yetsün izana
 Muhabbet nüshasın yazdın irfana
 Arzuhal etmeğe nalân bendedir (Artun, 2009, ss. 11-12).

153. ÂŞIK PÜRYÂNÎ

Yer ile gök dil harbine durdular
 Yer derki her şöhretler bende var
 Yeşil çimen yeryüzüne saçılır
 Her bir çeşit nebatatlar bende var

Gök de der ki gök kubbemi görmenmi
 Nebatayı yağmur ile vermen mi
 İsa Ruhullah'ı ben de sorman mı
 Daha nice alametler bende var

Yer de der ki yetemezsin gıdama
 Nuh gemisi konmadı mı Cüda'ma
 Benden halk olundu bak sen Âdem'e
 Sofu gibi kerametler bende var

Gök de der ki gök kubbemiz kuruldu
 Ay güneş şulesi bana verildi
 Her taraftan yıldızlarım derildi
 Daha nice alametler bende var

Yer de der ki ırmaklarım coşuyor
 Âdem Safiyullah bende yaşıyor
 Makam-ı şehitler bana düşüyor
 Veliyullah kerametler bende var

Gök de der ki çark-ı devran eylerim
 Dolanır her yeri seyran eylerim
 Umum melekleri yârân eylerim
 Şiddet boran hareketler bende var

Yer de der ki çeşmelerim akıyor
 Bahçelerde bülbüllerim şakıyor
 Gül ü reyhan elval elvan kokuyor
 Göz görmedik ziraatlar bende var

Gök de der ki Kadir gece yâdında
 Kiramen kâtibi hoca yadında
 Sidre-i Münteha yüce yâdında
 Arş-ı azam şecaatler bende var

Yer der ki Habibi bende halk etti
 Seni beni hürmetine yarattı
 Nice sonra mahlûkatı yarattı
 Rahmet küpü ibadetler bende var

Gök de der ki rahmet gölü yâdımdır
 Kâb-ı kavseynin yolu yâdımdır
 Alamet kıyamet yeli yâdımdır
 Daha nice garabetler bende var

Yer de der ki Kâbe bana kuruldu
Umum peygamberler bana verildi
Dört kitabın cem'i bende derildi
Hakk kelamı kıraatler bende var

Gök der ki bağlandı kalmadı sözüm
Muhammet aşkına kan ağlar gözüm
Ayağın tozuna süreydim yüzüm
Hakk'a büyük münacatlar bende var

Püryânî neylesin gök ile yeri
Var mıdır ben de aşkın eseri
Huzur u Mahşer'de görseydik bari

Gamı gönül kasavetler bende var (Akarıslan, 2016, ss. 318-320).

154. YERLE GÖYÜN BEHSİ

Göy deyer: Mendedi rehmet deryasi,
 Hağğa şükr eylerem, olmaram asi.
 Kövkebler geyibdi gülgez libası,
 Erş ü gürşü, mehr-i rehsan benimdi.

Yer deyer: Mendedi ol neçe min dağ,
 Derya, gur çay, bulağ, nece çemen, bağ,
 Alişan imaret, aynabend otag,
 Zeringar ğesrler, eyvan benimdi.

Göy deyer: Mendedi ol doğğuz felek,
 Ğar, yağış, bulud, hem ıldırım, külek.
 Gece gündüz zıkr eleyen min melek,
 Peri, ferişte, huri ğılman benimdi.

Yer deyer: Mendedi top, tophana,
 Te'rifi çulğalışb heft asimana,
 Alim, fazil, müctehid, ibadethana,
 Yetmiş iki millet insan benimdi.

Göy deyer: Mendedi Vacibülgadir,
 Yer sende yatıbdı bir çoh behadır
 Direksiz, biymesiz, tenabsız çadır,
 Heft tebeğe erş, asiman benimdi.

Yer deyer: Mendedi ol ab-i zemzem,
 Zülmatda neçe zad olubdu möhkem,
 Ehl-i hağğ kimsene neçe müezzem,
 O mebluğat, ab-i heyvan menimdi.

Göy deyer: Saggildasam alem ğalar mat,
 Heyy iken mövt olar bütün kainat.
 Ezrail elinde tutubdu berat,
 Bu dörd ğardaş hökm-ü revan menimdi.

Yer deyer: Mendedi ins, cins, dev,
 Le'lü zebercedden hanlar tikib ev,
 Süsen, sünbül, lale ve gül, gendim, cev
 Deşt ü sehra, ahu, ceyran menimdi.

Göy deyer: Yer, sene salsam zelzele,
 Ulduza yetişer çekdiyın nale,
 Cehate zemine düşer velvele,
 Ab-i kövser, çerh-i dövran menimdi. (AHYÖ, 1978, ss. 22-23).

155. CER JANA ANIN BALDARI

Bir-bir baştan bayandap,
 Bildirip ötöm kabardap.
 Eñ birinçi jol alıp,
 Jamgır sözdü baştadı
 Özünün boyun kötörüp,
 Aytar sözdön şaşpadı.

Jamgır: Düynönü bütün jaşartkan,
 Menden başka kaysıñ bar?
 Jaşartkanıñ bar bolso,
 Jaşırbastan aytıñar!
 Jelip ötkön jerimen
 Jer tamırı jazılat.
 Basıp ötkön jerimen,
 Bayçeçekey açılat.
 Jer jüzünö bir bütüp,
 Menin nurum çaçılat.
 Asmandan tögüp tunuk suu,
 Jerge berem tirçilik ,
 Jer jüzünön jay alğan,
 Elge berem tirçilik.
 Jaratılğan ar türlüü,
 Janga berem tirçilik.
 Baarına kök çöp jedirip,

Malga berem tirçilik.
 Dıykandar aydap kötörtkön,
 Danga berem tirçilik.
 Arkar, kulja, ak kiyik,
 Aŋga berem tirçilik.
 Kurgak çöldö suusagan
 Kulanga berem tirçilik.
 Basıp turar butu jok,
 Jılanga berem tirçilik.
 Kurt-kumurska jana da,
 Köpkö berem tirçilik.
 Jer jüzündö ar türdüü
 Çöpkö berem tirçilik.
 Özünö kuygan özön jok,
 Kölgö berem tirçilik.
 El barıktabay kuuragan,
 Çölgö berem tirçilik.
 Uşul çöldü saktagan
 – Elge berem tirçilik.
 Kumdu mayday balkıtkan,
 Taşka berem tirçilik.
 Ar bir jandın özünö,
 Başka berem tirçilik.
 Jaabay koysom bir jılga
 Jandın baarı kısılat.

Eki jılga jetpesten,
 Eldin baarı buzulat.
 Sazdar kurgap taş bolot,
 Jandın tölü az bolot.
 Kabıgı menen büt kuurayt,
 Karagay, kayıñ, terek, tal,
 Önböy kalsa, jerde çöp,
 Ölüp bütöt barça mal.
 Egin, çöp jerge önbösö,
 Kısılıp bütöt kaçça jan.
 Suu maktanat—"agam"—dep,
 "Jandın baarın bagam"—dep.
 "Bardık jandı bütündöy,
 Baguuga kelet çamam"—dep.
 – Anday emes, suu ene,
 Koluñdan kelbeyt jep—jeke.
 Saga menden jardam bar,
 Menden jardam bolboso,
 Aga albaysıñ minday şar.
 Kuduguñ kurgap nım kalbayt,
 Bulagıñ kurgap suu kalbayt.
 Kara suu akpay jer sorup,
 Balçık bolup juurulat.
 Jan-janıbar kısılıp,
 Zamanası kuurulat.

Jer jüzündö suulardın
 Sebebi menden bulardın.
 Menden jardam bolboso,
 Özönüñ kurgap say bolot.
 Maktanbagın suu ake,
 Baarıñdın joluñ baylanat.
 Kalkayıp kalıñ kar jatat.
 Kara toonun başında.
 Boroylop sogup burkurap,
 Bulut tuman kaşında
 Bul dağı menin joldoşum.
 Ar kaçan menin kaşında
 – Jamgır aytıp toktoldu,
 Suunun sözü kozgoldu.
 Darıya-köldör çaypalıp,
 Jamgırğa karap oktoldu.

Suu: Jamgır özün sel oyloyt,
 Kuduk özün köl oyloyt.
 “Tolturam”– dep,–deñizdi,
 Kesirdüü sözün tük koyboyt.
 Düynögö büt çırmalıp,
 Deñiz jatat sel bolup,
 Jer jüzündö neçen suu
 Koşulup jatat köl bolup.

Ataŋ–jamgır, özüŋ–suu,
 Aŋgemenj senin mına–bu.
 Maktanbagın özüŋçö,
 Deŋizden çıkkın sen bir buu,
 Anık jeri kürküröp,
 Asmanda bulut duulagan,
 Darıya, deŋiz köldördön
 Surap bulut, suu algan.
 Asmandı kurçap bürkölüp,
 Suu algan bulut kuralgan.
 Maktanbagın jamgırım,
 Deŋizdin sen da suususuŋ.
 Alıp kelgen buluttun,
 Suusu tursun buususuŋ.
 Jayıraak jaasa jımıldap,
 Adam süyüp kımıldap,
 Katuu jaasa burgaktap,
 Boroşolop şıbırgak,
 Kün kürküröp tarsıldap,
 Ot çagılıp jarkıldap.
 Arıktar tolup jımıldap,
 An sayın tögüp şıbırgak.
 Möndürdün baarı sel bolup,
 Talaanın baarı köl bolup,
 Adırdın baarı jer bolup,

Agın suular şar bolup,
 Kündün közü tutulup,
 Möngünün başı buzulup,
 Bulut mintip alışkan,
 Munun baarı küç menen,
 Tarsıldap asman atışkan,
 Jaandın baarı küç menen,
 Munarık tuman kubargan,
 Jerdin jüzü tunargan.
 Munun baarı muruntan,
 Buluttun küçü kuralgan.
 Bulut köçüp buzulup,
 Birine-biri urunup.
 Açj turup asman, jer,
 Aylanıp bulut kurulup,
 Kün kürküröp tarsıldap,
 Çagılğan uçup jarkıldap,
 Bulut köçüp bülünüp,
 Kızıl munar körünüp.
 Sıdırım sırgak jel bolgon,
 Jerdin baarı sel bolgon,
 Sebebi bulut tumandan,
 Jel sokkon kızıl munardan.
 Suudan, bul söz çıkkanda,
 Bul sözdü jamgır ukkanda,

Söz aytpastan toktoldu,
 Ekinçi sözü jok boldu.
 Emi şamaldın keldi kezegi,
 Üçünçü bolup esebi
 Şamal suuga kep aytat:

Şamal: Şarkırabay, ünüñdü,
 Basa turgun dep aytat.
 Men kızımat kıldım özüñö,
 Kulagıñ salçı sözümö,
 Saga kılğan jardamım,
 Körünbödü közüñö.
 Albay ketip barasız,
 Ansayın küçöp esine.
 Esirbegin maktanıp,
 Emi tiydiñ bezime.
 Kökkö çıksa buulangan,
 Jerge tüşsö duulangan,
 Bulut menin kolumda.
 Tüşkön jeri buulangan,
 Sıbızgı, sırgak sokkon jel,
 Munar menin kolumda.
 Küñdün jüzün bürkögön,
 Tuman menin kolumda.
 Asmanda jürgön jarkırap,

Aydın nuru kolumda,
 Köktö jürgön jarkırap,
 Kündün nuru kolumda,
 Kezegimdi ketirbeym,
 Topoloŋ salıp zarkırap,
 "Şamal kelip kaldı"–dep
 Kaçat baarı çurkuray.
 Bulut, tuman munarık,
 Boldu tüşüp koluma.
 Ar kimisin ar saydan,
 Aydap salam joluna.
 Eç bir nerse çıdabayt,
 Kayratımdın zoruna.
 Sarı atan jaydı kış kılam,
 Kalsın dep atak soŋuma.
 Men kaarımıd tökköndö,
 Bulaktın baarın mur kılam.
 Esiñden çikkıs iş kılam.
 Suuktu salıp uşunday,
 Suu ake, seni mış kılam.
 Maktanasıñ süylöysüñ,
 Barkımdı nege bilbeysiñ?
 Çebersinip maktanıp,
 Jönüñ menen jürböysüñ.
 Sarı atan jaydı kış kılğan,

Şamaldın sözün kim deysiñ?

Bsreke şamal, bulutta,

Je munu közgö ilbeysiñ.

Senin şarkıragan dobuşuñ

Şamaldın salgan aylası.

Suu ake, tük da bilbeysiñ,

Şamaldın uşu paydası.

Kıış çildede kütünöm,

Kızmatımdı bütüröm

Böksögö ııgam bölünüp,

El közünö körünüp.

Saga yardım kılğandan.

Jatpaym tük da erinip.

Ala-Too başın kuraymın,

Ayanıp karap turbaymın.

Saga yardım kılğandan

Tartınıp başım turbaymın.

Toonun başın tunartıp,

Oñoy yardım kılбайmın.

Kaldaygan möngü muz kılıp,

Kardın baarın jıynaymın,

Kardı jıynap too kılıp,

Kayratımdı sındaymın.

Tokson çilde ııkkança,

Too başınan jılbaymın.

Kayratıñ senin uşubu?
 Suu ake, kılba kusurdu!
 Meltiregen kök jaltañ,
 Betiñden kördüm nuruñdu,
 Kanteer ayla taba albay,
 Kara janıñ kısıldı.
 Köyröñdük kılıp maktanba,
 Körgön küñüñ uşubu?
 Tokson çilde kstkençe,
 Çıñ etip ünüñ ugulbayt.
 Suuk çildede señdelip,
 Sendey pende çıga albayt.
 Tokson çilde kış ötüp,
 Jadırap jaynap jaz jetip,
 Meltiregen betiñdi,
 Basıp jatkan muz ketip.
 Jöö tuman tarap bölünüp
 Jerdin jüzü körünüp,
 Torgoy sayrap til açıp,
 Kükük sayrap ün açıp,
 Bulaktın közü sızılıp,
 Böksödön möñgü buzulup,
 Kalp aytpağın ozunup,
 Kardın baarı koşulup,
 Kiresiñ anan tilige,

Tiybey jür menin jinime!
 Adamdar sürdöp bara albay,
 Kürüldögön ünüñö.
 Küçüñ bolso suu ana,
 Küzündö nege kirbeysiñ?
 Maktanasıñ süylöysiñ,
 Barkındı özüñ bilbeysiñ.
 Toksondun küçün toktotup,
 Kışında nege kirbeysiñ?
 Tük jumuş kelbeyt koluñdan,
 Maktanıp nege süylöysiñ?
 Torgoy sayrap til açtı,
 Bulbul sayrap ün açtı.
 Jazda baarı jaşarıp,
 Bayçeçekey gül açtı.
 Sarı atan jayloo ötkönçö,
 Salkın küz sızıp jetkençe,
 Ala-Toonun başınan
 Kalkaygan karlar ketkençe,
 Asmandan tüşüp buu kelet,
 Alda kança suu kelet.
 Kalkıldap agıp kar kelet,
 Kardın suusu şar kelet,
 Böksödön möñgü buzulat,
 Bul da kelip koşulat.

Kürüldöp ünüň basılıbayt,
 Kükük bolup küülönüp,
 Aybattana tüşösüň,
 Ala-Toodon kar erip,
 Bul şamaldın kılğan jardamı,
 Alda kança sür berip.
 Şamaldın barkın bilbeysin,
 Maktanasıň süylöysüň.
 Barkıñdı özüň oylonup,
 Ayan kılıp jürböysüň.
 Menin başkaça kılğan önörüm,
 Baykaymın iştin keleerin.
 Taň atarda sıbızgı,
 Kün batarda muzdak jel,
 Baarısı menin kolumda
 – Çalkaygan tigi salkın tör.
 Jan-janıbar jalpının,
 Çerin jazat sıbızgı.
 Erte turgan adamdın
 Köönün açat sıbızgı.
 Keçki sokkon sırgak jel,
 Bul da jazat çeriñdi.
 Aba adamga paydaluu,
 Saktayt jakşı demiñdi.
 Erte keç jürsöň salkındap,

Kötöröt senin köönüdü.
 Özüm bolso toktoboy,
 Köp keçikpey jetemin,
 Sasık-buzuk jıt bolso,
 Aydagan boydon ketemin.
 Köp keçikpey barganım,
 Köpkö kılğan jardamım.
 Jaman jıttı jolotpoy,
 Alıs aydap salganım.

Suu: Maktanbaym–dep maktandıñ,
 Özüdü aytıp aktandıy.
 Sen joburap sözgö kirgende,
 Joluñdu tospoy sak saktandım.
 Akkan suu menin atagım,
 Eç kimge jok çatagım.
 Eç kim menen çırım jok,
 Akkan boydon jatamın.
 Muzdaktan muzdu eritip,
 Saydan çıgat akkan suu,
 Adam ayran kalganday,
 Jaydan çıgat akkan suu,
 Özüñdö kubat bolboso,
 Kaydan çıgat akkan suu?
 Küñü-tüñü tınbastan,

Agıp turat akkan suu.
Jandın baarın suusatpay,
Bagıp turat akkan suu.
İçken janga dem berip,
Jagıp turat akkan suu.
Jan bütköndün baarına
Nasip bolgon akkan suu.
Jardam berip baarına,
Azık bolgon akkan suu.
Jüzü, kolun juuganda,
Taza kılrat akkan suu.
Tügönböstön toktoosuz,
Kelip turat akkan suu.
Tük toktoboy ırıskı,
Berip turat akkan suu.
Egin ekken jerlerge,
Kelip turat akkan suu.
Burup alsañ oyuna,
Könüp turat akkan suu.
Sugargan egin sunalıp,
Öndürüp turat akkan suu.
Suusaganda jagımduu,
Baldan tattuu akkan suu.
Barkın bilgen adamga,
Abdan tattuu akkan suu.

Ot: Ot bolup çıktım jaralıp,
 Ottuk taştan taralıp.
 Tabım ısıık küydüröt,
 Jandın baarın süydüröt.
 Aytıp bergin sırındı.
 Bizden öydö jeriñ jok,
 Jaşırıp kalaar kebiñ jok,
 Tekeber köp özündö,
 Kürüldöysüñ, çeniñ jok.
 Ot turup anda süylödü:
 Şamal suunu süybödü,
 –Tekeber–dep özümdü,
 Aytıp öttüñ bir katar,
 Teskeri aytıp söz menen,
 Çarpıp öttüñ bir katar.
 Şamal maga kızmatçı,
 Öçkön bolsom küydüröt,
 Jarıgıma kubanıp,
 Barkımdı jurtka bildiret
 Karañgını balkıtıp,
 Şamday kılam nur menen.
 İşene ber sözümö,
 İşim bolboyt ır menen.
 Toñgondordu eritem,
 Üşügöndü jılıtam,

Çiyki bolso bışıram,
 Bışik bolso küygüzöm.
 "Ot adamga ermek"–dep,
 Barlık eldi süygüzöm.
 Kança jandin baarina
 Kadırimdı bilgizem.
 Jandin baarin kubantıp,
 Kabagın açık külgüzöm.
 Baarı joktun baarina.
 Paydamdı artık tiygizem
 Asmandagı jarkıraq,
 Aydın nuru özümdö.
 Aytsam çıkpayt ebimden,
 Ay dagı menin sözümdö.
 Köpçülüktü jırgatkan,
 Kündün nuru özümdö.
 Küydür desem küydüröt,
 Kün dagı menin sözümdö.
 Maktanbaymın baarı çın,
 Adildik bar özümdö.
 Âşık sözdü aytpaymın,
 Ayıbım jok özümdö.
 Baarı jurttun şamımın,
 Jarkıragan tanımın.
 Jerdin jüzün nurlantkan,

Jarıgımın baarının.
 Baarı jurtka belgilüü,
 Maalim bolgon tarihım.
 Baştan ayak dayındap,
 Aytıp öttüm anıgın.
 Jamgır, şamal, ot da suu,
 Sözdörün aytıp toktoldu.
 Bulardın sözün ukkakda,
 Jer kıymıldap kozgoldu
 Baldar sözüm uguñar,
 Kulak salıp turuñar.
 Iras jeri maktanbay,
 Bir intımak kılıñar.
 Jol talaşıp uruşpay,
 Intımak bolsun tobuñar.
 Intımahtuu bolsoņor,
 Oşondo bolot joluñar.
 Men bolsom baldar karıñar,
 Sözgö kulak salıñar
 Kalbassıñdar katardan,
 Sözümdön nuska alıñar.
 Jaratılıp jer bolup,
 Atañar bolup atalgan,
 Sabırımdın barınan,
 Kalganım jok katardan.

Jer:

Tekeberi köbünön,
 Şaytan boldu azazil,
 Maktangandın jamanın,
 Baldarım munu baykay bil.
 Bütün düynö şamal, suu,
 Baarisı menden taraldı.
 Jalgançı zalim bolboston,
 Adil süylö adaldı.
 Zalim bolsoň jalgançı,
 Körösüň akır zalaldı.
 Özündü özün maktabay,
 Ölçöp jürgün çamañdı!
 Kötörülgön köp akmak,
 Kömükkö tüşüp kamaldı.
 Kööp ketmek naadandık,
 Kötörülböy jürüñör,
 Atañar aytkan bul sözdü,
 Akılduu baldar biliñer,
 Sabırımdın barınan,
 Sanga kirdim jer bolup,
 Üyüp, jıyıp tolturdum,
 Üstüm tolgon el bolup,
 Dayra, çalkar köl bolup,
 Muhit deñiz sel bolup,
 Arkaygan Ala-Too bolup,

Asmanga jakın zoo bolup,
Jana menin özümö
Baldarım jüröt joo bolup.
Menin atım kara jer,
Jük kötörgön balba şer.
Jük kötörgön ataңdan,
Baldarım payda ala ber.
Anık jeri tüz jürüp,
Özüñdü jöngö sala ber.
Tüz jürböğön iyrisi,
Kazgan ordo kala ber.
Baykañar, baldar, sözümdü,
Çıkpasın bul söz esiñden.
Baarı joktun baarısı,
Payda tapkan özümdön.
Bul joldun özü aman–jol,
Jalpı baldar aman bol.
Uşul joldu körsötkön,
Ataңarday bolsoñor.
Taap salgan bul joldu,
Jaşasın baldar, atañar!
Jaydarı zaman baktıñar,
Baldarım emi jaşañar! (ZA, 2015, ss. 113-126).

156. GALLALAR AYTİŞUVİ

- Tariq: Arpani otingga ber,
 Bugdoyni iş, qonoqni sot.
 Saqlasang qirq yil turadi,
 Kiçkina polvon tariq.
- Qonoq: Arpani otingga ber,
 Bugdoyni iş, tariqni sot.
 Yeridan çıqmay turib,
 Dehqonni kuydirgan tariq.
- Bugdoy: Maqtana berma, arpa-yo kurmak,
 Boşingda oynar yetti toqmoq.
- Arpa: Alhamdulillah, qomi yoriq
 Bugdoy emasman,
 Tegirmonning bogziga tuşib,
 Qiynoq emasman.
- Johori: Bu sozlarni ne deb aytding
 Noxatoyim?
 Bu yerlardan qarolaringni
 Yoqotayin.
- Qonoq: Oşdin begonasan,

Qonoqqa taqdirgan tariq.

Inidan çiqmay turib

Dehqonni kuydirgan tariq. (Mirzayev vd., 2008, ss. 15-16).

157. ÇOTİR VE BOQOQ AYTİŞUVİ

Çotir: Oxirat bozoriga
 Yuk boglagan karvon, boqoq.
 Olti ming giştni pişirgan
 Betutun humdon, boqoq.

Boqoq: Arilaming uyasini
 Bet bu, deb aldar çotir.
 Xuddi şakiçlab çekilgan
 Patir, deb guldor, çotir.

Çotir: Yelkasiga hurjun osgan
 Hurçunida oşqovoq.
 Har bin çorak yetilgan,
 Mirişkor dehqon, boqoq.

Boqoq: Bu keça qaylarda qolding,
 Betlaring itning izi?
 Panjara gulgun yuzingdan
 Ayladingmi or, çotir? (Mirzayev vd., 2008, s.157).

158. ÂŞIK ŞENLİK

Kış ile nevbahar düştüler bahse

Bahar dedi nebahatım var benim.

Kış dedi ki zehim zehir kâniyem

El içinde adaletim var benim.

Bahar der ki men özüm yetirirem

Zevki ziynet nuru rahmet getirirem.

Süsen sümbül mor menevse bitirrem

Elvan elvan nebadetim var benim.

Kış dedi mihrime bulunmaz çare

Hükmetsem cihanı yakaram nara

Nice aslanları salmışam tora

Cebirim çohtu yüz min zehmim var benim.

Bahar dedi men giymatsız bahayam

Sabalan yaylağı el evgahıyam

Cilveli kızların seyrangâhiyam

Can almağa nezaketim var benim.

Kış dedi ki menem fitne haini

Dondururam derelerin suyunu.

Çoh kurmuşam Ebu Sinan oyunu

Efsun almaz tarikatım var benim.

Bahar dedi mennen düşme mihnete
 Cihanı bezerem zevk-i zinnete
 Mevlam meni şebye gılmış Cennete
 Emri Hak'tan hamiyetim var benim.

Kış dedi ki şiddetinen eserem
 Sarp kayalar evgâhını keserem.
 Zulumet zindandan beter eserem
 Hışmı yeksan memleketim var benim.

Bahar der ki buldum izzet şanıımı
 İsterem ki derem has elvanni.
 Dağlar cubar cübur giyer donunu
 Servi seher meşaggatim var benim.

Kış dedi hoş halle yollanılmazam
 Şita derler mana üç ay gülmezem.
 İlaç imdat aman derman bilmezem
 Müşkül işe müracatım var benim.

Bahar der ki seyrangâhta yaylaram
 Garip kullar dağ başında avlaram.
 Nanu nimet nafakalar paylaram
 Rahm-u hayat sahavetim var benim.

Kış dedi ki ismim azap ohunur
 Mazarratım kaftan kafa dohunur.
 Uçan kuşlar gazabımdan sahinır
 Dağdan ağır azametim var benim.

Bahar der k1 ismim izzet şanımdır
 Bin bir türlü çiçek elvan donumdur.
 Yemen ile Bağdat ill benimdir
 O diyarda hoş müddetim var benim.

Kış der gazaplıyam garşı durana
 Neçe evler eylemişem verane.
 Çoh getmerem sevhile arana
 Dağlarınan adavetim var benim.

Bahar dedi çoşa gelir aharım
 Rahmet yağar kar binanı yiharam.
 Beşyüz min söylesen hahlı çiharam
 Şükür olsun merhametim var benim.

Kış dedi sen mennen bularsan hata
 Kati düzen verdim hoş saltanata.
 Hükmü taaccüpten dur geldi mata
 Ruzu mahşer kıyametim var benim.

Bahar der ki menem keramat kânı
 Şürut kanun mizah düstur mekânı.
 Tut sözümü dinle edep erkânı
 Sana bir kaç nasihatım var benim.

Kış dedi ki ak sedirde yataram
 Ne söz dinler ne iltimas tutaram
 Hükmüm ejder şahmarandan beterem
 Afsun almaz hasiyatım var benim.

Bahar der ki el çek bu hayalinden
 Alem lerze gider fitne felineden.
 Min evvel il ahir senin elinden
 Emr-i Hakk'a şikayetim var benim.

Kış dedi bu taksir bu işe göre
 Yarın günahkâram men üzü gara.
 Nice pünhan edim Hak'ka aşkâra
 O divanda haceletim var benim.

Bahar dedi mende var ab-u zülal
 Sözlerin düşünüf ayağın denk al.
 İçimizi beyan eyler Zül Celal
 Emri Hakk'a itikatım var meni.

Bahar dedi düşme fitneye fele
Doğruya penahtır Cenab-1 Hüda
Şükür olsun seni getirdim yola
Hakk'a yarar tarikatım var benim.

Kış dedi ki men isyanam hem asi
Bozuldu gönlümün növrak hanesi.
Başa çıhmaz yolsuz işin binası
Her ne desen ganahatım var benim.

Bahar dedi daha gurmiyah niza
Cümle ahvalatı ar etdim size.
Şenliğ'em sığındım ismi azize
Af edici mağfıretim var benim. (Aslan, 1992, ss. 154-157).

159. QARI İLE MART'IN DEYİŞMESİ

Qarı: Ay oğlağım,
 Oğlağım.
 Cıxdı yaza
 Oğlağım.
 Payız üstü
 Beş oldu.
 Yaz geldi
 On beş
 Oldu.
 Buynuzu beş-beş
 Oldu.
 Qılları
 Şeş-şeş oldu
 Mart gözüne
 Barmağım,
 Çıxdı yaza
 Oğlağım,
 Geldi, keçdi
 Zamanın.
 Otdü ömrü
 Samanın.
 Mart gözüne
 Barmağım,
 Cıxdı yaza

Oğlagım.

Mart:

Boynuzu

Beşdi-beşdi.

Qılları

Şeşdi-şeşdi.

Dünen

On beşdi

Bu gün

Beşdi-beşdi.

Aprelden

Borç almışam,

Neneme qonaq

Qalmışam.

Bığlarımıdı

Buz-buzu,

Çekdim

Yer üstü

Buzu.

Qırdım ondan

Çox quzu...

Buynuzum

Beşdi-besdi,

Neneme çore mu 1

Kecdi.

Qarı: Elden aldın
Yorğanım,
Derde düştü
Borca getdim
Samana.
Pislik qaldı
Yamana.
Mart gözüne barmağım
Cıxdı yaza
Oğlağım.
Payız düştü
On beş oldu
Quyruğu
Beş-beş oldu.
Qılları
Şeş-şeş oldu
Mart gözüne
Barmağım,
Cıxdı yaza
Oğlağım.
Cıxdı yaza
Oğlağım. (ATE, 1993, ss. 205-206).

160. AŞU MEN AQILDIŇ AYTISI

Aqıl: Jalmauız äbjılanday aşu jahil,
 Saqıldap iyek pen tisiň bara jadır.
 Oypırmay türiň jaman tük qoymassıň,
 Aytıp ket atı-jöniňdi depti aqıl.

Aşu: Aybatpen bara jadırın jubayıma,
 Til dese azarına şıdayın ba?
 Qalmadı auzı-basım bılğanbağan,
 Öltirip onı birden tınayın da.

Aqıl: Barmaňız, tilimdi alsaň, ekeuine,
 Odan da meniň jürsey jetegimde.
 Qayt endi piğılıňnan, qaqşaňdama,
 Köpirip öz betiňmen kete berme!

Aşu: Öltirip ekewin de dosqa baram,
 Aldında jüz gramdı tastap alam.
 Düniyede opasız dos kerek emes,
 Öltirip dosımdı da jastap alam.

Aqıl: Aqılğa araşaşı toqtamadı,
 Aldında jüz gramdı urttap aldı.
 Qasqırday qapa jürek, aşu-qaqpas,
 Kinäsiz janın qıdı üş adamniň.

Aşudîñ, mine, osınday kesirleri,

Ädetti tastañızdar esirmeli.

Dosınan, jubayınan, balasınan,

Ayrılıp nege soqtı-au şeşimderi. (BS, 2013, ss. 316-317).

KAYNAKÇA

- A. (1964). *Aytıs*. C.1. Ş. Ahmetov, B. Iskakov, (Haz.), Almatı: Jazuşı.
- A. (1965). *Aytıs*. C. 2. Ş. Ahmetov, B. Iskakov, M. Baydildayev. (Haz.), Almatı: Jazuşı.
- A. (1966). *Aytıs*. C. 3. Ş. Ahmetov, K. Seydehanov, B. Iskakov. (Haz.), Almatı: Jazuşı.
- AF. (2005). *Azerbaycan Folkloru*. B. Abdulla (Haz.), Bakı: Şerq-Qerb.
- Agasparov, İ. (2014). Nogaydın Buringı Aytısları. *Nogaysı: XXI Vek. İstoriya. Yazık. Kultura. Ot İstokov – K Grudyaşemu*. Çerkesk. 428-430.
- AHYÖ. (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. E. Ahundov (Haz.), Türk çevriyazısına aktaran, “Giriş” ve “Sözlük” bölümlerini yazan Tezcan, S. Ankara: TDK.
- AITE. (1997). *Azerbaycan-Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı*. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 6 kitap. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akarıslan, T. (2016). *Tokatlı Âşık Püryânî. Hayatı, Sanatı ve Şiirleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Yozgat.
- Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkteri*. (1988). Frunze: İlim.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.
- Alimov, U. (2003). *Kırgızistan’da Akınlar ve Akınlık Geleneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Alimov, U. (2010). *Kırgız Aytıştarı*. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Allambergenov, K. (1989). *Karakalpak Folklorunda Aytıs*. Nökis: Fan.
- Alptekin, A. B. (2002). Türkiye Azerbaycan ve Kazakistan Âşık Şiirinde Atışma. *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 57-65.
- Altınkaynak, E. (2021). Türkiye ve İran Türk Topuluklarında Karşılıklı Söyleşi ve Âşık Karşılaşmaları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 52, 130-148.
- Anash Uulu, K. (2018). *Barpı’nın Hayatı, Şiirleri ve Sanatı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

- Arı, B. (2009). *Adana'da Geçmişten Günümüze Âşıklık Geleneği*. Adana: Altınkoza Yayınları.
- Arslan, A. (2021). Bedî' Disiplini Kapsamında Bir Söz Sanatı Önerisi: İstintâk. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 5 (2), 502-513.
- Artun, E. (1987). Tekirdağ Köy Seyirlik Oyunları. *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, ss. 29-39. Ankara: HAGEM Yayınları.
- Artun, E. (1997). Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Fasılları. 5. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. C.1. 41-52.
- Artun, E. (2001). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Artun, E. (2005). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (2008). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (2009). Destan Söyleme Geleneğinde Âşık Tâlibî'nin Yeri. *Tarihi ve Kültürüyle Zile Sempozyumu Bildirileri*. Zile: Zile Belediyesi Kültür Yayınları. 36-46.
- Artun, E. (2011). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Artun, E. (2011). Çukurova Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıklar. *Kadın Âşıklar Şöleni*, 27-28-29 Mayıs, Kocaeli Üniversitesi, 1-17.
- Artun, E. (2013). Çukurova Âşıklık Geleneğinde Atışma. *Cyprus International University. Folklor/Edebiyat*, 19 (75), 3.
- Asan, V. (1997). *Tahtacı Türkmen Ozanları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Âşık Hicrani. (1987). S.Ö. San. (Haz.), Ankara: Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi.
- Âşık İhsanî. (1967). *Yazacağım*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.
- Atajanov, A. (1978). *Men Sizge Baryan*. Aşgabat: Turkmenistan.
- Atalay, B. (1992). *Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi*. C.1. Ankara: TDK.
- Atası men Kelininin Aytısı. 25.04.2023 tarihinde https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/52004/ adresinden erişildi.
- ATE. (1993). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 1 kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- ATE. (1993). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 2 kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ATE. (1993). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 3 kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ATE. (1993). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 4 Kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ATE. (1997). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 5 Kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ATE. (1997). *Azerbaycan Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 6 Kitap*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Atmaca, S. (2016). Âşık Edebiyatında “Dedim-Dedi” Örnekleri. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 58, 113-125.
- Avezov, M. (1962). *Uaqt Jane Qalamger*. Almatı: Kazaktın Memlekettik Korkem Adebiet Baspası.
- Avezov, M. (1964). Aytıs Ölenderi. *Aytıs*. C.1. (Ş. Ahmetov, B. Iskakov, Haz.), içinde (ss. 24-49). Almatı: KazMemKörAdebBas.
- Avezov, M. (1997). Jambıldın Aytıstağı Öneri. *Tandamalı: Kazak Jane Orıs Tilderindegi Ğılımy Enbeker: Monografya, Zertteuler, Maqalalar, Sözder, Bayandamalar, Hattar*. 452-458. Almatı: Kazak Ensiklopediyası.
- Avezov M. (2009). *Şığarmalarının Elu Tomdık Tolık Jiynağı*. C.41. Almatı: Jibek Jolı.
- Ayan, F. (2015). *Kazakistan ve Türkiye Âşıklık Geleneğinin Karşılaştırılması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Baimov, B. S. (2001). *Başkirskiye Narodniye Takmaki*. Ufa: Aerokosmos i Noosfera.
- Batıslam, D. (2000). Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi (Mürâca’a-Dedim-Dedi). *Folklor/Edebiyat*, C. IV, 201-211.
- Baytursınov, A. (2003). *Adebiyet Tanıtkiş*. Almatı: Atamura.
- Begaliyeva, (1998). Arstanbektin Ömürü jana Çıgarmaçılığı. Bişkek.

- Benli, Ş. (2019). *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Berdibayev, R. (1981). *Kazak Folklorunun Tipologiyası*. Almatı: Ğılım.
- Berkeliyev, K. (1985). *Halk Dörejiliğinde Dep-Dessur Poeziyası*. Aşgabat: İlim.
- Besler, M. (2022). *Anadolu Sahası Ağıtlarında Gelin*. Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Biray, N. (2003). Aytıs; Aytıs-Tartıs. *Millî Folklor*, 15, 8 (57), 58-75.
- Bilezik. 20.03.2023 tarihinde https://vk.com/wall225968677_338 adresinden erişildi.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P.N. (1982). *Folklor ve Edebiyat III*. Ankara: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (2000). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BS. (2009). *Babalar Sözi*. C. 53. Astana: Foliyant.
- BS. (2009). *Babalar Sözi*. C. 54. Astana: Foliyant.
- BS. (2013). *Babalar Sözi*. C.92. Astana: Foliyant.
- BS. (2013). *Babalar Sözi*. C. 93. Astana: Foliyant.
- Botabayeva, Zh. (2008). *Kazak Halk Edebiyatı Aytıs I / Giriş – Metin – Aktarma – Dizin*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Curran, M.J. (2010). *Brazil's Folk-Popular Poetry. A Literature De Cordel*. Arizone State University.
- Çağlayan, A., Çağlayan, M. (t.y.) *Çağlayan Âşıklar*. Kadirli: Temel Matbaası.
- Çapraz, E. (2018). “Mücadele’den” “Münazara’ya”: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), 21-41.
- Çapraz, E. (2018). Âşık Tarzı Yer ile Gök Destanlarının Kökeni Üzerine Bir İnceleme. *SEFAD*, (39), 105-118.
- Çay, A. (1985). *Türk Ergenekon Bayramı (Nevruz)*. Ankara.

- Çelebi, A. (1991). *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*. İstanbul.
- Çeribaş, M. (2010). Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür: “Aytış”. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online /Thematic Journal of Turkic Studies*. 2 (1). “Kültür Tarihimizde Yarış”, 20.03.2023 tarihinde www.actaturcica.com adresinden erişildi.
- Çeribaş, M. (2011). Kırgız Sözlü Edebiyatında “Akıyneke” Türü ile Türk Sözlü Edebiyatındaki Maniler Üzerine. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-19.
- Çikdemtepe, A. (2020). *Kırgız Şairi Cenicok’un Şiirlerinde Muhteva Üzerine Bir Değerlendirme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Çine, H. (2003). *Burdur’dan Damlalar*. Folklor (Halkbilimi). Burdur: Arzu Ofset ve Reklam Ajansı.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çıblak, N. (2008). *Âşık Şiirinde Taşlamalar*. Mersin: Ürün Yayınları.
- Çınar, A.A. (1996). *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler*. Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları*. (2017). S. Bahadır. (Haz.), Artvin: Yusufeli Belediyesi.
- Dosmuhamedulı, H. (1991). *Alaman*. Almatı: Ana Tili.
- Dubuisson, E. (2009). *The Value Of A Voice: Culture And Critique in Kazakh Aitys Poetry*. Doctoral Dissertation, University Of Michigan, Michigan.
- Durbilmez, B. (1993). *Karslı Âşık Murat Çobanoğlu. Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniveritesi, Sakarya.
- Durbilmez, B. (2016). *Âşık Hasreti’nin Atışma Sanatı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Duman, M. (1988). Trabzon Yöresinde Atışma ve Türkü Atma Geleneği. *Türk Folkloru Belleten*, 1987/ 1-2, 67-80.
- DBR (1998). *Dünden Bugüne Reşadiye*. Ankara: Reşadiye Kaymakamlığı Yayınları.

- Düzgün, D. (1997). *Âşık Yaşar Reyhani Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*. Erzurum.
- ETL. (1970). *Edebiyatşunaslık Terminleri Lügati*. Taşkent.
- Elçin, Ş. (1969). Eskişehir ve Civarında “Şın” Geleneği. *Türk Kültürü*, 7 (75), 25-27.
- Elçin, Ş. (1998). *Gevheri Divani*. İnceleme – Metin – Dizin – Bibliyografya. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Elçin, Ş. (1998). Deyişmeler-Karşılaşmalar. *Türk Dünyası El Kitabı*. C. 3. Edebiyat. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Elçin, Ş. (2013). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. (2002). *Kopuz Sarını. Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Erdener, Y. (1987). *Dueling Singers: Strategies And Interaction Processes Among Turkish Minstrels (Turkish Text)*. Doctoral Dissertation, Indiana University, Bloomington.
- Erdoğan, A. (1991). *Kastamonu Folkloru I*. Kastamonu.
- Eskil, N. T. (2022). *Âşık Atışmaları ve Rap Diss Atışmalarının Karşılaştırılması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Eskimez, E. (2010). *Azerbaycan Âşıklarından Âşık Elesker*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Eski Kıbrıs Şiiri Antolojisi. (MÖ. 9.YY. MS. 18.YY.)*. (1999). (M. Yaşın, Haz. ve Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Eşonkul, J. (2019). *Mif va Badiy Tafakkur*. Toşkent.
- Gazimihal, M. R. (1997). *Türk Halk Oyunları Kataloğu, II*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gapurov, M. G. (2016). *Türkmen Saz Folkloru*. Aşabat: İlim.
- Gimbatova, M. B. (2005). *Duhovnaya Kultura Nogaysev v XIX-XX Vekov*. Mahaçkala: Epoha.
- Gökşen, C., Doruk, E. (2020). Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Gelin. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 6 (1),151-176.
- Görkem, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gözaydın, N. (2013). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili*, LVII (445-450).

- Göyçe *Folkloru*. (2000). C.III. Azerbaycan Folklor Antologiyası Serisi. Bakü.
- Gülzada ile Ajiniyaz'ın Koştasui. 20.03.2023 tarihinde <http://kitapxana.com/kitap/ziywar/110> adresinden erişildi.
- Günay, T. (1976). Türk Halk Şiirinde İlk “Değişme” (Müşâare) Örnekleri. *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri. 27-29 Ekim, 1975, Konya, 253-257*. Ankara: Güven Matbaası.
- Günay, T. (1976). Doğu Karadeniz Bölgesinde Atma Türkü Geleneği. I. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. C. II. 77- 80*.
- Günay, U. (1992). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (1993). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları. Ankara.
- Günay, U. (2018). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları. Ankara.
- Ğabdullin, M. (1996). *Kazak Halkının Auz Adebieti*. Almatı: Sanat.
- Ğabdullin, M. (2018). *Enbekterinin On Bir Tomdıq Şığarmalar Jinağı. C.2*. Almatı.
- Hakimyanova, A. (2019). Başkirske Narodniye Takmaki. *Oriental Studies*, (3), 49-501.
- Halıcı, F. (1992). *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri. Güldeste*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Halilov, N. (2003). *Âşık Sanatının Teşekkülü*. Bakü: BDU Yayınevi.
- Haydar, P. M. (2014). *The Art Of Lebanese Verbal Dueling: The Battle Of Beit Mery and Beyond*. Doctoral Dissertation, University of Arkansas, Fayetteville.
- Hudoyberdi, A. *Ayurmasin O'zbekistondin*. 20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/amir-xudoyberdi/> adresinden erişildi.
- Hüseynzade, T. (2017) *Âşık Değişmelerinin Poetikası*. Bakü: Gençlik.
- Ibrayım, B. (2014a). *Şal Qulekeuli, Qobilan Böribayuli, Janaq Qambartegi Şığarmaları*. Almatı: Nurlı Press.
- Ibrayım, B. (2014b). *Qaşağan Kürjimanulı, Murat Mönkeuli, Böribayuli Şığarmaları*. Almatı: Nurlı Press.

- Ismayılov, E. (1996). *Jambıl Jane Akındık Ortası*. Almatı: Jazuşı.
- İmaşev, B. (2006). *Aytıstağı Satıra men Yumor*. Kandidattık Dissertasiya. Astana.
- İdelbayev, M. (2001). *İzustnaya Literatura v Sisteme Başkirkoy Slovesnostiy*. Doktorskaya Dissertasiya. Ufa.
- İnayet, A. (1995). *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- İnayet, A. (2011). Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri) Nın Yapısal Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 6/1, 103-122.
- İslamoğlu, M. (1994). *Kıbrıs Türk Kültür ve Sanatı. Araştırma, İnceleme Yazıları-Tebliğler*. Lefkoşa.
- Jabayev, J. (2012). *Tolık Şıgarmalar Jıynağı*. C.1. R. Abdigulov (Haz.). Almatı: Ulağat.
- Jarımbetov, K.K., Orazımbetov, K.K. (2006). *Karakalpak Edebiyatı*. Nökis: Bilim.
- Jarmuhmedov, M. (1976). *Aytıstın Damu Joldarı*. Almatı: Ğılım.
- Jurayev, M. (2000). *Oy Oldida Bir Yulduz. Uzbek Halk Merasim Qoşıqlari*. Taşkent: Ğ. Ğulom Nomidagi Adabiyat ve Sanat Naşriyatı.
- Kalmıkova, S.A. (1969). *Nogay Halk Yırları*. Moskva: Nauka.
- Karacaoğlan*. (1985). M. Cunbur (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Yayınları.
- Karaçay-Malkar Folklor*. (1996). Haz.: T. Hadjilanı. Naçık: El-Fa.
- KKE. (2003). *Karakalpak Edebiyatı. C. 23. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KKF. (1983). *Karakalpak Folklorı*. C. XI. Nukus: Karakalpakstan Basımevi.
- Kazmaz, S. (1976). *Rize Halk Sairleri*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Kardanova, B. (1990). Muzıkalnıy Folklor Nogaysev. Avtoreferat Dissertasii na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata İskusstvovaniya. Tbilisi.
- Kasımlı, M., Allahmanlı, M. (2018). *Aşık Şeirinin Poetik Biçimleri ve Çeşidleri*. Bakı: Elm ve Tehsil.

- Kasımlı, M., Allahmanlı, M. (2019). *İzahlı Âşık Edebiyatı Sözlüğü*. Bakı: Azerbaycan Âşıklar Birliği.
- Kalmıkova, S. A. (1969). *Nogay Halk Yırları*. Moskva: Nauka.
- Kaya, A. (1992). Rize Taşköprü Köyünde Atma Türkü Geleneği ve Atma Türkülerden Bazı Örnekler. *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2000). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, T. (2008). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde: Dedim-Dedi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Kaya, D. (2010). “Diýdım Diýdi” Şiir Söyleme Geleneği Bağlamında Molla Nefes’in Şiirleri. *Mollanefes ve XIX. Asır Türkmen Edebiyatı Sempozyumu*, 7-10 Nisan.
- Kaya, D. (2011). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2020). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kebekova, B. (1982). *Kırgızskiye-Kazahskiye Folklorıne Svyazi*. Frunze: İlim.
- KGE. (2005). *Kırgız Edebiyatı I*. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. C.31. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KE. (2004). *Kazak Edebiyatı I*. Başlangıcından Bugüne Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. C. 27. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KÖA. (2014). *Kazak Önerinin Antologiyası. Aytıs*. 2 Tom. Astana: Kültegin.
- KÖA. (2014). *Kazak Önerinin Antologiyası. Aytıs*. 3 Tom. Astana: Kültegin.
- Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyahk Okuu Kuralı*. (2004). (U. Asanov, Ed.), Bişkek.
- Köksal, M. F. (2006). Münazara, Türk Edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 580-581.

- Köksel, B. (2012). *20.Yüzyıl Âşık Şiiri Geleneğinde Kadın Âşıklar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köpeyulı, M. J. (2006). *Köp Tomdik Şığarmalar Jinağı*. C. 6. Almatı: Alaş.
- Köprülü, M. F. (2012). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurgan, Ş. (1972). Divânü Lûgâti't-Türk Üzerine. *Türk Dili*. Divânü Lûgâti't-Türk Özel Sayısı, XXVII, 61-80.
- Kusegenova, F. A. (2021). Nogayskiy Folklor: Janrovaya Sistema, Sobiraniye i İssledovaniye. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2021 (18), 140-147.
- Kutlusoy, N. (2006). *Buruklu Âşık Kul Mustafa. Hayatı – Şiirleri – Atışmaları – Halk Hikâyeciliği. Derleme – İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Küçükyıldız, D. (2016). *Rize'de Atma Türkü Geleneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Küçükyıldız, D. (2017). Atma Türkülerde Gelin-Kaynana Çatışması. *Anasay Dergisi*, 1, 57-69.
- Küçükyıldız, D. (2018). Atma Türküler ve Rize'de Atma Türkü Geleneği. *Doğu Karadeniz'de Toplumsal Araştırmalar* (K. Özbey, Ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Manap Kökenov pen Âbdikerim Manapovtın Aytısı*. 21.03.2023 tarihinde https://vk.com/wall-61185748_172 adresinden erişildi.
- Maylıkoja*. (2005). A. Ospanulı (Haz.). Almatı.
- Mahmut, N. (1986). Dobruca ve Kuzey Kafkas Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. C.1. Genel Konular*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Mahtumkulu. (2014). *Bütün Eserleri. C. I*. Prof. Dr. A. Aşirov (Haz.). Ankara: TÜRKSOY.
- Mahtumkulu. (2014). *Bütün Eserleri. C. II*. Prof. Dr. A. Aşirov (Haz.). Ankara: TÜRKSOY.
- Malkonduev, H. (1995). Karaçay-Malkar Türklerinde Nebruz Bayramı. *Türk Kültüründe Nevruz. Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri*. Ankara, 20-22 Mart.

- Malkonduev, H. (1996). *Obryadovo-Mifologičeskaya Poeziya Balkarsev i Karaçayevsev* (Janrovie i Hudojestvenno-Poetiçeskie Tradisii). Nalçık: El-Fa.
- Malkonduev, H. (2015). *İstoriko-Geroiçeskie Pesni Karaçaevo-Balkarskogo Naroda* (Kones XV-XVIII Veka). Nalçık: Peçatniy Dvor.
- Manya, İ. (1983). *Halk Şiirinde Ana Sesi Kadın Ozanlar Antolojisi*. İstanbul: İnanç Yayınları.
- Mätäji. (1991). *Goşgular*. T. Nepesow (Haz.), Aşgabat: Turan Neşiryaty.
- Memmedov, E. (2012). Nahçıvan Düğünlerinde Kına Gecelerinde Oğlan ve Kız Evi Tarafından Söylenen “Hakışta”lar. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-4.
- Mirzayev, T., Safarov, O., Orayeva, D. (2008). *Ozbek Halq Ogzaki İjodi Hrestomatiyasi*. Taşkent: Aloqaçi.
- Molla Cüme. (2008). *Eserleri*. P. Efendiyev (Haz.) Bakı: Şarq.
- Mollanepes. (1991). *Goşgular*. T. Nepesow (Haz.). Aşgabat: Turan Neşiryaty.
- Mukanov, S. (1964). Aytıstar Turalı. *Aytıs*. C.1. Ş. Ahmetov, B. Iskakov, (Haz.), Almatı: Jazuşı.
- Murodova, M. (2006). *Folklor va Etnografya*. Toşkent.
- Muratoğlu, M. (1996). Özbek Halk Edebiyatında Nevruz. Nevruz ve Renkler. *Türk Dünyasında Nevruz. İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara, 19-21 Mart.
- Namazov, K. (2013). *Ozan- Âşık Sanatının Tarihi*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Nasrettinoğlu, İ.Ü. (1986). Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C. II. Halk Edebiyatı. Ankara: Feryal Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- NF. (2010). *Nahçıvan Folkloru I*. Əcəmi.
- Nishoti. *Kuşlar Münazarası*. 20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/nishotiy/> adresinden erişildi.
- Nogay Halk Yırları: Nogayskiye Narodniye Pesni*. (1969). Moskva: Nauka.

- Obozkanov, A. (2006). *Tökmöülüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*. Bişkek: Şam.
- Oraztaganov, A., Abubakirova, N. N. (1985). *Türkmen Toy Aydımları*. Aşgabat: Magaryf.
- Oraztaganov, A. (1998). *Küştdemeler*. Aşgabat.
- Ortabayeva, R. (1986). Djırçı i Duhovnaya Jizn Obşestva. Kitapta: *Rol Folkloru v Formirovanii Duhovnoy Jizni Naroda*. Çerkesk. 68-96.
- Orhan, Y. A. (1999). *Âşık Daimî. Hayatı ve Eserleri*. İstanbul.
- Onat, H. (2021). *Geleneksel Kazak Müziği İcracıları ve Performans Özelliklerinin Performans Teori Açısından İncelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Onuk, T. (1995). Güney Anadolu (Çukurova, Kenzin) Yayla Düğünlerinde Kına Gecesi Geleneği. III. Milletler Arası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri (9-11 Ekim), 186-191.
- Ozan-Âşık Yaradıcılığının İnkişaf Yolları (2013). M. Allahmanlı, R. Helilov (Haz.). Bakı.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öger, A. (2006). Mani Tarzındaki Uygur Halk Koşakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*. İzmir. C.VI. S. 2. 401-409.
- Ölmez, F. N., Sökmen, S. (2012). Isparta-Gönende Geçmişten Günümüze Evlenme Adetleri. *Millî Folklor*. 24, (95), 333-344.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbay, H. (1994). *Abdülhamid Süleymenoğlu Çolpan'ın Şiirleri*. Metin-Aktarma-İnceleme. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÖE. (2000). *Özbek Edebiyatı I. C. 14. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖE. (2000). *Özbek Edebiyatı II. C. 15. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- ÖE. (2000). *Özbek Edebiyatı III. C. 16. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özkan, O. (2010). *Osmaniye'deki Âşıklık Geleneği ile Türkmenistan'daki Bahşılık Geleneği Hakkında Bir Araştırma: Âşık Karayığit Osman Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Öztürk, İ. (2006). *Kerem ile Aslı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, R. (2021). Kültür Bağının Bir Göstergesi: "Uçraşkanda" Şiiri. *Selçuk Türkiyat Dergisi*, (52), 35-46.
- Özdemir, Z. A. (1985). *Avşarlar ve Dadaloğlu*. Ankara: Dayanışma Yayınları.
- Öncü, A. (2011). *Trabzon Türküleri (Tasnif, İnceleme, Metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Razzokov, H. (1967). Uzbek Halk Quşıqlari. Kitapta: *Uzbek Halq İcodi*. Gafur Gulam Nomidagi Badiy Adabiyot Neşriyoti. 240-247.
- Rahmatullina, Z. (2017). Rol i Vliyaniye İnstituta Sesenov Na Formirovaniye i Razvitiye Başkirkoy Nasionalnoy İdeii. *Gramota*, (12) 86, 157-159.
- Radloff, W. (1993). *Altın Sandık*. S. Kaskabasov, K. İslamjanulı (Haz.). Almatı: Ana Tili.
- Reinhard, U., Tiago De, O. P. (2016). *Türk Âşık ve Ozanları*. (E. Yavuz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saraçoğlu, A. (1999). *Erçişli Emrah*. Ankara.
- Sarimsakov, B. (1986). Janr "Badik" v Obryadovom Folklore Uzbekov. *Sovetskaya Etnografya*, №4, 117-123.
- Sayyid, D. *Aydi Zohid*. 20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/dilmurod-sayyid/> adresinden erişildi.
- Senarslan, A. O. (2008). *Women Ashiqs Of Azerbaijan: Tradition and Transformation*. University Of Wisconsin-Madison.
- Seyfullin, S. (1964). *Şıgarmaları*. C. 6. Almatı: Jazuşı.
- Sever, M. (2013). *Türk Halk Şiiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

- Skurko, E. (2004). Başkirsaya Akademiçeskaya Muzıka: Puti Stanovleniya. Doktorskaya Dissertasiya. Moskva.
- Şahin, H. İ. (2006). Bahşılık Geleneğinde Hediyelerin Fonksiyonları ve Sembolik Anlamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish World Studies*, VI, 2, 437-446.
- Şahin, H. İ. (2009). *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*. Basılmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Şişman, B. (2017). *Türk Kültüründe Evlilik*. Ankara: Kurgan Edebiyatı.
- Tan, N. (1985). Kastamonu Halk Şairleri. II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs. Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları.
- Tanrıkkulu, N.İ. (2000). *Âşıklar Divanı. Günümüz Âşıkları*. İstanbul.
- Taştemirov, J. (1978). *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaları*. Frunze: İlim.
- TDNŞA. (2004). *Türk Dünyası Nevruz Şiirleri Antolojisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Tebegenov, T. (2001). *Halık Akındarı Şığarmalarındağđ Adebıyet Pen Folklor Dasturi*. Almatı.
- Tekin, P., Ataseven, F. (2021). Metinlerarasılık Bağlamında Anadolu'dan Avrupa'ya Âşıklar ve Anonim Eserler. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 27 (4), 108.
- Tezcan, N. (1981). Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 28-29 (1980-1981), 49-63.
- Tolkun, S. (1996). Türk Dünyasının Ortak Bir Türküsü: Yar Yar. *Bir Dergisi*, VI, 167-199.
- Turhan, S. (2021). Türkü-Şarkı ve Şiirlerdeki Baba-Evlat Yüreğđ. İstanbul: Hat Baskı Sanatları San. ve Tic. Ltd. Sanayi.
- Tursunov, E. (2002). Aytıs. *Tamır Jurnalı*, 3 (8), 94-102.
- Tursunov, E. (1976). *Kazak Avuz Adebıyetin Jazauşılardın Bayırğđ Ökilderi*. Almatı: Jazuşı.
- Yıldız, N.A., Turan, F.A. (2016). *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- THŞA. (2008). *Türk Halk Şiiri Antolojisi*. A. Çelik (Haz.). İstanbul: Timaş Yayınları.

- TMDV. (2011). *Türkmen Müemmelere, Deyişmeleri ve Vücutnameleri*. R. Əskər (Haz.). Bakü: Mbm.
- Uludemir, M. (1970). *Türküler I (Eskişehir Bölgesi)*. Ankara: Fon Matbaası.
- Urakova, L. (2008). *Kazak Halk Edebiyatında Aytıs Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Jambıl'ın Yeri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Urakova, L. (2014). Performans Teori'nin Aytıslara Uygulanması ve Konısbay'ın Şınbolat'la Yaptığı Aytısta Söyleyici, Genel Dinleyici, Keşif ve Düzenleme. *Bilig*, 71, 269-280.
- Urakova Yanç, L. (2020). Kazak Aytıslarında Türklük. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2 (2), 51-57.
- Urakova Yanç, L. (2021). *Günümüz Kazak Aytıs Sanatının Temsilcilerinden Amanjol Altay ve Aytısları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Velihanov, Ç. (2010). *Köp Tomdık Şığarmalar Jıynağı*. Birinci Tom. Almatı: Tolağay Grup.
- Vohid Luqmon. 20.03.2023 tarihinde <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/vohid-luqmon/> adresinden erişildi.
- Yanuşkeviç, A. (1979). *Kündelikter men Hattar*. Almatı: Jalın.
- Yardımcı, M. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Halk Şiiri, Tekke Şiiri, Saz Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, M. (2010). Kazak-Türük Aytıstarının Ereşelikleri. Kandidattık Dissertasiya. Almatı.
- Yücel, A. (2000). Türk Edebiyatında Münazara ve Şenlik'in Münazaraları. *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*. 22-23 Mayıs, 1997, 279-304. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ZA. (2006). *Zalkar Akındar*. Bişkek: Şam Basımevi.
- ZA. (2015). *Zalkar Akındar. Togolok Moldo, Aldaş Moldo*. C.6. Bişkek: Biyiktik Plyus.



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18/08/2023

Tez Başlığı / Konusu: Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişme Sanatı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

- İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
- Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
- Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
- Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/08/2023

Adı Soyadı: Meruyert SATINBEKOVA

Öğrenci No: N16141003

Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları

Programı: Doktora

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18/08/2023

Tez Başlığı / Konusu: Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişme Sanatı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 697 sayfalık kısmına ilişkin, 18/08/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/08/2023

Adı Soyadı: Meruyert SATINBEKOVA

Öğrenci No: N16141003

Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları

Programı: Doktora

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişme Sanatı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme

ORJİNALLİK RAPORU

%**4**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**4**

İNTERNET KAYNAKLARI

%**0**

YAYINLAR

%**0**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

acikbilim.yok.gov.tr

İnternet Kaynağı

%**1**

2

dspace.kocaeli.edu.tr:8080

İnternet Kaynağı

%**1**

3

dergipark.org.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

4

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

5

dspace.ankara.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

6

tufar.com

İnternet Kaynağı

<%**1**

7

openaccess.artvin.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

8

9lib.net

İnternet Kaynağı

<%**1**

9

turkoloji.cu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

